

Абдулла Орипов

АДОЛАТ КЎЗГУСИ

Тошкент
“Адолат”
2005

Абдулла Орипов. Савас Константи́дис чизган сурат
Мато.мойбўеқ. 1988 йил

Абдулла Орипов

АДОЛАТ КЎЗГУСИ

*Шеърлар,
Мақолалар,
Сухбатлар,
Таржималар*

**Тошкент
“Адолат”
2005**

0-68

Орипов Абдулла.

Адолат кўзгуси: Шеърлар, Мақолалар,
Сухбатлар, Таржималар /Абдулла Ори-
пов; Нашрга тайёрловчи ва изоҳлар му-
аллифи Дониёр Бегимқулов.-Т.: Адолат,
2005.- 400 б.

ББК 84(5Ў)6

Сўзбоши муаллифи Ўзбекистон Қаҳрамони
Озод Шарафиддинов

Нашрга тайёрловчи, изоҳлар ва сўнгсўз муаллифи
Дониёр Бегимқулов

1201000000 - 004

О $\frac{\quad}{(04) - 2005}$ - 2005

© Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги
“Адолат” нашриёти, 2005 йил

МУВАШШАХ

МУВАШШАҲ

Модомики, бу сўз сарлавҳага чиқарилган экан, гапнинг индаллосидан, яъни мувашшаҳнинг ўзидан бошлаб кўя қолганимиз маъкул.

Оҳ уриб ҳар ёнда изғийди шамол,
 Замон макон бермай уни қистайди.
 Орзуси фақат шул — у ҳам тоғ мисол
 Дили ором олиб ётмоқ истайди.
 Асоратда инграр тоғлар ҳам аммо,
 Кўҳи замонадан тополмай илож.
 Армон қилар у ҳам: шамолдай гўё
 Мовий кенгликларда ёзсин дер қулоч.

Мувашшаҳ тилига тушунадиганлар бу дилбар шеърнинг ҳар қайси сатридаги биринчи ҳарфларни ажратиб олиб, “Озод акам” деган иборани ўқий оладилар. Ҳа, бу мувашшаҳ менга бағишланган. Унинг ёзилганига ҳозир роппа-роса 36 йил бўляпти. Мувашшаҳ Абдулла Ориповнинг қаламига мансуб бўлиб, шоир уни “Кўзларим йўлингда” деган китобининг биринчи бетига менга бағишлов сўзлари ўрнида ёзиб берган эди. Китобча ёш шоирнинг, адашмасам, учинчи китоби эди. Уни “Тошкент” бадий адабиёт нашриёти 1966 йилда чоп этганди. Яна бир тафсилот — бу китобга шеърятимизнинг яна бир порлоқ юлдузи Эркин Воҳидов муҳаррирлик қилган.

Китобнинг иккинчи бетига муаллифнинг қисқагина кириш сўзи ҳам бор. Бу муқаддима кўп жиҳатдан диққатга сазовор — шунинг учун уни-да тўлиқ келтираман:

“Дўстларим! Шундай пайтлар бўладики, киши ўз боғидаги гуллардан кўнгилдагидай дасталанмаган бўлсада, ёр-биродарларига тақдим этишни хоҳлаб қолади.

Лекин ушбу тўпلامдаги шеърлар ҳали гул билан таққослагудек эмас. Демак, ҳали гулдаста ташбеҳининг ўзи ушбу китоб учун ножоиздир. Камолга етмаган мисралар, фаромуш фикрлар кўп. Бу гапларни камтарликка йўймаслик керак. Чунки дунёдаги энг қаттиққўл китобхон — вақт ҳам борки, у билан юзма-юз келиш ниҳоятда оғир ва изтироблидир”.

Хўш, “кўнгилдагидай дасталанмаган” бу гулдаста қандай гуллардан тартибланган экан? Китоб “Сен баҳорни соғинмадингми?” деган шеър билан очилади. Кейин “Одамлар”, “Бургут”, “Тилла балиқча”, “Дорбоз”, “Темир одам”, “Муножот”ни тинглаб”, “Куз хаёллари”, “Отелло”, “Пушкин”, “Қасамдара”, “Муҳаббат”, “Хўроққанд” каби ва яна бошқа аллақанча шеърлар кирганки, булар вақт синовидан ўтганини муҳтарам ўқувчимиз ўзи яхши билса керак. Шоирнинг ўзи ҳарчанд бу тўпламдаги шеърларига талабчанлик билан ёндашган бўлса-да, улар XX аср шеърятининг энг нафис, энг жўшқин, энг дилрабо намуналари бўлиб қолган.

Табиийки, шундай гулдастанинг менга тақдим этилиши, бунинг устига шоир ўз дастхати билан менинг номимга мувашшаҳ ёзиб тақдим этиши ғоятда ифтихор қилса арзийдиган ҳолдир. Лекин уни шу пайтгача эълон қилишга истиҳола қилиб келдим. Аввало, шоирнинг ўзи бирор китобига киритар, деб ўйладим. Билмадим — хаёлидан фаромуш бўлганми ё бошқа бирон сабаб биланми Абдуллажон китобига киритмади. Ўзим эълон қилаверай десам, назаримда, мақтанчоқлик қилаётгандай туюларди. Энди ёшим фалон жойга етганда шундай ноёб бир лирик шеърни ҳеч кимга кўрсатмай босиб ётаверишим инсофдан эмас экан. Шу важдан шоирнинг ўзидан ижозат олиб, уни эътиборингизга ҳавола этмоқдаман. Бундан яна бир кўзлаган мақсадим бор — мен адабиётшунос сифатида Абдуллажоннинг ижодидан уч-тўртта мақола эълон қилганман-у, лекин унинг ижодини ҳар томонлама тадқиқ этувчи, XX аср шеърятини, қолаверса, жаҳон шеърятини Абдулла Орипов феноменини тўла бўлмаса-да, бир қадар мукамалроқ очиб берадиган дурустроқ бир мақола ҳам ёзган эмасман. Ҳар гал бу ишга киришмоқчи бўлганимда, бу шеърят қаршисида қаламимнинг бениҳоя ожизлигини ҳис қилардим. Ҳозир ҳам мазкур эссени ёзишга киришар эканман, шоир шеърятини адабиётшунос сифатида таҳлилдан ўтказишни ният қилаётганим йўқ. Лекин кўнгилда Абдуллажон ҳақида анча-мунча гаплар йиғилиб қолган. Абдуллажон, ўйлаб қарасам, менинг ҳаётимга анча сингиб кетган экан. У билан биргаликда қанчадан-қанча адабий кечаларни ўтказдик, турли сафарларда бўлдик, йиғинлар, анжуманлар ва ҳоказоларда иштирок этдик.

Кўпдан-кўп ёрқин хотиралар, қувноқ эсдаликлар тўпланиб қолган. Назаримда, шулар тўғрисида ҳам озми-кўпми гапириб бериш менинг бурчим бўлса керак. Шундоқ экан, “Мувашшаҳ”ни эълон қилаётганимни мақтанишга йўймаслик керак — бу кўнгил дафтарини жиндай варақламоқ учун бир баҳона, холос. Истасангиз, Абдулла Орипов тўғрисидаги эссега муқаддима...

Саратон авжида фарахли бир оқшом

Усмон Кўчқор яхши шоир, яхши таржимон, яхши ношир ва яхши инсон. Ҳар ҳолда, уни кўрганда одам ўз-ўзидан яйраб кетади. Бир вақтлар Бухородан Тошкентни забт қилгани келган бу хушфёъл, хушмуомала, самимий йигит шу ерда қолиб кетди. Хуллас, ҳар жиҳатдан мақтаса, мақтагулик бир ажойиб инсон. Фақат битта нуқсон бор. Билмадим, буни “нуқсон” дейиш ҳам унча тўғри эмасдир. Лекин мен унинг бир ишини сира тушунмаяпман — ана шу туппа-тузук, эслик-хушлик йигит гўё бошқа вақт қуриб қолгандай авжи саратонда — 18 июлда туғилипти. Наҳотки, бухоролик бўлатуриб, 18 июлнинг ҳамма нарсани жизғанақ қилиб куйдирадиган алангалари борлигини билмаган бўлса? Аммо бўлар иш бўлган, бўёғи синган. Ҳеч нарсани ўзгартириб бўлмайди. Фақат туғилган кун муносабати билан Ёзувчилар боғида дастурхон ёзишга аҳд қилгани унинг туғилган кунни танлаш масаласидаги хатосини жиндай бўлса-да, ювиб кетади. Хуллас, 18 июль кун пешиндан оғанида Абул Фароҳнинг бир нодир китобини қўлтиқлаб, Усмонжоннинг туғилган кунини нишонлагани Дўрмонга — Ёзувчилар боғига йўл олдим. Баҳонада Абдулла Ориповни ҳам зиёрат қилиб келишга қарор қилдим. У яқинда Япония сафаридан қайтган эди, албатта, аллақачон келиб, унинг суҳбатини олиб кетганимда ёмон бўлмасди, лекин шоир Япониядан қайтиб, уч-тўрт кун туриб-турмай, Швейцарияга йўл олди. Мендай ногирон одам тўрт мучаси бутун одамнинг кетидан югуриб, етишиб юрмоғи маҳол экан-да, деб афсусланиб қолаверган эдим.

Абдуллажоннинг Ёзувчилар боғининг ичкарироғидаги уйи таъмирланаётган экан, шунинг учун у меҳмон-

хонасини бошқа жойга — боғ чеккасида ўсган чинорлар соясига кўчирипти. “Меҳмонхона” битта ёғоч чорпоёу битта стол ва беш-олтита стулдан иборат экан. Лекин жуда салқин. Тангадек офтоб йўқ. Қўшни девор остида жилдираб ариқ оқиб турипти. Эски ижодхона олдидаги гулзордан хушбўй ҳидлар таралади. Мен кириб борганда Абдуллажон сирдарёлик адабиётшунос Умрзоқ Ўлжабоев ва жиззахлик ижодкор Туроб Мақсудов билан гурунглашиб ўтирган экан. Мен келиб, даврага кўшилгандан кейин бир оз ўтгач, андижонлик Тўлан Низом келди. Гурунгимиз энди қизий бошлаган эди, ўтирган жойимиздан 20-30 қадамлар нарида бирдан ола-ғовур кўтарилди. У ерда темир ўчоққа каттагина қозон осиб, балиқ қоврилаётган экан. Бирдан унинг ёғи ёниб кетипти. Аланга вишиллаб чинорлар шохигача етди. Кўпчиликлашиб ўчириб олишди. Бўлинган гурунгимиз қолган жойидан давом этди. Гурунгимизнинг султони, албатта, Абдуллажон эди. У кечагина Швейцариядан келган бўлса-да, бу сафаридан оғиз очмай, фақат Япониядан гапирар эди. Афтидан, Япония таассуротлари унинг қалбини тўлдириб юборган бўлса керакки, уларни гапириб, адо қилолмас эди.

Уч-тўрт кун аввал бир қанча газеталарда унинг Япония ҳақидаги суҳбатлари босилганди, лекин Абдуллажон у гапларни такрорламай, Япониянинг шоир нигоҳи билан кўрилган ўзига хос жиҳатлари, халқнинг баъзи бир урф-одатлари, ёзувчилари тўғрисида гапирарди.

— Токио ажойиб шаҳар экан. Шу бир шаҳарнинг ўзида Ўзбекистоннинг ярим аҳолисига тенг келадиган одам яшар экан. Лекин шунга қарамай, шаҳар жуда саришта ва озода. Ишонасизми, шунча юриб, нафақат Токиода, балки бошқа жойларда ҳам лоақал нишона учун бирон дона сигарета чиқиндисини ёки ерга ташланган биронта музқаймоқ қоғозини кўрмадим.

— Нима бало, улар музқаймоқни қоғози билан ейишар эканми?

— Бунисини билмадим. Буни ўзингиз борганда билиб келарсиз.

Ҳазилим Абдуллага малол келганини сездим.

Хижилликни тарқатиш учун мен ҳам японларнинг уюшқоқлиги-ю, интизомини мақтадим.

— Оврупонинг қайси бир шаҳарига уч минг япон томошага борган экан. Улар футбол ўйинига боришипти.

Ўйин тугагач, ҳамма чиқиб кета бошлапти-ю, японларнинг биронтаси ҳам чиқишга шошилмапти.

Улар ўринларидан туриб, ўтирган жойларидаги қоз парчаларини, оёқ остида ётган бошқа майда-чуйдаларни йиғиб олиб, ҳаммаёқни ёғ тушса ялагудай топ-тоза қилиб, кейин стадиондан чиқиб кетишипти.

— Мен японларнинг юртида кўп юрмаган бўлсам ҳам, бир нарсани англадим — япон мўъжизаси деган нарсанинг замирида бу халқдаги аҳиллик, уюшқоқлик ва интизом ётар экан.

Абдуллажон Япониядан олиб келган совға-саломларини тарқата бошлади — булар одатдаги ручка, қаламтарош ва шунга ўхшаш бири-биридан бежирим ёдгорликлар эди. Менга бир финжон тегди. У чинни бўлса керак, оппоқ, ҳар ҳолда сирланган, унчалик катта эмас. Сиртида рангли расм — оқ чўққили Фудзияма ва яна бир манзара. Унинг бежиримлигига маҳлиё бўлиб, у ёқ-бу ёғини айлантириб кўриб турсам, Абдуллажон “Унга иссиқ чой куйиб кўринг-а”, деб қолди. Қуйдим. Бир дақиқа ҳам ўтар ўтмас, финжондаги сувратнинг ранги ўча бошлади, кейин у бутунлай ғойиб бўлди. Унинг ўрнига эса... Ўзбекистон байроғи, Самарқанд ёдгорликлари, туя карвонларининг рангли тасвири пайдо бўлди. Чинакам мўъжиза! Буни қарангки, японлар ҳатто мана шу арзимас ёдгорликда ҳам ўзларининг юксак истеъдод эгаси эканини, ғоят уқувли ва қорувли халқ эканини намойиш қила олипти. Калланинг ишлагани, топқирлик бундан ортиқ бўладими.

Мен совғадан мамнунлигимни айтиб улгурмасимдан Абдуллажон Япония билан боғлиқ яна бир жиддий гапни гапирди.

— Японлар ўзбекларни жуда ҳурмат қилишар экан. Айниқса, Сурхондарёда Қоратепاداги археологик қазилмаларда будда ҳайкаллари ва ибодатхоналари топилгандан бери, уларнинг қизиқиши яна ҳам ортган. Профессор Като ҳозир ҳам тадқиқотларини давом эттиряпти. Умуман, буддавийликнинг бир илдизи ўрта Осиёда деган илмий фаразлар ҳам йўқ эмас. Шунинг учун, Японияда японча-ўзбекча луғат чоп этилди, “Бобурнома”нинг танқидий матни, Фитрат асарларининг бир жилдлиги босилди. Япон университетлари ва коллежларида ўзбек тили ўрганиляпти. Менинг Токиога келганимни эшитиб, ўзбек

тилининг бир нечта мухлиси ўзбек билан ўзбек тилида суҳбатлашмоқ учун мен тўхтаган жойга келишди.

Гап шу жойга етганда, ёғи ёниб кетган балиқ олиб келинди. Билмадим, бир зумда бошқа балиқни тозалаб, қозонга солишганми, ҳар ҳолда балиқ сира куйган эмасди. “Ё пирим, — деб дилимда ёқа ушладим мен — ўзбекларнинг ҳам маҳорати, гарчи пазандалик бобида намоён бўлса-да, умуман, чакки эмас. Балиқ жуда лаззатли тайёрланган эди. Балиқпазимизни мақтай-мақтай уни тановвул қилишга киришдик. Гурунг балиқхўрлик устида ҳам тўхтамади.

— Манави китоб сизга — бир кўриб чиқинг, маъқули бўлса, таржима қиларсиз, — деди Абдуллажон. Бу китоб Тадзеки Цузии деган япон ёзувчисининг ўтган йили Москвада рус тилида нашр қилинган “Сарҳадларнинг интиҳоси” деган ҳикоялар тўплами эди. Мен бу ёзувчининг бирор асарини ўқиш тугул, номини ҳам эшитмаган эдим.

— Бунинг ажабланадиган жойи йўқ, — деди Абдуллажон. — Бу китоб унинг рус тилида эълон қилинган биринчи китоби. У жуда ажойиб одам экан. Япониянинг энг машҳур миллионерларидан. Ўнлаб завод-фабрикалари, компаниялари бор. Булар ҳам етмагандай, савдо-сотик ишлари билан ҳам шуғулланар экан. Одатда у ҳеч кимни қабул қилмас экан — бунақа ишларга мутлақо вақти йўқ экан. Менинг Ўзбекистондан эканимни билиб, қабул қилишга рози бўлди. Қадди-қомати келишган, хушбичим киши экан. Мен унинг шахдам ҳаракатларини, дадил-дадил гап-сўзларини кўриб, ўзимга тенгқур бўлса керак, олтмишларни қоралаб қолгандиров, деб ўйладим. 79 га кирган экан! Суҳбатимиз жуда қизиқарли бўлди. У япон адабиётидан ўзбеклар нималарни билишини сўради, адабий ҳамкорликни йўлга қўйиш тўғрисида жуда бамаъни гапларни айтди. Охир-пировардида боядан бери мени қизиқтирган саволни бердим: — “Ҳеч нарсага муҳтожлигингиз йўқ, вақтингиз йўқ, нима зарур сизга ёзувчилик қилишнинг? Ахир, бунинг ҳам ўзига яраша машаққатлари бор-ку?” “Нима қилай? — деб оддийгина жавоб берди у. — Ёзмасам туролмайман. Кўнгил шуни хоҳлайди”. Суҳбатимиз охирида у менга китобини тақдим этди — бағишловини японча ёзипти. Нима деб ёзганини билолмай гарангман.

Мен Абдуллажоннинг гапларини тинглаб ўтирибман-у, бошқа хаёллар калламда ғужғон ўйнаяпти. “Ё тавбангдан кетай! Бу Абдуллажон ўша мен билган, қирқ йилдан бери мулоқот қиладиган Абдуллажонми? Ўша учта нимжон, жуссаси кичик Толмас Норов, Бегали Қосимов, Абдулла Орипов деган қашқадарёлик талабанинг биттасими? Ёш бўлса-да жўшқин, ҳеч қанақа қолипга сиғмайдиган, илҳоми тошқин дарёдай ёпирилиб келадиган шоир йигитми? Йўқ, бугун қаршимда ўтирган Абдулла Орипов салобатли, йиллар юки бироз гавдасини букиб қўйган, ортиқча сочлари тўкилиб, пешонаси янада ялтираб қолган, гапларида Шарқ донишмандларига хос мантиқ ва теранлик касб этган нафақат ижодкор, балки етук, сермулоҳаза, кенг кўламда фикрлайдиган давлат арбоби эди. Унинг чақмоқдек қарашлари ёки ногаҳоний пешонасининг тиришишлари, қошининг чимирилиши унча-мунча одамни шошириб қўйиши ҳеч гап эмас эди. Кейин мен Абдуллажонни Сото университетининг профессори бўлгани билан табриқладим. Абдуллажон профессор, деб эълон қилиш маросимининг тафсилотини айтиб берди. Гап айланиб, яна ўзимиздаги баъзи бир ишларга тақалди.

— Республикамиз мустақил бўлгандан бери анча-мунча шоиру адибларимиз чет эллардаги турли жамиятлар ва ҳатто академияларга аъзо бўлишяпти. Ўзбекистонда ҳам Фанлар академияси бор. Бир вақтлар унинг яхши анъанаси бор эди — энг етук шоир ва адибларимиз Академияга аъзо қилиб сайланишарди. Масалан, Ойбек, Фафур Гулом ва бошқа улуғларимизнинг номи Академиянинг обрўйини кўтарган бўлса кўтарганки, сира тушириб юборган эмас. Нима, бугун академикликка муносиб ижодкорларимиз қолмаганми? — деб сўрадим мен анчадан бери кўнглимда айланиб юрган саволни. Абдуллажон ҳазил аралаш жавоб берди:

— Ижодкорларимиз-ку етарли, лекин бугунги Академия уларнинг фикр-мулоҳазаларига, маслаҳатларига муҳтож бўлмаса керак-да...

Суҳбатлашиб ўтириб, вақт ўтганини ҳам билмай қолибмиз. Ёзувчилар боғи ошхонасида Усмон Кўчқорнинг таваллуд кунига йиғилганлар бизга маҳтал бўлиб ўтиришган экан. Ҳаммамиз у ерга кирдик. Дастурхон устида яна мароқли суҳбатлар, алёрлар давом этди. Абдул-

лажон дарҳол йиғиннинг жilовини қўлига олди ва кеча охиригача уни қўлидан чиқармади.

Олис йилларнинг баъзи бир ҳикоятлари

Хаёл мени яна ўша олис йилларга — Абдуллажон адабиёт майдонида илк қадамларини қўйган йилларга олиб кетади. Унинг шеърлари биринчи марта 60-йилларнинг бошида эълон қилинди. Бу ишга менинг бево-сита даҳлим бўлгани учун, баъзи тафсилотлар устида тўх-талиб ўтай. Ўша кезларда менинг ҳозирги ўзбек шеърляти тўғрисида бир-иккита мақолам чиқиб, “шеърлят бўйича мутахассис адабиётшунос” сифатида ном чиқарган эдим. Шунинг учун ёшлар тез-тез менга шеърларини бериб, маслаҳатлар сўраб туришарди. Кунларнинг бирида Абдул-лажон бир даста шеърини қўлимга тутқазиб, ўқиб бе-ришни илтимос қилди. Шеърлар менда жуда катта таассу-рот қолдирди. Уларда фикр жуда тиниқ ва теран, одатдаги кўникиб келинган силлиқликдан маҳрум, туйғулар ҳам ғо-ятда жўшқин эди. Улар ёш шоирнинг қалбига сигмай тўл-қин ураётгани, кўпириб-тошиб ташқарига интилаётгани сезилиб турарди. ҳали 20 ёшга тўлиб улгурмаган, матбуот-да бирон асари чиқмаган ҳаваскор шоирнинг бу қадар юксак шеърлар ёзишига одамнинг ақли бовар қилмасди. Шеърларни “Шарқ юлдузи” таҳририятига олиб бордим. Уларга ҳам маъқул бўлди. Мендан ярим бетгина оқ йўл ёзиб беришни илтимос қилишди.

Орадан кўп ўтмай, шеърлар босилиб чиқди. Абдул-лажоннинг адабиётдаги катта йўли шу тариқа бошланган эди.

Шу ўринда кўпдан бери кўнглимга туғиб юрган бир гапни айтмасам бўлмас. Ўшандан бери одамлар мени “Абдулла Ориповнинг устози”, деб эслашади. Албатта, бу ном жуда шарафли ва ҳар қанча ифтихор қилса арзийди. Лекин шу билан бирга унга ҳаддан ташқари ортиқча қиммат бериб юбориш керак эмас. Масалан, мен бўлма-сам, Абдулла Орипов ёки Эркин Воҳидов кашф этилмай қолиб кетарди ёхуд уларнинг шоир сифатида туғилиши чўзилиб кетарди, деб ўйлаш муғлақо хато бўлур эди. Уларнинг истеъдодлари шу қадар улўғки, ҳар қандай

шароитда ҳам биров ёрдам берадими-йўқми — бунисидан қатъи назар — намоён бўлиши муқаррар эди. Албатта, менинг иштироким уларнинг рўёбга чиқишига бир туртки бўлган бўлиши мумкин, лекин қолган ҳаммасини шоирларнинг ўзи адо этган. Лекин очигини айтиб тан олмоғим керак — Абдулла Орипов ва Эркин Воҳидовнинг устози, деган унвон менга бошқа кўпгина мартабау унвонларимдан ортиқроқ ёқади.

Шундай қилиб, шеъриятимиз осмонида янги юлдуз пайдо бўлди. Кейинчалик Абдулла Қаҳҳор ёшлар ижоди ҳақида ёзган бир мақоласида: “Баъзилар адабиётга бурқ-сиб, тутаб киради, баъзилар эса чақмоқдек ёниб киради”, деб ёзганида ёниб кирганлар қаторида, биринчи навбатда Эркин билан Абдуллани назарда тутган эди.

Абдуллажон шеърларининг матбуот юзини кўришида менинг иштироким борлигида ҳеч қанақа ажабланидиган жойи йўқ — ҳар нима бўлганда ҳам, яхшими-ёмонми — мен Абдуллаларга дарс берганман ва уларнинг ёзган нарсаларига эътибор билан қараш менинг бурчим эди. Бу ишнинг ҳайрон қоладиган бошқа бир жиҳати бор. Гап шундаки, 1956 йилда шахсга сиғиниш кескин танқид қилинганидан кейин мамлакат ҳаётида жиндай бўлса-да, ўзгариш содир бўлди. Мафкура иқлимида бироз илиқлик пайдо бўлди. Шунда бирдан маълум бўлдики, бутун мамлакат бўйлаб, қалблари занг босган, мудроқ ҳолга тушиб қолган одамлар уйғона бошлади, бу уйғониш ҳаётда, одамлар ўртасида ҳақиқатга, янги нафасга ва умуман руҳий янгилинишга эҳтиёж жуда катта эканини намоиш қилди. Одамлар янги, ҳаққоний ва инсоний сўзда, янги адабиётда ўз ташналикларини қондирадиган асосий воситаларни кўрдилар. Мамлакатда мислсиз воқеалар рўй бера бошлади — масалан, Москвада Евтушенко, Вознесенский, Рождественский каби шоирларнинг кечаларига 10 минглаб одам йиғилдики, уларни отлиқ милиционерлар тартибга солишга мажбур бўлишди. Ўзбекистонда ҳам худди шу аҳволни кузатиш мумкин эди. Масалан, 60-йилларнинг бошида мен Билимлар уйининг 1000 киши сиғадиган залида бир шеърят йиғинига раислик қилганим эсимда. Кечага чипта сотилган эди. Унинг устига кеча рўза ҳайитига тўғри келган эди. Шунга қарамай, залга одам тўлиб кетган, унда биронта ҳам бўш жой қолмаган эди.

Янги шеърятга эҳтиёж ана шунақа эди. Мени шу пайтга қадар ажаблантирадиган нарса шундаки, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов каби янги шеърят вакиллари қандай қилиб шу эҳтиёж авж нуқтасига чиққан бир пайтда олдинма-кетин адабиёт майдонига кириб келишдийкин? Бу – тасодифми? Ёки бунинг тагида қандайдир бошқа бир омиллар ва сирлар бормикин? Нима бўлганда ҳам тўла масъулият билан айтаманки, бу икки шоирнинг пайдо бўлиши, ўша йиллари кетма-кет нашр қилинган шеърӣ тўпламлари ХХ аср ўзбек шеърӣятини беқиёс юксакликка кўтариб юборди. Бу шеърӣят мудроқ қалбларни узил-кесил уйғотди, занглаган ва муз қотган ҳисларни эритди, уларга кўпгина изтиробли дардларини унутишга ёрдам берди.

Бу шеърӣят билан учрашиш юз минглаб одамлар учун чинакам шеърӣят байрамига айланиб кетди. Фақат тўпламлар эмас, айрим шеърлар ҳам маънавий ҳаётда ёрқин из қолдириб, узоқ вақт порлаб турди. “Булбул”, “Қасам дара”, “Темир одам”, “Биринчи муҳаббатим”... Бу рўйхатни давом эттириш мумкин. Китобхонлар, айниқса, ёшлар уларнинг пайдо бўлишини интиқлик билан кутишар, уларни нафақат шеърӣят кечаларида, балки ўзлари ёлғиз қолишганда ҳам ҳузур қилиб ўқишар, том маънодаги гўзал шеърӣятга ошно бўлганларидан руҳиятлари бениҳоя бойиганини ҳис қилишарди. Ҳаммасини эмас, биргина “Онажон” шеърини айтай. Шеър 1966 йилда шоирнинг онаси Турди Карвон қизининг вафотига бағишланган марсиядир. У шунақа изтироб билан, шунақа самимий эҳтирос ва ҳаққонийлик билан ёзилганки, ҳозирга қадар ҳар қандай одамни ҳам ларзага сола олади. Ўзбек шеърӣятида онага бағишланган шеърлар кўп. Уларнинг ичида бениҳоя зўр қувват билан ёзилганлари ҳам бор. Назаримда, шулардан бири Миртемирнинг ўз онасига бағишланган шеърӣ эди. Бироқ Миртемир шеърини асло камситмаган ҳолда айтаманки, Абдулланинг “Онажон”и ундан беқиёс устун туради. Менга қолса, Абдулланинг бу шеърини Моцартнинг ўлмас Реквиемига таққосласа бўлади.

Хуллас, ўша йилларда ва кейинги 70-йилларда ҳам Эркин билан Абдулла том маънодаги улуғ шеърӣят яратишган ва ўзбек шеърӣятини жуда юксак поғоналарга

кўтаришган эди. Бу икки шоирнинг дурдона асарлари юз минглаб шеърят ихлосмандларининг бутун фикри-зикрини, ҳис-туйғуларини эгаллаб олганди – шоирларимиз қалбларнинг ҳукмдорларига айланган эди.

Аммо шўро замонида ҳукмрон мафқуранинг соғлом ақлга тўғри келмайдиган ғаройиб ўйинлари бўларди. Бу мафқура муҳиблари ўзларини истеъдодпарвар қилиб кўрсатишни яхши кўришарди, гўё уларга узлуксиз гамхўрлик қилиш билан банддай кўринар эдилар. Аммо истеъдод эгаси бир баҳя чегарадан чиқса, парвози ўта шиддатли бўлса, одамлар ва, айниқса, ёшлар ўртасида эътибори меъёрдагидан ортиқроқ кетса, дарҳол бундай ижодкорнинг оёғидан тортиб, ерга тушириб қўйиш пайдан бўларди, керак бўлса, бошига бир уриб, пачоқроқ қилиб қўйишдан ҳам тоймасди. Абдулланинг парвози эса борган сари шиддатли тус олиб бормоқда эди. Бунинг устига 60-йилларнинг иккинчи ярмида ҳукмрон мафқура нима сабабдандир кўп соҳаларда фаол ҳужумга ўтди: турли қарорлар қабул қилинди, кўп ижодкорлар қораланди, анча масалаларда янги таъқиблар бошланди, етакчи партиявий газеталарда таҳдидлар ва пўписаларга тўла мақолалар, бош мақолалар эълон қилина бошланди. Бундай шароитда Абдулла ҳам ўзининг тегишли насибасини олмай қолмади. Тирноқ тагидан кир излайдиган мафқурапарастлар Абдулланинг бир қанча шеърига ва, айниқса, “Тилла балиқча”га ёпишиб олишди. Кейинроқ эса баъзи бир ёзувчилар “Жаннатга йўл”ни ғоявий зарарли асар, деб эълон қилишди. Бунақа зарбаларга дуч келмаган ёш шоир анча саросималикка тушди, бир қанча вақт қаламини қантариб қўйишга ҳам мажбур бўлди. (“Олти ойки, шеър ёзмайман...”). Бахтимизга, унинг тушкунлик даври узоқ чўзилмади – катта-кичик, узоқ-яқин дўстлари Абдуллани тушкунлик ботқоғига ботиб кетишига йўл қўйишмади. Даҳшатли мафқура чиғириғидан бир марта ўтган шоир энди янада кескинроқ, янада ҳаққонийроқ шеърлар ёза бошлади.

Шундай шароитда Абдулла Ориповга ўша пайтдаги республика раҳбари Шароф Рашидов эътиборини қаратди. У Абдуллани ҳузурига чақирди, у билан узоқ суҳбатлашди, ёш ижодкорга унинг порлоқ истиқболини кўрсатиб берди ва тўғридан-тўғри шахсан унга Дантенинг

“Илоҳий комедия”сини таржима қилишни топширди. Республиканинг раҳбари шундай муомала қилса, ҳар қандай одамнинг ҳам кўнгли кўтарилиб, ҳатто эсанкираб қолиши ҳеч гап эмас. Абдуллажон унинг гапларини, топширигини дастуриламалдай қабул қилди. Шароф Рашидов ёш шоирга бошқа илтифотлар ҳам кўрсатди. Абдулла энг шимариб, бу топшириқни бажаришга киришди. Билмадим — Шароф Рашидов Абдуллага бу ишни топширганда нимани кўзда тутди, қандай нияти бор эди — буларни билмайман. Лекин Дантенинг асари жуда катта асар эди (унинг таржимаси ҳали ҳам тугагани йўқ), уни битириш учун жуда катта билим, кунт, ҳафсала керак эди. Нима бўлганда ҳам шундан кейин шоир илҳомининг аввалги замзалари биров пасайгандек бўлди, ёзган шеърлари ҳам баъзан юрак қаъридан чиқмай, авжи паст кўшиқдай сустроқ чиқа бошлади, шоир ижод изтиробларига тушганда аламини бошқа нарсдан оладиган, нажот кўприкларини қидирадиган бўлиб қолди. Ниҳоят, бир неча йил ўтгач, таржима тугади — Абдуллажон “Илоҳий комедия”нинг биринчи китобини зўр маҳорат билан, юксак шоирона руҳда таржима қилган эди. Лекин айни чоқда, аввалги даражада кишини ларзага соладиган шеърлар камайгани сезилади. Мен бу гапларни таъна тарзида айтаётганим йўқ, негаки, биламан, ҳар қандай истеъодли ижодкорнинг ижоди ҳам мутгасил кўтарилишдан иборат бўлмайди. Ижод йўли ғоятда мураккаб йўл — унда тушишлар ва кўтарилишлар алмашилиб туриши табиий. Биз мухлислар эса, енгил-елпи хулосалар чиқариб, шоирни алқаш ёки унга дашном беришдан аввал уни тушунишга ҳаракат қилсак, унга ҳамдард бўлишга тиришсак яхшироқ бўлади.

Ориф бобо ва Турди момо ҳақида сўз

Табиийки, Абдулла билан ўртамиздаги муносабатлар тез орада оддий домла-шогирдлик муносабатлари доирасидан ўсиб чиқди. Абдуллажон бошқа шоир ва адибларнинг ҳам ҳурматини қозонди. Улар ҳам Абдуллажонга энг яқин қариндошларига, туғишган укаларига қарагандек қарай бошладилар. Абдуллажон анчадан бери бизни Қаш-

қадарёга, ўзи туғилиб ўсган қишлоққа таклиф қиларди. Ниҳоят, бунинг вақти-соати 1966 йилнинг эрта баҳори экан — Асқад Мухтор, Одил Ёқубов, Пиримқул Қодиров, мен ва Абдулла Орипов биргаликда Қаршига келдик. У ерда бизга ўша кезларда Қаршида ишлаётган Абдуғафур Расулов кўшилди. Сафаримиз хусусий меҳмондорчиликка ўхшамасин деб, Қарши пединститутида учрашув қиладиган бўлдик. Институт домлалари бизни илиқ кутиб олишди. Институт яқинида ботаникларнинг меҳмонхонаси бор экан — ҳаммамизга ўша ерда жой тайёрлаб қўйишган экан. Ўша кезларда Министрлар Советининг раиси бўлиб ишлаётган Раҳмонқул Қурбоновнинг Қаршидаги уйи шундоққина биз тушган меҳмонхонанинг рўпарасида экан. Биз борган кунлари у кишининг оналари қазо қилган бўлиб, уйларида фотиҳагарчилик бўлиб турган экан. Албатта, биз ҳам фотиҳага кирдик. Билмадим, фотиҳа эгалари бизни танишдими-йўқми, ҳар ҳолда бошдаги шляпаларимиз ва бўйинбоғларимизни кўриб ичкари уйга олишди. Хона ичида ҳам дастурхон тузалган экан. Биз дастурхон теварагига ўтирдик. Чой келтиришди. Нонлар ушатишди. Лекин ҳеч ким тиловат қилгани йўқ. Биз уй эгаларига қарадик, улар бизга қарашди. Мен: “Тиловат қилинмайдими?” — деб сўрамоқчи бўлгандим, Асқад ака мени қайтарди: “Шошманг, Озоджон, шошманг, ўзлари билишади”. Тиловат қилинмади. Бироздан кейин фотиҳага қўл очиб, ўрнимиздан кўтарилдик. “Ҳа, энди, қозончининг ихтиёри ўзида қайдан қулоқ чиқарса...” деган мақол эсимга тушди.

Некўзда бизни кутиб туришган экан. Қишлоқ поёнсиз адирлар бағрида жойлашган. Эрта баҳорда борганимиз учун ҳар томон ям-яшил — худди ўрқач-ўрқач тўлқинлари қотиб қолган яшил денгизга ўхшайди. Бу ерларнинг ҳуснтаровати йилда бир марта очиладиган гулга ўхшаб, фақат баҳор чоғидагина ўзининг бетакрор латофатини тўла намойиш этади. Аммо баҳор ўтиши билан ҳаммаёқ офтобнинг қақшатқич тафти остида қовжираши, бир хил, кишини сиқиб юборадиган даражада якранг тусга киради. Некўз Қаршидан унча узоқда эмас экан. Кўп ўтмай етиб бордик. У бизга зангори денгиз ўртасидаги бир оролчадай туюлди.

Абдуллажонларнинг ҳовлиси анча кенг экан. Ҳовлида қатор қилиб қурилган бир қаватли лойсувоқ уйлар.

Дарахт йўқ ҳисоб! Хонадон бошлиғи жиккаккина Ориф ота бизни дарвоза олдида кучоқ очиб кутиб олди. Биринчи марта кўришаётган бўлсак-да, эски қадрдонлардек бир лаҳзада тил топишиб кетдик. Серҳаракат, симобдой бир жойда тиниб туролмайдиган, жуда сўзамол бу одам кўп йиллар мобайнида қишлоқнинг каттаси бўлган экан. Унинг гаплари маънодор, том маънода ўзбекона, яъни тагдор ва образли эди. Ҳовлига кирдик. Ҳовлида Турди момо билан кўришдик. У ҳам жуссаси кичик, лекин истараси иссиқ. Юзларида ажин кўп, устидаги кийимлари одми — дашт аёлларининг одатдаги либосларидан. Кўзлари ғоятда маънодор чақнайди. Бу аёлнинг бутун вужудидан меҳр ёғилиб турарди. У тўрт ўғил, тўрт қиз кўрган экан. Албатта, уларнинг ҳаммаси ҳам унинг учун жуда азиз, суюкли. Лекин ўғилларнинг кенжаси Абдуллажон суюкларнинг суюклисиди эди. У ўғлининг теграсида парвона бўлар, уни еру кўкка ишонмас, ўтқазгани жой тополмасди. Назарида, Абдуллажон ҳали ҳам жуда ёш, ўзини эплаб юролмайди, бир зум она қарамаса, бирон шўхлик қилиб, азиат чекиб қолиши мумкин. Айни чоқда, онанинг Абдуллажондан мамнун экани, ундан гурурланиши ҳам яққол сезилиб турарди. Бугун унинг хонадонига ўғли туфайли Тошкентдай шаҳри азимдан унинг домлалари ва қаламкаш дўстлари кириб келганидан боши осмонга етган эди.

Турди момо қўлини очиб, ҳаммамизни узоқ дуо қилди, ҳаммамизга яхши тилаклар тилади, ҳаммамиз қатори фарзандларига ва, айниқса, Абдуллажонга ҳам яхши тилаклар тилади. Кейин бу ҳовлидан ташқарига чиқдик. У ерда кенг бедапояда бизга жой тайёрлаб қўйишипти. Жой деганимиз бедапояга ёзилган каттагина қўлбола гиламдан иборат эди. Унинг тўрт томонига кўрпачалар тўшалган, семиз-семиз ёстиқболишлар қўйилган, ўртада дастурхон, унинг усти турли-туман мева-чевага, қанд-қурсга тўла эди. Ён-веримизда бирон туп дарахт йўқ, тепадан баҳор куёши жизғанак қилиб куйдирмаса-да, ҳар ҳолда сезиларли тарзда қиздириб турипти. Даврамизда қишлоқ оқсоқолларидан ҳам бир-икки киши бор эди, Қаршидан бириккита домла билан шоир Умаржон Исмоилов ва Сувон Соқиев ҳам бирга келишган.

Сўнг Абдуллажоннинг акалари — энг катта акаси Халил ака, кичик акалари Мели ва Раззоқ билан орадан

кўп ўтмай апоқ-чапоқ бўлиб кетдик, бегона одамлар орасида бўладиган тортиниш орадан кўтарилди. Қарабсизки, устимиздаги костюмлар ечилган, бўйинбоғлар олиб кўйилган, кўйлақларимизнинг очиқ ёқаларидан ҳаммамизнинг кўксимиз кўриниб турипти, уни баҳорнинг илиқ шабадаси силаб-сийпаб, роҳат бағишлай бошлади, оқибатда қуёшнинг тафти ҳам унчалик билинмай қолди.

Суҳбатимиз қизигандан-қизиди. Баҳс қиладиган бирон мавзу йўқ эди — гап мол-ҳол тўғрисида, об-ҳаво, унинг инжиқликлари, рўзғор ташвишлари, фарзандларнинг ўқиши тўғрисида борарди. Яна, албатта, қишлоқ одамларининг соддалиги, шу туфайли турфа можароларга йўлиқиб туришлари тўғрисида ҳар хил кулгили ҳангома-лар айтилди.

Дилингга хуш ёқадиган одамлар билан ўтирсанг, вақт қандай ўтганини ҳам билмай қолар экансан. Шўрва тортилди, янги сўйилган гўштларнинг тотли эканини мақтай-мақтай тановул қилдик. Кейин Ориф бувадан кетишга ижозат сўраб, фотиҳа беришини илтимос қилдик. Ориф бува мийиғида кулиб деди:

— Мен шўрванинг фотиҳасини билмайман. Фақат ошнинг фотиҳасини биламан.

Қоринлар жуда тўйиб кетган бўлса-да, “ошнинг фотиҳасини” кутишга тўғри келди, ахир, мезбоннинг рухсатсиз дастурхонни тарк этиш ўта одобсизлик бўлади-да.

Ниҳоят, дастурхонга фотиҳа ўқилди, ўрнимиздан турдик. Бизни кузатар экан, Ориф бува мен билан Пиримқулга алоҳида тайинлади:

— Абдуллажон Тошкентда қолди. Энди қайтиб бу ерларга келиб туролмаса керак. Ҳали жуда ёш, турмуш нималигини билмайди. Ўзинглар бош бўлиб, панд-насиҳат қилиб, тўғри йўлга солиб турмасанглар бўлмайди. Абдуллани сизларга, сизларни Худога топширдим.

Ҳа, ота ҳам Абдуллажонни Турди момодан кам яхши кўрмас эди, эрта-ю кеч унинг ташвишини чекар экан. “Менинг кўнглим болада”, деганлари шу экан-да.

Кейин бу қишлоқ бизнинг Қашқадарёдаги зиёратгоҳларимиздан бири бўлиб қолди. Абдуллажон билан биргами ёки Абдуллажонсиз Қашқадарёга нима иш билан келмай, албатта, бирров Некўзга ўтадиган, Ориф бувага бир қур салом бериб, унинг суҳбатини олиб қайтадиган

бўлиб қолдим. Ориф бува ҳам Тошкентга келганларида бизникига ҳам келиб турар эдилар. Бир кун у киши менга совға қилиб, қоракўл тери олиб келипти. Тери жуда антиқа эди. Уни сур деб айтар эканлар. Терининг ипакдек майин гуллари товланганда, олтин тусга кирар экан. Бундай терилар мингтадан битта чиқиб қолар ва шунинг учун жуда қиммат турар экан. Жуда хурсанд бўлиб кетдим. Кўпдан бери шунақа бир телпак кийишни орзу қилиб юрардим. Бешёғочда телпак тикадиган устахона бор эди. Терини қўлтиққа уриб, оёқни қўлимга олиб устахонага югурдим. Устахонанинг хўжайини анча ёшга бориб, букчайиброқ қолган яҳудий экан. У кўзойнагини тақиб, терини обдон кўздан кечирди-да:

— Терингиз яхши, асл тери экан. Лекин биз тикиб беролмаймиз. Муҳр керак.

— Қанақа муҳр?

— Қанақа бўларди — ҳукумат муҳри-да. қоракўл терининг ҳар биттаси ҳисобда туради. Устахоналар уни муҳрсиз олишга ҳақлари йўқ.

— Муҳрни қаерда уриб беради?

У негадир маккорона кулди-да, жавоб берди:

— Министрлар Советида. Ўша ерга боринг.

Мўйнадўзнинг нега кулганини кейин англадим — ўшанда ўн беш кун идорама-идора қатнадим, лекин бирон жойда муҳр урдиришнинг иложи бўлмади. Терини целлофанга ўраб олиб қўйишга тўғри келди. Орадан бирикки йил ўтгач, Гоголнинг қаҳрамонларидек, бисотимизни офтобга ёйиб шабадалаштиришга тўғри келди. Не кўз билан кўрайки, целлофанни очиб, терини кўрсам, оппоқ бўлиб, тагининг ўзи қолипти-ю, қоракўлнинг гулидан эса нишона ҳам йўқ. Сурнинг мазасини куя кўрипти. Ориф буванинг қоракўл терисидан телпак кийиш ношудлигим важдан насиб қилмаган экан.

Ориф бува узоқ умр кўрди — у 1998 йилда юз бирга яқинлашиб оламдан ўтди. Бу донишманд нуруний инсонни мангу маконига узатиб қўя олмадим — ўша кезларда мен кесилган оёғимни парваришлаб, касалхонада ётардим.

Некўзга биринчи сафаримиздан кейин кўп ўтмай, Ориф буванинг топшириғини бажаришга киришдик, яъни Пиримқул Қодиров билан икковимиз Абдуллажоннинг

тарбиясига дарров киришмасак бўлмайди, бу ишда фурсатни бой бериш мумкин эмас, деган қарорга келдик. Бу тўғрида Абдулланинг ўзига ҳам маълум қилдикки, ажойиб кунлардан бирида Ёзувчилар боғига йўл олдик. У ерда асрий аргувоннинг соясига чоғроқ бир столни қўйиб, Абдуллани рўпарамизга ўтқаздик-да, тарбия ишларини бошлаб юбордик — биримиз олиб, биримиз қўйиб, ижод ишининг мураккаблиги, дунёда ҳасад деган нарсалар борлиги, шуҳратпарастлик истеъдоднинг кушандаси эканидан гапирдик. Айниқса, ичкиликни қаттиқ қораладик, ичкилик туфайли не-не улуғ одамларнинг истеъдоди яшнамай, нобуд бўлганини таъкидладик. Гапларимизнинг ҳаммаси тўғри ва бениҳоя доно эди. Фақат, бир масалада андак хатога йўл қўйибмиз, шекилли — гапимиз гапимизга улансин, суҳбатимиз ширин бўлсин деб, анави сабилдан бир-икки шишани дастурхонга қўйган эканмиз, Абдуллажон насиҳатгўй акаларининг гапини бўлмай, одоб сақлаб, бошини қуйи солганича тинглаб ўтирди, ичган бўлса, бир-икки пиёла чой ичди, холос. Биз эса ўзимиз гапираётган гапларга ўзимиз маҳлиё бўлиб, бир қултум-бир қултумдан қилиб ўтириб, анча жойга бориб қолибмиз. Албатта, Пиримқул ҳушёрликни қўлдан бермаган, мендан кўра тетикроқ ва бардамроқ эди. Тарбиянинг чаласини у охирига етказиб қўйган бўлса керак.

Эртасига бу ишлардан ёмон хижолат чекдим: “Насиҳатчи бўлмай кет-а, аввал ўзингга боқ, кейин ногора қоқ-да”, — дея ўзимни ўзим койидим, лекин Абдуллажон билан кўришганда сир бой бермадим, отдан тушсам ҳам, эгардан тушмай: “Ичкиликка ҳирс қўйган одамнинг аҳволи қандоқ бўлишини кўрдингми? Бундан ибрат ол!” — деб писанда қилдим.

Бу гаплар ўтиб кетди, лекин мен кейинчалик бу тўғрида кўп ўйладим. Ўшанда Абдуллажон жуссаси кичкина, нимжон, ҳали уйланмаган, гўргина бир йигитча эди. Албатта, ҳаётнинг паст-баландини кўрмаган тажрибасиз одам тўғри йўлдан чалғиши, тойиб кетиши, адашмоғи осон гап. Бироқ у ҳали ёш бўлгани билан, бизга гўр кўрингани билан шеърларида ўзининг фавқулодда сифатларини исбот қила олди-ку? Унинг ҳис-туйғулари ҳам, фикрлари ҳам кўпни кўрган донишманд одамники янглиғ эди, у инсон ва ҳаёт тўғрисида ўша кезлардаёқ етук мутафаккир сингари фикр юритарди.

Дунё деган шундайин англаб бўлмас сир экан,
Гоҳ кенг экан, гоҳида туйнуксиз қаср экан.

Бу ҳикматнинг мағзини чақиб кўринг — у буюк Шарқ классикларининг шоирона умумлашмаларидан нимаси билан қолишади? Буларнинг бари Абдуллажоннинг ўзимиз қатори одам эмаслигидан далолат бермайдими? Унинг истеъдоди фавқулудда хусусиятга эга эканини исбот қилмайдими? Шундоқ экан, бу одамга сийқа гаплар, хашаки ҳақиқатларни рўкач қилиб, насиҳат қилиш жоизми?

Шундан кейин орадан кўп ҳам ўтмай, яна бир воқеа рўй бердики, у менинг Абдулла шахсиятида оддий инсоний қарич билан ўлчашга бўй бермайдиган жиҳатлар мавжуд экани ҳақидаги тусмолимни яна бир бор тасдиқлади.

Абдулла ўқишни битиргач, ўз-ўзидан уни Тошкентда олиб қолишди, ишга ҳам жойлашди, газета-журналларда шеърлари тез-тез босила бошлади, китоблари бир зумда қўлма-қўл бўлиб кетар, қай бир учрашувларга борса, мухлислари уни минбардан соатлаб туширмай, шеър ўқишга мажбур қилишарди. Хуллас, ёш шоир ўзининг юлдузли онларини бошидан кечирмоқда эди. Аммо... аммо ана шу бахтдан кўзлари чақнаган, манглайи ярқираган, ҳар қандай даврада танқис бўлган, ашаддий мухлислари жону жаҳонини бахш этишга тайёр бўлган шоирнинг шеърият мажлисларидан чиқиб борадиган маскани йўқ эди. У — уйсиз эди. Дастлаб, ошна-оғайнилариникида ётиб юрди, кейин ижарада турди, лекин ҳамманинг суюкли шоири бўлганига қарамай, уйсиз, ночор аҳволда эди. Бунинг ажабланидиган жойи йўқ. Тошкентда уй-жой масаласи жуда танқис эди. Айниқса, Тошкент зилзиласидан кейин жуда танг аҳвол вужудга келди. Тўғри, зилзиладан кейин Тошкентда уй-жой қурилиши жуда авж олиб кетди. Лекин шунга қарамай маҳаллий аҳоли вакиллари уй-жойга эришмоғи жуда қийин кечарди. Бунинг учун йиллаб кутмоқ керак эди. Бу масалада Абдуллажонга ёрдам бериши мумкин бўлган бирдан-бир ташкилот Ёзувчилар уюшмаси эди, лекин ҳадеганда бу масалада унинг сўзи ўтавермади. Хуллас, биринчи қадамлариданоқ шеърият дунёсига баркамол шоир сифатида кириб келган Абдуллажон тишини-тишига қўйиб, ўз юр-

тида мусофирлик дардини чекиб юришга мажбур эди. Кунлардан бирида мўъжиза рўй берди. Ўша кун у қадимги Туркистон шаҳрида тасаввуф шеърятининг буюк намояндаси Аҳмад Яссавий мақбарасини зиёрат қилган ва унинг руҳига тавалло қилиб, бошқа тилаклар қаторида бирор бошпана бўларлик маскан ҳам сўраган эди. Кечаси Абдуллажон туш кўради. Тушига оқ кийимли, оқ саллали, соқоли кўксига тушган пир киради. Абдуллажон бу муборак зотнинг қўлини олади. У эса эрталаб вақтли туриб Тошкентга жўнаши кераклигини, у ерда унинг турар жойи масаласи ҳал қилинишини айтади. Ғойибдан келган бу муждадан эсанкираган Абдуллажон эрта тонгданоқ қанот боғлаб Тошкентга йўл олади. Бу ерга етиб келса, чиндан ҳам уюшмадагилар уни икки-уч кундан бери қидирмаган жойлари қолмаган экан. Бугун охирги кун экан, бугун ордерни олмаса, куяр экан. Бу уй Чилонзордаги – аввалдан уюшмага қарашли I-мавзедаги каттакон уйда жойлашган икки хонали квартира эди. Унинг иккала хонасида бир вақтлар уюшмада ишлаган иккита кампир истиқомат қиларди.

Шу хоналардан бири бўшаган экан. Абдулланинг севинчи ичига сиғмасди. Шу куннинг ўзидаёқ у уйга жойлашди. Мен ҳам жуда хурсанд бўлдим. Айниқса, унинг уйининг бизникига яқинлигини айтмайсизми? Биз қўшни эдик, уйимизни нари борса, ярим чақирим масофа ажратиб турарди. Тез-тез учрашиб, бирга хиёбонларда сайр қилиб, суҳбатлашиб турардик. Ҳатто баъзан боқчага бирга бориб, ундан кичик ўғлимни олиб ҳам келардик. Бир-икки йилдан кейин иккинчи хона ҳам бўшади ва Абдуллажон югуриб-елиб юриб, бу хонани ҳам олишга муваффақ бўлди. Шундан кейин кичикроқ тўй қилиб уйланди. Қаршидан Ҳанифахонни олиб келди. Шу тарзда ҳар қандай шоир учун ҳам китоб чиқаришдан кўра кам аҳамиятга эга бўлмаган уй-жой масаласи ҳал бўлди.

Шоирлик истеъдодининг бир жиҳати

Шоирлик истеъдоди кўп қирраларга эга. Мен бу ерда истеъдоднинг анатомиясини текширишни мақсад қилиб олганим йўқ. Абдуллажон истеъдодининг таркибий жиҳатларидан бири — унинг хотираси билан боғлиқ эди.

Бошқача айтганда, унинг қувваи ҳофизаси ҳам худди истеъдоди каби фавқуллода хусусиятга эга эди. Шахматчилар ўртасида бир ҳазил гап айланиб юради. Бирор шахматчидан: “Сиз неча юришни олдиндан кўраоласиз?” — деб сўрашади, шахматчи эса ҳазилга ҳазил билан: “ҳозирги ўйнаётган ўйинимнинг охиригача кўриб, кейинги ўйнайдиган ўйиннинг ҳам ярмигача кўраман”, деб жавоб беради. Шунга ўхшаб Абдуллажондан: “Ўзган шеърларингиздан қанчасини ёд биласиз?” — деб сўралса, у мутлақо жиддий оҳангда: “Ўзганларимнинг ҳаммасидан ташқари, энди ёзадиган шеърларимнинг ҳам ярмини биламан”, — деб жавоб беради. Бу ҳақиқатан ҳам шундай. Мен шу пайтга қадар унинг юзлаб кечаларида иштирок этганман ва бирор марта ҳам бирор шеърини қоғозга қараб ўқиб берганини кўрган эмасман. Абдулла минбардан ёд ўқишни жорий қилди, десак муболага бўлмайди. Бугун минбарга чиқиб, ёнини титкилаб, “шпаргалка”сини олиб, ўшанга қараб шеър ўқиб берадиганлар анча эриш кўринадиган бўлиб қолган. Бироқ Абдулла фақат ўзининггина эмас, барча атоқли ўзбек шоирларининг, кўпгина классикаларимизнинг шеърларини ёд билади. Билмадим — унинг ёд билганлари неча минг мисрани ташкил қилар экан. Албатта, моҳирлик билан ёддан ўқилган шеър китобхонга, мухлисга чуқурроқ етиб боради. Умуман, Абдуллажоннинг бу қобилияти унинг шуҳратининг кенг тарқалишига ҳам сабаб бўлди.

1968 йилда Тошкентда Осиё ва Африка ёзувчилари конференциясининг ўн йиллиги нишонланди. Ҳар хил мамлакатлардан кўпгина адабий делегациялар меҳмон бўлиб келди. Мени Озарбайжон делегациясига бириктириб қўйишди. Улар Мирза Иброҳимов, Бахтиёр Ваҳобзода, Балаш Озор ўғли, Марварид Дилбозилардан иборат эди. Мен уч-тўрт кун эртдан кечгача улар билан бирга бўлиб, ҳар томонлама кўнгилларини олишга ҳаракат қилдим. Ниҳоят, симпозиумнинг охириги куни меҳмонларни уйга чақирадиган бўлдим. Дастурхоннинг кам-кўстига қарашмоқ учун ўзим уйда бўлишим керак эди. Абдуллажондан уларга ҳамроҳлик қилишни илтимос қилдим. Абдуллажон рози бўлиб, меҳмонлар билан театр залида қолди. Кейин орадан уч соатлар вақт ўтгач, у меҳмонларни бошлаб уйга қириб келди. Бунга қарангки, шу қисқа мулоқот давоми-

даёқ у меҳмонлар билан эски қадрдонлардек апоқ-чапоқ бўлиб олипти, уларнинг ҳаммасини ўзига маҳлиё қилиб қўйипти. Улар ҳар хил мавзуларда гаплашиб ўтиришипти. Гап айланиб шеърятга кўчипти. Шеърят деганда, албатта, ҳар бир озарбайжон, биринчи навбатда Фузулийни тушунади. Улар Фузулийдан ўқиб, ўзларининг зукколикларини кўрсатиб, ёш шоирга бир сабоқ бериб қўймоқчи бўлишипти. Абдулла эса улар билан бараварига озор тилида Фузулий газалларидан ёд ўқий бошлапти. Кўп ва хўп ўқипти. Озарбайжон шоирлари унга тан беришипти. Уйимизга келган Мирза оға ҳам, Бахтиёр Ваҳобзода ҳам оғизларидан бол томиб, Абдуллани менга таърифлашди, Абдулла улар учун бу галги сафарларидаги энг катта кашфиёт бўлганини айтишди.

Шу таҳлитда Абдуллажон кўпгина атоқли шоирларни ўзига ром қилиб олабиларди. Яна бир воқеа эсимга тушади. Қайси бир йили Москвада Ёзувчилар уюшмасидаги ўзбек адабиёти бўйича комиссияда ёш ёзувчиларнинг ижоди муҳокама қилинадиган бўлди. Муҳокамага Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Ўткир Ҳошимов, Шукур Холмирзаев, Умарали Норматов ва яна бир-икки ёш ижодкорлар таклиф қилинган эди. Мен уларнинг раҳбари сифатида бордим. Сафаримиз қангомаларга тўла бўлди. Бизга “Балчуг” (ўзбекчасига “Балчиқ”) меҳмонхонасидан жой тайёрлаб қўйишган экан. Биринчи кунёқ меҳмонхонада бир ажойиб қангома рўй берди. Умарали устки кийимларини ечиб, жавонга илиб қўйипти. Ҳамхонаси аллақерга чиқиб кетиб, анчагача келавермапти. Умарали кўчага чиқиб келмоқчи бўлипти. Бироқ пальтосини олай деса, жавоннинг калити йўқ эмиш. Роса қидириб тополмапти. Ҳамхонаси келиб қолиб, у ҳам қидиришипти. Калит ерда ҳам, осмонда ҳам йўқ. Шу пайт хонадаги бесаранжомликни пайқаган навбатчи аёл хабар олгани кириб қолипти. “В чем дело? Что ищете?” — деб сўрапти у. Умарали авваллари ҳам рус тилининг Бешариқ лаҳжасини биларди, холос. Ҳозир эса аксига олиб, қидираётган нарсасининг номи сира тилига келмас эмиш. “Ну говорите же”, деб қолипти навбатчи аёл. “Килет! Килет потерял. Ищу килет”, депти. Аёл тушунмапти. Имо-ишора билан англатишга уринипти Умарали. “А-а, ключ. Так и сказали бы” депти-да, чўнтагидан бир шода калит олиб, ичидан кераклигини топиб берипти.

— Оддий нарса экан-ку. Нега шуни айта қолмадин-гиз? — деб сўрапти Абдуллажон.

— Ким билади дейсиз. “Килет” десам ўрисчароқ бўладими, деб ўйловдим-да.

Ўша куни куннинг иккинчи ярмида дастурга мувофиқ Москва ташқарисидаги бир музейга зиёратга бордик. Қалин ўрмон ичида жойлашган музейни томоша қилиб бўлгандан сўнг, ярим соатча оёқнинг чигилини ёзиб, ўрмон ҳавосидан нафас олиш учун ҳаммага руҳсат берилди. Ярим соатдан кейин ҳамма йигилди, бироқ Абдуллажон, Умарали ва Ўткирдан дарак йўқ эди. Яна ярим соат ўтди. Улар ҳамон йўқ эди. Хавотир ола бошладик. Гарчи улар уч киши бўлишса-да, ҳар қалай бегона жой. Бир соат ўтди, хавотиримиз энг сўнгги нуқтага етди. Милицияга хабар қилишимизни ҳам, қилмаслигимизни ҳам билмаймиз. Бунинг устига қоронғи тушиб боряпти. Московгача ҳам анча йўл босишимиз керак. Кимдир: “Яна бир оз кутайлик, келиб қолишар”, — деди. Яна кутдик. Ниҳоят, бир маҳал гира-ширада ўрмон ичида олдинма-кетин келатган уч ўртоқнинг қораси кўринди.

Билсак, улар маҳаллий йигитларга дуч келишипти. Бу ерга хориждан кўп одам келиб турар экан. Маҳаллий йигитлар улар билан муомала қилиб, баъзида ҳар хил хориж матоҳларини арзон-гаров сотиб олишар экан. Улар Умаралидан: “Кимсизлар?” — деб сўрапти. Табиийки, Умарали ёлчителиб жавоб беролмапти. Шундан кейин Ўткир гапга аралашиб, Умаралини Комбоджа ёзувчиси, ўзини Таиланд адиби, Абдуллани эса Вьетнам шоири деб таништирипти. Ўша кезларда Вьетнам Америка империализми томонидан ноҳақ эзилган, деб ҳисобланарди. Биз Вьетнам билан дўст эдик, унга ҳар томонлама ёрдам берардик. Маҳаллий йигитлар ҳам Вьетнамга хайрихоҳ экан. Жуда хурсанд бўлиб кетишипти. Абдуллани, у билан кўшиб Умарали ва Ўткирни ҳам кўярда-қўймай қишлоқларига олиб бориб, уйларида роса сийлашипти, русчасига меҳмон қилишипти, яъни шўрбалиқ, картошка, пиёз, қора нон билан бирга ароқ қўйишипти. “Ичмаймиз” дейишганига қулоқ ҳам солишмапти. Ҳатто ҳамини сўфи бўлиб юрадиган Умаралининг ҳам оғзидан куйгандай қилиб ичиришипти.

Биз бу ерда хавотир олиб, оёғи куйган товукдек у ёқдан-бу ёққа изғиб, уларни қидириб юрганимизда, улар

совет-вьетнам, камбоджа ва таиланд дўстлигини мустаҳкамлашга ана шундай ҳисса қўшиш билан банд экан.

Ниҳоят, эртасига Ёзувчилар уюшмасида мажлисимиз бошланди. Пиримқул Қодиров ўша кезларда Москвада ўзбек адабиёти бўйича маслаҳатчи бўлиб ишларди. Бу йиғинни уюштиришда ҳам асосий жонбозликни у қўрсатган. Хуллас, адибларимиз ҳам, шоирларимиз ҳам яхши баҳоларга сазовор бўлишди. Мен бу масалаларга кенг тўхтамоқчи эмасман, фақат бир нарсага эътиборингизни жалб қилмоқчиманки, Абдуллажон билан атоқли шоир Қайсин Қулиев ўртасидаги ижодий ҳамкорлик, устоз ва шогирдлик муносабатлари айни ўша кунлардан бошланган эди. Булбул тилини булбул билади деганларидек, шоир тилини ҳам шоир билар экан. Бунинг устига Қайсин Қулиев ўша даврадаги москваликлар ичида ўзбек тилини мукаммал биладиган, унда бемалол гапириб, ўқий оладиган ягона одам эди. У Абдулланинг шеърларини ўзбек тилида ўқиб, уларга жуда юксак баҳо берди, Абдулла тўғрисида кейинчалик бир неча марта мақолалар ҳам ёзди ва ҳатто адашмасам, Москвада чиққан бир тўпламига сўзбоши ҳам ёзиб берди. Бу ёш ўзбек шоири учун жуда катта шараф эди. Чунки Қайсин Қулиев нафақат донғи жаҳонга таралган атоқли шоир эди, у айни чоқда жуда ҳалол, жуда мард, ўз халқига ўта содиқ, ундан айри яшашдан кўра, ҳар қандай сургун машаққатларини чекишга тайёр одам эди. Бир турк шоирининг ватан тўғрисида бир байт шеъри бор эди: “Кимлардир ватан тўғрисида гап сотади, кимлардир ватан учун бошини тикади!” Қайсин Қулиев шу кейинги тоифага мансуб эди. Гапларим қуруқ бўлмасин учун Қайсин Қулиев ҳаётидан бир лавҳани келтираман. Қайсин Қулиев уруш бошлангандан сўнг ихтиёрий равишда фронтга кетади ва жангларда қаттиқ ярадор бўлиб, госпиталга тушади. Бу ерда ётганида, бир қанча Шимолий Кавказ халқларини, шу жумладан, Қайсиннинг она халқи болқарларни ҳам гўё фашистлар билан ҳамкорлик қилганлари учун ўрта Осиёга ялпи бадарға қилишади.

Бир кун Қайсин Қулиев палатада танасидаги жараҳатлардан кўра, халқининг бошига ёғилган кулфатлардан азоб чекиб ётар экан, унинг палатасига ўзи хизмат қилган ҳарбий қисмининг генерали кириб келади. У Қайсин Қулиев билан ҳол-аҳвол сўрашгач, тантанали оҳангда эълон қилади:

— Ватан шарафини мардона ҳимоя қилиб, жасорат билан жанг қилганингиз учун сиз жанговар орден билан мукофотландингиз. Орденни топширишга рухсат этгайсиз.

Лекин генералнинг орден ушлаган қўли ҳавода муаллақ қолди. Қайсин Қулиев шикаста овозда жавоб берди:

— Мен бу орденни ололмайман. Мен сиёсий айблар билан қувғин қилинган болқар миллатига мансубман.

Қайсин Қулиев госпиталдан чиққандан сўнг ҳарбий хизматдан бўшатилади. Шунда баъзи бир ижодий ишларини тўғрилаш учун Москвага келади. У пайтларда сиёсий айбдор ҳисобланадиган одамлар Москвадан юз чақирим нарида яшамоқлари, Москвага қадам қўймасликлари керак эди. Қайсинни урушдан олдинги пайтлардан бери яхши танийдиган уюшма раиси Фадеев жуда қаттиқ елиб-югуриб, унга Москвада туришга ижозат олиб беради.

Аммо шоир бунга ҳам кўнмайди.

Шоир халқ билан тирик. Мен халқим билан яшайман.

Шундай деб, у Қирғизистонга жўнайди ва Сталин қатагонларига барҳам берилгунча ўша ерда яшайди.

Ана шундай покиза ва олижаноб инсон Абдуллага ҳомийлик қилди, умрининг охиригача унинг ҳаётини ҳам, ижодини ҳам кузатиб борди.

Тува кенгликларида

Адашмасам, 1976 йилнинг август ойида Красноярскда совет адабиёти кунлари ўтказилди. Унга Ўзбекистондан тўрт киши — мен, Шухрат ака, Абдуллажон ва қорақалпоқ шоири Кенесбой Раҳмонов юборилган эди. Ўн кун давомида Сибирдаги йирик қурилишлар билан танишдик, қишлоқ жойларида бўлдик, Сибир ўрмонларининг беқиёс гўзаллиги билан ошно бўлдик ва ҳар қайсиси чумчуқнинг боласидек келадиган Сибир чивинлари нақадар “жоннинг роҳати” эканини амалда билиб олдик. Бундай сафарлар ҳарчанд мароқли бўлмасин, бирор ҳафта ўтиши билан уйни қўмсаб қоласан. Биз ҳам сафаримиз охирлаган сари, унинг тугашини кутиб, чамадонларимизни йиғиштира бошлаган эдик. Бироқ бундай кунларни

уюштирувчи Тарғибот бюросининг вакили Лариса Жарова шаштимизни қайтарди:

— Бекорга олтанаяписизлар, сизлар ҳали Тувага боришларинг керак.

— Қанақа Тува? Бу тўғрида ҳеч қанақа гап бўлгани йўқ эди-ку? Шу ўн куннинг ўзидаёқ бўларимиз бўлиб бўлди. Уйга кетмасак бўлмайди.

— Тувада ўзбек адабиёти кунлари ўтмоғи керак. Туваликлар кутиб ётишипти. Ҳамма тайёргарлик кўриб қўйилган. Афишалар чиқарилган. Бормаса бўлмайди. Биз ўз вақтида Тошкентга хабар қилганмиз.

Тувага боришдан ўзга илож қолмади. Бу ишдан бошида хабар топганимизда-ку, унча-мунча тайёргарлик кўриб келган бўлардик. Бўйнидан боғлагандек йўлга тушдик. Ҳатто бу кўнгилсиз, ғайриихтиёрий сафаримизни ўзаро ҳазиллашиб: “Сибир сургуни”, деб атай бошладик. Бироқ кейинчалик — шерикларимни билмадим, мен бу сафарга борганимдан жуда мамнун бўлдим. Бу сафар туфайли Тува деган жуда ажойиб, ўзига хос, кичкина, лекин мўъжизаларга бой бир гўзал диёрни кашф этдим. Ҳозир орадан салкам ўттиз йил ўтиб кетган бўлса-да, Тува сафарининг деярли ҳамма тафсилотлари шундоққина кўз ўнгимда турипти.

Тува Осиё қитъасининг қоқ ўртасида — жуғрофий марказида жойлашган бир кичик ўлка экан. Ҳатто унинг марказида — Қизил шаҳарида улугвор Энасой дарёсининг соҳилида сўлим бир хиёбон барпо этилиб, унинг ўртасига обида ўрнатилган, унга: “Бу ер Осиёнинг тубидир”, яъни марказидир, — деб ёзиб ҳам қўйилган экан. Туваликлар кўринишларига кўра мўғулларга ўхшаб кетсалар-да, асли туркий халқ экан. Уларнинг тили ҳам туркий тиллар гуруҳига мансуб бўлиб, жуда кўп сўзларини луғатсиз ҳам тушуниб олиш мумкин. Масалан, уларнинг етакчи газетаси “Шин” деб аталади. Бу — “Чин”, яъни ҳақиқат дегани. Туваликлар бошни “бос” деб аташади, марказни эса “туб” дейишар эканлар. Аниқ билмайман-у, лекин Тува деган сўзнинг ўзи ҳам шу “туб” сўздан олинган бўлиб, Осиёнинг маркази, деган маънони билдириши мумкин.

Хуллас, бизнинг карвонимиз Хакасиядан йўлга чиқиб, Саян тоғларини ошиб ўтиб, Қизил шаҳарига етиб келдик. Бизни Тува обкомининг биринчи котиби Салчак

Тока кутиб олди. У етмишлардан ошиб қолган, лекин анча бардам, гапга чечан, қувноқ бир одам экан. У ўша жойда бутун мамлакат бўйича биринчи котиб вазифасида энг узоқ ишлаган одам экан. 7 марта Ленин ордени олган экан. Мамлакатда ҳеч ким бунчалик кўп Ленин ордени билан тақдирланмаган экан. Меҳнат қаҳрамони унвонига сазовор бўлган экан. Бунинг устига у адиб экан — унинг “Аратнинг сўзи” деган романи бўлиб, унда Тува халқининг ижтимоий-сиёсий ва маданий тарихи мухтасар тарзда баён қилиб берилган. Обкомнинг биносида у бизга Туванинг бугунги ҳаётини қизиқ-қизиқ тафсилотлари билан гапириб берди. Биз ҳаммамиз очиқ чеҳра билан, баъзан кула-кула унинг ҳикоясини мароқланиб тингладик. Ҳатто ўша кунларда ҳамманинг оғзига тушган бир масалани ҳам четлаб ўтгани йўқ. Гап шундаки, ўшандан бир оз олдин партия Марказкомининг ичкиликка қарши бир қарори чиққан, унда ароқ, самогон, чача ва бошқа ичимлик турларини ичиш тақиқлаб қўйилган эди. Туваликлар ароқни “араха” дейишар экан.

— Бу қарорнинг бизга дахли йўқ, — деди Салчак Тока ҳаммамизни ҳайрон қолдириб. — Қарорда тақиқланган ичимликлар қаторида араха тилга олинган эмас. Шунинг учун бизда уни бемалол ичавериш мумкин.

Ҳаммамиз яна кулдик. Фақат биргина Абдуллажон кулмади. Кулмадигина эмас, унинг башараси тобора бужмайиб бормоқда эди.

— Нима гап, тинчликми? — деб сўрадим мен.

— Тишим... — деб жавоб берди Абдуллажон.

Тиш оғриғининг азобини таърифлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ — бутун дунё кўзингга қоронғи бўлиб кетади. Оғриқ борган сари кучайиб бормоқда эди, аксига олиб, биронтамизда оғриқ босадиган дори йўқ экан. Мен аҳволни Салчак Токига айтдим. Қизилда ҳам ҳукумат аъзоларига қарайдиган поликлиника бор экан. Бироқ ўша кунни якшанба эди, ҳамма ташкилотлар ёпиқ эди. Салчак Тока ходимига буйруқ берди. Орадан кўп ўтмай кўнғироқ бўлди — тиш доктори уйида дам олиб ўтирган экан, уни поликлиникага олиб келишипти. Биз — Абдуллажон икковимиз дарҳол етиб бордик. Масофа яқин бўлса-да, Абдуллажон оғриққа зўрға чидаб бораётгани, ҳаддан ташқари қийналиб кетгани сезилиб турарди. Мен уни суяб,

тиш кабинетига олиб кирдим. Доктор унинг кўнглини кўтарадиган гаплар айтиб, бемор ўтирадиган ўриндиққа ўтказди. Аммо Абдуллажон ўриндиққа ўтириши билан “шилқ” этиб боши бир томонга қийшайиб, ҳушидан кетиб қолди. У тиш докторидан жуда кўрқар экан. Абдуллажоннинг аҳволини кўриб, мен жуда кўрқиб кетдим. Доктор ҳар ҳолда ўз ишини яхши биладиган одам экан — Абдуллажонга укол қилди, ҳушига келгач, оғзини очдириб, бир нималар қилди. Мен амаллашиб Абдуллажоннинг кўнглини кўтариб турдим. Йўқ, докторнинг дориси кор қилди шекилли, бироз ўтгандан кейин Абдулла анча ўзига келиб қолди. Докторга миннатдорчиликлар билдириб, унинг кабинетини тарк этдик.

Кейин Тувани кашф этиш бошланди. Қизилда ҳар хил учрашувлар ўтказдик, Тува чорвадорларининг меҳмони бўлдик. Тува ҳам бениҳоя хушманзара жой экан. Энасой шу жойлардан бошланар экан. Менимча, Энасой дунёдаги энг узун дарё бўлмаса ҳамки, энг серсув, жуда энли дарё. Руслар уни “океаннинг укаси” деб бежиз атамаганлар. Унинг ўрта ва қуйи қисмларида денгиз кемалари ҳам суза олади. Бу ерда уни Бик Хем деб, яъни Буюк дарё деб атар эканлар. Туваликларнинг баъзи бир одатлари қашқадарёлик чўпонларникига ўхшаб кетади. Масалан, қайси бир совхозда бизни ерга шолчани, кигизни солиб кутишди. Унинг устига кўрпачалар ёзилган. Ўртада дастурхон, унда ҳар хил таомлар. Иссиқ овқатлардан кабоб тортилди. Тўғрироғи, сих ўрнига новдаларга гўшт тизилиб, пиширилар экан, дастурхон четига новда ерга суқиб қўйилар экан. Истаган одам новданинг учидан ушлаганча ўзига эгиб, кабобдан олаверар экан. Уларнинг яна бир таоми эсимда қолди. Бизнинг росмана пиёламиздан каттароқ, чинни косалардан кичикроқ пиёлада таом олиб келишди. Пиёланинг устига худди ноғорага қопланган терини эслатадиган хамир парда тортилган. Уни тешсангиз ичидан қиймали шўрва чиқади. У бугда пиширилар экан, мазаси худди ўзимизнинг мантига ўхшайди.

Тува бўйлаб сафаримизда бизга маҳаллий ёзувчилар ҳамроҳ бўлди. Улардан баъзилари ўзбек адабиёти ҳақида нималарнидир эшитган экан. Ҳатто бундан 20-25 йил аввал қайсидир ўзбек ёзувчиси бу ерга келиб-кетган экан. Лекин уларнинг ўзбек адабиёти ҳақидаги тасаввурлари шу

билан чекланар экан. Шунинг учун улар бу борадаги билимларини тўлдирмоқ ниятида теварагимизда парвона бўлишди.

Абдуллажон бу орада тишининг оғриғи анча босилиб, ўзига келиб қолди. Энди у ҳам аввалгидай қувноқ, кузатувчан, кўрган нарсаларининг кулгили жиҳатларини кула-кула айтиб бера оладиган даражага келди.

Ниҳоят, Тувадаги ўзбек адабиёти кунлари ёпиладиган кун ҳам келди. Тадбирларнинг охирида Тува ҳукумати ўзбек ёзувчилари шаънига катта зиёфат берди. Буни қарангки, ўша кунни Тувага итальян журналистлари ташриф буюрган экан. Бизнинг зиёфатимизга улар ҳам таклиф қилинган экан. Туваликларнинг арахаси росмана ароқнинг олдида газли сувдай беозор кўринса-да, лекин ҳар қалай қулфи-дилни очишга қурби етар экан. Бир зумда томонлар билан апоқ-чапоқ бўлиб кетдик. Мен уларнинг шарафига қадаҳ айтдим, итальян ва ўзбек халқларининг қадимий алоқалари тўғрисида гапирдим. Дантенинг ўзбеклар ўртасида обрўси баландлигини айтдим-да, Абдуллани уларга таништирдим. “Мана шу йигит, шоир Абдулла Орипов Дантенинг “Илоҳий комедия”сини ўзбек тилига ағдарган”, дедим. Итальянларнинг кўзлари чакнаб кетди, аввалига шундай кичик жуссали ёшгина йигитнинг бу қадар буюк асарни таржима қилганига ишонишмади, уни саволларга кўмиб ташлашди. Мен Абдуллажондан таржимадан парча ўқиб беришни илтимос қилдим. Абдулла жиндайгина араҳанинг таъсирида эди.

— Эсимда йўқ, — деди у узр сўраган оҳангда.

— Э-э, қизиқсиз-а, бирорта шеърингиздан ўқийвермайсизми?

Абдуллажон шундай қилди. Ҳозир қайси шеърини ўқигани эсимда йўқ, лекин ҳар қалай унинг ичида “ўзбек”, “Тошкент”, “метро” каби сўзлар ҳам бор эди. Итальянлар уларнинг фарқига бормади, шекилли, Абдуллани қарсақлар билан муборакбод қилишди. Кейин таржимон орқали ундан нималарнидир сўрашди, Абдуллажон жавоб берди, итальянлар шоша-пиша ён дафтарларига бир нарсаларни ёзиб олишди. Аммо Салчак Тока кўпни кўрган одам эмасми — ҳамма нарсани фаҳмлапти. У қитмирлик билан мийиғида кулиб гап қотди:

— Бу Данте деганлари ёмон зўр одам бўлган экан-да-а? Ўша пайтдаёқ “ўзбек”, “Тошкент” деган гапларни билган бўлса...

Биз кулиб юбордик.

Ниҳоят Қизилдан жўнайдиган кунимиз ҳам келди. Биз бу ердан Красноярскка, у ердан эса Олмаота орқали Тошкентга жўнашимиз керак. Бироқ бу гал ҳам яна Абдуллажон ғойиб бўлиб қолди. У ярим соатча кечикиб келди. Биз аэропортга жўнаёлмай, унга маҳтал бўлиб қолгандик.

— Янги дўстларим хайр-хўшлашиб кетасан, деб сира қўйишмади. Юзларидан ўта олмадим.

Кейин билсак, унинг бу ерда орттирган ўртоқлари ҳукумат аъзоларини олиб юрадиган 2-3 та ҳайдовчи йигитлар экан. Улар роса зерикишиб ётганда Абдулла рўпара келиб, гап-сўзлари, ҳазил-мутойибалари билан уларни ўзига маҳлиё қилибди-қўйибди. Шофер йигитларнинг зерикишига сабаб шу эканки, Қизилда масофалар қисқа, уйдан идорагача ҳам, идорадан бирор корхонагача ҳам ярим чақирим-бир чақиримдан ортмайди, шунинг учун кўпчилик раҳбарлар пиёда юришни маъқул кўришади. Улар фақат шаҳардан ташқарига чиқиб, олис районларга борганда машинада юришади. Бошқа вақтларда эса уларнинг шофёрлари пашша кўриб ўтиришаверади. Шунинг учун Абдуллажоннинг суҳбатлари уларга маъқул тушиб, шоир билан бир зумда апоқ-чапоқ бўлиб кетишган экан. Шу кун бизни куттириб қўйиб бўлса-да, улар кичикроқ дастурхон ёзиб, шоир билан хайр-маъзур қилишган.

Биз шу тарзда Қизилни тарк этдик ва шу кун оқшомда йўлда яна баъзи бир ҳангомаларни бошдан кечириб, Тошкентга етиб келдик.

Бағрикенглик ёхуд Мансурхўжанинг ҳикояси

Мансурхўжа Кўқонда довруқли одам — каттадан-кичик, ҳамма уни жуда яхши танийди. Ўрта бўй, ўрта яшар, истараси иссиқ бу одамнинг чеҳрасидан табассум аримайди. Дўстликнинг қадрига етади, яқин одамларига жону жаҳонини бағишлашга тайёр. Нисбатан ёш бўлса-да, Мансурхўжа ҳаётнинг аччиқ-чучугини кўрган, тақдир

замамаларидан кўп қимматли хулосалар чиқариб олган. У дунё кезган, ҳаж зиёратига бориб келган. Фарзандлар кўрган, яқин одамларидан айрилиқ изтиробларини ҳам бошидан кечирган. Шоиртабиат. Фақат кўчма маънода эмас. Бир нечта шеърый китоблар чиқарган. Эсселар ҳам ёзиб туради. Тарихий тадқиқотларга ҳам майли бор. Яқинда “Ер ости сирлари” деган бир тадқиқотини эълон қилди. Унда Қўқондаги баъзи қабристонлардан мангу масканини топган бир қанча улуғ алломалар ва зоти муборақларнинг хотирасини тиклашга уринган. Унинг бунақа савоб ишлари кўп. Ўзи жуда серзавқ одам. Завқи кўзиб кетганда, ҳаяжондан энтикиб кетади, гапи оғзига сиғмай қолади. Бу одам шеър ёзгани билан касби шоирлик эмас. Шеър унинг учун тирикчилик манбаи эмас, шунчаки кўнгил иши. Унинг бошқа асосий касби бор. У — ўрмончи, Қўқон ўрмон хўжалигининг бошлиғи. Ўз ишини жуда яхши билади, яхши биладигина эмас, жондилдан яхши ҳам кўради. Ишнинг кўзини билади. Шунинг учун жуда оғир иқтисодий қийинчиликлар даврида ҳам унинг хўжалиги муттасил даромад олиб келмоқда. Шунинг учун бу соҳанинг мутасаддилари бошқа ўрмон хўжаликларида ҳам Мансурхўжа тажрибаларини кенг ёйиш устида бош қотиришади, у ерда турли семинарлар ўтказишади. Шу тарзда у неча йиллардан бери табиат неъматларини асраш ва кўпайтириш соҳасида самара билан меҳнат қилиб келмоқда.

Шу фазилатлари етмагандай, Оллоҳ унга яна бир сифат ато қилган — у жуда очиккўнгил, саховатпеша, меҳмондўст одам. Қўқонга келган ошна-оғайниларига бир пиёла чой қуйиб бермаса, кўнгли жойига тушмайди. Таниқли адиб Дадахон Нурий “Олтин девор тирқишидан” деган китобининг кўпгина саҳифаларини Мансурхўжага бағишлаган. Унинг ёзишича, Қўқонга келган бирор қадрдон унинг олдига бормай кетса, Мансурхўжа унинг кетидан ҳатто довонгача қувиб бориб, орқасига қайтариб олиб кетиб, меҳмон қилиб, кейин жўнатар экан. Мен бу гапни ёзувчиларга хос бўлган одатдаги бир муболаға, деб ўйлаган эдим, лекин Мансурхўжанинг меҳмондўстлигини ўз кўзим билан кўргандан кейин бунинг чинлигига амин бўлдим. Ўшанда биз Ўткир Ҳошимов билан Бешариқда дам олаётган эдик. Бир куни Қўқонга тушдик, у ердаги

танишларимиздан бирининг ҳузурда Мансурхўжа билан танишдик. У бизни қўярда-қўймай, ўз салтанатига олиб кетди.

Қўқоннинг шундоққина биқинидаги Найманча деган жойдан дарё томон кетдик. Бир-икки қишлоқдан ўтдик. Кейин ҳақиқий ажойиботлар бошланди. Биз ҳақиқий Саҳройи Кабирга кириб қолдик. Йўлнинг ҳар икки томони кўз илғанган даражада қум. Баъзан улар текис ёйилиб ётади, баъзан эса қум барханлари бамисоли тоғдек қад кўтарган. Мен ҳатто уларни кўрганда устимизга ёпирилиб, босиб қолмаса гўрга эди, деб ваҳимага тушдим. Буни қарангки, ўзим қўқонлик бўлиб, шунча йилдан бери Марказий Фарғонада бепоён қумлоқлар борлигини била туриб, ўнлаб марта Қўқонга келиб-кетиб юриб, унинг ёнгинасида шунақа жойлар борлигини билмаган эканман. Қумлоқлардан ўтиб, дарё бўйига бордик, унинг қирғоғида ўтириб, роса меҳмон бўлдик. Қайтишда эса яна бир “мўъжиза”га рўпара келдик. Йўлнинг бир жойида бир эшак-арава кўндаланг туриб олибди — ўтиб кетишнинг иложи бўлмади. Араванинг эгаси — кексайиброқ қолган, аммо ҳаракатлари бардам ва тетик бир киши отимизни айтиб, эски қадрдонлардек кўришди.

— Мен шу ерларда қовун экман. Сизларнинг келганларингизни эшитиб, аравада қовун олиб келдим. Шунини олиб кетмасанглар, қаттиқ хафа бўламан.

Биз кўнмадик — қовун кўп эди — уни машинамининг юкхонасига сиғдиришнинг иложи йўқ эди. “Майли, биттасини сўйинг, шунинг ўзи етади”, дедик. Шу ерда кўчанинг қоқ ўртасида туриб, машинанинг юкхонаси устида битта қовунни паққос туширдик. Қовун жуда ширин эди. Лекин бу билан иш битмади — деҳқон бобо “қовундан бошқа олмаймиз”, деганимиздан астойдил хафа бўлди. Чор-ночор ўнтача қовунни машина юкхонасига ортишга мажбур бўлдик. Кейин билсак, бу “мўъжиза” Мансурхўжанинг иштирокисиз бўлмаган экан.

Шу ажойиб инсон Абдуллажон билан боғлиқ бир қизиқ воқеани айтиб берган эди. Яхшиси — унинг ўзига сўз бера қолайлик.

— Биласизми, — деб гап бошлади Мансурхўжа, — Ўзбекистонда Абдуллажоннинг мендай ашаддий мухлиси йўқ бўлса керак. Мен унинг биринчи китоби — “Митти юлдуз”ни ўқиб чиққанман-у, узил-кесил, бир умрга уни

яхши кўриб қолганман. Шундан кейин унинг чиққан ҳар бир китобини йиғадиган, шеърларини қайта-қайта ўқийдиган бўлганман. Қизиқ, Абдуллажоннинг шеърларида аллақандай бир сир бор — улар эскирмайди. Бир шеърини ҳозир ўқиб, ҳар жиҳатини чуқур ўйлаб, ўзлаштириб олсангиз, яна бир ой ёки олти ойдан кейин қайта ўқисангиз, сизга мутлақо оҳори тўкилмагандай кўринаверади. Бу шеърларни ўқисангиз, дилингиз равшан тортади, кўнглингиз кўтарилади, баъзан эса беихтиёр кўзингизга ёш келади. Шоир деганнинг фикри шунчалик ҳам теран бўладими, туйғулари шу қадар тиниқ, шу қадар таъсирчан бўладими? Баайни мумтоз шоирларимизнинг энг сара газалларига ўхшаб кетади. Шоир: “Дунё англаб бўлмас сир экан”, — деганидек, унинг қаҳрамони бўлмиш инсоннинг ўзи ҳам минг йил ёзган билан адо қилиб бўлмайдиган бир тилсим экан-да... Хуллас, Абдуллажоннинг шеърлари энг яқин сирдошим, энг ардоқли дардкашим бўлиб қолган. Ҳамиша юрагим сиқилган чоқларда, дунё кўзимга тор кўриниб кетган пайтларда бу шеърлар менга малҳамдек қувват беради. Шундоқ бўлгандан кейин уларни севмай, изламай бўладими?

Албатта, менга шу қадар манзур бўлган шеърлар ёзадиган муаллиф билан кўришиш, унга ҳурматимни изҳор қилиш, унинг суҳбатини олиш менинг энг эзгу орзум бўлиб қолганди. Лекин анча вақтгача бу менга насиб бўлмай келди. Бунинг устига бизнинг ўрмон хўжалигимизда ишлайдиганлар ҳам тез-тез Абдулла Орипов билан учрашув иштиёқини билдира бошладилар. Ҳатто: “Нима учун Абдуллажон бизнинг хўжалигимизга келмайди? Нима, биз уни ёлчитиб кутиб ололмаймизми?” — деганга ўхшаш ўксик аралаш таъналар ҳам айтадиган бўлиб қолишди. Хуллас, кунлардан бирида Абдулла Орипов қандайдир иш билан 2-3 кунга Қўқонга келар эмиш, деган хабар тарқалди. Мен бунини эшитишим биланоқ оёғимни кўлимга олиб Қўқонга югурдим ва шоирнинг Қўқон сафарига дахлдор ўртоқларга учрашдим. Улар илтимосимни охиригача ҳам эшитиб ўтирмасдан: “Нима деяпсиз, шоир атиги 2 кунга келяпти, Қўқонда нима кўп — хўжалик кўп, жамоа кўп, қайси бирига боради. Сафар дастурида сизникига бориш кўзда тутилмаган”, деб рад жавоби бердилар. Лекин мен бўш келмадим: ялиниб-ёлвориб, гоҳ дўқ-пўписа қилиб, “Шоирнинг хўжалигимизга боришини дастурга

киритасизлар”, деб оёқ тираб туриб олдим. “Лоақал Тошкентга қайтиши олдидан 3-4 соатга кириб ўтса ҳам майли”, дедим. Ниҳоят, мутасаддилар кўнишди, Абдуллажонни бирров хўжалигимизга олиб боришга ваъда беришди. Дарҳол изимга қайтдим. Энди шоирни яхшилаб кутиб олиш тадоригини кўрмоқ керак эди. Қаерга жой қилишни, жойларни ким супуриб-сарашта қилишини, кимлар табрик сўзлари айтишини — ҳамма-ҳаммасини белгилаб чиқдик. Дастурхонни тузаш масаласи ҳам кўрилди. Кимдир шоирнинг пойига қўй сўямиз, деб таклиф қилди. Кимдир бунга эътироз билдирди: “Бу билан шоирни ҳайрон қолдириб бўлмайди, унинг ўзи чорвадорлар ўлкасидан”. Дарҳақиқат, бу гапда жон бор эди. Яна кўплашиб, анча ўйладик — каклик шўрва қилсакмикан, тустовуқ қовурсакмикан? Лекин негадир булар ҳам кўпчиликка унча маъқул келмади. Шу пайт миямга бир фикр келиб қолди — балиқ пиширамиз. Ахир, бизда шундоқ йигитлар борки, уларни балиқ пишириш бобида жаҳон чемпиони деса бўлади. Улар қовурган ёки димлаб пиширган балиқ — балиқ эмас, асал бўлиб кетади. Бир марта уни татисангиз, таъми умрбод оғизда қолади. Баъзилар ҳазил қилганидек, дарёдаги кўп балиқ: “Кошки эди, мени Мансурхўжа акамнинг пазанда йигитлари пиширса”, деб орзу қилишар эмиш. Хуллас, маслаҳатимиз балиққа тўхтади. Ҳаммаси шойиста, жойида бўладиган бўлди. Бироқ бу ишимизнинг ҳам бир ишкали бор эди.

Гап шундаки, бу ишлар балиқларнинг дарёдан қочадиган фаслига тўғри келиб қолганди. Ҳар йили маълум фурсатда улар дарёнинг юқори қисмига юриш қилади, ҳаммиша балиқ сероб бўладиган жойларда пичоққа илинадиган биронта ҳам балиқ учрамайди. Бу гал ҳам шундай бўлди — тўрт-беш киши ярим кун тинмай уриниб, биронта ҳам балиқ илинтиролмади. Чор-ночор бир гуруҳ балиқчиларни моторли қайиқда дарёнинг юқори оқимида жўнатдик. Бироқ улар ҳам икки қўлларини бурунларига тикиб, қуруқ қайтишди. Мен уларни ношудликда айблаб, қаттиқ койидим, чунки меҳмоннинг келадиган вақти яқинлашиб қолган, балиқдан эса ҳамон дарак йўқ. Асабийлашишнинг фойдаси йўқ. Яна икки гуруҳни водийдаги балиғи бор жойларга шошилиш “сафар”га жўнатдик. Ҳар қалай, шунча уринишлар бекор кетмади — гуруҳлардан бири ўлжа билан қайтди. Улар қайси бир сув

омбориданми ёхуд кўлданми каттагина балиқни ушлашга муваффақ бўлишипти ва уни сувли “цистерна”га солиб, тирик етказиб келишипти.

Орадан бир соат ўтар-ўтмас меҳмонлар ҳам етиб келишди. Абдуллажон билан эски кадрдонлардек қучоқлашиб, қуюқ кўришдик. “Қадамингизга ҳасанот! Бизнинг хўжалигимизга хуш келибсиз!” — деган хитоблар янгради. Абдуллажоннинг Қўқон сафаридан толиққани сезилиб турган бўлса-да, кайфи чоқ, чеҳраси очиқ эди.

Кейин мен балиқни келтиришни буюрдим.

— Абдулла ака! Арзимас совғамизни қабул қилсангиз. Ўзингиз фотиҳа беринг... — деган гаплар билан балиқни унга тутқаздим.

Абдуллажон балиқни қўлига олиб, у ёқ-бу ёғига қаради. Балиқ ҳам кўрса кўргудек эди — танаси каттагина, ўзи ҳам миқтидек, тангалари ялтираб турарди. Аввалига думини бир-икки қимирлатди, гавдасини бир силкитгандай бўлди. Кейин тақдирга тан бергандай жимиб қолди. Фақат кўзлари ғоят мунгли эди — гўё уни иссиқ жойидан кўзғатиб, бу ерларга олиб келганлари учун ранжигандай мунғайиб қараб турарди. Абдуллажон яна бир-икки лаҳза балиққа назар солиб турди-да, кейин бир сўлиш олиб, деди:

— Сен ҳам тутқин экансан-да, эй балиқ! Майли, бор, менинг сояи давлатимда яйраб юравер.

Шундай деди-ю, балиқни дарёга ирғитди. Шалоп этиб сувга тушган балиқ хайр-маъзурни насия қилиб, сув тубига шўнғиди.

Мен эса... мен эса ловуллаб кетдим. Бутун аъзойи баданим қақшаб кетди, тилим калимага келмай қолди. Билмадим, ўша аҳволда Абдуллажон ҳам кўзимга жуда ёмон кўриниб кетди-ёв... Ахир, бу балиқни топиб келганимизча, она сутимиз оғзимизга келган эди-ку? Шунча одамнинг икки кунлик машаққатли меҳнати осмонга учди. Лекин шайтонга ҳай бердим, ўзимни босдим, ҳар нима деганимизда ҳам “меҳмон” деган номи бор. Кейин яна ўйладим: биз балиқни шоирга туҳфа қилдик, балиқ уники. Демак, биз ўз ҳурматимизни ифодаладик, энди бу ёғига нима қилса, ихтиёр ўзида.

Шундай ўйлар билан ўзимга таскин бериб, меҳмонни кутишда давом этдим. Абдуллажон бизнинг хўжаликдан мамнун бўлиб кетди.

Орадан бир неча муддат вақт ўтди. Эҳтирослар бо-
силиб, бўлган воқеани бамайлихотир идрок этиш имкони
туғилди. Шунда қарасам, Абдулла Ориповдан ўшанда бе-
ҳуда ранжиган эканман. Унинг бу ишида бир неча кун
заҳмат чекиб, балиқ топиб келган одамларга нисбатан бе-
писандлик ёки ҳурматсизлик йўқ экан. Бу қилиқ Абдулла-
жоннинг табиатидан туғилган, унинг ҳаётга муҳаббатидан,
Оллоҳ яратган ҳар бир тирик мавжудотга теран эҳтиро-
мидан далолат берар экан. Унинг бу ишида алланечук
ажиб бир бағрикенглик, шоирона баландлик ва эркалик
бор эди. Ҳар қалай, шу воқеадан кейин унинг ўзига ҳам,
шеъриятига ҳам меҳрим яна ўн чандон ортди.

Мансурхўжа ҳикояси мени ҳам тўлқинлантириб
юборди — бу ҳикоя туфайли кўз ўнгимда шоир тийнати-
нинг яна бир қирраси жилоланди — унинг қалби меҳрга
тўла эканини кўрдим.

Зотан, қалбида ҳаётга, табиатга, жамики мавжудотга
меҳр бўлмаса, одам шеър ёза оладими?

* * *

Абдулла Орипов ҳақидаги ҳикоямизга шу ўринда
нуқта қўйсак ҳам бўларди. Кўриб турибсизки, менинг ёз-
ганларим шоир ижодини ипидан игнасигача таҳлил қилиб
берадиган тадқиқот эмас ёхуд ҳаёт йўлини батафсил ёри-
тадиган танқидий очерк ҳам эмас. Мен бор-йўғи икки-уч
эпизод ёрдамида Абдуллажоннинг нафақат фавқулудда
шеърый истеъдодини таъкидламоқчи бўлдим, балки айти
чоқда, унинг инсоний хислатларини ҳам кўрсатишни мақ-
сад қилиб олдим. Ҳа, Абдуллажон ҳаммамизга ўхшаган
инсон ва инсонга хос бўлган хоҳ ижобий, хоҳ салбий
сифатлар унга ёт эмас. Бунини таъкидлашимнинг боиси
шундаки, биз ижод одамларига муайян нигоҳ билан қа-
рашни билмаймиз, уларни илоҳийлаштириб, сифинишдан
бошқага ярамайдиган санамга айлантириб юборамиз.
Ҳолбуки, биз шоирни инсон сифатида қабул қилиб, у
яратган бебаҳо дурдоналардан руҳиятимизни бойитишда
кенг фойдаланмоғимиз жоиз. Абдуллажон яратган шеър-
ят эса чиндан ҳам XX аср ўзбек адабиётининг энг ёрқин
саҳифаларидан бирини ташкил қилади. Бундай шеър-
ият билан нафақат унинг муаллифи, балки бутун ўзбек халқи
ҳар қанча фахр қилса арзийди.

2003 йил

ШЕЪРЛАР

ИЛК ШЕЪРЛАРДАН

ҚЎШИҚЛАР

Қўшиқлар...

Нур бўлиб оқсангиз дейман,
Жўшқин илҳом бўлиб сингсангиз
қалбга.

Қўшиқлар...

Тонг бўлиб боқсангиз дейман,
Умр чаманининг латиф хуснига.
Юрак таронасин нозли пардаси —
Қўшиқлар, нақадар ҳароратга бой,
Ажиб оҳангида баҳор нафаси,
Бу — нурли жозиба, бу — гул, бу — чирой.
Дилрабо қўшиқлар, мафтунман,
сизга,
Сиз — қалбда шодлигим, ҳамдам,
ҳамнафас,
Нозик ҳис, чўнг қудрат, латофат
сизда,
Дилдан аримассиз ҳар дам, ҳар нафас.
Ёшлик жилвалари — шўхлиги сизда,
Сизда гўзалликнинг ноз-карашмаси.
Қўшиқлар, оламча мазмун ҳам
сизда, —

Жўшқин ҳиссиёт-у, илҳом чашмаси.

Қўшиқлар...

Нур бўлиб оқсангиз дейман,
Жўшқин илҳом бўлиб сингсангиз қалбга.

Қўшиқлар...

Тонг бўлиб боқсангиз дейман,
Умр чаманининг латиф хуснига.

1959 йил, 30 август

ХАЁЛЛАР

Хаёлларим, о сиз хаёллар
Кечмишларни эсга соласиз,
Гоҳ фикримни осуда дамлар,
Узоқларга олиб қочасиз.
Келажакка ошиқиб, баъзан
Қаршингизга чиқаман пешвоз.
Истиқболдан нур олиб жадал,
Илҳом бўлиб этасиз парвоз.
Сиз хаёллар, учқур хаёллар,
Беҳудамас, жонлисиз ўктам!
Яратувчан, ўтли қалбларнинг
Алангасин учқуни кўркам.

1959 йил, 30 август

НОЗ

Тонг елида ноз этган гулни,
Узиб дединг: — Серноз экансан.
— Ҳа, сени ҳам гул дейишимнинг
Боиси шул: гулноз экансан.

1959 йил, 30 август

ШАФАҚ

Тонгнинг гўзаллигини кўрмоқ бўлсангиз,
Билмоқчи бўлсангиз саҳарнинг сирин,
Шомда сайр этингиз, чунки одатда
Шафақ таҳрир этар тонгнинг тасвирин.

1960 йил, 17 январь

МАЖНУНТОЛ

Негадир у эгмиш бошини,
Нега мунча ғамгин мажнунтол?
Ишқ ўтида ёнган Лайлими,
Ёзиқ сочи сув узра хол-хол.

Елларга ҳам келдингми, демас,
Парво қилмас, ғамгин эккан бош.
Айт, зилол сув, нега у ғамгин,
Агар билсанг, жавоб бер қуёш.

Жавоб бермас, фақат гувлар ув,
Қуёш тортмиш юзига парда.
Инграгандек тўлғонади сув
Фалаёнми, қўшни дарада!..

Ошиқ бўлсанг, сенинг ишқингни
Ким экан у топтаган юрак?
О, табиат! Балки қалбингни
Ўғирлаган ҳув мағрур терак.

Ишқ обрўга ҳайф деб балки у
Кўкка томон бўй чўзмиш мағрур.
Сени Мажнун демишлар, балки
Ғамгинлигинг боиси шулдир?

Бўрон мисол ўкирар гирдоб,
Бу зўр қудрат ишқмикин, некин.
Тошни тошга уриб келару
Мажнунтолни эркалар лекин.

Шивирлайди алланимани,
Қани еллар! Қани, қулоқ сол!
Тўлқин кетар, ҳайқириб яна,
Кўз ёш тўкиб қолар мажнунтол.

Дарё бўлиб юпатармикан
Мажнунтолни ёки муҳаббат.
Уради-ю тошларни тошга,
Фақат унга роз сўйлар, фақат...

Дарё увлар: “Ҳей, кар юраклар,
Кўзларимга кўринма, йўқол”.
Ҳайқир дарё ва лекин ишқнинг
Содиғига ошно бўлиб қол.

1960 йил

КИНДИК ҚОНИ ТЎКИЛГАН ЖОЙ

Ташқарига чиқдим, шамоллай деб бироз
Терлаб кетиб уйнинг тафтидан.
Ёнимдаги скамейкада ўтирар бир чол
Ва бола – невараси экан афтидан.
Ҳасса билан ер чизиб бобо
Алланима дерди неварасига.
Дам қулоқ солар бола, дам тупроқ солар
Кўнғизча танғилган аравасига.
Қизиқсиндим, бордим яқинроқ.
(Деманг, бола аравасига)
Гапларини эшитдим элас
Бобо дерди неварасига:
–Синиқ кулба эди, сен билмайсан
Шу бинонинг ўрни – мен туғилган жой,
Кўзимга кўп иссиқ кўринар,
Киндик қоним томган, ҳойнаҳой.
–Уйимизда сув йўқми? Қандай қон бобо?
Бола таажжубда, чол чўмган ўйга.
Бироз ўтиришгач бола қимтинди:
–Кўп ўтирдик, бобо, кетайлик уйга.
О, сен Ватан, киндик қони томган жой
Сени сўрмай, кўрмай бўлурми?
Кўз кўргани ёшу қарининг–
Она бағрин севмай бўлурми?

О, сен Ватан, киндик қони томган жой
Тупроғингни ўпмай бўлурми?
Бобо тупроғидан бино бўлган жой–
Невараси учун ҳеч ёт бўлурми?

1960 йил, 11 февраль

ИККИ ДАРАХТ

Зилол ҳовуз бўйи, тупроқда
Икки дарахт ўсар ёнма-ён.
Бир уруғдан кўкарган, шаксиз, —
Илдизлари туташ бегумон.

Бири чапга томон анқайган,
Бесўнақай, нимта ва кесик.
Бири эса серсоя, мағрур
Салобатли, тўғри, типпа-тик.

Биз туташмиз шу дарахтлар каби,
Бир онани эмган талашиб...
Ачинаман, тўғрилаш мушкул
Ҳув дарахтни кесиб, тарашлаб...

1960 йил 19 февраль

* * *

Ширин сўзу камон қош,
шаҳло кўзингни соғиндим.
Тишу, лабу, қаро қошинг,
хуллас, ўзингни соғиндим.

1960 йил, февраль

* * *

Соат янглиғ лекин тинмасдан,
Кеча-кундуз урар юрагим.
Бахтли эдим дўстларим учун
Соатчалик бўлса керагим.

1960 йил, февраль

КЎКЛАМ

Олча боғларидан эсан шўх шамол,
Кўзларимни бирдам ёшлаб кетади.
Сўнгра ижод гули кўрсатиб жамол—
Сирли суҳбатларга бошлаб кетади.
Севган ва севилган диллар куйининг
Муסיқасин топар бундан ғазалхон.
Кулгудан сачраган баргларда шудринг,
Қизлар қаҳқаҳаси — чашмалар хандон.
Мени излаб яна келдингми, гўзал,
Меҳнат ва ижодни севдинг — севилдинг.
Севганим, эй ўлкам, баҳорсан азал,
Қалбимга шеърдек туюлдинг...
Кумуш тонг саҳнидан нурлар таратгин,
Сени кутар олдда меҳнат, ижод, иш.
Яна ҳам дилбарроқ куйлар яратгин,
Нозик сезги каби билмасдан тиним.
Майсазор шовулар, кушлар чийиллар.
Каштакор қуёшнинг кўркам зиёси...
Фасллар китобин асл бобисан
Ўлкамнинг эй кўклам поэзияси!

1960 йил, март

ДЎСТИМГА

Биласанми, дўстим, бу нима!
Бу ғам эмас, алам ҳам эмас.
Фигонингда ижод бор дема
Шеърни севган шеърдан ғам емас.

Бу — ёнмоқда тунларим менинг
Бу — тунларга сиғмас ҳақиқат.
Бу — дард тортган куйларим менинг
Юрагимда жой олган қат-қат.

Куйларимни қучар кенг фазо,
Кўйсалар ҳам унга чегара.
Дил сўзимни сен тингла фақат,
Сен, мен, борлиқ! Ўзга на чора?!

Биласанми, мен ҳам қуш каби
Кенг фазони кучгим келади.
Тоғу тошга солиб гулдурас,
Лочин каби учгим келади.

Кел, қадаҳлар жарангоси соз,
.....
.....
.....

Қўшиғим-ла дўстлар қалбига,
Дунёга завқ сололсам, дейман.
Дўстларимнинг шодлик завқида
Бир умрга қололсам, дейман.

1960 йил, март

ГЕЙНЕ

Немис шоириман.
Немис тупроғида қозондим шуҳрат.
Эсланганда софдил, тўғри инсонлар,
Эслашарлар мени ҳам албат.

Менда неки бўлса, шаксиз, азизим,
Хос эрур кўпчилик немисларга ҳам.
Қаерда эланса ёмону бадбин,
Эслашарлар унда мени ҳам.

1960 йил, март

Эшитаман тонглар баъзи-баъзида
Тушларимда Пушкин алвидосини.
Сўнгра хаёлпараст! Билсам йиғимда
Тинглайман дилимнинг қалб видосини.
Авлодлар келади, авлодлар кетар,
Алмашишар улар хаёлдек тез-тез.
Аммо минг йилларнинг сўзи-зикрида
Қолишин билмаган ўша черкас қиз.

1960 йил, март

ЭРИГАН БУЛУТ

(Ҳазил шеър)

Улкан чўққидаман, ёнимда дилдор,
Қайноқ лабларига босдим лабимни.
Нозик ҳис тўлқини гурлар улуғвор,
Шўх нигоҳ элитар, тирнар қалбимни.
Шу пайт етиб келди, ҳув паға булут,
Бошимизда ҳеч ҳам солмай гулдурос.
Виқорла тўхтади, сокин ва жим-жит,
Сўнгра тўлғондида сув қуйди шаррос.

Қизарган лабларинг титради бехос:
– Наҳот бошимизга ёмғир тўкилса?
– Ажабланма, дилдор, бу зўр эҳтирос,
Ажабмас, булут ҳам эриган бўлса.

1960 йил, март

ЎЗБЕКЛАР

Ушбу шеъррий манзумани дoston қилиш ниятида 1985 йилда ёза бошлаган эдим. Қандайдир йўллар билан мақсадимдан хабар топган юқори идоранинг бир вакили: “Ўзбеклар” деган дoston ёзаётган экансиз, дарҳол тўхтадинг”, деди. Ўзим қатъиятсизлик қилдимми, ўша гапдан ҳафсалам пир бўлдим, хуллас, асар бошланганича битмай қолиб кетди.

Яқинда бисотимдаги ёзувларни кўздан кечираётганимда ўша қўлёзмининг тайёр саҳифалари чиқиб қолди.

Мен дostonни давом эттиришим ҳам мумкин эди. Сюжети ҳамон хаёлимда. Бироқ уни шу ҳолича, қалам урмасдан чоп этишга қарор қилдим. Бунинг сабаби шундаки, асардаги ўша ниятимнинг асл ечимини олти йил ўтгач, тарихнинг ўзи ҳал қилиб берди.

Муаллиф.
2004 йил, 26 ноябр

Холиқ самовотдан сочарди зиё,
Тунлар юлдузлардан фонус ёқарди.
Ўзин ижодига Ўзи маҳлиё,
Заминга юксакдан хушнуд боқарди.

Кўринар булутга чулғашиб бошин
Чашмаси қайнаган қиррадор тоғлар.
Уммонлар уфққа ёзган қулочин,
Саҳролар беадад, чексиз ўтлоқлар.

Юз рангда товланган камалак узра
Жайрон уюрлари кўринарди гоҳ.
Тенгсиз бу ҳолатга тўймасдан сира
Яратганининг ўзи ташларди нигоҳ.

Нечун қувонмасин Буюк ирода —
Бунёд эта олди олий уйғунлик.
Ўзини ҳар қайда этди ифода,
Дарёда шиддату тоғда турғунлик.

У ғоят шод эди: ҳаммаёқ сокин,
Осойиш яйрарди бандалар хуррам.
Бўлиқ замин узра кун кўриб, локин
Унутмас эдилар самовотни ҳам.

Шундоқ тотув эди Инсон фарзанди,
Иблис қутқусидан ҳозирча йироқ.
Холиқни шу нарса мамнун этганди,
Уни тинчлантирган шу эди кўпроқ.

Ҳарир булутларнинг ортидан бир кун
Холиқ тагин пастга ташлади назар.
Тубанда қўш дарё оқарди дуркун,
Тоғларнинг бошида ялтирарди зар.

Кўркам водий эди — жаннатдан парча,
Қайси бир хуш соат яралган Ватан.
Чинорлар фалакка бўйин чўзганча
Абадий бир умр сўрарди Ҳақдан.

Тириклик шаънига айтиб қасида
Безавол кечгандек бу ерда замон.
Ва лекин водийнинг қоқ ўртасида
Ғужғон қайнар эди уч тўп оломон.

Икки тўп келарди иккала ёқдан,
Ногоҳ бир-бирига ташланар эди.
Учинчиси эса боқиб узоқдан
Гижларди, талотўп бошланар эди.

Сал ўтмай қай бири ғоятда юзсиз
Авлод-аждодаларни этарди бадном.
Охир чидаёлмай уч тараф тигиз
Муштлашиб кетарди бесўз, бекалом.

Тамом ҳайрат ичра қолди Биру Бор,
Қайта-қайта боқди булутни серпаб.
Бу қандай синоат? Бу қандай асрор?
Унинг паноҳида бу қандайин гап?

Сокин ва осойиш бу гўзал маъво
Наҳот торлик қилиб қолмиш дафъатан?
Қутқу бошладими унда Иблис ё?
Қандайин юртдир бу? Қай эл? Қай Ватан?

Қай бир армон боис — нотинч у букун,
Қандайин муҳтожлик этмиш уни хор?
Холиқ ғоят дилгир, ғоятда забун,
Шаҳодат дафтарин очди боякбор.

Унда битилганди: “Аҳли дунёга
Бердим иқтидору насибаю ком.
Кўш дарё ораси — ушбу маъвога
Ато этдим яхлит Ўзбек деган ном.

Уммон бермадиму, кўнгли тўлсин деб
Бердим ушбу элга уммондай юрак.
То абад заминда бахтли бўлсин деб
Идрок бердим унга ва толмас билак”.

Холиқ дафтарини ёпди кўп дилгир,
Коинот жо бўлган кўксида яра.
Тубанга бўйлади тагин бесабр,
Ҳануз ўша ҳолат, ўша манзара.

Чуввос солар эди уч тараф, уч ёқ,
Ҳар тўпнинг бошида битта сардори.
Шундоқ ҳукм қилди ахийри Халлоқ:
Бу — аршдан қувилган Иблиснинг кори!

Губордай тўзмасин бу ажиб маскан,
Тупроққа қормасин эллар бир-бирин.
Чора ахтарарди энди Яратган
Тинчлантирмоқ учун ўзбеклар ерин.

Охир Холиқ келди шундоқ қарорга:
“Иблис қудратимни, майлига, билсин.
Бир зот жўнатайки мен бул диёрга,
То у Ўзбек элин бус-бутун қилсин”.

1985 йил

МУРАББИЙ

Қуллуғ айта билиш мумкинми Сизга,
Тойилган чоғимда тутган, эй Одам!
Балки, Акамдирсиз, балки Сиз Ўзга,
Балки, Сиз хайрихоҳ бутун бир олам.

Балки, мўъжазгина меним ҳаётим
Тушди бошингизга оқ тола бўлиб.
Рози бўлур эдим бир умр токим
Шу ойдин шуълага кетсам йўғрилиб.

Мен ҳам англайдурман – Ҳаёт бу нима,
Яхшилик, разолат, ўкинч ҳам савоб.
Ҳайҳот, бу оламда камдир биргина
Яхшилик аталган туйғу бир ноёб.

Сокин кўчаларда кезаман шодон,
Хушбахтмен, билмайман кимдан? Ва нега?
Оҳ, нечоғ фараҳли экан бу осмон!
Инсонмен, раҳматим айтурман Сенга...

1990 йил

ОЗОД РЕСПУБЛИКАМ

Айни чоғ, етти йил бундан муқаддам,
Ижобат топганди асрий ниятим.
Ўзингсан интилиб етишган Каъбам,
Озод Республикам – Жумҳуриятим!

Қадим боболарим ёдимга келгай,
Сен ўзинг гурурим, сен – ҳамиятим.
Сенинг қанотингда авлодлар елгай,
Озод Республикам – Жумҳуриятим!

Уч минг йиллар аввал Зардуштий бўлиб
Дунёга келгандинг сен – жамиятим.
Қутлайман мен сени фаҳрга тўлиб,
Озод Республикам – Жумҳуриятим!

Етти Ҳаж савобин топгум бегумон,
Сени бир куйласам, эй Ҳурриятим!
Ўзбекистон – юртим, Ватан жонажон,
Озод Республикам – Жумҳуриятим!

1998 йил, август

НАВОИЙ

Абадият билан қай сўз эгизак,
Балки яхши орзу, яхши ниятдир?
Мангулик англанар Навоий десак,
Навоийнинг ўзи Абадиятдир.

2001 йил, 6 февраль

БАХТ

Менинг мавжудлигим ўзимга керак,
Тахтим – оиламнинг балки тахтидир.
Ислом ака, Сиз бор, биз голиб бешак,
Сизнинг борлигингиз халқнинг бахтидир!

2001 йил, 22 март

ҲАММА ГАП ШУНДА...

Ёшинг олтидами ёки олтмишда,
Майли, қай иш билан машғулсан, бандсан.
Қайси кенгликдасан, қай муюлишда,
Барибир Ватанга фарзандсан.

Барчага бағрини очар шу Ватан,
Мунаввар кундузу қоронғу тунда.
У сени фарзанд деб олгаймикан тан?!
Ҳамма гап шунда.

2001 йил, 23 март

ВАТАН УЧУН ЯШАЙЛИК

Ўн гулингдан бир гулинг очилмаган дердилар,
Йўлларингга сочқилар сочилмаган дердилар.
Ўн гулинг ҳам чарақлаб очилди-ку, оҳ, юртим,
Йўлларингга зар-кумуш сочилди-ку, оҳ, юртим.

Ўзбекистон – ягона Ватан учун яшайлик,
Ватан ичра бу гўзал чаман учун яшайлик.

Айтмасинлар ғанимлар, кимларгадир зор бу юрт,
Буюк Соқибқирони, Алишери бор бу юрт.
Аллоҳ ўзи етказган инъомини асрагай,
Тўғросини, тахтини, Исломини асрагай.

Ўзбекистон – ягона Ватан учун яшайлик,
Ватан ичра бу гўзал чаман учун яшайлик.

Кел, азизим, ёнимга, юлдузмисан, оймисан,
Ўзбегимсан ҳамиша, юпунмисан, боймисан.
Ватандошим, шу тенгсиз Ватанни куйлашайлик,
Замон келди, бизлар ҳам дунёга бўйлашайлик.

Ўзбекистон – ягона Ватан учун яшайлик,
Ватан ичра бу гўзал чаман учун яшайлик.

2001 йил, август

САҲАРЛИК

Рўза кунларида бизнинг уйда ҳам
Ўчмасди тонггача тоат чироғи.
Ибодат қиларди отам ва онам,
Мен ҳам уйғонардим саҳарлик чоғи.

Мўъжаз дастурхонда шукрона таом:
Битта чалпак нону майиз ё ўрик.
Саҳарлик жимгина этарди давом,
Буларнинг барига мен ҳам бир шерик.

Йиллар ўтиб кетди, энди мен учун
Армон у кунларнинг ҳар бир фурсати.
Ўша азизларим... улар йўқ бугун,
Битган улар учун рўза муддати.

2001 йил, 20 ноябрь

ОГОҲЛИК

Кимдир бошқаларга тилар омонлик,
Кимдир соғинади фақат ёмонлик.

Бир қарасанг ўхшаш рангу рўйлари,
Бироқ тамом бошқа фикру ўйлари.

Сиртдагисин кўриб турибсан ҳар он,
Ичдаги олангдан огоҳ бўл, инсон!

2001 йил, декабрь

ОТА ВА БОЛА

Ота дер: — Алдама сен мени, болам,
Бари қилмишингни сезиб юраман.
Агар қуйилмасанг мендан кейин ҳам,
Билиб қўй, гўримда тикка тураман.

Бола дер: — Отажон, мени биласиз,
Бирга давру даврон сура беринг-да.
Ўша қора гўрда нима қиласиз,
Мана, уйда тикка тураберинг-да.

2001 йил, декабрь

ҚҰМИҚ БИЛАН СУҲБАТ

Йироқ Европага қилиб саёхат,
Битта қўмиқ билан бўлдим ҳамсуҳбат.

У деди, мен кичик қўмиқ эрурман,
Балки олам аро мен йўқ эрурман.

Асло қизиқмасман сиёсат билан,
Бу юртда юрибман тижорат билан.

Гўзал Европага асло йўқ тараф,
Лекин бир сўз айтгум уларга қараб:

Ямоқни ямоққа улайди улар,
Одамгарчиликни билмайди булар.

2001 йил, декабрь

САЙЁҲЛАР

Балки сайёҳларга туюлар шундоқ:
Нафас олиш осон бу манзилларда.
Бир зум яйрар инсон бу манзилларда,
Ташвишлардан узоқ, ғамлардан узоқ.

Балки сайёҳларга туюлар шундоқ:
Ҳорғиндек бу ернинг одамлари ҳам.
Улар ҳам қайгадир кетсам дер ҳар дам,
Ташвишлардан узоқ, ғамлардан узоқ.

2001 йил, декабрь

СЕВИШГАНЛАР

Хиёбонда кезар икки ёш ҳабаш,
Йигит пачоқ бурун, лаблари дўрдоқ.
Ёнида нозланар маъшуқа – маҳваш,
Оёқлари қийшиқ, тишлари сўйлоқ.
Дунёда хунукни изласанг агар
Булардан ортигин топмагинг гумон.
Йигит севгилисин қучиб авайлар,
Қиз ҳам ошиғига боқар нигорон.
Ушбу манзарага боқдим, гўё
Бирдан қулаб тушди аршидан азал.
Қани у лайливаш – сарвиноз барно,
Қани у эр йигит – етук, мукамал.
Демишлар, нисбийдир ҳар қандайин ҳол,
Ҳар ким ўз севгиси учун сурингай.
Анов икковлонга, балки, эҳтимол,
Қолганлар беўхшов бўлиб кўрингай.

2001 йил, декабрь

ЖОНИБЕК

Набирамга

Шу яқин кунларда дунёга келган
Набирам бор менинг, Жонибек деган.

Унга совға излаб, кезиб ҳар ёқни,
Ола кетай дедим битта тойчоқни.

Женева кўлининг бўйида яшнаб,
Онаси билан у турарди кишнаб.

—Юр, тойчоқ, мен билан, Тошкентга кетдик,
Ўртоғинг бор сенинг, исми Жонибек.

Тойчоқ ирғишларди, кетдик, дер эди,
Бир чопсак Тошкентга етдик, дер эди.

Онаси-чи, боқар гўё ҳоли танг:
—Меҳмоним, бекорга хомтама бўлманг.

Дунёда энг хушнуд, бой чоғимдир бу,
Бу тойчоқ ўзимнинг тойчоғимдир бу!

Яхшиси, мен сизга берай маслаҳат,
Эшитинг, у сизга ёққайдир албат.

Митти Жонибекка биздан эҳтиром,
Тойчоқ деб атангиз уни. Вассалом!

2001 йил, декабрь

СЎЗ

Сўз асли пайғамбар,
У боис балки
Одамзот таниган ўз Худойини.
Эриган темирнинг томчиси каби
Ўртаб юборар у теккан жойини.

2001 йил, декабрь

ВАТАНДОШ

Магар бир лагандан ош еган билан,
Ёки битта тилда сўз деган билан,
Улар ҳали буткул елкадош эмас.

Тўғри келса агар дили дилига,
Садоқати бўлса туққан элига,
Улар ватандошдир ҳар зум, ҳар нафас.

2002 йил, 2 январь

ЭЪТИРОФ

Ҳар ким ўз умрини қилса сарҳисоб,
Турфа ҳодисалар тушгай ёдига.
Кимдир ариқ қазган ё чалган рубоб,
Ҳар ким баҳо бергай ўз ҳаётига.
Турфадир дунёнинг ҳатто озори,
Шодлиги ҳам турфа қадимдан-қадим,
Мен ҳам шеърлар ёздим кўплар қатори
Лекин бошқалардан кўпроқ... алдандим.

2002 йил, 2 январь

* * *

Р.Бобожонга

Муҳаббат ҳиссини асрамоқ учун
Иморат шарт эмас, макон шарт эмас.
Синамоқ бўлсанг гар муҳаббат кучин
Вақт-соат шарт эмас, замон шарт эмас.

Ўтли муҳаббатни куйлабсиз тўлиб,
Бир Лайли ёдининг Мажнуни бўлиб.
Уни ҳеч битта куч ололмас юлиб,
Ҳатто, таърифлашга забон шарт эмас.

2002 йил, 11 январь

ДЎСТЛИК

Биз битта дарахтнинг шохчаларимиз,
Бир боғнинг туташган боғчаларимиз.
Замин коинотда бир тоғ бўлса, биз —
Бир-бирин суяган тоғчаларимиз.

2002 йил, 13 январь

БУ ЮРТНИНГ

Тулпорлари, тойлари бор бу юртнинг,
Ботмайдиган ойлари бор бу юртнинг.
Кечани ҳам кундуз каби ёритган,
Шўртандайин жойлари бор бу юртнинг.

Динораси, Бахтиёри, Ғузори,
Нуриддиндек ҳеч кимга йўқ озори.
Эртаю кеч қизиб турган бозори,
Ориятли бойлари бор бу юртнинг.

Бу диёрнинг Кеши бор, Насафи бор,
Темурбекнинг ўчмаган нафаси бор.
Тарихига дунёнинг ҳаваси бор,
Ҳеч қуримас сойлари бор бу юртнинг...

2002 йил, январь

ЁЗГИН, ДЕДИЛАР

Шоир бир шеърида куйлади гулни,
Уни ўқиганлар: — Такрор! — дедилар.
Яна бир шеърида ёзди булбулни,
Уни ҳам: Бу — эски ашъор, — дедилар.

Шоир кунларини улади тунга,
Борлиқни васф этиб, айлади хониш.
Парво қилмадилар барибир унга,
Дедилар: — Бу гаплар барчаси таниш.

Шоир шеър тўқиди севгига доир,
Гўё муҳаббатнинг ўтли бахшиси.
Дедилар: — Буни ҳам, эй ошиқ шоир,
Ёрингнинг ўзига ўқи яхшиси.

Наҳот одамларда сўнган ақида,
Наҳот шеър йўлидан озгин, дедилар?
Шоир шеър ёзганди Она ҳақида,
Ёзабер, дедилар, ёзгин! — дедилар!

2002 йил, март

ТЕРМИЗИМ

Сен қуёш шаҳрисан, нурли бўстони,
Ватан сарҳадида қадим қўрғоним,
Аждодлар зиёси – илму урфоним,
Сен шонли тарихим, ҳеч ўлмас сўзим,
Она диёримниг фаҳри – Термизим.

Минг йиллик қарвонлар изи сенда бор,
Боболар каломи мозийдан ёдгор,
Алпомиш қудрати бўлсин мангу ёр,
Сен шонли тарихим, ҳеч ўлмас сўзим,
Она диёримнинг фаҳри – Термизим.

Бахшилар созида янграр истиқлол,
Полвонлар ҳамиша курашда ҳалол,
Ҳур Ватан бағрида топдинг сен камол,
Сен шонли тарихим, ҳеч ўлмас сўзим,
Она диёримнинг фаҳри – Термизим.

2002 йил, март

УНИВЕРСИАДА

Муҳташам майдонни тўлғизиб турган
Ватаннинг кўз нури, дилбандларидир.
Келажак боғидан чечаклар терган
Она Ўзбекистон фарзандларидир.

Бу сафлар камолот шиддатига мос,
Гўё яралгандир чақиндан, нурдан.
Мардлик ва жасорат уларга мерос
Маҳмуд Торобийдан, Амир Темурдан.

Авлоди етук юрт голиб ҳамиша,
Авлоди соғлом эл кўрмагай завол.
Юртбоши бор экан зафарга пеша –
Фарзандлар улғаяр, демак, баркамол!

Универсиада, бу – кўрик ва синов,
Осойиш кунларга ярашиқ дамлар.
Сизнинг юракдаги аланга, олов
Минглаб тенгдошларнинг қалб кўрин жамлар.

Ҳар бир қадамингиз шахдам ва ўктам,
Маҳорат кўргазиб, шавққа тўлгайсиз.
Омад ҳамроҳ эрур барчангизга ҳам,
Сиз Ўзбек диёрин фаҳри бўлгайсиз!

2002 йил, май

САНЪАТИМ

*Бастакор Мутал Бурҳонов
хотирасига*

Ўлмагай жисмимдаги жон, санъатим,
Тоабад қалбимда иймон, санъатим.

Икки дунё мулки бирла тенг ўзинг,
Менга ҳам бўлдинг шараф-шон, санъатим.

Гоҳ Навоий, гоҳ Хайём, гоҳ Ҳофиз
Жўр бўлишди сенга гирён, санъатим.

Гунчага хор ҳеч тараҳҳум қилмади,
Ҳар табассумингда исён, санъатим.

Ўтди умрим, ёр дедим, ёлғиз сени,
Зурриёдим – дилда армон, санъатим.

Сен улуғ юрт мадҳи бўлдинг, минг шукр,
Тўлди шавққа еру осмон, санъатим.

Рози бўлгил, мен Мутал Бурҳон эдим,
Ёдга ол, жон Ўзбекистон, санъатим.

2002 йил, июль

ЎН БИРИНЧИ ДУР

Ҳар йилга мен ўзни масъул сезгайман,
Йиллар шодасига бир дур тизгайман.

Фараҳбахш кунлардан то кўнглим тўлди,
Шодада дурларим ўн битта бўлди.

Ҳар битта дуримнинг номи бор, алҳол,
Ҳар бири бетакрор, юлдузлар мисол.

Озод Ватанимдан нишон ҳар бири,
Жам унда халқимнинг фаҳри, ғурури.

Умр тугар балки, туганмас шода,
У инсон умридан фузун, зиёда.

Бу Ҳурлик маржони қолмагай ярим,
Уни тўлдиради набираларим.

2002 йил, август

ЯХШИ ОДАМ

Бир кун донишмандга бердилар савол:
Айтинг-чи, дунёда яхши одам ким?
Севиб ардоқласа элу юрт хушҳол,
Чиндан яхши одам ўшадир балким?
Донишманд дедики: — Майли, ҳар ким ҳам
Яхши бўлгум дея ҳар зум уринсин.
Майли, яхшиларга ёқсин у одам,
Лекин ёмонларга ёмон кўринсин!

2002 йил, август

ЧАЛА ИМОРАТ

Оғзин очиб ётар чала иморат,
Атрофи ўраю тошдан иборат.

Ҳар ён чакалакзор, бурган ва янтоқ,
Остона ўйилган, узилган равоқ.

Хотирами дейсан у қаттол жангдан,
Ё ёдгор асрлар қолдирган чангдан.

Қора туйнукларда увиллар шамол,
Қамиш том гижирлар маҳзун, бемажол.

Баҳор, ёз ўтади, ҳануз у чала,
Каламушлар ғуж-ғуж, қушлар ҳам гала.

Ташландиқ бу уйнинг соҳиби кимдир?
Ё фалак! Бу ҳолнинг сабабин билдир!

Бир қуш ярим тунда беради садо,
Саволимга жавоб қилгандай гўё:

– Не керак гапингнинг нега, негаси,
Ё шоир, ё марҳум бунинг эгаси.

2002 йил, август

ЗИЁРАТ

Бобо набирасин етаклаб бир кун,
Қабристонга борди зиёрат учун.

Марҳумларга тилаб ажру ҳаловат,
Бобо тиз чўкканча қилди тиловат.

Набира сўради: – Бобо, булар ким?
Бобо жавоб қилди: – Яхшилар, ўғлим.

Набира дафъатан сўз қотди шу он:
– Ёмонларнинг қabri қайда, бобожон?..

2002 йил, август

УСТОЗ

Дедилар, дунёда асли ким азиз,
Айтдилар, устоздир, устоз бегумон.
Тагин айтдиларки, азиз шубҳасиз
Устозин қадрига етолган Инсон.

2002 йил, август

ЖАННАТ ҚУШИ

Ю.Усмоновага

Жаннатга етишган банда яйрабди,
Оҳанг эшитилмиш даставвал унга.
Бугун боғимизда булбул сайрабди,
Тегмангиз лоақал сиз шунга...
Майли, у тўйганча таратсин оҳанг,
Тегмангиз, мухлислар, тегманг, дарғалар!
Ахир қулоқларни қилганди батанг
Қағиллайверишиб қарғалар...

2002 йил, август

ИЛТИЖО

Ғоятда чарчадим,
Толиқдим ғоят,
Ҳисоб қилавериб ғанимни, ёвни.
Тирноқча яхшилиқ тиласанг, фақат,
Ука, ёмонлама менга бировни.

Инсон яшар ахир эзгуликка зор,
Санаб етарми у йўлларда ғовни.
Мен ҳам ором олай ҳеч қурса бир бор,
Ука, ёмонлама менга бировни.

2002 йил, август

ОСОН ЭМАС

Яшаш осон эмас яхши одамга,
Алдов нималигин билмайди чунки.
Гўдак кўзи билан боқар оламга,
Мудом бошқаларга бўлади кулги.
Яшаш осон эмас яхши одамга,
Чунки ёмонликдан қилар у ҳазар.
Яхшининг кераги камдир оламга—
Ёмонларнинг дасти узун бўлса гар...

2002 йил, август

РИВОЯТ

Бир кун халойиқнинг олдида ошкор
Муттаҳам ўғрининг қўлин чопдилар.
Ниҳоят жазосин олди-ку маккор!
Йиғилган одамлар таскин топдилар.
Ўғри-чи, атрофга боқиб ҳар нафас,
Сизнинг гўллингиз билгандим, дерди.
Ўша ўғирликни у қўлим эмас,
Буниси билан мен қилгандим, дерди.

2002 йил, август

ҚЎМСАШ

Оҳ, яхши кунларим,
Сизни қўмсайман.
Сиз энди боламнинг ўйисиз.
Оҳ, яхши кунларим,
Сизни қўмсайман.
Сиз энди набирам тўйисиз.
Оҳ, яхши кунларим,
Сизни қўмсайман.
Сиз энди эртага саломим.
Оҳ, яхши кунларим,
Сизни қўмсайман.
Сиз балки қолажак каломим...

2002 йил, август

ТОШКЕНТИМ

Истиқлол шавқида жўшган Тошкентим,
Юртбошим назари тушган Тошкентим.

Тонгда салом билан балқади қуёш,
Унга пешвоз чиқар аввал кўҳна Шош.

Буюк кошоналар, кенг, равон йўллар,
Чаманзор боғларим, фаввора, кўллар.

Мангу чарақлагай жамолинг сенинг,
Юртим камолидир камолинг сенинг.

Истиқлол шавқида жўшган Тошкентим,
Юртбошим назари тушган Тошкентим.

2002 йил, август

* * *

Тошкентим, Тошкентим, Онажон,
Элларга меҳрибон, жонажон.
Ўзбегим фахрисан, Пойтахтим,
Маърифат, зиёга бой тахтим.

Нақорат:

Қадимий Шош шаҳрим,
Юртимда бош шаҳрим.
Истиқлол йўлида
Довонлар ош, шаҳрим.

Сен улуғ аждодлар макони,
Озод, тинч авлодлар ошғени,
Меҳмондўст халқимнинг шонисан,
Табаррук Тошкентим нонисан.

Нақорат:

Дарёдек жўш урган кўчалар,
Чароғон юлдузли кечалар.
Санъатим, нурафшон пешонам,
Сен ўзинг энг олий кошонам.

2002 йил, август

БУ ЙЎЛЛАР

Боши, охири бор ҳар қандай йўлнинг,
Бу йўлларнинг эса адоғи бўлмас.
Эзгу ниятларга ошно ҳар дилнинг
Йўлини Аллоҳим ўзи бергай, бас!

Бу йўллар таратгай Ўзбекнинг шонин,
Неча манзилларда машғал ёққайдир.
Бу йўллар... Айланиб ҳали, дунёнинг
Чаккасига гуллар таққайдир!

2002 йил, 23 август

БЎЛДИЛО

Дедим: Ёшлигимни қайтиб бер, замон,
Деди: У гулларинг пайҳон бўлдило.
Дедим: Тик қилсанг-чи қаддимни, даврон,
Деди: У тоғларинг сайҳон бўлдило.

Фалакка етмади чеккан унларим,
Тийра кундузларим, қора тунларим,
Бахтиёр, беармон кечган кунларим
Энди тутқич бермас жайрон бўлдило.

Йиллар жароҳатин борми давоси,
Бормикан Луқмони, борми Синоси.
Муҳаббат мулкининг нозик биноси
Ҳижрон сели ила вайрон бўлдило.

Бахтга зор бўлсам-да куйладим бахтни,
Саробга термулиб, бой бердим нақдни.
Гоҳида сомондек совурдим вақтни,
Кўрганлар тамоми ҳайрон бўлдило.

Сув излаб, қумларга дуч келдим баъзан,
Мадад беролмадим дўстга дафъатан.
Ёвларим қуршади мисоли тикан,
Не-не орзуларим армон бўлдило.

Бу фоний дунёда мен ҳам бир сайёҳ,
Гоҳида шошилдим, шошилтирдим гоҳ,
Асл манзил экан у Олий даргоҳ,
Қолгани шунчаки сайрон бўлдило.

2002 йил, сентябрь

АДОЛАТ КЎЗГУСИ

Ўлтирган жойингда сакрайверма, бас,
Жимгина ором ол топган аршингда.
Қанча буюкликни қилмагил ҳавас
Адолат кўзгуси турар қаршингда.

Гарчи барчамизга тақдир ҳукмрон,
Гарчи тенг қошида чинордир, хасдир,
Пушкин аталмагай ҳар битта қурбон,
Ҳар бир қамалган ҳам Чўлпон эмасдир...

2002 йил, сентябрь

ЮПАНЧ

Бечораман, дея ўкинма, иним,
Сенга ўхшаганлар дунёда бисёр.
Бир парча нон учун, ўтсин деб куним,
Томирдан қонини бергувчилар бор.

Бахтиёр зотлар ҳам мавжуддир, бироқ,
Улар ҳам тириклик оворасидир.
Зимдан назар солсанг, шу ер — думалоқ—
Асли бечоралар сайёрасидир.

2002 йил, сентябрь

МУТОЙИБА

Дунё кенг, шаталоқ отиш мумкиндир,
Ёки харсангтошдай ётиш мумкиндир.
Эсиргап айтгандек, ҳақиқий дўстни
Сотиб олиб бўлмас, сотиш мумкиндир.

2002 йил, сентябрь

ШЕЪР

Тўй қил, ошингга ҳам шеър ёзилгайдир,
Тўлган ёшингга ҳам шеър ёзилгайдир.
Сен шеърга беписанд боқма, эй нодон,
Ўлсанг тошингга ҳам шеър ёзилгайдир.

2002 йил, сентябрь

МУАЛЛИМ

Шоирга дедилар:
— Сиз бахтли инсон,
Халқингиз ардоқлар, ҳамма танийди.
Шоир жавоб қилди:
— Менда бир армон:
Муаллим десалар мени қанийди!

2002 йил, 30 сентябрь

ЎТИТ

Мана, ўтиб олдинг асал ойдан,
Энди сув ичгайсан турмуш сойдан.
Етти ўлчаб бир кес, етмиш ўлчаб кес,
Лекин кес, Ёшулли айтган жойидан.

2002 йил, 1 октябрь

ОМАД

Шогирд хитоб қилди устозга ҳараб:
— Омадим келмайди сира, во ажаб!
Устоз жавоб қилди: — Сиз кўп, омад оз,
Ҳаммага етмайди омад. Шу сабаб.

2002 йил, 1 октябрь

САВОБ

Савобдир, жилғага сойсан, деб айтсанг,
Ё хунук аёлга ойсан, деб айтсанг.
Бойни камбағал де, хурсанд бўлади,
Камбағалга эса бойсан, деб айтсанг.

2002 йил, 10 октябрь

ЖАННАТ

Кўзларинг тубидан топдим мен макон,
Киприкларинг бўлди панжарасимон.
Бул ажиб жаннатга ноил бўлганнинг
Ҳаққиға лабларинг ўқирди Қуръон.

2002 йил, 12 октябрь

АРМОН

Бир дўстим дер эди: — Гарчи қорним тўқ,
Бир инсон умрини яшадим тўлиқ.
Кўрдим бойликни ҳам, мартабани ҳам,
Лекин ўз уйимда кун кўрганим йўқ.

2002 йил, 12 октябрь

ИНСОН

Биринг юлдузларни кўзлайсан Инсон,
Биринг мангуликка битасан дoston.
Биринг тор кўчага номим қўяй деб,
Елиб-югурасан, эрта-кеч сарсон.

2002 йил, 14 октябрь

ХАЛҚ

Дунёда мантиқсиз ҳеч иш бўлмайди,
Томчи йиғилмаса жом ҳам тўлмайди.
Биз томчи эрурмиз, халқ эса уммон,
Халқ ўлмас, томчи ҳам демак, ўлмайди!

2002 йил, 16 октябрь

ҚАДР

Яхшиларни ўтқаз уйнинг тўрига,
Тан бер, инсонларнинг асл — зўрига.
Ва лекин ҳеч қачон топшира кўрма,
Донони нодонга, қўйни бўрига.

2002 йил, 21 октябрь

ХУСУМАТ

Кўролмасанг бировни сувига банд бергайсан,
Заҳар солиб ошига ёвига қанд бергайсан.
Кўролмасанг подшоҳни камситгайсан юртин ҳам,
Чавандозни кўролмай отига панд бергайсан!

2002 йил, 21 октябрь

ҚИЁФА

Кўрингай дунё бор қиёфасида:
Гоҳ сичқон, гоҳи мор қиёфасида.
Лекин таажжубки, Азройил гоҳи,
Кўрингай шифокор қиёфасида.

2002 йил, 27 октябрь

ХАТОЛИК

Одам қучди бир кун Шайтон – жононни,
Бу ҳол хурсанд қилди ҳар икковлонни.
Шайтон дер: Одамни йўлдан урдим-ку,
Одам дер: Кўрмовдим фақат шайтонни.

2002 йил, 28 октябрь

ШАЙТОН

Шайтон – шайтон эди, текканди жонга,
Одам Ато тутиб тикди қозонга.
Сўнг роса қовурди, еб ҳам тугатди,
Шайтон шод, кирганди у энди қонга!

2002 йил, 30 октябрь

ВАҚТ

Сув келаётир, деди битта набирам,
Сув кетаётир, деди бошқаси шу дам.
Мен улар фикрига бир сўз демадим,
Чунки, ҳақ эди-да, иккаласи ҳам.

2002 йил, 31 октябрь

ОҚСАРОЙ

Қанча жаҳонгирлар изсиз йўқолди,
Мозий барчасини бағрига олди.
Нияти оқ экан Соҳибқироннинг,
Ундан мангу ёдгор — Оқсарой қолди.

2002 йил, 1 ноябрь

ЭПИГРАММА

У ҳамма-ҳамманинг теккан жонига,
Заққум сингиб кетган буткул қонига.
Ундан ҳазар қилар ҳатто ажал ҳам,
Чақирса кучук ҳам келмас ёнига.

2002 йил, 12 ноябрь

ЁЛҒОН

Аввал ҳилол бўлиб кўринди Ёлғон,
Сўнгра қулоч ёзди улкан ёйсимон.
Роса кучга кириб тўлин ой бўлгач,
Дунёни Ёлғон деб айлади эълон.

2002 йил, 14 ноябрь

СЎҚМОҚ

Сўқмоққа беписанд боқма, эй ўғлон,
Ажина йўли деб қилмагил гумон.
Наинки шоқоллар ўтгайдир бундан,
Арслон ҳам ўтгайдир гоҳи-гоҳи он.

2002 йил, 16 ноябрь

ЛАЙЛАТ УЛ-ҚАДР

Қадр кечасида жами мусулмон,
Аллоҳ муждасига кўз тикар гирён.
Ҳар йили бир бора юз берса ҳамки,
Мен уни кутгайман ҳар тун нигорон.

2002 йил, 2 декабрь

ЖУМБОҚ

Қадим донишмандлар демишлар бундоқ:
– Уч одамнинг бири Хизр эрур, боқ.
Мен-ку ишонаман, Хизрдир бири,
Қолган иккови ким? Буниси жумбоқ!

2002 йил, 2 декабрь

СОВҒА

Шамол эсар эди тўхтамай қирдан,
Одам ҳам учарди илдамроқ нурдан.
Сизга бир совғам бор дегандим, ажаб,
Улар иккиси ҳам тўхтади бирдан!

2002 йил, декабрь.

АФАНДИ

–Кўй етаклаб ўтди-ку биров,
–Менга нима, деди Афанди.
–Сизникига қараб кетдиёв,
–Сенга нима, деди Афанди.

2002 йил, 16 декабрь

ИЛТИЖО

Дунёдан ўтаркан улуғ бир даҳо,
Худого сўнгги бор қилди илтижо:
— Мендан сўнг номимни бирор зурёдим
Пеш қилиб юрмаса бўлди, Илоҳо!

2002 йил, 20 декабрь

ТИЛАК

Тангрим, ҳар банданга ўзинг қил шафқат,
Жисмига қувват бер, руҳига рағбат.
Ахир нималарни орзу қилмас у,
Фақат эзгуликка йўл бергин, фақат.

2002 йил, 31 декабрь

ҒАЛАТИ МАНТИҚ

Ажал келса не дийдалар
Ёшланади.
Хонадонда ғам-ташвишлар
Бошланади.
Қабристоннинг ғалвасин-ку
Кўятуринг.
Зудлик билан кўчасини
Қайта қуринг.
Анов эски симёғочни
Бўяш керак.
Кесинг дарров, кўринмасин
Манов терак.
Ўйдим-чуқур йўлларни тез
Асфальт қилинг.
Жанозага ахир кимлар
Келар, билинг!..
Бундай чоғда ҳамма тотув,
Эш бўлади.
Бир кечада ҳамма ишлар

Беш бўлади.
Воқеалар бирданига
Эврилсайди.
Шўрлик марҳум бир фурсатга
Тирилсайди.
Кўрар эди, маҳалласи
Нечоғ тўкис.
Кўчаси ҳам бинойидек,
Равон, текис.
Ҳолбуки, у шу йўллардан
Ўтганди-ку.
Қиш-қировда автобус ҳам
Кутганди-ку.
Босим ошиб, кўзлари ҳам
Тинган эди.
Яхда тойиб, оёғи ҳам
Синган эди.
Йўл тузалди, бироқ марҳум
Юрмай кетди.
Тиригида бу ҳурматни
Кўрмай кетди.
Гапларимдан бошқа маъно
Ахтармангиз.
Йўқни бору, борни йўқ ҳам
Деманг ҳаргиз.
Бундай ҳолга на йиғлаб, на
Кулиш керак.
Наҳот бир иш битиш учун
Ўлиш керак.

2002 йил, декабрь

ДАЪВО

Бир шапалоқ урди гадони гадо,
— Исмин Худо, — деди, — қилабер даъво.
Даъвогар қозига дод солиб борди:
— Мени Худо урди, урди-ку худо!

2003 йил, 6 январь

МЕҲР

Майли, гўзалликка битайлик дoston,
Майли, муҳаббатга фидо бўлсин жон.
Лекин жиндек меҳр кўргазса ёринг,
Уларнинг баридан афзалдир, ишон!

2003 йил, 6 январь

ДУНЁ

Учрашди жаҳоннинг икки зўр пири,
Уларни қийнади дунёнинг сири.
Бири йиғлаб дерди: — Уни тушундим,
— Тушунмадим, — дея йиғларди бири.

2003 йил, 10 январь

ПОСБОН

Ўғлим, ҳақ деганни қўллагил фақат,
Парвоз қилар бўлса — осмони бўлгил.
Ёвузликка қарши қудратинг кўрсат,
Мудом эзгуликнинг посбони бўлгил.

2003 йил, 13 январь

ДИАЛЕКТИКА

Ҳар иш бир-бирига боғлиқ туюлгай,
Агар ерни ўйсанг — тупроқ уюлгай.
Сенинг қовоғингдан қор ёғса агар,
Менинг кўзларимдан ёмғир қуюлгай.

2003 йил, 20 январь

ҲИКМАТ

Шундоқ ҳикмат билан гўзалдир ҳаёт:
Ҳар кимга нияти бўлгайдир қанот.
Меҳру муҳаббатга лойиқдир асли —
Меҳру муҳаббатни қадрлаган зот!

2003 йил, 20 январь

ҚАРЗ

Дилингга жойлаб ол ушбу каломни:
Вақтида узиб қўй қарзу саломни,
Токи, ажринг сўраб боланг бир умр —
Етаклаб юрмасин домла Имомни.

2003 йил, 23 январь

КАРОМАТ

Қудуқда сув азиз, тандирдачи — нон,
Тоғларнинг бисоти неча-неча кон.
Бел боғлаб майдонга чиқдингми, энди
Сен ҳам бир каромат кўрсат, эй ўғлон!

2003 йил, 24 январь

БУЮКЛИК

Тавоб қил, майлига, яхшилар изин,
Лекин, ет қадрига буюклик сўзин.
Кимнидир элу юрт бошга кўтаргай,
Буюклар кўтаргай эл-юртнинг ўзин!

2003 йил, 29 январь

НУСХА

Қайси жойда кўрсатмасин қорасини,
Бузади у одамларнинг орасини.
Қочганданку бир нимани юлиб олар,
Қувгандан ҳам талаб қилар порасини.

2003 йил, 9 март

ЖУМБОҚ

Тикланиш бир ёнда, нураш бир ёнда,
Жавоб бир ёнда-ю сўраш бир ёнда.
Бу кўҳна дунёни тинч кўрмадим ҳеч,
Аҳиллик бир ёнда, кураш бир ёнда.

2003 йил, 15 февраль

ИСМ

Исмда нима айб, бир аравакаш,
Болаларин тўплаб, койирди яккаш:
Одам бўлмадинга, Шоҳжаҳон ўғлим,
Комрон, бекорчисан, Ҳумоюн саркаш.

2003 йил, 15 февраль

ОЛЛОҲНИНГ ИШЛАРИ

Оллоҳим гоҳида болага ўхшаш,
Шўхликни ёқтирар, ўйинқароқдир.
Тоғларга қарасанг – келгудай тўқнаш,
Аслида йироқдир, жуда йироқдир.

Гоҳида томоша қилай деб Халлоқ,
Бировнинг юмушин бошқага бергай.
Чунончи, бир эркак бўйса тирноқ,
Хотини ҳовлида гувала тергай.

Ҳазили оғир ҳам бўлар гоҳи дам,
Шодликка эш қилиб юборар кулфат.
Агар бир шаҳд қилса Яратган Эгам,
Арслонга шоқолни айлагай улфат.

Кимнинг ўз уфқида иқболи кулса,
Масхара бўлмайди ўша ягона.
Менга амалдорлик қанча ёт бўлса,
Сенга шоирлик ҳам шунча бегона.

2003 йил, 16 февраль

ЯХШИЛИК

Бу ёруғ дунёда даврини суриб,
Бировга яхшилик қилмаганлар бор.
Ва лекин бир умр яхшилик кўриб,
Унинг нималигин билмаганлар бор.

Оғир дард чеккандим мен ҳам бир замон,
Бегона элларда, дўстлардан йироқ.
Мадад берган эди улуғ бир инсон,
Мен унинг сиймосин унутаё қандоқ.

Ярқираб турибди кўксингда юлдуз,
Осмондан тушмаган у ҳам, ҳойнаҳой.
Кимдир сен ҳақингда айтди яхши сўз,
Шундан кўкрагингда юлдуз топди жой.

Дейдилар, дунёнинг доим бири кам,
Яхшилик қилиш ҳам осонмас бироқ.
Менинг назаримда, яхшиликдан ҳам,
Унинг қадрин билмоқ минг бор яхшироқ.

2003 йил, 16 февраль

БИЗ

Матлаб бир бўлмаса – жам бўлмагаймиз,
Жам бўлсак – бошимиз ҳам бўлмагаймиз.
Жам қилсак инсофу диёнатни ҳам,
Дунёда ҳеч кимдан кам бўлмагаймиз.

2003 йил, 17 февраль

ШИКОЯТ

Битта сўзинг билан дунёлар бунёд,
Битта ишорангдан ҳаммаси барбод.
Эътибор қилмадинг фақат Ўзингга,
Сенга боғлиқ дил ҳам бўлмади обод.

2003 йил, 2 март

ПАСТНАЗАР

Баланд бўлса ҳамки мартабанг магар,
Сен элнинг наздида тубан, пастназар.
Кўрсанг бир тангани, жондан ҳам кечиб,
Пиёда кетгайсан Ҳиротга қадар.

2003 йил, 2 март

АЁЛ

Кимдир бир юмушдан юзини бурди,
Кимдир ваъда берди, кимдир ўй сурди.
Аёлга эҳтиром навбати етгач,
Ҳамма бирданига оёққа турди.

2003 йил, 6 март

ОНА

Бир умр ахтардим самимиятни
Ва уни оналар кўзида кўрдим.
Заминда кимгадир топинмоқчийдим,
Уни ҳам онанинг ўзида кўрдим.

2003 йил, 8 март

ШУҚР

Жаннат сени илҳақ кутиб турганмас,
Дўзах ҳам сен билан, албатта, тўлмас.
Битта сени ютиб ер ҳам тўймагай,
Энди шуқр қилу яшайвергин, бас.

2003 йил, 11 март

НАВРЎЗ

Яшадим қиш фаслин узун тунида,
Кўрдим ёруғликни тун якунида.
Жоним, Сен ҳам энди тараҳҳум айла,
Сен ҳам табассум қил Наврўз кунида.

2003 йил, 19 март

ДАРД

Нега ёмонларга дард бермас Худо,
Ҳатто товонига тикон кирмайди?
– Ҳамманинг жонига теккан у бало,
Худо дардини ҳам раво кўрмайди.

2003 йил, 19 март

САБОҚ

Дунёнинг ишлари ғалатдир, билсанг,
Сени кўзга илмас — сен кўзга илсанг.
Ёмонлик шу заҳот қайтади, аммо
Кутма жавобини, яхшилик қилсанг.

2003 йил, 31 март

ОМОНАТ

Қалбингда қувончми ё борми алам,
Жимгина юрабер, билдирма ҳеч ҳам.
Ҳатто хўрсинсанг ҳам тўкилиб кетар,
Омонат дунёга тегмагин, болам.

2003 йил, 1 апрель

ОРИЯТ

Вакиллар йиғилди турли томондан,
Турли ирқ, турли дин, турли забондан.
Яхшини ҳар бири меники деди,
Ва лекин ҳаммаси тонди ёмондан.

2003 йил, 17 апрель

ТУШ

Гуноҳкор бир ўғил маҳзун, ҳоли танг,
Уйқудан кўз очиб инграрди аранг:
— Мени ўйлабсиз-да у дунёда ҳам,
Ота, арзимасман, тушимга кирманг.

2003 йил, 21 апрель

ҲАЁТ

Ёмон кўрсанг ҳамки ё севсанг жондан,
Барибир, маломат ёғар ҳар ёндан.
Магар шундоқ экан, ширин сўзингни
Аяма ҳеч кимдан, ҳеч бир инсондан.

2003 йил, 5 май

ХОТИРА

Хотира дунёда азиз, мўътабар,
У — она, у — устоз, у — суюк падар.
Ва лекин қиммати қолмасди унинг,
Эслидиган зурёд бўлмаса агар.

2003 йил, 9 май
Хотира майдони

БУТУНЛИК

Ношир Рустам акага

Ўчоқдаги ўтин — ўша ўтиндир,
Ўша-ўша олов, ўша тутундир.
Излама дунёда бағри бутунни,
Туғилмаганларнинг бағри бутундир.

2003 йил, 15 май

МЕҲМОН

Афанди бир куни борди меҳмонга,
Ажойиб уй экан, хуш ёқди жонга.
Сўнгра тўрга ўтиб, ётиб олдию:
— Энди мен кетмайман! — деди мезбонга.

2003 йил, 20 май

ҲАССА

Осмон улканлашди, кичрайди жуссам,
Шодлик – бир дақиқа, узундир ғуссам.
Умр сўқмоғида тошларга тегиб,
Кунба-кун қисқариб бормоқда ҳассам.

2003 йил, 2 июнь

ЯПОН ОҲАНГЛАРИ

ЯПОН

Бошимда дўппию, эгнимда чопон,
Меҳмон бўлиб келдим, мен сенга япон.

Саке¹ шаробингдан бир қултум ютдим,
Оролдан оролга сакрадим, ўтдим.

Японча салом бу — қаддим — токи ё
Сенга эҳтиромим бўлсин, Токио.

Сайр этдим Киото кўчаларида,
Ўй сурдим ёмғирли кечаларида.

Қадрдон кўриндинг менга чиндан ҳам,
Камтарин тоғамдай ё мушфиқ холам.

Ихчам қадамларинг, қисик кўзларинг.
Бунча дилга яқин ўғил-қизларинг.

Сира парво қилмай ўтар умрга,
Жон бериб турибсан тошга, темирга.

Рулсиз машинада асра омонда,
(Ҳайдовчи ўлтирар бошқа томонда.)

Сўрайман ўртага кўйиб виждонни:
Сен қандай забт этдинг буткул жаҳонни?

Шеър ёзиб, гап сотиб турибман шу он,
Япон-чи, иш билан машғулдир япон!

2003 йил, июнь

---

¹ Саке — шаробнинг номи.

БУДДА

Тош ҳайкал. У — Будда, буюк пайғамбар,
Мафтун эта олган ярим дунёни.
Умматин жисмида мисли жон қадар,
Тош каби мустаҳкам Будда иймони.
Бахтлидир ким бўлса унга муносиб,
Япон кулбасида тутмиш у ватан.
Қандоқ келди экан, шунча йўл босиб,
У олис Сурхондан — Қоратепадан...

2003 йил, июнь

РУҲИЯТ

Қайдадир толиқиб, тин олар денгиз,
Ям-яшил қирларга чўка бошлар тун.
Сокин ҳаво узра таралар унсиз —
Япон оҳанглари маҳзун ва узун.

Ёмғир ёға бошлар — номсиз бир армон,
Руҳимга мўралар ўзга бир дунё.
Улар бари таниш... Балки бир замон
Мен ҳам Япон бўлиб яшадимми ё.

2003 йил, июнь

ИБРАТ

Мендан Япон ким деб сўрама, укам,
Ўзингча бежама ўз палагингни,
Агарчи юмалоқ эрур бу олам,
Дунё деб ўйлама ҳандалагингни.
Тақдирдан ўзгаси кўпинча ёлғон,
Ҳеч ким бўла олмас бахтнинг ўғриси.
Ўргатгани келмас дунёга инсон,
Ўргангани келар, тўғриси...

2003 йил, июнь

ОСАКОДА ЎЗБЕК ЧОЙХОНАСИ

(Тадбиркор ўзбек йигитига)

Осако шаҳрининг қоқ ўртасида
Ўзбек чойхонаси бунёд бўлмишдир.
Бетакрор маза бор ош, хўрдасида,
Тановул қилганлар кучга тўлмишдир.
Тандир гурилласа, ўт ёққан они,
Ахир қўзғатмайди кимнинг ҳавасин.
Кичкина қуёшдек ўзбекнинг нони
Қиздириб турибди япон ҳавосин.

2003 йил, июнь

КАРВОН

Дунёда тугамас экан армонлар,
Ўтди қанча замон, қанча сарбонлар.
Ўтираберибман буюкман дея,
Манзилга етибди бошқа карвонлар.

*2003 йил, 13 июнь
Токио шаҳри*

ЯПОН

Сенинг амалиннга қойилдир жаҳон,
Бургани тақалаб қўйгайсан осон.
Нозик санъатингга тикилавериб,
Кўзларим қисилиб кетди-ку, япон.

2001 йил, 18 июнь

МАРТАБА

Гарчанд комил эмас кўҳна бу жаҳон,
Гарчанд ҳар қадамда яхши ва ёмон.
Масхара қиласан ўз шоирингни,
Шу сенга мартаба бўлдими, инсон.

2003 йил, 1 июль

ГУМОН

Зинҳор яқинларинг бўлмасин нодон,
Бўлмасин фаҳмсиз, таъмагир шайтон.
Сен бирор мансабда ўтирган бўлсанг,
Улар сени бой деб қилгайлар гумон.

2003 йил, 3 июль

“ЖЕНЕВА ДАФТАРИ”ДАН

СОҒИНЧ

Учқур уочқлар ҳам дунёни кезиб,
Охир бир манзилга бориб қўнарлар.
Ёнилғисин олиб, режасин тузиб,
Сўнг бошқа элларга томон жўнарлар.

Масофасин билар ақча ҳам, тил ҳам,
Ўзгалар уларни кўзига илмас.
Фақатгина бир ҳис топмас ҳеч барҳам,
Фақатгина соғинч масофа билмас.

2003 йил, 7 июль

МАКТУБ

Она Ўзбекистон! Фарзандинг бу кун
Сенга йироқлардан мактуб йўллайди.
Жаҳон карвонида мақоминг бутун,
Иншооллоҳ, Яратган ўзи қўллайди!

Мен ҳам номинг айтиб дуода турдим,
Сен омон ўтгайсан жару ўрлардан.
Мен фақат қўрқаман, қўрқаман, юртим,
Ичингдаги турли балохўрлардан.

2003 йил, 8 июль

ТОЙЧОҚ

Женевада бордир ажиб бир тойчоқ,
Кўрсам, унут бўлган ҳисларим қайтар
Менинг назаримда кишнаб у ҳар чоқ,
Жажжи набирамга саломлар айтар.

У дейди: — Мен ҳайкал шаклида беғам,
Юз йиллар ўзгармай бир хил тургайман.
Ҳали Жонибекнинг набирасин ҳам
Балки учратгайман, келса — кўргайман.

Сиз-чи, шоир бобо, йил сайин баттар
Маъюс тортмоқдасиз. Нимага? Нечун?
Ҳушингиз бўлмаса одамларга гар,
Келинг, бизлар билан сўйлашмоқ учун.

2003 йил, 8 июль

ҚОРА ЮРАК

Сайёд таъқибидан қочди бир оху,
Бир одам бу ҳолнинг гувоҳи эди.
Сайёд ҳар қанчалик солмасин қутку,
У одам: – Оҳуни кўрмадим! – деди.

Ҳорғин бир йўловчи авжи иссиқ дам
Ўлар ҳолга келди, ғоятда ташна.
Дуч келган бир Инсон деди: – Бўл бардам,
Яна ўн қадам юр, булоқ бор, ошна!

Сен-чи, у оҳуга раҳм этмай, ҳатто
Ўзинг сайд этардинг, кўзин ёшлардинг.
Ташна йўловчилар ичмасин деб то,
Ўша булоқни ҳам кўмиб ташлардинг.

2003 йил, 8 июль

ЁЛҒИЗЛИК

Ёлғизмисиз дединг,
Ёлғизман дедим.
Сўнгра қўшиб қўйдинг:
Ёлғизман мен ҳам.
Мен-ку хор, бенаво
Бир инсон эдим,
Мендан ҳам бечора
Экансан, жўрам.
Бас, маълум бўлдики,
Иккита хордан
Жамоа яралмас,

Яралмайди зўр.
Яхшиси, мен сендан
Сўрамай ёрдам.
Сен ҳам боравергил,
Ўз кунингни кўр!

2003 йил, 8 июль

ҲАДЯ

Кимдир ҳадя қилар сенга ароғин,
Кимдир тамакисин, кимдир яроғин.
Мен ўзбек дўпписин тарқатдим фақат,
Тарқатдим ўзбекнинг тўнин, белбоғин.

2003 йил, 8 июль
Женева

МУСОФИР

Мусофир ўзи ким? То мавжуд жаҳон
Бу лашкар ҳеч қачон камаймас, тўлмас.
Демишлар уни гоҳ мисли имтиҳон:
“Мусофир бўлмасдан мусулмон бўлмас”.

Сайри саёҳат-ку мусофирга бахт,
Иззату ҳурмат ҳам келгай қошига.
Ва лекин мусофир яшамоқ ҳеч вақт
Тушмасин ҳеч битта Инсон бошига.

Кимдир Ватан дея жўшса, ҳойнаҳой,
Бир ҳовуч тупроқни ўпса қалтираб,
У ўзин қўярга топа олмас жой –
Мусофир осмонга боққай мўлтираб.

Қабристон ёнидан ўтаркан секин,
Кўксидан узилар унсиз фарёди.
Ҳеч курси бу жойда юпанч бормикин?
Бормикан бирови? Бирор аждоди?

Улар йўқ! Йўқ демак унинг ўзи ҳам,
Ҳеч ким уни кутмас, кузатмас биров.
Қадди тик бўлса-да мудом боши ҳам,
Унинг на дўсти бор, унга бор на ёв.

У-ку ўтказади умрин амаллаб,
Бундан ҳам аянчли кулфат бор аммо.
Ўз туққан юртингда кун кўриб, яшаб,
Мусофир бўлишдан асрасин худо!

Лоқайдлик тегрангни олса гар қуршаб,
На муслим аталсанг, на осий кофир.
Боқса дўстларинг ҳам ётларга ўхшаб,
Билгилки, ўша кун сен ҳам мусофир.

Сен ҳам мусофирсан, мисли ёлғиз от,
Уюрга кирмасанг – ташландиқ бўлсанг.
Бир култум сувни ҳам кўп кўрса ҳаёт,
Гўрни ҳам қизганса, пайт келиб ўлсанг.

Сендан йироқ бўлса Ватаннинг кўзи,
Ажраб кетган бўлса эт билан тирноқ.
Ким деб аташ керак номингни ўзи?
Мусофир десалар тўғридир кўпроқ.

Беҳад улуғ эрур замон матлаби,
Заминда мусофир эмасдир башар.
Ҳар ким ватанига ярашган каби,
Ҳар кимга дунёда Ватан ярашар.

2003 йил, 9 июль

ДИПЛОМАТ

Дипломат ҳаётин булдир мазмуни:
Икки кунки ҳеч ким тополмас уни.
Подшоҳ чақирганди биринчи кунда,
У кир ювмоқдайди иккинчи кунни.

2003 йил, 14 июль
Женева

ОРОМ

Фақат ором эди кўнгил матлаби,
Шабада ҳам ўтди юпқа пўстимдан.
Шаҳарнинг шовқини етмаган каби,
Улкан самолётлар учди устимдан.

Сўнгра ер остида қурдим мен ватан,
Келармикин дея оромнинг дами.
Эшитилар эди энди теппамдан
Чумоличаларнинг гурс-гурс қадами.

2003 йил, 14 июль

ЎЗБЕК НОНИ

Қайси бир замонда, қайси бир Султон
Топибди ақчани, топибди шонни.
Ва лекин дуч келиб тақдир беомон,
У орзу қилибди бир бурда нонни.

Бир улуғ аллома фикрин айлаб жам,
Сўзимни маталга йўйманглар, дебди.
Токчага бўй чўзсанг, Куръон турса ҳам,
Нонга сира оёқ қўйманглар, дебди.

Нон ва Ўзбекистон уйқашдир азал,
Бу юртга не эллар нон деб келганлар.
Саргашта қушлар ҳам доим, галма-гал
Бу юртдан ризқини териб еганлар.

Юртим, буюклигинг билди кенг жаҳон,
Тўлди омборларинг ўз донинг билан.
Сийлайсан оламини ёзиб дастурхон,
Меҳнатдан яралган шу нонинг билан.

Сени ушбу кунда қутлайман, юртим,
Ризқингни бут қилди олтин хирмоним.
Ҳар иссиқ нонингни қуёшдай кўрдим,
Дунёга нон берган Ўзбекистоним!

2003 йил, август

ТҮЛИН ОЙ

Дейдилар, ой айна тўлишган маҳал,
Кўзиб қолар эмиш турфа хил касал.
Бу-ку бор гап, шекилли, юзингга боқсам
Гапимдан адашиб қоламан ҳар гал.

2003 йил, август

ЭЛИКҚАЛЪА

Неъматуллага

Гулдан гулга қўниб саҳар палладан,
Болари бол йиғар қирдан, даладан.
Шоир ҳам болари бўлсайди агар,
Ишин бошлар эди Эликқалъадан.

2003 йил, 14 август

ВИЖДОН

– Бугун синдирдингми кўнгилда найни,
Мулзамсан, гуноҳкор зотсан баайни?
Оҳ, виждон уйғонди!
Сўнг йиглаб деди:
– Кеча сотган эдим сени, оғайни...

2003 йил, 19 сентябрь

ОНА ЮРТ

Сиз, соҳибдавлатлар, зотлар муҳтарам,
Ўзингизга сийлов уяларингиз.
Мени эшитмассиз эҳтимол ҳеч ҳам,
Бироқ, етказди хуфяларингиз.

Етказди, гўё Ўрта Осиёда
Аллақандай шоир бир гап айтипти.
Сайловчилар тиргак сизга дунёда,
Бу тўлқин бир кун бор, бир кун — қайтипти.

Эътибор айлангиз, азиз тўралар,
Ўйланг сиз ҳам ахир ўз танингизни.
Тутаб ёнмоқдадир ўрмон, қўралар,
Нега ўйламайсиз Ватанингизни?

Сира ўйламайсиз остонангизда
Имдод сўраб ётган гадоларни сиз.
Ҳар куни кутгайсиз кошонангизда
Ўзингизга ўхшаш подшоларни сиз.

Аммо менинг учун жуда ғалат ҳол:
Бир чеккага қўйинг шараф ҳам шонни,
Нега ғалвангиздан юз буриб дарҳол,
Сиз ўйлай бошлайсиз Ўзбекистонни?!

Ўзбек дер: ўзингга енг бўлолмасанг,
Асло бўлолмассан бошқага этак.
Кимлигим ҳақида олам чалган занг,
Азал буюклигим бўлган-ку эртак.

Менинг тоғларим бор – баланддир, пастдир,
Нима бўлганда ҳам улар меники!
Бахши овозими, мақомми, сасдир –
Нима бўлганда ҳам улар меники!

Меники саналур Жайхун, Сайхун ҳам,
Муштипар мусича ку-кусигача.
Меники аталур Истикбол – болам,
Жажжи набирамнинг кулгусигача.

Меники шу Ватан, меники шу юрт,
Бозорим, мозорим, шаҳру кентим ҳам.
Ҳуқуқим меники, айламанг унут,
Меники сайлаган Президентим ҳам!

Сизга шоирона битта сўз айтай:
Фаҳм этинг юмалоқ-япалоғини.
Унутмай турибсиз балки, ҳар қалай,
Бобом Амир Темур шапалоғини.

2003 йил, 11 октябрь

ИҚРОР

Сен яхши кўрасанми
ё ёмон кўрасанми –
Шу дарё меники.

Сен яхши кўрасанми
ё ёмон кўрасанми –
Шу тоғлар меники.

Сен яхши кўрасанми
ё ёмон кўрасанми –
Шу сахро меники.

Сен яхши кўрасанми
ё ёмон кўрасанми –
Шу бозор меники.

Сен яхши кўрасанми
ё ёмон кўрасанми –
Шу мозор меники.

Яхшидир, ёмондир–
шу Ватан меники.

2003 йил, октябрь.

КЎЗТУМОР

Демишлар, дунёда қиз бола учун
Душман бўлар эмиш ҳусни аввало.
Юртим, ахир сени ўйламай нечун,
Тенгсиз чирой бермиш Тангри таоло.

Демишлар, дунёда шундай зотлар бор,
Борни кўролмайдди, йўққа беролмас.
Юртим, неъматинг ҳам бисёрдан-бисёр,
Бир ёнда суқ бўлса, бир ёнда ҳавас.

Демишлар, дунёда ҳасад ҳам иллат,
Унинг йўлин боғлаб, қилгайлар ирим.
Юртим, дарвозангда майли бир фурсат,
Қанийди, кўзтумор бўлолса шеърим.

2003 йил, ноябрь

МЕНИНГ ҲАСРАТЛАРИМ

Менинг ҳасратларим,
Сизлар бунча кўп,
Инон-ихтиёрим қўлга олгансиз.
Гоҳи ёлғиз-ёлғиз, гоҳида тўп-тўп,
Гўё туғишганим бўлиб қолгансиз.

Бирингиз — боламдан яралган ҳасрат,
Оғрийсиз, эзасиз юрак-бағримни.
Бирингиз — ҳасаддан қолган жароҳат,
Ичимга ютганман заҳримни.

Бирингиз — оғамдек илтифот этиб,
Лекин бегонасан, деган сўздансиз.
Бирингиз — эрта-кеч заволим кутиб,
Ёвуз ният билан боққан кўздансиз.

Бирингиз — туну кун тарқатиб миш-миш,
Дўстларим орасин бузганлардан доғ.
Бирингиз — қўлимдан еб туриб емиш,
Ишонч ришталарин узганлардан доғ.

Қочган ҳам, қувган ҳам Худойим дермиш,
Ҳар кимнинг орзуси — эгарланган от.
Дунёда кўрганинг — кўргулик эмиш,
Балки бут эмасдир ҳасратсиз ҳаёт.

Майли, синовларга дуч келай ҳар он,
Розиман, бахш этдинг ҳаёт нусратин.
Лекин кўрсатмагин, Тангрим, ҳеч қачон
Фарзанд ҳасратию Ватан ҳасратин.

2003 йил, ноябрь

НОКАСЛАР

Улар дон эдилар – сомонлашдилар,
Бир Инсон эдилар – томонлашдилар.
Аввал ёмонлашди подшоҳни роса,
Сўнгра бир-бирларин ёмонлашдилар.

2003 йил, 19 ноябрь

БОЗОР

Бу не бозор эрур, ҳамма жим ва жам,
Оладиган ҳам йўқ, сотадиган ҳам?
Бу – мозор, у ерда ҳамма жам ва жим,
Олмайди, сотмайди бирорта одам!

2003 йил, 26 ноябрь

КОШКИ

Ўзингча бир одим отсанг, кошкийди,
Ёки шон-шуҳратга ботсанг, кошкийди.
Бугун-ку тўнимни кийиб юрибсан,
Кириб гўримга ҳам ётсанг, кошкийди.

2003 йил, 10 декабрь

МЕҲР

Бир бола чинқириб йиғларди чунон,
Уни юпатомай кўпчилик гирён.
У қайсар ҳеч кимга қулоқ солмади,
Бошин силашганди – тинчиди шу он.

2003 йил, 10 декабрь

САВОЛ

Дейсан, ҳар нарсага сабабдир замон,
Аммо, мавжуд яна виждон ва имон.
Мен битта саволни ечолмадим ҳеч:
Қайсига мансубдир Яхши ва Ёмон!

2003 йил, 18 декабрь

ЯНА АНДИЖОН...

Юртда ғолибликнинг қутлуғ яловин
Ҳамиша юксакка илар Андижон.
Мудом гуркиратиб қалбда оловин,
Жаҳон йўлларида елар Андижон.
Илму маърифатга у доим ошно,
Гул экар уйининг томигача то.
Ёввошдир, ёвига дуч келса, аммо
Нима қилишини билар, Андижон.
Бу шундай маъводир – меҳнаткаш, ҳалол,
Пешона теридан тополган камол,
Омадинг юрмаса, келиб ўрнак ол,
Сенга ҳам омадлар тилар Андижон.
Қўлида кафтгири, мийиғда кулиб,
У меҳмон кутади ғурурга тўлиб.
Не-не пойгаларда биринчи бўлиб
Келган, келаётир, келар Андижон.

2003 йил, декабрь.

САДОҚАТ

Кимдир шеър ёзади ё кирар жангга,
Хизмат қилсам дейди ҳар ким Ватанга.
Бундан манфаат не, недир муддао?
Қуш ҳам ўз ошенин асрар доимо.
Шу Ватан қўйнида топдик то камол,
Унга чин садоқат – энг эзгу аъмол.
Аслида меҳр ҳам, мурувват ҳам шу,
Демак, шонинг мангу, шавкатинг мангу.
Онадан оқ сутнинг ҳаққи сўралмас,
Ватан розиман деб жавоб қилса, бас!

2004 йил, январь

ЗУВАЛА

Биродар, тушмадим мен ҳам осмондан,
Сен ҳам келмагансан бирор томондан.
Бир юртнинг фарзанди иккаламиз ҳам,
Зуваламиз битта, меҳр бир жондан.

2004 йил, 17 февраль

КОМИЛЛИК

Майли шоирликни қилмагил ҳавас,
Балки олимлик ҳам сенга шарт эмас.
Англасанг дунёнинг ўткинчилигин,
Комил бўлмоқликка шунинг ўзи бас!

2004 йил, 1 март

КЕЛИНОЙИ

Бошлиқ ишга келар тонгда тунд ва жим,
Бўйинбоғи қийшиқ, шими ҳам ғижим.

У ёқдан бу ёққа тинмай одимлар,
Бу ҳолдан ташвишга тушар ходимлар.

Дейишар, ишлар²ку жадал, жойида,
Демак, ҳамма сабаб келинойида.

Бошлиқ ишга келар эртаси, бироқ,
Унинг кўриниши бошқадир мутлоқ.

Бўйинбоғ ҳам силлиқ, шими ҳам силлиқ,
Муомала эса илиқдан илиқ.

Учраган ҳар кимга табассум қилар,
Барчага, барчага омадлар тилар.

Энди бошлиқ эмас, балки ходимлар
Бир-бирин қутлашиб, тинмай одимлар.

Дейишар, бор бўлсин хизмат жойимиз,
Бор бўлсин меҳрибон келинойимиз!

2004 йил, март

ТИЛСИМ

Гарчанд Инсон қавмин биттадир исми,
Гарчанд муштарақдир қиёфа, жисми.
Лекин қилмишлари унинг турфадир,
Бир қисми алданар, алдар бир қисми.

2004 йил, 12 март

ҲАҚИҚАТ

Дедилар: – Аё, пир, айлагил шафқат,
Ҳақиқат бормикин, ростин айт фақат.
Пир деди: – Тириксан, ҳақиқат шулдир,
Бир куни ўлгайсан, бул ҳам ҳақиқат.

2004 йил, 16 март

НАСИҲАТ

Ёшлик ортда қолди, турдинг оёққа,
Азму шижоатни унутма, болам.
Насиҳат ёқмайди энди қулоққа,
Ақлу фаросатни унутма, болам.

Бу дунё аслида алдамчи бозор,
Унда лўттибозу нокаслар бисёр.
Сен мардлар қошида мард бўлгил, зинҳор
Хайру саховатни унутма, болам.

Балки дастурхонинг доим мўл бўлмас,
Омад ҳам ҳамиша чарақлаб кулмас.
Ким айтар, суянган падаринг ўлмас,
Сабру қаноатни унутма, болам.

Ёвуз кимсалардан айлагил ҳазар,
Уларнинг қалби пуч, тиллари заҳар.
Ахтара-ахтара дўст топсанг агар,
Меҳру садоқатни унутма, болам.

Оғам деб кимлардир силар бошингни,
Укам деб еб кетар биров ошингни.
Минг бир тарозига солар тошингни,
Макру хиёнатни унутма, болам.

Каслар бор, қадрингни гоҳо билмаслар,
Гоҳо билсалар ҳам кўзга илмаслар.
Гарчанд улар сенга парво қилмаслар,
Фазлу диёнатни унутма, болам.

Турфа синовларга дуч келгай инсон,
Гоҳида шодондир, гоҳида нолон.
Чорасиз қолсанг ҳам, лекин ҳеч қачон
Адлу адолатни унутма, болам.

Қадамда учрагай азизлар хоки,
Йўлингни ёритгай ақлу идроки.
Илоё, руҳлари шод бўлсин, токи
Зикру зиёратни унутма, болам.

Нодонлик белгиси – ҳавойи гурур,
Оллоҳ душманидир кимки такаббур.
Мағзи тўқ бошоқнинг эгилишин кўр,
Сирру синоатни унутма, болам.

Айтурман мен сенга ушбу гапни ҳам:
Билиб қўй, гоятда гўзалдир олам.
Бироқ пайти келса, тепамда бир дам
Сидқу тиловатни унутма, болам!

2004 йил, март

ЯШИЛ НОВДА

Расул қабристондан бораркан ўтиб,
Шафқат ва иноят ҳиссин туйдилар.
Бир қабр қошида тиловат этиб,
Сўнг яшил новдани қадаб қўйдилар.

Саҳобалар деди: — Ё Расулulloҳ,
Бу новда жисмида яширин қай сир?
Расул жавоб қилди: — У энди, валлоҳ,
Гўрнинг азобини енгиллатгайдир.

Чиндан сеҳр билан тўлиқдир олам,
Чиндан ҳар қадамда илоҳий асрор.
Зўр қудрат эмасми ҳаёт ўзи ҳам,
Яшил новдада ҳам унинг кучи бор!

2004 йил, март

ОЛЛОҲ МАРҲАМАТИ

Оллоҳим кимгадир берди бойлик, зар,
Балки раҳм айлади йўқсил жонига.
Валекин тўймасин дея у баттар
Нафсни қўшиб қўйди ёнига.

Оллоҳим кимгадир мансабни берди,
Амал пояларин қилди мустаҳкам.
Валекин нариги томонда қурди
Қайтиб тушадиган зиналарни ҳам.

Оллоҳим кимгадир берди истеъдод,
Майли, таратсин деб гўзал куйларни.
Валекин бир умр чексин деб фарёд,
Унга ҳамроҳ қилди ҳасадгўйларни.

2004 йил, март

ЭВРИЛИШ

Болалик йилларнинг шўхликлари бор,
Ўйин жанжалга ҳам охир етарди.
Енгилган жўрамиз тўнғиллаб ночор:
– Отамга айтаман! – дея кетарди.

Сўнгра мактаб бордик, улғайдик гўё,
Кимдир “оддий” бўлди, кимдир “атаман”.
Алам чекканимиз дер эди гоҳо:
– Сени директорга айтаман!

Бир кун катта бўлдик бизлар ростдан ҳам,
Ўйлаб гапирмоқ шарт энди ҳар кимга.
Сени қўрқитарди бундайроқ одам:
– Парткомга айтаман, парткомга!

Замонлар ўзгарди, ўзгарди дўст-ёв,
Давр ҳам ўзга бир либосни кийди.
Бугун хафа қилса бировни биров,
Дарҳол “Би-Би-Си”га айтаман!” дейди.

2004 йил, март

ТАВБА

Балки бўлолмадим Сизга муносиб,
Буни кеч билганим учун ҳам тавба.
Сизга шеърлар битиб, мактублар ёзиб,
Безовта қилганим учун ҳам тавба.

Дунёда бормикан Сиздек жафокор,
Сиздек меҳри тансиқ, парвосиз дилдор.
Вафо деган сўзни бекордан-бекор
Қулоққа илганим учун ҳам тавба.

Ахир юрмасмидим мен ҳам шўх, шодон,
Сизнинг борлигингиз билмасдан, хандон.
Сизни деб шунча йил саргашта-сарсон
Бағримни тилганим учун ҳам тавба.

2004 йил, март

НОДОН

Дунёга яшай деб келади Инсон,
Яшамоқлик учун ахтарар имкон.
Сен-ку бу дунёдан тўйган экансан,
Бошқаларни нега қийнайсан, нодон?!

2001 йил, 29 март

ШАМБАЛА

Олис Ҳимолойда, Тибет томонда
Бор эмиш Шамбала номли мамлакат.
Биздек даврон сурмиш қай бир замонда,
Ҳозир ер остида яшармиш фақат.

Лемур, Атлант эмиш уларнинг насли,
Ҳатто коинотга сололган титроқ.
Улар одомзотнинг пуштидир асли,
Танлари муз қотган, руҳлари уйғоқ.

Магар ер юзини чулғаса бало,
Инсон худо деса ақчани, зарни,
Иймонни ҳимоя айлаб Шамбала
Жўнатиб турармиш бир пайғамбарни.

Улар орасида бормикан ўзбек —
Буниси, албатта, менга ноаён.
Бироқ ер устида айбимиз бирдек,
Бузилиб кетди-ку тагин бу жаҳон.

Одамзот чароғи ўчмасин токи,
Шамбала, қавмингга яна парво эт.
Бирор вакилингни жўнатгин, ёки
Ўша диёрингга бизни олиб кет.

2004 йил, апрель

САФАР

Келсангу демаса биров марҳабо,
Кетсанг ҳеч бир кимса айтмаса видо.
Бундайин сафардан мурод не бўлди,
Нега келтирдингу кеткиздинг, Худо?!

2004 йил, 18 май

ТАЯНЧ

Мулку мансаб бўлса, азизсан ҳар он.
Дўсту ёр ҳам бисёр, олам чароғон.
Шу икки таянчдан айрилган чоғинг,
Сен ҳам ожиз банда, дунё ҳам зиндон.

2004 йил, 21 май

ХАВОТИР

Бир куни дедилар: — Айтгил, аё Пир,
Шартмикан ҳар кимга битгадан қабр.
Пир деди: — Ҳаммани бир жойга кўмсанг,
Низо чиқиб кетса ёмонку ахир.

2004 йил, 22 май

ДИЙДОР

Онам эрта кетди дунёдан нолон,
Ёшидан ўтганман мен аллақачон.
Қартайган ўғлингни охират куни
Таний олурмисан, билмам, онажон!

2004 йил, 25 май

ҲАҚИҚАТ

Дарвеш умр бўйи чекиб ғам, заҳмат,
Дунёда ҳақиқат ахтарди фақат.
Бир кун ўраб деди уни оломон:
Ҳақиқат ўзинг-ку, ўзинг ҳақиқат!

2004 йил 16 август

БИРДАМЛИК

*Шахмат бўйича жаҳон чемпиони
Рустам Қосимжоновга*

Пойтахт аэропорти.
Гавжум чунон ҳам.
Ерга тушмас эди сочсанг тангани,
Гўё чиққан эди мамлакат шу дам
Чемпион Рустамни қарши олгани.
“Балли”, “Баракалла” дер ҳар бир юртдош,
Ҳамма қутлар эди бир-бирин шодон.
Менинг кўзларимдан тирқиради ёш,
Бизни бирлаштирдинг, раҳмат, Рустамжон!

2004 йил, 17 июль

АНГЛАШ

Тонгларим тийрадир, оқшомлар пурғам,
Бир-бир кетаётир жўраларим ҳам.

Бировин йўлини касаллик тўсса,
Бировин йиқитди ғам билан ғусса.

Бошига тушса ҳам қанчалик савдо,
Ношукур бўлмади улар, ажабо!

Билдимки, нолишни наинки замон,
Аллоҳ ҳам ёқтирмас экан ҳеч қачон.

2004 йил, 25 сентябрь

ЭЪТИРОФ

Аввал шогирдларга берилди навбат,
Улар шарҳ айлади ўз илмларин.
Сўнгра жўр бўлишиб мақташди фақат,
Таълим берган устоз – муаллимларин.

Эсладилар гүё бергандай ҳисоб,
Берунийдан тортиб Оқил бобони.
Тушунарли эди бундайин одоб,
Ҳамма англар эди бундан маънони.

Кекса бир мураббий сўз олиб шу тоб,
Минбарга чикди-ку шошилмай, аста.
Ва бир шогирдини этди эътироф,
Олқишлар ёғилди унга бир пасда!

2004 йил, 28 сентябрь

ИККИ ҚАРИЯ

Қариялар уйи.
Икки мўйсафид
Дардлашар эдилар сокин, жимгина.
Бири дер: яшадим, гарчи эгним бут,
Фарзанд кўрмадим мен, оқибат — мана...

Иккинчиси эса оҳ чекди шу он,
Деди: армонингиз чексиздир, билдим.
Мен эса дардимни этолмам баён,
Фарзандлар дастидан бул ерга келдим.

2001 йил, 15 ноябрь

ҚАНОАТ

Менга шабнамчалик кўз ёшинг етар,
Менга зигирчалик бардошинг етар.
Майли, тансиқ неъмат бермагил менга —
Беминнат бир қошиқ сўк ошинг етар.

2004 йил, 16 ноябрь

ИМОМ

Ҳазратим, аслида Сизга ҳам қийин,
Сомелар кўпинча қилишар ўйин.
Аввал ортингизда намоз ўқишар,
Қатикқа сув қўшиб сотишар кейин.

2004 йил, 16 ноябрь

ДАЪВО

XX аср зотлари аро
Менинг ҳам ўрним бор шаксиз мутлақо.
Мен асли шоирман, жаноб муҳаррир,
Шуни унутманг деб Эргаш фуқаро.

2004 йил, 23 ноябрь

НАПОЛЕОН

Дўхтир даволади беморни узоқ,
Тузатгач маслаҳат берди у шундоқ:
– Наполеон менман, деб юрмагил энди,
Наполеон мен ўзим, билиб қўй, ўртоқ!

2004 йил, 25 ноябрь

ҲАММУАЛЛИФ

Йўлнинг чеккасида тургай у фақат,
Пиёда юришга унда йўқ тоқат.
Отлиқ ўгадими, эшаклими ё,
Мингашиб олади унга шу фурсат.

2004 йил, 26 ноябрь

“ЎЗБЕКИСТОН ҲАВО ЙЎЛЛАРИ” МАДҲИЯСИ

Ошёнингга илоё
омон-эсон қайт,
Ёру дўстга Ўзбекнинг
саломини айт.

Нақарот

Кабутардек учирди
Ватан қўллари,
Ўзбекистон ҳаво йўллари,
ҳаво йўллари.

Сўйлашасан қуёшли
кундузлар билан,
Бўйлашасан тунлари
юлдузлар билан.

Нақарот

Кабутардек учирди
Ватан қўллари,
Ўзбекистон ҳаво йўллари,
ҳаво йўллари.

Яхши ният ҳамиша
йўлдошинг бўлсин,
Қайга борсанг эзгулик
қўлдошинг бўлсин.

Нақарот

Кабутардек учирди
Ватан қўллари,
Ўзбекистон ҳаво йўллари,
ҳаво йўллари.

2004 йил, 3 декабрь

ШОИРЛАР ВА ЮЛДУЗЛАР

Балки коинотнинг қай пучмоғида,
Қайсидир юлдузда яшар бир шоир.
У ҳам бизга ўхшаб жўшган чоғида,
Балки шеърлар ёзар самога доир:

У ҳам балки бедор оламни кезиб,
Йироқ-йироқларга учмоқ истади.
Ўзининг ғалвали буржидан безиб,
Бошқа дунёларни қучмоқ истади.

Балки у тунлари энтикиб боққан
Юлдуз бизнинг ердир, бизнинг Сайёра.
Балки юрагида оловлар ёққан,
Шимол ёғдулари — мовий шарора.

Балки Фарғонанинг сўлим боғлари,
Уни чорлаб турар кўм-кўк нур бўлиб.
Сирли севги ҳиссин туйган чоғлари,
Термулар, шеър ёзар шавқларга тўлиб.

Оҳ, у содда шоир, билсин қаёқдан,
Гўзал бу сайёра синоатларин.
Мафтункор кўрингай тоқи равоқдан,
Яшириб ҳисобсиз жароҳатларин.

Унинг бағри буткул заққумга тўлиқ,
Инсон деган жонзот етган бошига.
Кўксидан таралар мунгли бир қўшиқ,
Тавалло қилар у ўз Қуёшига.

Йироқ юлдуздаги шоирим-жўрам,
Сен ҳам ўз шеърингни ёзавергин, бас.
Менга ҳавас билан боқмагил кўп ҳам,
Майли мен ҳам сенга қилмайин ҳавас.

2004 йил, 24 декабрь

ЭР ЙИГИТ

Ўғлим, бул ҳикматни қилгил бошга тож:
Ҳеч кимса бўлмасин номардга муҳтож.
Эр йигит қалқондир юртига доим,
Мангудир Ватанда мардга эҳтиёж.

2005 йил, 13 январь

ҚИРҚ БИРИНЧИ УСУЛ

Киноновелла

I

Катта тўй. Кўплаб одамлар тўпланган майдонда курашга тайёргарлик. Ёғоч устунларга, дарахтларга болалар чиқиб олишган. Курашга қўйилган соврин – товоққа барваста полвон талабгор бўлади. Полвон яқтак, белида белбоғи билан майдонга чиқади. Даврадаги бошқа бир полвон талабгор бўлиб ўртага чиқади. Полвонлар анъана бўйича қўл олишадилар, даврани айланиб курашга шайланадилар. Томошабинлар орасида, айниқса, бир бола курашга ғоят ишқибозлик билан қарайди, унинг хатти-ҳаракатларида, кўз қарашларида бетоқатлик сезилиб туради. Кураш бошланади. Тovoқ олган полвон бир неча уринишдан сўнг рақибини йиқитади. “Ҳалол” деган қийқириқлар эшитилади. Ҳалиги ишқибоз бола, айниқса, бошқалардан фарқли, ўрнида ирғишлаб “Ҳалол”, “ҳалол” деб қичқиради.

Кураш тугаб, одамлар тарқала бошлайди. Бола ғолиб полвондан кўз узмайди. Полвон даврадан совринни (отни) етаклаб кетаётганда ҳалиги бола унга эргашиб кета бошлайди. Бола полвонга етиб бориб, полвонга таъзим ва ҳурмати билдиради. Полвон жилмайиб, унинг елкасига қоқади, мушакларини ушлаб кўргандай бўлади.

II

Полвон уйида (ҳовли саҳнида) полвонлик машқларини бажармоқда. Ёнида ҳалиги болакай. Полвон турли ҳаракатлар билан болакайга гўё кураш сирларини ўргата бошлайди. Бу кўриниш бир неча бор такрорланади. Боланинг улғайиб йигитга айлангани кўриниб туради. Энди у устоз полвон билан машқ ўтказиб, росмана беллаша бошлайди. Устоз полвон кураш усулларини шогирдига эринмай ўргата бошлагани кўрсатилади. (Ўн ёки йигирма усул.) Ёш полвоннинг ўзини тутишида ўзгариш кузатилади. Унда ўзига ишонч пайдо бўлган.

Яна тўй манзараси. Энди товоқни ёш полвон олади ва бир неча рақибларини йиқитади. Бундай тўй манзараси

бир неча бор такрорланади, лекин турли кўринишларда кўрсатилади. Ёш полвон ўзини енгилмас ҳисоблай бошлайди. У ҳеч кимни писанд қилмай қўяди, устозига ҳам истар-истамас салом беради. Яна тўй манзараси. Энди кекса устоз полвон биринчи товоқни олади. Унга талабгор чиқмайди. Ўртага сукунат чўқади... Шу ерда шогирд полвон одамлар орасидан гердайиб майдонга чиқади. У устози билан кураш тушишга қарор қилган эди. Устоз полвон кайфиятида ўзгариш, ўкинч сезилади. Устоз полвон гўё курашдан бош тортгандай бўлади. Лекин шогирд полвон даврани айланиб гўё устозини курашга чорлайди. Устоз полвон ниҳоят майдонга тушади. Бир мунча олишувдан кейин устоз полвон ҳали ҳеч қўлламаган усулини (қирқ биринчи усулни) қўллаб, шогирд полвонни бир силташда йиқитади. “Ҳалол”, “ҳалол” деган қийқириқлар янграйди. Ёш полвон ниҳоятда мулзам. Улар даврадан бирга чиқиб кетадилар. Устоз полвон бир вақтлар болакайни (бўлғуси шогирдини) эркалаб елкасига қоққани каби меҳрли хатти-ҳаракатлар кўрғазади. Ёш полвоннинг эса боши эгик. Улар қўлтиқлашиб кета бошлайдилар.

*2003 йил, июль,
Женева*

МАҚОЛА ВА СУҲБАТЛАР

СЕВИНЧ-ДАРДИМ – БАРИ ВАТАНИМ

*Филология фанлари доктори
Бахтиёр Назаров билан суҳбатдан*

– Мендан касбдошларим, танқидчилар ўпкалама-син-у, лекин ҳаётимизни хом-хатала, юзаки тасвирлаган асарларни кўкларга кўтаришда, ва аксинча, халқимизнинг ташвишлари учун жон куйдириб, камчиликларни очиқ кўрсатишга ҳаракат қилиб ёзилган асарларни “фош” этишда, уларни салкам зарарли деб баҳолашда танқидчилик ҳам узоқ йиллар мобайнида “тегирмонга сув қуйиб” келди. Натижада, халқчиллик деб аталмиш адабиётимизнинг муқаддас принципини догма ҳолида, бир ёқлама, чекланган равишда, гоҳида эса, ҳатто янглиш талқин этиш ҳоллари рўй бера бошлади.

– Гапни халқчиллик масаласига олиб келиб боғлаётган экансиз, мен бу ҳақда шуни айтгим келади: ҳар қандай ижодкор учун халқини куйлашдан, юртининг оғриқлари билан яшашдан ҳам муқаддасроқ нарса бўлиши мумкин эмас. Мен шундай тушунаман ижодни. Тўғри, мавзу ва масалаларнинг чеки, канораси йўқ. Лекин шахсан мен учун севинч-дардим-бари Ватанимдир. Шунинг учун қайси бир шеърда мунгли оҳанглар, дардли туйғулар учраб қолса, буни Ватандан зорланиш, халқнинг ҳаётини бузиб кўрсатиш сифатида талқин этиш, бу бориб турган саводсизлик ёки бефаҳмлиқдир. Агар халқ учун, Ватан учун қайғуришки шундай баҳоланса, яна нима дейиш мумкин. Ахир ўйлаб кўринг, қайси бир шоир ўз халқини, Ватанини абгор қилишни истар экан. Қизиқ, баъзида шоирни халқ дардини эмас, шахсий дардни, тор туйғуни ёзаяпсан, деб савалаб қолишади. Ахир бу шўринг қурғур шоир ҳам ўзи мансуб халқ этининг бир парчаси-ку. Шу халқнинг бир вакили, аъзоси бўлмай ким у? Осмондан тушибдими?

– Адабиётимизда типиклик деган нарсалар бор. Биз буни ҳам унутмаслигимиз керак-да.

– Сиз назарда тутаётган типикликка мен ҳам қарши эмасман. Лекин худди мана шу профессионализм – керагидан ортиқ даражадаги профессионаллашув баъзан адабиётимизнинг қон томирини заҳа қилади. Назариянинг тўғри ва йўналтирувчи кучи яхши маълум. Лекин

фақат назариягина адабиётни белгиламай, амалиёт ҳам назарияни ривожлантириб, бойитиб бориши зарур ва лозимлигини унутмаслигимиз керак. Айниқса, бу ҳодиса бадий ижодда ўзига хос кўринишларда зоҳир бўлишини ёдда тутишимиз зарур. Бир вақтлар Қодирий, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор асарларига шу типикликни дастак қилиб олиб, берилган нотўғри баҳолар бизга ибрат бўлмоғи керак.

– Сиз мисолларни классикларимиз ижодидан ва бироз олис йиллардан олдингиз. Ҳолбуки, масалага шундай қарашлар яқин йиллар ичида, хусусан, сизнинг айрим – “Тилла балиқча”, “Биринчи муҳаббатим” сингари асарларингизга бўлган муносабатлардан ҳам топилади-ку.

– Фақат бу шеърларимгина эмас. Мен сизга 1968 йилда ёзилган “Илғор ишчи ва чаққон мухбир қиссаси” деган бир шеърим билан бўлган воқеани айтиб берай. Унинг қисқача мазмуни шундай: Мухбир бир ишчини “Балиқчилар кун вахтасида туриб меҳнат қилаяпти” деб газетага ёзади. Биринчи мартаба ишчи “ҳа энди, ёзибди-да” деб қўя қолади. Кун етиб ишчининг хотини туғиб қолади, шунда у энди икки сменада ишлайди. Ейиш керак, у керак, бу керак, талаб кўпаяди. Мухбир тагин келадиде, демак, ишчи пешқадам бўлиб, бу сменада юз элик фоиз планни бажараяпти, деб яна катта бир мақола билан чиқади. Ишчи бунга яна чидайди. “Ҳа майли, ёзибди-да” деб қўя қолади бу сафар ҳам. Учинчи марта ишчининг онаси қазо қилиб қолади. Шеърда “Марҳумнинг ўзи бориб кирмайди-ку қабрга” деган сатрлар бор. Энди у уч сменада ишлайди. Энди мухбир: “ишчи Май байрами вахтасида туриб планни уч юз фоиз бажарди” деб мақола ёзиб, суратларини газетада катта қилиб чиқаради. Энди ишчи бунга чидай олмайди. “Биринчисига чидадим, иккинчисига чидадим, яхшиликка тўғри келиб турувди, энди буниси яхшиликка тўғри келмайди. Онам қазо қилганида масхара қилишнинг нима кераги бор, одам ўлиб турибди-ку, мен Май вахтасида туриб меҳнат қилганмишман. Нега ахир одамнинг дилини англамасдан ёзасан. Сен айтаётган улуғ ғоялар бизнинг дилимизда ҳам лиммо-лим. Лекин одамнинг дилини сўрасанг бўлмайдами? Аҳволинг қандай? Нима деб ўйлайсан?” — деб ишчи фигони чиқиб мухбирни қидириб редакцияга боради:

Кейин билса, мухбирнинг ҳам
Бор экан ўз ноласи:
Чиқим учун ёзган экан,
Туққан экан холаси.

Албатта бу ҳолатни типик деб қараш керак эмас. Воқеа содир бўлиши нуқтаи назаридан асар типик бўлмаслиги мумкин. Лекин ундан чиқадиган хулосалар типикдир. Бу ерда асар ва унинг воқеасидан кўра хулоса ва гоё биринчи планга чиқади.

Шеърни матбуотга йўлатишмади, албатта. Шеър матбуотда чиқиши у ёқда турсин, мени анча дашномларга рўбарў қилди. Уй масаласида у ёқдан бу ёққа кўчиб юришларим натижасида шеър йўқолиб кетди. Ўша пайтларда қайсидир мушоирада ўқиганимда шеърхонлардан бири магнитофон лентасига ёзиб олган экан. Яқинда Фарғона водийсидан топдим бу шеъримни.

Абдулла Қаҳҳор бир учрашувда: “Бу бола ўзи ишонмаган, билмаган нарсасини ёзмайди” деган эдилар. Ҳозир бу гапни Абдулла ака айтганлари учунгина фахр билан тилга олаётганим йўқ. Айтмоқчиманки, адабиётимизда ҳақ гапни, тўғри гапни жасорат билан айта оладиган Абдулла Қаҳҳордек ёзувчиларимиз бор эди. Менга у кишининг пиёласидан сув ичиш насиб этганига фахрланаман. У киши бизнинг бахтимиз эди. Лекин афсуски, у киши тўғри сўзи учун ноқақ азият чекиб кетди.

— Моддий ҳаётимизда рўй берган алдам-қалдамчилик, кўшиб ёзиш, кўзбўямачилик ҳақида очиқ-ойдин гапиряпмиз. Бу жуда яхши. Камчиликларни дадил фош этипмиз. Лекин шунга ўхшаш ҳодисалар идеологиямизда ҳам, таълим-тарбия ишимизда ҳам оз эмас эди. Деярли бир авлод баландпарвоз, илиги пучроқ, реаллиги кўринмай турган ваъданамо сўзлар ва агар очигини айтиш мумкин бўлса, ҳатто ҳаётда тадбиғини топмаган баъзи бир партиявий ҳужжатлар, шиорлар таъсирида вояга етди. Адабиётнинг ҳам мана шу оқим таъсирига тушган пайтлари бўлди.

— Ҳозирги кунларда айтилаётган кўзбўямачилик, дабдаббозлик, ёлғон, алдамчилик фақат моддий ҳаётнинг ўзидагина эмас, балки маънавий жиҳатдан одамларни лақиллатишда ҳам рўй берди. “Эртага ёки индинга бутун остона тиллодан бўлади, ҳаммаёқ гуллаб кетади, яшнаб

кетади, ҳеч қандай қийинчиликлар йўқ”, каби гапларнинг ҳаммаси 60-йилларда айна гуллаб турган маҳали эди. Ҳозир энди “ёв қочса, ботир кўпаяди” деган гап эмас бу. Ўша вақтда ҳам виждонли ёзувчилар бу масалаларни эътибордан четда қолдиришган эмас.

А. Каҳҳор ўзининг асарларида айтган бундай гапларни. Бир куни Абдулла ака “Нурли чўққилар” номли ҳикояларига эпиграф ёзиб беришимни илтимос қилдилар ва ҳикоянинг мазмунини айтиб бердилар: “Бир эгизак опа-сингил бўлади. Биттаси ердан оёғи узилмаган, меҳнат қилади, ҳамма нарса осмондан эмас, меҳнатдан келишини яхши билади. Лекин унинг опаси қандайдир улуғ-улуғ шиорларни айтиб юраверади. “Бизни “нурли чўққилар” кутаяпти”, деган ҳавойи ғоя бутун қалбини чулғаб олган. Шу ёлғон умид уни таназзулга олиб келади”.

Мен ҳикояга йигирмага яқин вариантда тўртлик ёздим. Устозга ушбу тўртлик маъқул келди:

Гоҳо ер меҳрини ўйларкан,
Эсга тушар дорнинг сиёғи,
Ажаб ҳикмат: одам ўларкан
Узилганда... ердан оёғи.

Дорга тортилган одам ердан оёғи узилгандан кейин ўлади. Бу хотирани келтиришимдан муродим шуки, ўша йилларда ҳам давр иллати — фирромчилик, алдамчилик, маънавий ёлғончиликларни пайқаган ёзувчиларимиз бўлган. Лекин, афсуски, бундай асарларнинг ҳаммаси ҳам чиқавермас эди. Матбуотда чиққанлари эса муаллифларига анчагина маломатлар “туҳфа” этарди.

“Тилла балиқча” ҳақида ҳам ҳалигача ёзиб туришадди. Мен бу шеърни ёзганда, Ўзбекистонни ҳам, Ўрта Осиёни ҳам, мамлакатни ҳам ҳеч қачон кўзда тутган эмасман. Бу шеърни ҳар қандай мамлакатда, ҳар қандай тузумда яшайдиган шоир ҳам ёзиши мумкин. Бундай шеър ҳозир эмас, икки юз йил бурун ҳам ёзилган бўлиши мумкин. Изласангиз классик шоирларимиз байтлари орасида шунга ўхшаш фикрлар “ғуж-ғуж” топилиши мумкин. Одамга алам қиладиган жойи шуки, балиқча бор дунёни ўзи яшаётган сассиқ ҳовуздан иборат деб билади. Ҳолбуки, дунё — сассиқ ҳовуз эмас, анча каттакон, гўзал, мўъжизакор бир олам. Лекин шу балиқни сассиқ ҳовузда

келтириб ташлайдилар, бунга балиқ айбдор эмас. Нима қилсин, тилла балиқнинг айби йўқ бунда. Ҳовуз шундай бир суви айниган ҳовуз экан, унинг ичидаги балиқ, у тиллами, дурми, илоҳий балиқми, Пушкиннинг ўша мўъжизақор олтин балиғи бўладими, барибир, шунга тушгандан кейин нима бўлади, бошқа ер юзини кўрмагандан кейин дунё шу экан, дейди-да.

— Лекин, Абдулла ака, очигини айтсак, сизнинг ҳам ўша йиллар шамолига бурилган, давр йўриғига қараган шеърларингиз ҳам йўқ эмас. Улар ичида мавсумий бўлишига қарамасдан ўз услубингизда ёзилганлари ҳам ва аини вақтда ўзингизнинг изчил услубингизга бироз бегонасираб турганлари ҳам бор. Ана шундай шеърларингизни комил ишонч билан ёзганмисиз, ёки шунчаки ўткинчи шеърлар бўлади, деб ўйлармидингиз! Балки уларнинг айримлари пайдо бўлишига иложсизлик мажбур қилгандир!

— Сиз менга юрагимнинг тубида бир неча йилдан бери тошдек чўкиб ётган ва жавоб беришим, эҳтимол, сиз ўйлаганчалик осон бўлмаган саволни бердингиз. Тўғри айтяпсиз. Лекин ўз навбатида шуни айтишим керакки, мен ҳам одам боласиман. Бу билан барчага тааллуқли бўлган камчилик менга ҳам бегона эмас, деб ўзимни оқламоқчи эмасман. Мутлақ. Агар шундай деб ўйласам, дунёда ҳеч қайси бир шоир бундай қусурлардан истисно бўлмаган ва бўлолмаган деб жавоб беришим мумкин эди. Мен бундай демоқчи эмасман. Ижодкор минг уринсин, яхши маънода ҳам, ёмон маънода ҳам жамиятдан узилиб яшай олмайди. Чунки у жамият фарзандидир.

Эсингиздами, агар ўқиган бўлсангиз Я. Полонскийнинг қайси бир “Альбомга” дейилган шеърида қуйидаги сатрлар бор:

Гар адибнинг жаъмики бори
Бўлса халқнинг виждони, ори.
Ҳақиқатнинг маҳв бўлгани он
Енгилмоғи унинг ҳам аён.

Мен ҳам бор гап, ҳақ гап шу экан деб, ўйлаганман. Идеал ҳақидаги ўз тушунчаларимни илгари сурган шеърларим оз эмас. Бунини сиз ҳам, адабиёт ихлосмандлари ҳам яхши билишади. Лекин идеал тушунчасида фақат замонага, даврга хос бўлганлари ҳам бор. Доимо, ҳар бир шеър-

да замондан ташқарига чиқиб кетавериш мумкин эмас. Мактабда стандарт идеаллар асосидагина тарбия топган бўлсак, ана шундай идеаллар билангина тўлиб-тошган адабиётни ўқиб вояга етган бўлсак, кун ора қатнашадиган мажлису минбарлардан ҳамма нарсани қотириб ташладик, эртага бундан ҳам зўрроқ бўлади деган гапларни эшитиб турсак, кўчага чиққанингизда пешонангизга “ярқ” этиб ёпишадиган шиорлар шулардан иборат бўлса, кундалик матбуот шундан бошқа гапни гапирмаса, баъзан, “коммунизмни фалон кун, фалон числода қура-миз”га олиб келиб қўйган бўлсак... Ишонмай кўринг-чи?..

— Абдулла ака, Сиз менга бир вақтлар “Ложувард осмон” деган тўплам тайёрлаганингизни айтгандингиз, янглишмасам, ҳатто китобнинг муқовасини ҳам кўрган эдим. Лекин шу китобингиз негадир нашр этилмай қолди. Аслида бу шеърларнинг кўпи матбуотда чиққан эди. Лекин шунга қарамадан у китоб ҳолда юзага чиқмади.

— Тўғри, шундай бўлган. Афсуски, биз кўпинча ўтган кўп камчиликларни жамиятнинг, даврнинг бўйнига юклашга ўрганиб қолганмиз: жамият шунақа буюрган эди, шунақа шароит эди, деймиз. Бу — жудаям осон йўл. Одамларнинг ўзидаги шахсий жавобгарлик, масъулиятни бошқага, умумга тўнкаш бир жўн гап. Баъзан жамиятнинг жузъий нобопликлари айрим қилвир шахсларнинг мақсадларига, шумликларига мувофиқ келса, иллатлар, фирромликлар гуллаб кетади. Шунинг учун мен адибларимизнинг ўзаро муносабатлари деган ниҳоятда муҳим масалани кўпинча четлаб ўтишимизга қаршиман. Асар муҳокама қилинади, кейин нашрга тавсия этилади. Дейлик, Ойбекнинг “Навоий” романи, А. Қаҳҳорнинг пьесаларию романлари, қиссалари ҳам танқидга учраган. Лекин шу асарлар танқидга учраганда маълум бир нуқталардан албатта махсус топшириқлар мутгасил келиб турганига баъзида шубҳаланаман. Адиблар, шахслараро ички келишмовчиликлар, низолар бўлади. Лидерлик учун кураш бўлиши-ку, бу бир табиий ҳол. Лекин ўзаро муносабатларда ҳасад, ғараз бу ёмон нарса. Ана шулардан келиб чиқиб, кўзга кўриниб турган муваффақиятли асарларни яксон қилиш, уларни халққа етказмасликка уриниш, унинг авторини бир ёқли қилиш, четга суриш, шахсига

қора чаплашлар бўлиб туради. Мана шундай ғаразли мақсадлар билан кўпгина асарлар бошига мағзавалар тўкилган. Шунини биз бундан кейин ҳам назардан қочирмаслигимиз ва бунга қарши жуда жиддий курашувимиз керак. Ўша “Ложувард осмон” деган китобимга кирган шеърларнинг тўқсон фоизи матбуотда чиққан. Баъзилари аввалги китобларимда ҳам босилган эди. Демак, тегишли ташкилотларнинг вакиллари ҳам шу шеърларни олдиндан ўқиган. Лекин янги китоб ҳолига келтирилганда бу шеърлар кимларгадир ёқмай қолибди. Шундай қилиб китоб чиқмасдан қолиб кетди. Хўш, энди бу ёғига нима дейсиз. Ундан кейинги бошқа бир нашриётда чиққан китобимда ўша шеърлар бемалол нашр этилиб кетилаверди. Демак, ўша маҳалда нашриётда ўтириб китоблар тақдирини ҳал қилувчи менинг касбдошларим тўпلامнинг чиқишини хоҳламаганлар. Ва буни жамиятнинг бўйнига тўнкаб, бу асарлар бизга тўғри келмайди қабилда китобни йўққа чиқариб юборганлар. Аслида эса китоб авторининг ижод қилиши ҳам, барҳаёт юриши ҳам уларга ёққан эмас. Шунинг учун бир қараганда ўзаро низолардек туюлган, аслида жуда муҳим мана шундай иллатларга кескинроқ муносабатда бўлишимиз керак. Қадимгилар айтганки, ҳар кимнинг гўри бошқа, азройили бўлак. Ҳеч ким бировнинг шон-шуҳратини тортиб ололмайди ёки бировга шон-шуҳрат бахш этолмайди ҳам. Олам, табиат шундай қурилган. Ҳар ким ўз овозида, ўз даражасида кўйлайди. Шунинг учун мен мана шундай ҳасад, ғараз туйғуларга ниҳоятда нафрат билан қарайман. Ҳаттоки ажалдан ҳам кўра — ана шулардан кўпроқ нафратланаман.

Бир одамга антипатия-симпатиядан келиб чиқиб муносабатда бўлишга ва буни жамият номидан баҳо сифатида тақдим этишларга чек қўйишимиз зарур. Буларнинг ҳаммаси, турган-битгани зарардир. Демокчиманки, каттами-кичикми, бундан қатъи назар биз истеъдодли ижодкорларимизнинг ҳар бирини астойдил қўллаб-қувватлашимиз, муваффақиятларидан хурсанд бўлишимиз, буни эътироф этишимиз керак. Буни мен адабиёт воситаси ила халқ умрини — ҳали келажакда минглаб йиллар мобайнида давом этиши керак бўлган халқ умрини узайтириш деб тушунаман. Истеъдодларни қадрлай билиш, муҳам биқикликлардан мустасно миллий маданият рав-

нақига жонкуярлик халқ, унинг жонкуяр фарзандлари онги юксаклигини белгилайдиган мезонлардан биридир.

— Сиз шахснинг, инсоннинг маънавий поклиги, тоза-лиги, интеллектуал даражаси билан алоқадор бўлган муҳим масалани ўртага ташляяпсиз. Шу муносабат билан яқинда “Огонёк” журналида эълон қилинган мақолаларидан биридаги ёзувчи Виталий Коротичнинг фикри ёдимга келди. Чернобилдаги фожиа, даҳшатли моддий фожиадир. Энди бундай ҳодисалардан ниҳоятда эҳтиёт бўлишимиз зарурлиги ҳақида гапириб ўтириш ортиқча, — дейди у. — Лекин даҳшати ундан кам бўлмаган фожиалардан янада эҳтиётроқ бўлишимиз керак. Инсоният маънавият Чернобилларидан эҳтиёт бўлмоғи зарур.

— Ҳаёт ҳеч қачон силлиқ жараёнлардан иборат бўлган эмас. Қарама-қаршиликлар бирлиги ва кураши деган диалектик қонун бор. Бусиз тараққиёт йўқ. Ижодий принциплар кураши ҳам доимо бўлиб келган. Лекин чиркин шахсий адоватлар ёмон. Таъма ижодкор учун энг катта фожиалардан биридир. Ошкоралик деган жуда яхши тушунчани ниқоб қилиб олиб айрим одамлар бир-биридан шахсий ўч олиб юришини, билмадим, нима дейиш мумкин. Бу — ўша одамлар ўз ожизлигини намоиш қилишдан бошқа нарса эмас-ку, ахир.

— Энди, Бахтиёржон, майдароқ гап бўлса ҳам бир мисол келтираман. Ёзувчилар союзидаги зал тўла йиғинлардан бирида катта бир шоиримиз минбарга чиқиб: нега фалончи китобхонлар билан кўп учрашувга боради, нега бундай учрашувларга одамларнинг кўп келиши ташкил қилинади, нега унга одамлар кўп қарсак чалади, бошқаларга эса бундай қилинмайди, деса бўладими?

— Балки, ҳазиллашгандир!

— Йўқ, жиддий гапиряпти. Буни эслашимнинг сабаби шуки, менга нисбатан ҳам шундай писандалар бўлиб туради. Демак, бояги гап якка ҳодиса эмас. Мен ҳам кўп учрашувларда бўламан. Учрашувга келганларнинг ҳар бирининг исми-фамилиясини албатта билмайман. Улар менга қариндош-уруғ эмас, улар билан борди-келди қилиб, бир пиёла чой ичиб юрган эмасман. Улар минг-минглаб одамлар. Уларга рўбарў бўлиб битта шеъримни ўқиб берсам, ёқса керакки, ўз эҳтиросларини, миннатдорчиликларини чапак чалиб изҳор қиладилар. Баъзилар

буни тўғри тушунишади. Баъзилар эса, бундан газабини яширолмайди: “Нега улар сенга қарсак чалишади”, — дегандек. Мен қайдан биламан, уларга қарсак чал, деб ўргатиб қўйган бўлмасам. Тўртта қарсакни эшитиб хурсанд бўлиб юрадиган ёшдан ўтган бўлсам. Мен матбуотдаги шеърларни муттасил кузатиб бораман. Улар ичида бир шоирнинг иккинчи шоирга қочирим билан ёзган шеърлари ҳам учраб туради. Унинг ичидаги эпитетлар, истеҳзолар, кинояларни айтмайсизми? Буларнинг миллион-миллион одамларга, халққа нима алоқаси бор? Бу ўз аламларини муҳолифларига айтишнинг бир усули. Лекин унинг муҳолифи битта ёки иккита бўлиши мумкин. Бунинг каттакон халққа нима алоқаси бор? Шу гапларни матбуотда чиқарамиз. Халқ ўқимайди, тушунмайди. “Кимга айтаяпти бу гапни”, — дейди. Ҳа, айтмасликка жуда чидаёлмасанг телефон қилиб ўзига айтиб қўя қол. Жанжалинг, келишмовчилигинг бўлса маҳаллий комитет мажлисида чиқиб айт. Маҳаллий комитет мажлисига муносиб гапни, шеър қилиб, кўкрагингга уриб, уни яна матбуотда бостириш учун олишиб, чиққандан кейин эса, қалай, боладимми, дегандек одамларга иржайиб, гап кутиб юриш шартми? Умр ўтяпти, ахир, ўзингдан бир тайинлироқ нарса қолдирсангчи. Очиғи, раҳмим келади шундайларга... Хуллас, агар қўйиб берсалар, яхши ёзувчимисиз, ёмон ёзувчимисиз, бундан қатъи назар, кимларгадир ёқмадингизми, бас, истаганча олиб бориб — олиб келишга тайёр бўлган, ҳеч нарсадан тоймайдиган одамлар бизнинг қавмимиз орасида ҳанузгача топилади.

— Сиз кейинги ўн йилликда “Савоб”, “Тулки фалсафаси”, “Учинчи одам”, “Нажот қальаси”, “Самовий меҳмон, беш донишманд ва фаррош кампир қиссаси”, “Онажоним шеърят”, “Ишонч кўприклари” сингари бир қатор шеърлар яратдингиз. Улар элимизга манзур бўлди. Танқидчилик уларни ҳозирги шеърятимизнинг юзи, сара намуналари, деб баҳолади. Лекин сизнинг асарларингизни эътироф этиш бугун ёки кеча бошлангани йўқ.

Чамаси, 70-йилларнинг ўрталаридаёқ атоқли шоир Николай Тихонов сиз ҳақингизда: “Янги авлод орасида умидвор қиладиган, қудратли овозга эга бўлган шоир Абдулла Ориповдир”, деган эди. Тихоновдек жаҳон адабиёти-ни яхши биладиган, давримиз шеърятидан чуқур хабардор

кишининг ёш бир ўзбек шоири ҳақидаги “қудратли овозга эга бўлган шоир” деган фикрлари шахсан мени ниҳоятда тўлқинлантиради, гуруримга гурур қўшгандек бўлади. Тихонов сизнинг:

Кимдир кўрмай кетган бахтни мен кўрдим,
Кимдир айтмай кетган сўзни айтдим мен...
Мен кўрмаган бахтни кимдир кўражак,
Мен айтмаган сўзни айтажак кимдир,—

деган мисраларингизни келтириб, уларга юқори баҳо берган, яна “Истеъдодли шоир Абдулла Орипов ўз ижодининг маълум даврига яқун ясади”, — деган эди. Қаранг, атоқли шоир эндигина ўттиз бешга кирганингизда, ижодингизнинг маълум босқичига яқун ясалди, деб хулоса чиқармоқда, қудратли овози бор шоир деб баҳо бермоқда. Мен унинг бу фикрларида шу вақтгача ёзилган асарларингиз қимматини белгилашдан ташқари ҳали келгусида, ёзилажак асарларингизга билдирилган катта ишончни кўраман, потенциал имкониятларингизга билдирилган катта умидни сезаман. Ҳолбуки, 70-йилларнинг ўрталарида ҳали “Маломат тошлари”, “Икар”, “Онажоним, шеърят”, “Кўриқхона”, “Жаннатга йўл” сингари асарларингиз майдонга келмаган эди. Бу шеърлар катта санъаткорнинг янглишмаганини яна бир қарра тасдиқлади.

Мен бу фикрларни фақатгина сизга эмас, бошқаларга ҳам алоқаси бўлган яна бир фикрга ўтиш учун келтирмоқдаман. Гап шундаки, биз у ёки бу ижодкор, айниқса, ёш ижодкор ҳақида мулоҳаза юритганимизда унинг таланти барқ уриб туришига қарамай, яратаётган асарлари нечоғлик гўзал ва дилбар эканига қарамай, у ҳақда юқори пардаларда гапиришдан ўзимизни тийиб турамыз. Осмонга кўтаравермайлик, гурурланиб кетади, ҳатто бу нарса унинг ижодига салбий таъсир кўрсатиши мумкин, деган гаплар одат тусига кирган. Тўғри, аслида бундай фикрларда ҳам жон бор. Мақтовларга учиб ўзини ялтоқлантириб қўювчилар ҳам оз эмас. Адабиёт дунёсидан бунга кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Умуман, керагидан ортиқ даражадаги мақтов фойдадан кўра кўпроқ зарар келтириши турган гап. Лекин, бу деган гап ўзининг ҳақиқий юқори баҳосига муносиб бўлган ёш ижодкорлар, уларнинг асарлари ҳақида ўзимизни “қониқтириб” фикр

юритишга мажбур қилишимиз керак, деган гап ҳам эмас, албатта. Шу муносабат билан бир нарсани сўрамоқчи эдим. Сиз анчагина ёш кезларингиздан бошлабоқ умумхалқ эътиборига тушдингиз. Асарларингиз мана, деярли йигирма йилдан буён не-не катта санъаткорларнинг юқори баҳосини олиб келади. Вақтида ўринли-ўринсиз қаттиқ дашномларни ҳам эшитишингизга тўғри келди. Ассосиз танқидларнинг салбий таъсирлари ҳақида нима дея оласиз? Мақтовлар шодасию, умумхалқ эътибори сизни бироз гарангситиб кўйган вақтлари бўлганми? Умуман, бу ҳар икки ҳолатнинг инсон ва ижодкор сифатида ўсишингиз, ўзгаришингизда қолдирган излари ҳақида нима дея оласиз!

— Камтарликка йўйманг-ку, лекин тўғриси айтсам, мақтовлардан ҳеч қачон гарангсиган эмасман. Ишқилиб, баҳоли қудрат қоралаган, тунни тонгларга улаб ёзган нарсаларинг ҳақида илиқ гапларни эшитиш кимга ёқмайди, дейсиз. Лекин яхши гапни ёқтиришда ҳам меъёрни унутмаслик керак. Акс ҳолда ёзувчи ҳам сўрғичга ўрганган гўдакка ўхшаб қолади. Гўдак ярим тунда уйғониб сўрғич талаб қилавергандек, мақтовга сел бўлган ёзувчи билан гаплашганингизда ҳар икки сўзингизнинг биридан мақтов ҳиди келмаса, бошингиз балога қолади. Мақтов қулига айланган кўплаб ажабтовур ёзувчиларнинг ижоди бевақт сўлганини яхши биламан. Шу нарсадан воқифлигимми, билмадим, ишқилиб шукур шеърларим ҳақидаги Ойбек, Куғултиновдек, Расул Ҳамзатов, Қайсин Кулиевдек жуда катта санъаткорларнинг менга нисбатан айтган ширин гаплари ёки бояги айтганингиз Тихонов домладек машҳур кишиларнинг баҳолари мени ортиқча талтайтирмади, гангитмади. Лекин ниҳоятда хурсанд қилгани бор гап. Қилаётган ишларинг тўғри ва одамларга керак эканини билиш, бу — сўз билан ифода-лашга доим ҳам бўйсинавермайдиган ажиб бир туйғудир. Кўлига қалам ушлаган ҳар бир киши, ҳар бир ижодкор каби мен ҳам яхши гапнинг, илиқ гапнинг гадосиман, яшириб нима қилай? Шунинг учун кимдир яхши асар ёзса-ю, унинг баҳосини билатуриб, ўз фикрини айтиши мумкин бўлган одам оғзига толқон солиб юраверса, бундай одамнинг гуноҳи ўзида деб биламан. Мен буни фақат ўз номимдангина эмас, қатор яхши асарлар ёзаётган кўплаб укаларим учун ҳам айтяпман.

– Ўзимизнинг адабиётдаги устозларингиз, дўстларингизни кўпчилик яхши билади. Қардош халқлар адабиётдаги дўстларингиз, устозларингиз ҳақида нималар дея оласиз?

– Умуман, мен адабиётларимиз тарихидаги ёзувчилараро ҳукм сурган дўстликка ҳавас қиламан. Ойбек ва Мухтор Авезов, Фафур Фулом ва Собит Муқонов, Ҳамид Олимжон ва А. Фадеев, Абдулла Қаҳҳор ва К. Симонов... Бундай дўстликaro халқлар дўстлиги мустаҳкамланади.

Менинг ҳам Ўлжас Сулаймонов, Мўмин Қаноат сингари яқин дўстларим бор.

Устоз деб билган кишилардан Қайсин Қулиевни ҳеч қачон унутмайман. Қайсин оға менга жуда катта ёрдам берган. Шеърларим эълон қилинмай, қийин шароитларда юрганимда бу киши менинг “Муножотни тинглаб”, “Тилла балиқча” каби шеърларимни Твардовскийга тавсия этди, босишга кафолот берди. Твардовский уларни таржима қилдириб, “Новый мир” журналида эълон қилди. Кўп ўтмай Твардовскийдан телеграмма олдим. У киши янги шеърларимнинг сўзма-сўз таржимасини юборишни сўрадилар. Юбордим. “Новый мир”нинг муқовасида “кейинги сонларда А. Ахматова, А. Орипов шеърларини эълон қиламиз” деган хабар чиқди. Лекин Твардовский оламдан ўтгач, бу гаплар қолиб кетди. Кўряпсизми, ижодкор учун раҳнамо кишининг аҳамияти қай даражада муҳим. Ана шундай катта қалбли инсонлар, катта қалбли адиблар сафида мен Мирзо Турсунзода домлани кўрдим. Бир куни Мирзо Турсунзода билан Фафур Фуломнинг Москвада ўтган (агар янглишмасам 70 йиллик юбилейида) Колонна залида бирга бўлдик. Мен ҳам шеър ўқидим. Чиққанимиздан кейин “Абдуллажон, (ўзбек тилида жуда яхши гапирарди у киши) кузатиб қўйинг, гаплашиб кетамиз”, — деди. Изғирин, қор учқунлаб турган эди. Аста юриб, кўп гапларни гаплашдик. “Мана, кўрдингизми, Фафур ҳам йўқ... бизнинг ёшларимиз билан борди-келди қилинлар, дўст бўлинлар” деган гапларни айтди. Кейин “Литературная газета”да мақола эълон қилиб, мен ҳақимда илиқ фикрлар билдирди. Мен у кишига мактуб йўлладим. Демокчиманки, бизнинг авлод бу устозлардан фақат маҳорат сирларинигина эмас, одамийлик илмини ҳам ўрганиши керак. Мана шундай мукамал, бағри ни-

ҳоятда кенг, ҳар нарсани туб-тубидан тушунадиган, қолаверса, кечиримли, одамларда яхши фазилатларни биринчи бўлиб ахтарадиган, халқлар ўртасида миллий адоват эмас, меҳр-муҳаббатни алангалатишни мурод қилган одамлар, жуда ноёб бўлар экан. Ана шундай одамларга биз ҳозирги кунларда жуда муҳтожмиз. Масалан, ўзимизнинг республикамизда ҳам шундай одамларга муҳтожмиз. Шундай одамлар бахтимизга бор. Уларнинг айримлари масъул вазифаларни бажармоқдалар, айримлари ҳозир масъул вазифаларда ишламасалар ҳам ўз улуғ хизматларини керакли жойларда адо этмоқдалар, улардаги катта тажриба оталарча меҳр, боя сиз айтгандек, республикадаги маънавий муҳитни соғломлаштириш ишида ўзининг самараларини бермоқда. Бундай шахсларга муҳтожлик жамиятда ҳамиша бўлган ва бўлади.

— Мана шундай, адабиётимизга жиддий ёрдамлар бера олиш қўлидан келадиган, кучи етадиган, раҳбарликда катта тажрибаларга эга бўлган ўртоқлар, айниқса, таржима ишларимизда ўнлаб йиллардан буён ҳукм суриб келаётган камчиликларимизни ҳам бартараф этишга кўмаклашишса жуда яхши иш бўларди-да.

— Бу жуда муҳим масала. Муҳим гап. Уни ҳал қилишда ташкилий ишнинг аҳамияти катта, албатта. Лекин шунинг ўзи етмас экан, шекилли-да. Гап шундаки, таржимон одатда, бир жойда ўтириб, ким нима келтириб берса, шуни таржима қиламан, деб кутиб юрмаслиги керак экан. Афсуски, бизнинг ҳозирги Россиядаги, Москвадаги таржимонларимиз ўзбек адабиётидан яхши хабардор одамлар, дейиш қийин. Улар келиб Ўзбекистонда ўн беш-йигирма кун туришсин, дейлик. Шундаям бир нозик томони борки, қайси шоир, қайси носир уни етаклаб юради. Қандай қилиб тушунтиради, бугунги адабий жараёни. Шунда ҳам, тушунтира билишда одамга кўп нарса боғлиқ бўлади. Агар у объектив бўлса, фалончининг, пистончининг асарлари, энг сара асарларимиз, мана шуларни таржима қилинг, деб айтса-ку хўп гап. Лекин акси бўлади, кўпинча. Бу масалага республикамиз раҳбар ташкилотлари миқёсида қарашимиз керак бўлади. Таржимонларни ҳукумат миқёсида чақириб, уларга махсус, объектив равишда айтиш керак бўлади. Бўлмаса ёзувчи халқи қизиқ, ўзингиз биласиз. Уларнинг ҳаммаси: ўр-

тачаси ҳам, саёзи ҳам, каттароғи ҳам мен яхшиман, мен зўрман, мени таржима қилишсин, жаҳонга танилишим керак, дейди. Биронтасини ҳали эшитганим йўқ, мен бўш ёзувчиман, таржимага арзимаيمان, деганини. Шунинг учун биз адабиётимизни катта миқёсга кўтариш учун холислик, объективликни биринчи навбатда ўртага қўйишимиз керак. Таржима қилинадиган шеърнинг муаллифига эмас, шу асарнинг бугунги адабиётдаги ўрнига қараш керак. Шеърнинг ўзи адабиётда яшаб қола оладими? Келажаги борми, унинг. Ана ўша шеърни олиб таржима қилиш керак. Она тилида ёзилган шеърни ўз тилида ўқилмаса, ўз ерида ҳеч кимга зарурати бўлмаса, биров уни эшитмаса, адабиётда қиммати бўлмасаю, у нари бориб қўшнинг ҳовлисида ноғора чалиб юрса, тўй бу ерда бўлса-да, томоша томорқада. Таржимонга талаб қўйишни, таржимон танлашни ҳам ўрганайлик-да. Ўртача шоирнинг қўлига Пушкиннинг шеърини таржимага беринг. Нима қилади. Ўзининг даражасига тушириб олади. Ўзининг бўйи билан баб-баравар қилади. Ундан бошқа илож йўқ.

Унинг фикрлаши, талант даражаси, тил билиш ўқуви, ҳис қилиш савияси, ҳаяжонлари ўзининг қолипда бўлади. Таржима қилаётган одам, бугун ўртача бир шоир дейлик, ўтираётган муаллифини ҳам албатта, ўртача шоирга айлантириб беради. Бу биринчидан. Иккинчидан, таржимон ва оригиналдаги муаллифнинг услублари бири-бирига мос келиши лозим. Масалан, Роберт Рождественский Расул Гамзатовнинг асарларини таржима қилди. “Известия” газетасида босилди. Роберт яхши шоир, бу шубҳасиз, лекин у ўзига хос, пиллапоя шаклда қисқа-қисқа туроқларда ижод қилади. Илож борича услубда мукамалликка эришилмас экан, таржимадан муваффақият кутиш қийин. Мен албатта, буни назарий масала деб биламан. Биласизми, ҳатто ҳар бир халқнинг хоҳлайсизми, йўқми, ўзининг фикрлаш тарзи, манераси бўлади. Ўз фикрини, ҳис-ҳаяжонини изҳор қилиш йўсини бўлади. Дейлик, шарқ халқларида қандайдир бир тавозе, қандайдир жиндаккина кўтаринкилик, оқибат, маҳзун ибо, илтижоли ҳаё, лутф, маъракаю маросимларда ўзини тутиш, аёлларнинг ўзаро муносабатлари, аёллар билан эркеклар ўртасидаги суҳбатдаги ўзига хослик, бир-бирига мурожаат қилишдаги ўзаро интонациялар, оҳанглар — уларнинг

ҳаммаси фикрлашни, шу жумладан, бадий фикрлаш тарзини ташкил этади. Уларни таржимада бера билиш керак. Бу эса осон эмас. Улар рус тилига таржима қилинар экан, Ўрта Россиянинг, соф рус кишисининг фикрлаши ёки фикрининг шакл-шамойилини таржимага ҳам ўтиб қолиши ҳеч гап эмас.

— Абдулла ака, суҳбатимиз миллий фикрлаш, умуман, тил масаласига келиб боғланыпти. Бадий асар тилидан ташқари, умуман, халқ тили, айтгайлик ўзбек тилининг ривожи, тараққиёти, уни асраб-авайлаб, янада юксалтириш, деган масалалар ҳам бор. Ўрта мактабларда, айрим олий ўқув юртларида ўзбек тилига ажратилган соатлар йилдан-йилга камайиб борапти, деган гаплар қулоққа чалинмоқда. Бундан ташқари қатор актёрларимиз, таниқли, машҳур режиссёрларимиз борки, ўзбек тилини яхши билмайдилар. Шундай олимларимиз борки, радио ва телевидение орқали ўзбек тилида гапиришга ниҳоятда қийналадилар. Умуман, тилимизга эътибор бироз кўнгилдагидай бўлмаяпти, шекилли, деган фикрлар ҳам келиб чиқади.

— Тиллараро ҳеч қачон ўзаро кураш бўлган эмас, бўлмайди ҳам. Масалан, сайраётган булбул ёнида сайраётган саъва билан ҳеч қачон жанжал қилмайди. Саъва ўзининг репертуарини куйлайди, булбул ўзининг нотасига қараб қўшиқ айтади. Демак, одамзод ҳам шундай яратилганким, ер юзида саккиз мингга яқин тил бор экан, саккиз мингга қуш ўзича сайраяпти, шундай деб қараш керак. Шунинг учун чумчуққа саъванинг тилини мажбурий ўтказиш керак деган нарса бу — тарихга ва умуман, табиатга қарши катта зуғум ҳисобланади. Шунинг учун бизнинг тилларимиз, масалан, ўзбек тили қадимдан араб тили, форс тили, мана, тожик тили билан ёнма-ён дўстона яшаб келди-ку. Ҳозир ҳам яшаб келяпти. Бир-бирини еб, бир-бирини йўқотиб юборган эмас, ҳеч қачон. Аксинча, битта одам иккита тилни билса бойийди. Учта тилни билса, ундан ҳам кўпроқ бойигани. Пушкин француз тилини жуда яхши билган, француз тилида шеърлар ёзган. Лекин бу унинг улуғ рус халқининг миллий шоири бўлишига заррача ҳалал берган эмас. Рабиндранат Тагор улуғ бенгал ёзувчиси, шоири, Ҳиндистоннинг буюк фарзанди. Лекин бу одам инглиз тилини она тили бараварида билган ва ёзган ҳам. Лекин бу унга Ҳиндистон миллий

адиби бўлишига ҳеч қачон халақит берган эмас. Кимки агар кўп тилни билса унга ҳавас қилиш керак, холос. Агар модомики, давр, шарт-шароит тақозоси билан бир тилни мукамал билмаган экан, уни камситишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Чунки унинг ўз она тили бор. Ва бу тил ҳалиги биз айтганимиз қаби жаҳон тиллари хазинасида гўё бир дурдона, майли, қиммати қай даражада бўлмасин, шу хазинанинг битта бўлаги ҳисобланади. Жаҳон цивилизациясини, жаҳон маданиятини яратаётган бир маданият ҳисобланади. Мана Шалом Алайхум ирвит тилида яҳудий адабиётини яратди. Ҳеч ким унга дашном бермади-ку, “нега сен яҳудий тилида ёзгансан”, — деб. Худди шунингдек, бизнинг тилимизга ҳам баъзи бир нуқталарда, баъзи тарбияси номукамал одамлар камситиш билан қарайдиган бўлсалар, бундай одамларни, ҳали тўла шаклланмаган одамлар деб ҳисоблашимиз керак. Ҳатто гаплашиб ўтиришга лойиқ эмас бундай одамлар. Умуман, улар, ўз тилининг ҳам аҳамиятини тушунмайдиган одамлар ҳисобланади. Шунинг учун бизнинг ўзбек тилимиз ҳақида гапирганда, баъзи бир шундай кимсалар, бу миллатчилик қилаётибди, деган гапларни айтиши эҳтимолдан узоқ эмас. Бундай типлар бор. Тил бу — одамларга табиат томонидан берилган, инсонларнинг минг йиллар мобайнида ўзаро муносабатларида сайқалланиб келган шундай бир жавоҳирки, бу жавоҳирни сочиб юбориш, беҳурмат қилиш эмас, кўз қорачиғимиздек асрашимиз керак.

Болаларимиз рус тилини, бошқа тилларни: инглиз, француз, немис, испан тилларини яна ҳам кўпроқ ўрганса, нур устига аъло нур бўлади. Лекин бошқа тилни ўрганиш ҳисобига ўз тилини оёқ ости қилишга ҳаракат қилувчилар ҳам учраб туради. Бу ўз она тилига муносабатнинг совуққонлиги шаклида кўринади, унга меҳр билан қарамаслик шаклида кўринади. Шаҳар шароитида ўсган баъзи болалар ўз она тилида гаплашишдан ҳазар қилишга ўхшаш ҳоллар ҳам учраб туради. Шунинг учун қайси тилни ўрганишдан қатъи назар, биз она тилимизнинг обрўсини таъминлашимиз керак. Тил учун, курашнинг энг биринчи босқичини мен тил обрўсини таъминлаш масаласи деб биламан. Интернационал фикрим, ҳамиша шундай. Она тилимиз — ўзбек тилининг обрў эътиборини баланд кўтаришда ҳали кўп иш қилишимиз керак.

— Яна таржима хусусидаги суҳбатимизга қайтсак... Сиз Дантенинг “Илоҳий комедия”сини ўзбекчага ўғирдингиз. Бу таржима таъсири натижасида “Жаннатга йўл” номли драматик достонингиз майдонга келди. “Илоҳий комедия”нинг қолган қисмини негадир ҳанузгача таржима қилмаяпсиз. Ҳар қалай жаҳон адабиётининг бу шоҳ, асарларидан бири устидаги таржима ишингизни мукаммал тугатиб халқимиз мулкига айлантириб қўйсангиз ёмон бўлмасмиди. Боя ўзингиз айтдингиз, оригинал ижодда ҳам, таржимада ҳам асар руҳига монандликдан келиб чиқувчи ёш масаласи муҳим роль ўйнайди, деб. Йиллар ўтиши “Илоҳий комедия”нинг қолган қисмига бўлган эҳтиросли муносабатларингизни ўзгартириб қўймасмикин!

— Бу менинг ҳаётимдаги энг катта армонларимдан бири бўлиб турибди. Биринчи китоб жуда катта қийинчилик билан, жуда катта мароқ билан таржима қилинди. Таржимадан мен озми-кўпми сабоқ олдим. Иккинчи китобнинг таржимасини ярмигача етказдим. Энди бу асарга шундай муносабат билан қарайманки, унинг таржимасига киришиш учун махсус равишда бир йил, бир ярим йилми ажратиб олиш керак. Кунда эрта билан ишга бориб, кечқурун келиб таржима қиладиган асар эмас бу. Бу асар ўзи битта дорилфунундир. Бунинг устига таржима қилишга киришган одам ҳар бир сатрдаги қанча таъриф бор, номи тилга олинган қанча шахслар бор, шарт-шароитлар бор, бунинг ҳаммасини маълум манбалар орқали ўрганиб, мағзини чақиб, териб бориши керак бўлади. Бунинг учун махсус равишда, жамоат ишларидан ажралган ҳолда, масалан, ўзининг ижодий ишидан ҳам воз кечган ҳолда, астойдил киришмоқ зарур. Шунинг учун мен бу йил бўлар, ёки янаги йил бўлар деган орзу билан шу ишни столим устига қўйиб, ҳар доим унга қараб юрагим безиллаб туради... Энди жиндаккина тўхтаб турганлигим сабабларидан яна бири, бу ишнинг ниҳоятда оғирлиги, жуда катта масъулияти мени доимо чўчитиб туради. Иккинчидан, бу асар таржимасини бир руҳий созланишга тушиб олиб, шундан чиқиб кетмасдан тугатиш керак. Агар создан бир чиқиб кетсангиз унга қайтиб тушиш қийин. Яна ўша ҳолатга тайёрланиш учун маълум муддат керак бўлади. Агар бир марта совисанг, ўз оригинал асаринг ҳам узоқ вақт битмай қолиши мумкин.

“Ўзбекистон” шеъримни олайлик. Мен уни 1964 йилда бошлаганман. Шу орада унинг ярмини ёздиму қолган ярмига ўша маҳалда нафасим етмади. Шеърни тўхтатдим кейин. Орада бошқа кайфиятлар билан боғлиқ шеърларни ёзиб юравердим. Вақти-соати келиб яна шу шеърга кайфиятим рўпара келди. Кутиб турган эдим шуни. Худди келган жойидан яна қаттиқ бир меҳнат билан шеърни тугатдим. Энди шунга қандайдир бир олти-етти йил вақт кетди. “Онажон” деган шеъримни тугатишда ҳам худди шундай бўлган. Мен кичик шеърлар ҳақида айтаётибман. Катта асарлар ҳақида гапирганда ўзингиз тушунасиз. Шунинг учун Дантенинг “Илоҳий комедия”-сини бир киришгандаёқ таржима қилиб тугатиш мумкин бўлмаган иш. Бу, ўйлайманки, виждонан ишлайдиган таржимонга ҳеч қачон тўғри келмайди. Мумкин эмас. Дантенинг “Илоҳий комедия”-сидек буюк, муҳташам асарини бир ўлтириб, кетма-кет ишлаб, бошдан-оёқ таржима қилиб чиқиб кетиш учун одам боласи эмас, балки қандайдир бир бошқа мавжудот бўлиш керак. Бунга ҳеч кимнинг кучи етмайди. Бунинг учун маълум бир танаффус бўлмаса — бу эзиб ташлайди одамни. Шунинг учун ҳам менинг дўстларимдан бири Ўлжас Сулаймонов: қизиқ Абдуллажон, Данте таржимонларидан бирортаси ҳам таржимадан тирик чиқмаган, мен ҳисоблаб чиққанман, деган эди. Ирим қилган эмасману мен жуда ўйлаб қолганман шунда. Масалан, мана, Озарбайжон таржимони Али оға Курчайли таржима қилган. У ҳам дунёдан ўтиб кетди. Қозоқлардан Маҳамаджон Мацатоев — у ҳам дунёдан ўтиб кетди... Буларни шу таржима ўлдириб юборди, демайман. Лекин бунинг тагида бошқа бир маъно борки, бу асарнинг улўлигини, оғирлигини рўйи-рост, дилдан, қалбдан ҳис қилиш керак. Бу асар ўзига шунчаки енгил муносабатда бўлишни кўтармайди. Унга киши ўзини тамомила бағишлаши, унинг ичига кириб кетиши керак. “Дўзах”ни таржима қилган кезларим, тушларимда қўлимда кетмон билан одамларнинг суякларини қазиб юрардим. Бундай туш кўриш — кетмон билан қабрларни кавлаб, каллалар, суяклар билан гаплашиб чиқиш — кимга ёқади, дейсиз.

— Демак, Данте буткул борлигингизга, ҳаётингизга, қонингизга, фикрингизга, тафаккурингизга сингиб кетган-да...

— Мен ҳозир Дантенинг феъли қандай бўлган, нимани яхши кўрган, нимани ёмон кўрган шуларни бир даражада тасаввур қила оламан. Агар ҳозир бир мўъжиза бўлсаю, у киши билан гаплашишга тўғри келиб қолса, худди у кишининг туғишган укасидай ёки бир фарзандидай қийналмасдан, бемалол гаплашиб кетган бўлардим. У кишининг характерларини биламан: нимани яхши кўриши, нимани ёқтирмаслиги, кайфиятлари қанақа бўлишларини, бир кунда неча хил ҳолатга тушишларини, ўтмишга, тарихга, келажакка, замондошларига муносабатларини ёки бугунги воқеа-ҳодисаларга қандай мурожаат қилишларини, муносабат билдиришларини мен тасаввур қиламан, биламан шуни. У боя сиз айтгандек, менинг қандайдир бир қонимга сингган, менга қадрдон, таниш одамимга айланган. Шунинг учун мен Италияга борганимда у киши бўлган, ўтган жойларни кўриб, уларга худди Дантенинг кўзи билан қараётгандек туюлганман ўзимга ўзим. Денгиз атрофлари, Сицилия буқаси деган жойлар, у ердаги ҳайкаллар гўё ўзим бутун умрим давомида билган, таниган нарсаларимга ўхшаб кўринди. Мен ўйлайманки, таржимон учун мана шу керак. Таржимон маълум даражада авторга айланиб қолиши зарур. Изтироби ҳам шундай бўлиши керак.

— Абдулла ака, уйингизда, боғда, айрим сафарларимизда, масалан, Москвада бир неча кун бирга бўлганимизда янги асар бошлаганингизни, баъзи шеърларингиз устида қайтадан ишлаётганингизни, баъзан эса ҳали бошланмаган асарингиз ҳақидаги фикрларингизни айтиб, кейинчалик унинг тугалланган шеърга айлангунча кечган жараёнларнинг гувоҳи бўлганман бир неча марта. Бир-биримизга ҳалақит бермай бир хонада бўлганимиз кезлар ишлаш жараёнингизни кузатганман. Баъзан фикр, жумла, ибора, образлар у ёқда турсин, битта сўзни эртадан-кечгача бир кун давомида излаган пайтларингизни кўрдим. Даста-даста қўл-ёзмаларингизни кўздан кечириб, шеърларингизнинг ҳомаки нусхаларини ўқиб, айрим иборалар, сатрларнинг ўн-ўн бешлаб вариантларига дуч келдим. Бу ўз-ўзингиздан қаноатланмаслигингизми ёки шеърый мукамалликка эришишга интилишми?

— Билмадим. Одам яшаши учун нафас олиши керак.

Лекин яшашим учун мен қандай нафас олаяпман деган хаёлга одам сира бормайди. Сиз айтаётган бояги ишлаш жараёним менга ана шундай оддий бир нарса бўлиб туюлади. Шунинг учун бу ҳақда сира ўйлаб кўрмаганман.

— **Поэзиядан бошқа жанрларда ҳеч куч синаб кўрган-мисиз?**

— Бир вақтлар икки-уч драма қоралаганим бор. Лекин улар ўзимни қаноатлантирмади.

— **Каттароқ прозага мурожаат этиш истагингиз йўқми?**

— Ҳозирча бирор нарса дейиш қийин. Лекин Жан Жак Руссо, Гельваций, Спинозаларни кўп, такрор-такрор ўқийман. Мабода, прозада ёзиш истаги тинч қўймаган тақдирда ўшалар типигаги нарсалар ёзиш ниятим йўқ эмас. Бироқ, барибир, прозани ўйласам, ўқувчини зериктириб қўйишдан қўрқаман. Шеър бошқа, проза бошқа. Шеър менга ўз ётоғимга, наср эса меҳмоннинг уйига ўхшаб кўринади.

— **“Ҳаким ва ажал”, “Жаннатга йўл”ни ҳисобга олмаганда, мана, деярли ўттиз йилдан буён жиддий ёзишингизга қарамай, негадир дoston, поэмага кам мурожаат қиласиз?**

— Ёзган талайгина дostonларим бор. Лекин талабимдаги мукамалликка эришолмагандек бўлиб туюлди, шунинг учун матбуотга бергим келмади. Сабаби, яна кўнглим тўлмаётгандек бўлиб кўринди.

— **Неча ёшингиздан шеър ёза бошлагансиз!**

— Аниқ эсимда йўқ. Ҳар қалай олти-етти ёшларимда бўлса керак. Ҳарфларни эндигина таниб, бир-бирига қўшишни ўрганган кезларим эди, шекилли. Шеърга ишқибозлигим саводим чиқишини тезлаштиргани эсимда, ҳар қалай.

— **Болалиқдан шоир бўлишни орзу қилганмидингиз!**

Шеър ёзишни жуда яхши кўрардим, лекин болалигимда шоир бўлишни орзу қилганимни пайқамаганман. Ҳозир ўйлаб қарасам, болалигимнинг ўзи шоирлигим эканми, ким билади? Лекин ёшлигимда осмон илмига жуда қизиқардим. Астроном бўлишни орзу қилган пайтларимни яхши эслайман. Қишлоғимиз осмонидаги товоқдай-товоқдай келадиган юлдузларга маҳлиё бўлиб қандай сир бор экан у ерларда деб кўп ўйлардим. Болалиқ орзу-

лари барибир қалбада абадий муҳрланиб қоларкан. Ҳозир ҳам юлдузлар дунёсига кўп қизиқаман. Юлдузлар ҳақидаги китобларни кўп ўқийман. Боғда кичиккина телескопим ҳам бор. Бўш вақтларимда юлдузларни кузатишни яхши кўраман.

— Ижодни, шеърятни ҳисобга олмаганда энг яхши кўрган нарсангиз, машғулотингиз нима? Юлдузлар ва фалакиётми?

— Шеърдан кейин юрагимга энг яқин нарса нима эканини, қаранг, ҳозиргача сира жиддий ўйлаб кўрмаган эканман... Йўқ. Фалакиёт эмас. Шеърдан кейин юрагимга энг яқини — болалар. Бу дунёнинг энг азизи болаларимдир. Яна, кенгликларни жуда севаман...

1987 йил

АГАР БОШИМ ЗАРУР БЎЛСА...

— Бир савол неча асрлардан буён одамзотнинг бошини қотириб келади. Яъниким, бахт нимада деган савол бу. Эсимда, 60-йилларда “Ёш ленинчи” газетасида шу масала бир йил давомида муҳокама қилинган эди. Ўша пайтда кўпчиликнинг фикри рўзномада бир даражада эълон қилинган. Кимдир бахтни муҳаббатда, кимдир ўқишга киришда, яна кимдир эса, саломатлигу бадавлатликда деганди. Тўғри, буларнинг барчаси яқка-ёлғиз инсон учун зарур. Очга нон, беморга соғлиқ керак. Умуман, халқнинг бахти нимада? Афсусу надоматлар бўлсинким, бу ҳақда ўша пайтларда ҳатто ўйлаш ҳам мумкин эмас эди. Модомики, халқ айрим шахслару ва оилалардан таркиб топган жамоа экан, унга юқоридаги биз айтган унсурларнинг барчаси зарур бўлади. Бироқ такрор айтаман: халқнинг бахти нимада? Халқнинг бахти озодлигу мустақилликда эмасми? Истакларинг барчаси рўёбга чиққани билан бироқ, халқ мутеликда яшаса ундай халқни бахтли деб бўлмайди-ку. Шукрим, надоматлар орқада қолди.

Яқдиллигимиз бу — яхши. Ягона Оллоҳу ягона Президентни эътироф этишимиз шарафли. Биттагина гапимни она халқимга эркалик билан айтиб қўяй. Яъниким, биз ўзбеғу бошқа халқлар боболаримиз қадриятларини

ҳимоя қилатуриб, ўзимиз ўзгалардан сиёсий тарзда озод бўлсак-да, бироқ бир нарсага қул бўлиб қолсак, унда ўзимизни тўла маънода мустақил дея оламизми?! У ҳам бўлса нафс қуллиги. Неча асрлар Яссавию Нақшбанд бобомиз, Темуру Навоий инсониятни мана шу қулликдан озод қилишга чорлаб ўтмадими. Навоий бобо деганлар:

Улдир эркин, сайд этиб нафсоният.
Ғолиб ўлса умрида руҳоният.

Яъниким: мустақил шахс улким, тоинки нафс балосини енга олса. Шу билан баробарида унинг умрида руҳият дунёси ғолиб келолса. Шу маънода ўйлаб кўрайликчи, биз тўла мустақилликка эриша олдикми? Тўғри, сиёсий, жўғрофий маънода ушбу озодлик юз берди ва бунинг учун улуғ, дадил дарғамизга ташаккур айтамыз. Лекин афсуслар бўлсинким, ватандошларимизнинг барчаси ҳам тарихий неъматнинг қадрига етолган эмаслар. Келинлар, дўстларим, гузарон умрнинг нималигини яхшилаб фаҳмлайлигу, ўзимиздан ўтган хатоларни ичимизга ютиб, фарзандларимизга оқ йўл тилайлик. Мана шу йўлда агар менинг бошим зарур бўлса олақолинг.

— **Абдулла ака, маълумки бобомиз Амир Темурга қўйилган ёдгорликни қабул қилиш ҳайъати аъзосисиз. Ёдгорликнинг нусхаларини танлаш қандай кечди?**

— Биринчи навбатда таниқли ҳайкалтарош Я.Шапиронинг нусхаси ўртага қўйилди. Бизнинг тилда айтганда, Ёқубжон Шапиро (адашингиз) бюст яратишга уста экан, чунончи, унинг Шароф Рашидов, Владимир Жонибековларга қўйилган бюстларини эътироф этамыз. Шунингдек, унинг Бухородаги “Лаби ҳовуз бўйидаги Насриддин Афандига қўйилган ёдгорлик” асари ҳам диққатга сазовор. Бироқ, Амир Темурга келганда Шапиронинг кучи етмай қолибди. Биз, албатта, ҳайкал муаллифининг миллатини ҳисобга олган эмасмыз. Биродарим Шапирони бошқа ютуқлар билан табриклаш мавриди келар, лекин ўзбек боласи Илҳом Жабборнинг ушбу асари сўзсиз равишда барчага манзур бўлди. Комиссия аъзоси сифатида қуйидаги гапни айтдим: Соҳибқирон Темур чап қўллари билан тулпорнинг юганини тортиб турибдилар. Бу билан демоқчиларки, ҳой одамзот, юганини қўйиб юборсам чатоқ бўлади... Ўнг қўллари эса фалак ва заминга қаратил-

ган дастпанжа. Унда қиличу қалқон йўқ. Темур бобомизнинг асосий ғояси “Рости-русти” — куч бу адолатда деган шиор намоён бўлаяпти. Шиддаткор ва ғолиб Темур инсониятга омонлик тилаётир. Балки бахш этаётир... Бу рамз эски ва нотанти дунё учун ғоятда ибратли ишорадир. Мақтансам, мақтана қолай: мен ҳам Темур бобомизнинг асл набирасиман. Афсуслар бўлсинким, неча йиллар мобайнида бобомизнинг номини айтолмай келдим. Уни баъзан Соҳибқирон, баъзан Жаҳонгир деб атадим. Номларини ошкора айтиш мумкин эмас эди.

Дўстларим, Темурдек зотнинг обрў эътиборини қайтадан ўрнига қўя билиш учун Темурдек шижоатли одам керак экан. Бахтимизга ул зот пайдо бўлди. Минг раҳмат, Президентимизга!

1993 йил, август

ВИЖДОН БУЙРУҒИ

Бу кўҳна тарих нималарни бошидан кечирмаган дейсиз. Кекса дунё пешонасига нима битилган бўлса ўшани кўриб келаётибди. Қисмат-ку ўз йўлига, бироқ бир мантиқ мени доимо ҳайратга солади. Бир қорсон атала атрофида йиғилганлар қошиқни навбати билан айлантиргани сингари бир халққа кеча қошиқ теккан бўлса, иккинчисига эрта ё индин тегади ва ҳоказо. Дунёни титратган Чингизхоннинг Мўғулистони бугун камтаргина бир давлат. Ёхуд қадимги Юнонистонни эсланг. Искандарнинг номини эшитганда одамларнинг лабига учуқ чиққан. Ўзимизнинг буюк Темуримиз-чи? Улуғвор Рим-чи?

Кечаги буюк салтанатлар эндиликда қўп қатори давлатларга айланиб турибди. Собиқ иттифоқ ҳам ана ўшандоқ империялардан бири эди ва куни кеча оламдан кўз юмди. Энди уни қўмсаш ғалати-ку. Қўмсаётганларнинг юрагида, ҳеч шубҳасиз, ғарази бор. Ҳукмдорлик, бошқа халқларни ўз чизган чизигидан юргизиш, катта-катта луқмалар кимларнингдир тушига кириб, тинчлигини бузмоқда, шекилли.

Дунёда ҳеч бир халқ кўни-кўшнисиз, якка ўзи яшай олмайди. Савдо-сотик, олди-бердилар — иқтисодиётнинг

бош мезони. Бироқ масаланинг бошқа, сиёсий жиҳати ҳам мавжудки, бунда бирор кимсанинг қўли баланд келиши тарихий ҳақиқат мувозанатини бузиб юборади. Яъни ҳар кимнинг бошпурти ўзига буюрсин. Ватани дахлсиз, миллати мустақил бўлсин!

Бундай эзгу тилак, назаримда, елкасига кеча офтоб теккан ҳар бир қардошимизнинг юрагида бор. Аммо бизнинг шоввоз сиёсатчиларимиз ҳар ой бўлмасада, йилда янги бир “ғоя”ни кўтариб чиқадилар. Мана бугун, МДХдан бошқачароқ — Евроосиё деб аталмиш иттифоқ тузиш ҳақидаги гап-сўзлар қулоққа чалиниб қолди. Унинг тузилишига асосий сабаб — МДХнинг “ишламаётгани” эмиш. Шоввозларнинг фикрича, янги иттифоққа аъзо бўлган давлатларнинг иқтисодий, мудофаа ва ташқи сиёсатини мувофиқлаштириб турадиган олий идораси тузиларкан. Бу иттифоқнинг Олий Совети ягона бўлиб, ҳар бир давлатнинг қонунлари бир-бириникига мослаштириларкан, давлатлараро ижроия котибият ва ҳоказолар фаолият кўрсатаркан. Фуқароларда бир хил бошпурт, ҳатто валюта ҳам ягона... ва шунда ўйлаб қоласан: бу иттифоқнинг собиқ иттифоқдан фарқи нимада бўлади? Мустақиллик дегани шуми? Қани давлатнинг ташқи дунёдаги қиёфаси? Миллат овози қани? МДХ доирасида қабул қилинган ҳужжатлар, келишувларнинг амалга ошмаслигига ким, нима сабабчи бўлаётир? Шундай экан, пешлавҳани ўзгартирган билан бирор нарса ўзгариб қоладими? Саволлар беадад, жавобнинг эса тайини йўқ. Бундай ғоя тарафдорлари нималарни соғинаётгани бизларга аён. Чунки биз давлатлар устидан назорат этиб борадиган идорани кимлар бошқаришини сезиб турибмиз. Янги иттифоқ Европадаги иттифоқдан андоза олармиш. Айни ўринда бизнинг сиёсатчиларимиз Европадаги иттифоқ неча йилдан кейин юзага келгани, нима мақсадда тузилгани хусусида жиндай бош қотирсалар чакки бўлмасди.

Такрор бўлса-да эслатайлик: ўтган мана шу уч йил мобайнида мустақиллик шарофати туфайли, айниқса маънавий соҳамизда қанчадан-қанча ютуқларга эришдик. Қолаверса, бизни жаҳон таниди. Куни кеча собиқ иттифоқнинг номи ҳам дунё наздида Россия эди. Бизлар гўёки мавжуд эмас эдик. Хориждагилар кўп борса Самарқанду Бухорони эшитган бўлиб, Тошкентни эса олтмиш олтинчи йил офати — зилзиладан кейин танигандай бўлдилар.

Худо кўрсатмасин, яна бўйнимизга бўйинтириқ тушадиган бўлса, гаврон кўтариб дағдаға қилувчилар яғринимизни яғир қилиб юборадилар. Ҳой инсофли кишилар, бу гапларни сира ҳам ташвиқот деб ўйламанг, виждоннинг буйруғи — шу!

Ватандан айри кўнгилни билингки яйратиб бўлмас,
Баайни банди булбулни чамансиз сайратиб бўлмас.

1994 йил, апрель

ҲАЁТИЙ ДАСТУР

Шу кунларда халқимиз, кенг жамоатчилик, қолаверса, дунё аҳли ғоят муҳим бир китоб яратилганига гувоҳ бўлиб турибди. Юртбошимиз, академик Ислон Каримовнинг “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида” асарини мутолаа қилар эканман, хаёлимдан жуда кўп фикрлар кечди. Аввало, ушбу китоб илмий тадқиқот, айни маҳалда, ниҳоятда самимият билан яратилган сиёсий дастурдир.

Тарихда айрим-айримгина буюк давлат арбоблари ўз йўриқларини қўлланма ҳолида ёзганлар. Масалан, Темур бобомизнинг “Тузуқот”и ёхуд Бобуршоҳнинг “Воқеот”ида ул сиймоларнинг дунёқарашлари акс этган. Шундоқ мисолларни ғарб давлатлари тарихидан ҳам келтириш мумкин.

Албатта, боболаримиз билан бизнинг замонамизни катта вақт масофаси ажратиб турибди. Гарчанд, биз буюк меросга эга бўлсак-да, неча аср давом этган парокандалик ва қуллик занжиридан қутулиб, янги давлат туздик. Бу ўринда давлатни ҳокимият сифатидагина тушунмаслик керак. Энг муҳими, бизга зўрлаб тиқиштирилган тузум ўзгарди. Мана шу янги давлат ҳамда янги тузум асосчисининг, ислоҳотчисининг фикру мулоҳазалари, режалари, наинки бугунги кун учун, балки эрта учун ҳам ғоятда кераклидир. Ушбу нодир қўлланмани яратиш учун илмий-назарий иқтидор баробарида буюк сиёсий тажриба, бетимсол фидойилик, ҳақиқий халқпарварлик ва ватанпарварлик зарур эди. Худди шу жиҳатлар муаллифнинг фаслиятида тўқис равишда мужассамдир. Асарнинг мазмуни ва моҳиятини ўзимча қуйидаги тарзда қисқача

шарҳлаган бўлардим. Ўзбекистон – ўтмиш; Ўзбекистон – бугун; Ўзбекистон – келажак; Ўзбекистон – жаҳон. Мана шу мавзулар мазкур тадқиқотда ҳар жиҳатдан юксак даражада таҳлил қилинган. Бундай тадқиқот, албатта, ўз-ўзидан дунёга келмайди. Жараёнларнинг иштирокчиси, унинг оғир-енгилини татиб кўрган инсонгина ўз фикрини баралла айтиши мумкин. Шу ўринда мен ўзим гувоҳ бўлган баъзи воқеаларни эслаб ўтишга журъат қиламан. Ислом Каримов Қашқадарёда ишлаб турган пайтлари машъум “Пахта иши” бошланганида у кишининг судсиз, айбловсиз ҳибсга олинганларнинг инсоний ҳуқуқини, адолатни мардона ҳимоя қилганига шоҳидман. Ёхуд Москвада Ўзбекистон миллий бойликларининг дахлсизлиги учун собиқ империя раҳбарлари билан қандай “олишгани”га ҳам гувоҳ бўлганман.

Биз ҳали мустақилликка эришмасимиздан бурун она ўзбек тилимизга давлат тили мақоми берилди. Бу олий даражадаги қаҳрамонлик эди ва уни одил тарих ҳеч қачон унутмайди.

Мазкур китобда Ўзбекистоннинг бугунги ҳолати ва истиқбол режалари ҳар жиҳатдан теран тадқиқ этилган. Муваффақияту муаммоларимиз яширилмасдан рўй-рост айтилган. Китобнинг мундарижасини “Хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари” деган ниҳоятда муҳим йўналишлар белгилаб турибди. Мустақил Ўзбекистонимиз озодликнинг олти йили мобайнида равнақ топиб келаётганлиги ҳеч кимга сир эмас. Айни чоғда муаммоларимиздан ҳам кўз юмаётганимиз йўқ. Иқтисодиёт, сиёсат жабҳаларида босаётган шахдам қадамимиз, юртимиз осойишталиги, албатта, бебаҳо ютуқдир. Лекин буларнинг барчасидан ҳам муҳимроқ бир туйғу бор. У ҳам бўлса халқнинг руҳиятидир. Худди шу жиҳатга муаллиф урғу бериб қуйидагича ёзади: “Ўзбек халқи Руҳининг тикланиши, миллат маънавий-ахлоқий идеалларининг шаклланиши, чуқур миллийлик билан умуминсонийлик чамбарчас боғлиқ бўлган ҳодисадир. Ўзбекистонда яшаётган халқлар, ўзига хосликни йўқотмаган ҳолда, умумий руҳиятга, хулқ-атвор фалсафасига эга бўлмоқдалар. Бу эса мустақиллик йиллари мобайнида миллатлараро тотувлик манбаи бўлиб келган ягона маънавий-руҳий негизни вужудга келтирди”.

“Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида” китобида, менимча, ҳаттоки тарих илми учун муҳим янгилик даражасида айтилган яна бир хулосани эслатиб ўтиш жоиз. Муаллиф Ватанимиз тарихига назар ташлаб, ўтган замонларда юз берган давлатчилигимиз асосларини ниҳоятда адолатли равишда баҳолайди. Ҳақиқатан ҳам ўтмишимиздаги давлатчилик тизимлари (албатта, Амир Темури ҳазратларини истисно қилганда) миллат бирлигига эмас, балки сулолаю шажаралар манфаатлари заминига қурилган эди. Исломи Каримов уқтирадики, биз энг аввало, ўзбекистонликмиз, сўнгра эса фарғоналик, хоразмлик, самарқандлик ё қашқадарёлик бўлишимиз мумкин.

Бу фикрлар бизнинг истиқболимизни белгилайдиган, миллатимиз бирлиги, бутунлигига даъват этадиган ҳаётий ғоялардир.

Модомики, зиёлиларнинг бир вакили эканман, ушбу китобда мафкура масалаларига берилган улкан эътиборни ҳам айтиб ўтишим керак. Миллий қадриятларимиз, топталган мазорларимиз, унутилган китобларимиз ёруғлик кўрди ва кўраётир. Амир Темури, имом Бухорий, Хожа Яссавий, Баҳоуддин Нақшбанддек зотлар она юртида яна ўзларининг муборак рутбаларини топдилар. Хусусан, эътиқод эркинлиги учун катта йўл очилди. Айни маҳалда ушбу эркинликка мутаассиблик зид эканлиги ҳам юртбошимиз китобида ниҳоятда зукколик билан уқтириб ўтилган. Биз адиблар бу хулосаларни бугунги ва келажак мафкурамиз учун муҳим дастур сифатида қабул қиламиз. Ҳақиқатан ҳам, мустақиллик боис адабиётимиз ўзининг асл моҳияти томон юз бурди. Биргина мисол келтириб ўтайлик: тижоратчи ёхуд савдогар адабиётда доимо салбий қаҳрамон бўлиб келган эди. Дин арбоби, сарой вакили, албатта, муттаҳам ҳисобланар эди. Энди ўйлаб қарасак, инсофли одам насабидан қатъи назар, ижобий қаҳрамон бўлиши ҳам мумкин экан.

Бу жараёнда мезонни белгиловчи асосий ҳакам — халқ ҳамда тарих эканлиги маълум бўлди. Юртбошимизнинг китобида мана шу каби зарур қайдлар ёрқин ифода этилган. Асарни мутолаа қилар эканман, кўз олдимда давлат арбоби ва айни чоғда, улкан олим намоен бўлди. Китобда баён этилган фикрлар наинки катта Шахснинг мулоҳазалари, балки келажак буюк бўлган, каттакон бир

мамлакат раҳбарининг насиҳатлари, армонлари, йўл-йўриқларидир. Муаллиф ўтмиш ҳамда бугунни таҳлил этиб, наинки, замондошларимизга, айнаи чоғда, келажак авлодларимизга ҳам мурожаат қилаётир.

Ер юзида қурилажак, мустақилликка эришажак ҳар қандай мамлакат ва миллат Ислом Каримовнинг ушбу китобида илгари сурилган фикрлар, тажрибаларни истифода этади деб ишонаман.

1997 йил, июнь

КОМИЛЛИКНИНГ СИНОВ МАКТАБИ

Буюк бобомиз Мир Алишер Навоий ҳазратларининг муборак хотираларини ҳар лаҳзада ёд этиш авлодлар учун ғоят шарафли бир анъанага айланиб қолди.

Ҳаётнинг, тарихнинг бирор жиҳати йўқки, унга Навоий бобомиз муносабат билдирмаган бўлсалар; инсонлар феълининг бирон-бир қирраси йўқки, унга Навоий бобомиз муносиб баҳо бермаган бўлсалар. Шу маънода Ҳазрат Навоий ижоди барча даврлар учун кўзгу ҳисоблана олади. Бироқ шоир ижодини бутун теранлигича мукамал истифода этиш учун киши ўзига хос тайёргарликка эга бўлмоғи, маънавий муҳит мавжуд бўлмоғи шарт эди. Ниҳоят, ҳурриятимиз буюк мутафаккир ижодини теран ўрганишимиз учун ҳам имконият берди.

Жумладан, қатагон қилинган тасаввуф илмининг калити қўлимизга тегди. Ёхуд тарихий жараёнларга фақатгина тор синфий нуқтаи назардан қарашга барҳам берилди. Кўриниб турибдики, ҳар фикрга, адолатга, наинки, барҳаёт авлодлар, аждодларимизнинг руҳлари ҳам илҳақ бўлиб турган эканлар.

Ҳар бир давлат ҳазрат Навоийни ўз маънавияти даражасига кўра кашф этиб бораверади. Ҳусайн Бойқаро “Рисола” асарида Навоий ҳазратларини шундай таъриф этади: “...яъни Навоий таҳаллуси билан машҳур Мир Алишер турк тилининг ўлган жасадига Масиҳ (Исо) нафаси билан руҳ жон киргизди... Ва бу кун назм дунёсининг рубъи маскунида (Ер юзининг кишилар яшайдиган қисмида) қаҳрамон удир ва уни бу мамлакатни қўлга киритган соҳибқирон деса бўлади”.

Тўғри, турли тарихий босқичларда, турлича мафкуралар намоён бўлиши мумкин. Бироқ ожиз бандаларнинг Аллоҳ берган фазилатларию шайтоний қусурлари-чи? Беш аср муқаддам яшаган инсофсиздан XX аср ноинсофлари фарқ қиладиларми? Албатта, йўқ! Навоий бобомиз не чоғлик муҳташам ва юксак орзуларга ошуфта бўлмасинлар, барибир, Алишер исмлиқ банда сифатида муҳитдан, одамлардан қанчалар озор чекканлигини яширмайдилар.

Кимсага бир яхшилик қилсанг ундан ўнта ёмонликни кутабер, — дейди шоир оғриниб. У ўзи ҳақида гапириб:

Вафо бўстонининг дoston саройи,
Маломат булбули, яъни Навоий,

дейди. Ёки:

Гаҳи топдим фалақдин нотавонлиғ,
Гаҳи кўрдим замондин комронлиғ.
Басе иссиқ-совуқ кўрдим замонда,
Басе аччиқ-чучук тотдим жаҳонда,

дейди.

Навоий ҳазратлари атрофидаги нокомилликдан нолиди, маънавиятсизликни кўриб изтироб чекди. Шу маънода Алишер Навоий ижоди комилликнинг синов мактаби ёки маънавиятнинг бетимсол хазинасидир. Шоир ўзининг буюк ғазалиётини бежиз “Ҳазоин ул маоний” деб атамаган.

Навоий ижоди маънавий камолот сарчашмасидир. Улуғ боболаримизнинг муборак номларини ёд этар эканмиз, демак ўзимиз ҳам юксак инсоний мажбуриятларни бўйнимизга олган бўламиз.

Бу ҳақда ҳам бобомиз лутф қилмишлар:

Яхшилар ичра Ватан тутса Навоий не тонг,
Кимки ёмонлар била бўлди, ёмон бўлдило.

Бугун мамлакатимизда инсоний комиллик қадр топмоқда. Президентимиз маънавиятни юксалтиришга катта эътибор берапти. Улуғ бобокалонимиз Алишер Навоий эса маънавиятимиз карвонининг сарбонидир.

Диёнат, яхшилик, адолат, меҳр-шафқат, оқибат томон астойдил юз тутган набираларга Бобомизнинг руҳлари ҳар доим мададкор бўлсин, илойим.

1998 йил, февраль

ҲУРРИЯТНИ АВАЙЛАНГ

— Аввало маҳалла урф-одатларимиз, анъаналаримизнинг қад ростлаётгани, эъзозлаётгани ҳақида сўз юритсак.

— Буларнинг ҳаммаси Истиқлол шарофати туфайли бўлди. Бу рўйи заминда халқнинг халқ сифатида, МИЛЛАТ тимсолида танилмоғида бу жуда муҳим. Меҳр-оқибат, миллий гуруҳ маҳаллада ўз сайқалини топган.

Энди кузатишлар бўйича ҳам, кўпчиликнинг фикри бўйича ҳам маҳалла уюшмаси, маҳалла жамоаси биз тушунган, шаклланган ҳолда бошқа мамлакатларда учрамас экан. Улар квартал дейишади, ЖЭК дейишади. Лекин уларнинг иш фаолияти, йўналиши тамоман бошқача.

Албатта, бу гаплар газетхонларимиз учун янгилик эмас. Лекин шуни алоҳида таъкидлаш лозим, маҳалларимиз халқимиз ҳаётида муҳим аҳамият касб этади. Уларнинг жамиятимиз ҳаётида тутган ўрни ҳамиша баланд бўлган. Айниқса шаҳар жойда, катта-катта шаҳарларда маҳалланинг ўзига яраша мавқеи бор. Аҳолининг турлитуман қатламларини бошқаришда маҳалла йўналтирувчи куч ҳисобланади. Эътибор берган бўлсангиз жамоатчилик фикри, халқнинг гапи, элдан чиқма, деган тушунчалар бор. Ана шулар бевосита маҳаллага алоқадор. Эл деганимизда кўз олдимизда МАҲАЛЛА гавдаланади. Ҳалқимиз муқим яшаш жойини, яъни жўғрофик ўрнини ихчам қилиб “Маҳалла” атамаси билан юритиб келади. Албатта, маҳалланинг гузари, бозорчаси, чойхонаси ва бошқа жиҳатлари мавжуд. Шуларнинг ҳаммасида ўзини ўзи бошқариш тамойилига амал қилинади.

Урф-одатларимиз, анъаналаримиз маҳаллада пайдо бўлиб, ривож топиб, шаклланган. Шу нуқтаи назардан халқ ҳаётида, жамиятимиз тараққиётида маҳалланинг тутган ўрни беқиёсдир.

Мозийга назар ташласак, турли халқ сайллари, Наврӯз байрами, Ҳосил байрами каби кўҳна анъаналар маҳалла орқали ҳаётга татбиқ этилган. Бугунги кунимизда Мустақиллик кунидек қутлуғ байрам маҳаллага кириб келди. Турли миллат вакиллари бир аҳил оила сифатида ушбу айёмни нишонламоқдалар.

— Абдулла ака, яқинда мамлакатимиз Президенти Ислоҳ Каримов тўй-ҳашамлар, оилавий тантаналар, маърака ва маросимларни, марҳумлар хотираларига бағишланган тадбирларни тартибли ўтказиш ҳақида Фармон чиқардилар. Ушбу Фармонга нисбатан муносабатингизни ҳам айтиб ўтсангиз.

— Халқимизда маҳалладан чиқма, деган гап бор. Кейинги пайтларда баъзи босар-тусарини билмай қолган мансабпарастлар эл кўзида тўй қилиб ортиқча дабдаба-бозлик, манманлик ҳолатларини очикдан-очик намойиш эта бошладилар. Бундай ҳолатлар халқимизга мутлақо ёт ҳисобланади.

Тўйлар доим бўлган, ҳаёт давом этар экан, бундан кейин ҳам бўлаверади. Урф-одатларимизнинг азалий кўриниши, орзу ҳавасларимизнинг рўёби тўй орқали ўз ифодасини топади.

Мен Фармонни халқчил Фармон сифатида қабул қилдим. Ҳақ рост, ўша дабдаба қилиб ортиқча исрофгарчиликларга йўл қўювчилар халқдан ажралиб қолган, ундақалар халқ ҳисобига кирмайди. Чунки халқнинг ортиқча исроф қиладиган мулки йўқ. У эртанги кунини ҳисобга олиб яшайди. Режали иш тутади. Мол-мулк топиб ақл топмаганлар эса даромади шубҳали кимсалардир. Улар халқ орасидан чиққан иллатлар холос. Халқнинг бу иллатларга ҳеч қанақа алоқаси йўқ. Тўй бизники, деб манманлик қилишган ўша бўйни йўғонларга ким ҳуқуқ берди? Тўй халқники, анъана халқники. Улар эса эзгу анъаналаримизни бузмоқчи бўлдилар. Нопок йўллар билан топилган бойликларини кўз-кўз қилмоқчи бўлдилар. Шунинг учун ҳам уларни ҳаётимизга доғ солаётган иллатлар деймиз. Агар ёдингизда бўлса, мен шундай кимсалар ҳақида бир тўртлик битган эдим.

Халқим деб югурар ҳовучлаб жонни,
Халқига бағишлар шуҳрат-шонини.
Лекин шу чопишда кетаркан, чунон
Тозалаб боради халқ ҳамини.

Анъаналарни бузишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Масалан, қайси анъанада бор: нонни молга бериш ёки сават-сават манти, сомсаларни ариққа оқизиш?..

Қайси халқнинг удумида бор бунақа одат? Бундай йўл тутганлар қадимда қаттиқ жазоланган, сазойи қилинган. Тўқликка шўхлик қилганларнинг бўйнига “ношукур”, “нонкўр” деган тавқи лаънат осилган.

Мана шунақа одамлар ҳозир ҳам бор, ичимизда.

Ҳа, шунчалик ошиб-тошиб кетган бўлсангиз бевабечораларга тарқатинг, савобли ишларга сарфланг. Бу савобга ким етсин... Кўпгина маданий ва мусулмон давлатларида, масалан Саудия Арабистонида бойлар шу йўлни тутадилар. Ўша ерда бўлганимда бир булоқбошилиқ қария билан гаплашдим. Болалари ҳар ёққа тарқаб кетган, чол-камбир тирикчилик қилолмайди. Ёшлари жуда улуг, саксон-тўқсон орасида. Мен, қандай қилиб кун кўрасизлар, деб сўрадим. Ишламасангиз, болалар кетган бўлса, дедим. Қария рамазон ва қурбон ҳайитларда эшигимизга қоп-қоп гуруч, бидон-бидон ёғ, ғаллаю гўштлар ташлаб кетадилар. Кимдир ташлаб кетади, лекин кимлигини биз билмаймиз, деди. Улар яхши билишади, қаерда қанақа камбағал яшашини. Ўша овқатларни ҳайитдан ҳайитгача етарли даражада эҳсон қилишади. Биз аниқ билганимиз шуки, уларни бойлар ташлаб кетадилар.

Энди ҳаммага ҳам шундай йўл тутинглар деб жар солиш шарт эмас. Ҳайр-эҳсон қилиш ҳар бир мусулмоннинг иймон-эътиқодидан келиб чиқади.

Давлатимиз кам таъминланган оилаларни ўз ҳимоясига олган, маҳаллалар кўмиталари орқали моддий томондан таъминланиб турибди. Лекин ўша бойларнинг тутган йўллари ибратли эканлигини таъкидлаб ўтмоқчиман холос.

Бугунги кунда ҳам бойлик, ҳам ақл топган кишилар керак бизга. Ана шундай олижаноб инсонлар мамлакатни ҳам бой қилади. Ақл-фаросатли, тадбиркор инсонлар мамлакатимиз келажагини ўйлаб иш тутати. Юртбошимиз айтганларидек, элим деб, юртим деб сидқидилдан меҳнат қилади.

Элдан чиқмайдиган, халқини ўйлайдиган киши ён-веридаги қўни-қўшниларига меҳрибон бўлади. Бой бўлсангиз бўлинг, лекин қандоқ қилиб бечораҳол қўшнин-

гизнинг боласи ёнида болангизни башанг қилиб кийинтириб қўясиз? Болалар бой-камбағалнинг фарқига бормаслиги мумкин. Бола ҳамма вақт ўз тенгдошини ўзи билан барабар кўради. Аслида, болалар ўртасида тафовут бўлмаслиги керак. Оиласи башанг кийинтиришга ночорлигини билиб қолган бола кўнгли ўксиб ўсади. Улғайгач, теваарак-атрофга нафрат кўзи билан қараши мумкин. Унда ичиқоралик деган, одамларга ишончсизлик деган иллатлар, дунёда адолат йўқ, деган тушунча пайдо бўлиши мумкин. Мен нега ўртоғим каби кийина олмайман, деган оғир ўй болани эзиши мумкин. Бунга асло йўл қўйиб бўлмайди.

– Болалар ҳар қандай янгиликка интилувчан, қизиқувчан бўлишади. Улар дабдабозлик кўринишидаги тўйларни кўриб туришади. Кибр-ҳаво билан тўй қилиш, оддий халқни менсимасликдек ҳолатларининг гувоҳи бўлишади. Ўша таассуротлар остида “тарбияланишади”. Ошна-оғайнигарчилик, қариндош-уруғчилик ёрдамида бекаму кўст “яшаш” мумкинлигини тушуниб етишади. Бу халқимиз учун улкан маънавий зарар.

– Худди шу нуқтаи назардан ҳам Президентимизнинг Самарқанд ва Навоий вилоятлари йиғинларида сўзлаган нутқларидаги фикрлар аини ҳақиқат. Ижтимоий турмушимизда юз берган салбий ҳолатларнинг аччиқ ҳақиқат орқали очиб ташланганлиги халқимиз учун аини муддао бўлди. Буларнинг ҳаммасида узвий боғлиқлик бор.

Бугунги кунда мустақиллик шарофати билан жуда катта ишлар амалга оширилаётган экан, мустақиллик бизга шунчалик эркинлик берган экан, биз ўзимизга қўйилган талабларнинг уддасидан чиқишимиз керак. Худо таоло берган тарихий инъом – мустақилликни эплашимиз керак.

ҲУРРИЯТ – бизнинг онамиз, ҲУРРИЯТ – бизнинг опамиз, ҲУРРИЯТ – бизнинг синглимиз. Яъни, бу деганим – мана шундай буюк неъматни авайлашимиз, ориятини, номусини асрай билишимиз керак.

Лекин, мана биз мустақилликка эришдик, деб бизнинг мушугимизни ҳеч ким “пишт” демас экан, деб билган ишини қилавериш ярамайди. Мустақиллик дегани, авваллари коммунистик даврда кўрқардик, энди

Ўзимизга хон, ўзимизга бекмиз, деб кўчада ҳар ким хоҳ---лаганини қилишни англамайди. Ахир одамзотни ҳайвонотдан, бошқа жонзотлардан фарқ қилдирувчи ёзилмаган қонун-қодалар бор-ку. Айниқса, Марказий Осиёда ўзбек халқи тарбияли, ориятли, фаросатли халқ деб танилган. Меҳмондўст, олижаноб, етимпарвар, гурурли – бетгачопар эмас, жуда кўп ибрат бўларли хусусиятлари бор халқимизнинг. Шундай халққа муносиб бўлиш керак-ку, ахир! Авлодлар бу ҳақда ўйламаса ким ўйлайди?

Дунёда кибру ҳаво дегани, билингким, мол-дунё билангина пайдо бўлмайди. Мол-мулк билан, мана, тўйларда кибр-ҳаво билан манманлик қилиш ҳақида гап кетаяпти Фармонда. Бу гаплар кўпроқ тўй-маъракаларга алоқадор. Булардан ташқари бўлган ишлар ҳам бор-ки, уларда ҳам кибр-ҳаво бор. Уларда ҳам дабдабозлик зохир.

Масалан, юбилейбозликни олиб кўрайлик. Кўпчиликка сир эмас, бу касаллик ижодкорларнинг ҳаётида илдиз отиб, ривожланиб кетган эди. Ҳозир ҳам давом этапти. Элликка ё олтмиш ёшга кирган баъзи дўстларимиз бутун мамлакатни йиғиб, карнаю сурнай билан ҳаммаёқда ўзини осмонга чиқариб қўйиб, “мени кўриб қўйинглар” қабилда ўзини кўз-кўз қилади. Бу нарса Фармонда кўрсатилмаган бўлса-да, бевосита алоқадорлиги бор. Юбилей баҳонаси, ўзимни кўрсатиб қолай, дейдиганлар оз деб ўйлайсизми?

Кибр-ҳаво, ёлғончилик, сохтакорликнинг кўринишлари йўқми ана шундай юбилейларда? Бор! Бу ҳам – савиянинг пастлигидан. Бу ҳам ўша шайтони лаиндан қолган иллатлардир. Биз шулар ҳақида ҳам ўйлаб кўришимиз керак.

Мен буларни нимага айтаяпман? Аравани қуруқ олиб қочиш ҳам дабдабозликка киради. Ижоди сариқ чақага арзимайдиган, ўзини фидойи қилиб кўрсатмоқчи бўлганларга қараб туриб ҳам аччиғинг келади, ҳам кулгинг қистайди. Қарангки, шундайларнинг талаби ҳам катта: шаҳарни оёққа тургазиб беринг, фалон ёшга тўлдим, дейди. Бунақа мисолларни кўплаб келтиришим мумкин.

Буларнинг ҳаммаси, такроран айтаман, савиянинг пастлигидан. Маънавиятнинг етишмаслигидан. Тарбия-

нинг сустлигидан. Биз бундай ҳолатларни мукамал дея олмаймиз. Ҳолбуки биз, халқимизни осмонга кўтариб катта шеърлар ёзамиз. Уларни ёзганда халқнинг умумий даражасини кўзда тутамиз. Лекин синчиклаб назар солиб кўрсангиз, халқнинг ичида мен халқнинг вакилиман, деб адашиб юрган, халқнинг жиғига тегиб юрган унсурлар анчагина.

Бизда плагиатор ҳам бор, кисавур ҳам бор, ўғри ҳам бор, ўзини босолмаган манманлар ҳам бор — ҳаммасидан топилади. Шунинг учун ундоқман, мундоқман деб мақта-наверманглар, деб Президентимиз бекорга қуйинаётгани йўқ. Ойнани олиб, ўзингга қарасанг бўлмайдами, деяпти. Орқа-олдинга қараб иш қил, деяпти. Келинлар, эй яхшилар, биз учун шунчалик қуйинаётган давлат раҳбарини тушунишга ҳаракат қилайлик.

Энди иккинчи бир жойи: бу гапларни халқимизга таъна деб қабул қилмаслик керак. Дунёнинг ярмини аёллар ташкил қилади. Айниқса, ўзимизнинг юртимизда. Мана шу гапларнинг тўқсон фоизини аёлларимизга айтиш керак. Оналарга, бувиларга айтиш керак. Эркакларни йўлга соладиган мана шулар ҳисобланади. Шулар “топиб кел”, дейди. Ундай қил, бундай қил, дейди. Эркаланиб қизи туради, эшигимиз тагида йигирмата “Мерседес” бўлмаса эрга тегмайман, дейди. У қил, дейди, бу қил, дейди. Ишонасизми, кўпинча эркакларни йўлдан уриб, тарбиясини бузиб юборадиган шулар ҳисобланади. Порага ҳам ўргатади. У йўқ, бу йўқ, опкелинг, дейди. Унисини ундай қилинг, бунисини бундай қилинг, дейди. Иродаси сал сустроқ бўлган эркак бир кунмас бир кун аёлнинг етовига кириб кетади. Бў-ў-ўлди — пошло — поехал: ундан кейин порахўрлик бошланиб кетади. Аёлнинг ўзи ҳам олаверади, керак бўлса. Раҳбар эрнинг ходимларидан ҳам, бошқалардан ҳам олаверади!

Аёлларимизга малол келган тақдирда ҳам, айтмасак бўлмайди: ўша эр қонун олдида қанчалик жавобгар бўлса аёл ҳам шунчалик жавобгар. Албатта, ғалвир сувдан кўтарилганда аёлга тегилмайди. У қўл қўйган эмас, олган эмас, бошқа-бошқа дейилади. Ўша аёл нима бўлганини билади. Уйида бирданига қозони вақирлаб қолганини балодек билади! Эри олиб келган нарсани керакли ерга яшириб қўяди, тўғрими? Сандиққа яширади, — панага

қўяди. Эрининг пайтавасига қурт тушиб қолганида эса “мени нима айбим бор?”, дейди. Айбинг — ўша олиб келинган нарсани ҳаммасини жуда яхшигина санаб-санабгина ўтиргансан, яшириб куйгансан. “Тани жонингиз соғ бўлсин” деб миннатдор ҳам бўлгансан. Ҳа, қонун бўйича сен ҳам шерик ҳисобланасан-ку, дейдиган одамнинг ўзи йўқ. Аслида эринг билан панжаранинг остида сен ҳам ўтиришинг керак. Сенга тегишмабди-ку, шунга шукур қилиб теккина ўтиравер, дейдиган йўқ.

Энди бу ерда энг ёмон нарса — болаларнинг ота меҳрисиз қолиши. Ўша болаларга қийин. Ўша ерда ақллигина қизлари ўсаётган бўлса, биров эшик тақиллатиб ё келади, ёки бўлмаса — йўқ. Диёнатли бир ўғли бўлса унга ҳам оғир — фалон порахўр, ёки муттахамнинг ўғли-да, дейишади. Бунақа гапни у кўтариб юра оладими? Кейин — ўзига ўхшаган қаровсиз, нашавандларни топиб ўшаларга қўшилиб кетади, ҳалиги бола. Рисоладаги давраларга қўшила олмай юради, ор қилади — шу тарзда бутунлай бузулиб кетади. Агар ўша бола отаси қамалмасдан унинг йўлига кириб кетмаган бўлса — хўп! Қийин қийин — ўша болаларга қийин.

— Ҳалоли пок одамнинг фарзандиман, дейишга нима етсин!

— Ҳа-да! Шу ерда бир яхши инсонни эслаб ўтмоқни лозим деб ўйлайман. Ҳабиб Абдуллаевни биласиз — катта олим, қирқ олти ёшида ўтиб кетди шу одам... Шу аллома далабоғ қурганда ўша пайтдаги фирқа қўмитасининг иккинчи секретарлари тўхмат қилиб, миллатчи деб дала-ҳовлисини тортиб олишган. Ўша сариқ мансабпарастлар шундай буюк олимнинг ўлимини тезлаштиришган. Шунда — охирида жон бераётганида олимнинг болаларини чақириб айтган гапи битта: “Болаларим, санокли куним қолди. Лекин айтадиган гапим шу: Сизларни мен ҳалол пул билан — топганим билан боққанман. Умрларинг бўйи дадам ҳалол киши эдилар, дейишга ҳақларинг бор. Бошларингни мағрур кўтариб юринглар, ҳеч ҳам эзилманглар, деган. Булар нима деса деяверади” деб болаларига таскин берган. Ўша гапнинг ўзи жуда ҳам муҳим гап! Ҳамма одам ҳам айта олмайди буни!

Биби Ойиша қавмларидан бўлган оналаримизга, аёлларимизга аччиқ бўлса ҳам айтиш керак, эркакларни

ҳам авайланг. Ўзингининг, хонадонингининг соябони бўлган эркакларни куфр йўлларига бошлангангиз. Сизнинг эътиборингиздан четда шундай иш тутаётган умр йўлдошингиз, ўғлингизни нопок йўллардан қайтаринг. Илоҳим, умрингизга умр қўшилсин, сермазмун умрингиз давомида эл-юрт кўз ўнгида оилангиз бахту саодатини кўринг. Тўйлар қилинг. Ҳаммамиз шу тилак билан яшайлик, Ўзбекистондек фахрли Ватан учун сидқидилдан меҳнат қилайлик.

— Албатта, бир тишлам нонни ҳам ҳалоллаб хонадонга олиб келиш учун кишида Орият, Фидокорлик, Одамийлик каби фазилатлар бўлиши керак. Ана шу хислатларни унутган кимсалар ҳаром-хариш пул топиб, дабдабали тўйлар қилиб, ўз инсоний қиёфаларини йўқотадилар. Лекин ҳамма хатти-ҳаракатнинг ҳам савол-жавоби бор. Шаҳар бедарвоза эмас, деганлар. Маънавий йўқотишининг ўрнини олтинун гавҳарлар билан тўлдириб бўлмайди...

— Президентимизнинг юқоридаги Фармони бундан кейинги маданий-маърифий ҳаётимиз — маънавият даражаси мукаммаллашсин, деган мақсадда чиқарилган. Юртбошимиз халқни инсонпарвар, халқпарвар кишилар бошқарсин, деяптилар. Маҳалла оқсоқоллари ва уларнинг маслаҳатчиларини сайлашда ҳам ана шу томонларга жиддий эътибор қаратилмоғи лозим. Эски қолипдаги бошқарув тизими ўзининг умрини яшаб бўлган, бугунги кунда маҳаллаларга улкан, масъулиятли имтиёзлар берилаётгани бежиз эмас. Оқсоқоллар ана шу имтиёзлардан келиб чиқувчи талаблар асосида иш юритмоқликлари зарур.

— Абдулла ака, ҳозирги кунда нашриётларга “кўмакдош” бўлиб китоб чиқариш билан шуғулланувчи шахсий ва хусусий корхоналар пайдо бўлди. Улар халқнинг дидига, адабиёт мухлисларининг таъбига мос келадими, мос келмайдими — бу тўғрида ўйламасдан дуч келган қўлёзмаларни китоб ҳолида нашр қилмоқдалар. Халқ ичида тарқатмоқдалар. Албатта, уларнинг савобли ишларини қора қилиб кўрсатиш ниятидан йироқмиз. Лекин бадий савияси паст китобларнинг кимга кераги бор? Улар билан танишиб қолган ўзбек китобхонининг маънавий савияси бу билан юксалиб қолмайди-ку. Сиз шу масалага қандай қарайсиз?

– Ҳозирги кунда ўз ҳисобидан китоб чиқараётган, ҳаттоки бир неча жилд китоб чиқараётганлар ҳам пайти келиб, “мени ҳам қадрлай билинглар, шунча китоб чиқарганман”, дея аюҳаннос солишлари мумкин, демоқчисиз-да. Яна ўша юбилейбозликлар давом этиши мумкин, ўшанда маънавий савиямиз нима бўлади, деган ўйда айтмоқчисиз-да. Фикрингизни тўғри тушундим, шекилли?

Ҳомийлар ёрдамида, ўз ёнидан китоб чиқараётган ижодкорларнинг ичида истеъдодли муаллифлар борлигини ҳам инобатга олиш лозим.

Афандига айтишган экан:

Сизни жуда яхши ашула айтади, деб эшитганмиз. Нега тўйларда ашула айтмайсиз, дейишса, Афанди айтган экан: Тўғри, мен ашула айтаман, лекин овозим ҳаммомда яхши жаранглайди!

Ашула айтишни орзу қиладиган кўп бўлиши мумкин. Биров расм чизишни ҳавас қилади. Биров шеър ёзишни ҳавас қилади. Лекин у қандай ижод қилганига ён-еридагилар – маҳалла-кўй, халқнинг ўзи керакли баҳосини беради: Биродар, ҳа, шу нарсангга маза-матра бўлмаса, ҳеч кимга кераги бўлмаса... Шундан кўра фойдалироқ иш қилсанг бўлмайдими? Пулингни сарфлаб шунча килограмм қоғозни китобга айлантириб, мақтаниб юргандан кўра ўшанга кетган маблағни савобли ишга сарфласанг бўлмайдими? Бу гапни ҳаммамиз айтишимиз керак. Ҳозирда чиқарилаётган хом-хатала, бадиий савияси бўш тўпламларга Ёзувчилар уюшмасининг алоқаси йўқ.

Бу масалани кенг кўламда ўйлаб кўриб, матбуот кўмитаси, нашриётлар билан ижобий ҳал қилиш йўлини изламасак бўлмайди, шекилли. Бу ҳақда бугун ўйламасак, эртага кеч бўлади. САВИЯ бундан ҳам сустлашиб, оддий савия ҳолида қолиб кетиши ҳеч гап эмас. Бунга эса асло чидаб бўлмайди. Биз маънавий бойлигимиз ҳисобланмиш адабиётимизни ана шундай қусурлардан ҳимоя қилмоғимиз зарур.

1998 йил, ноябрь

КИТОБ – НАЖОТ ФАРИШТАСИ

Қадим-қадим замонлардан буён ҳар қандай жамият ўз йўл-йўриқлари, талабларининг дунёқараш, ҳаттоки, эътиқод даражасигача кўтарилишини орзу қилган. Дарҳақиқат, ҳар қандай ғоя ҳам халқ онгига сингигандан кейингина кучга айланиши мумкин. Масалан, Ватан озодлиги ғояси шу Ватан фарзандини жангга чорлай олади ва ҳоказо.

Бугун Ўзбекистонимиз жаҳон ҳамжамиятининг тенг ҳуқуқли аъзоси сифатида юксак тараққиётга интилаётган экан, халқимизни ижодий изланишга, бунёдкорликка чорлайдиган, уни бир халқ сифатида жипслаштирадиган ғоя, эътиқод зарурлиги равшан.

Истиқлолимизнинг биринчи кунларидан то ҳозиргача Президентимиз уқтириб келаётган, амалга ошираётган маънавиятга доир барча ишлар ана шу ғояни яратиш ва уни эътиқодга айлантиришга қаратилган.

Миллий истиқлол ғояси, миллий ифтихор тимсоллари, миллий қадриятларимиз ҳамда урф-одатларимизга садоқат, миллий давлатчилигимиз ва она тилимиз мақоми сингари ҳеч қачон қадрини йўқотмайдиган тушунчалар ана шу ғояга асос бўла олади. Бадиий адабиёт эса бу таъмоилларни образлар воситасида талқин этувчи қудратли кучдир. Демак, биз бадиий ижодимиз орқали миллий ғоямизни тайин этишга бурчлимиз. Токи, бизнинг шеър уҳюяларимизни ўқиган жаҳон китобхони ҳеч адашмасдан “мана бу асарда ўзбекларнинг руҳи бор”, дея олсин.

Айни чоғда биз миллий маҳдудлик тарафдори эмасмиз. Жаҳон адабиёти ва маданиятида рўй бераётган илғор изланишлар, тажрибалардан ўзимизни олиб қочмаймиз. Асосий ният-мақсадимиз халқнинг маърифий даражасини ҳар томонлама юксалтиришдир. Ана шу ўринда кўз ўнгимизда нажот фариштаси янглиғ КИТОБ тимсоли ҳам намён бўлади. Китобнинг нечоғлик азиз ва мукаррамлиги биз ўзбекларга яхши маълум. Биз ҳатто қоғозга муқаддас нарса сифатида қараган халқмиз. Кутубхоналарнинг қадри эса ибодатхоналардан баланд бўлса баландки, сира паст эмас. Афсуски, муайян сабабларга кўра айрим туманлар ва қишлоқ жойларимизда бундай маърифат ўчоқларига эътибор сусайиб кетди. Шунинг учун ҳам бугун унинг мавқеини кўтаришга эҳтиёж сезмоқдамиз. Кутубхоналари-

миз, айниқса, ёшларни ўзига кўпроқ жалб эта олса қанийди. Ахир, уларда қанчадан-қанча юксак инсоний тафаккур неъматларини саҳифаларига жо этган китоблар ўз мухлисларини кутиб ётибди.

Яқинда Сурхондарёнинг Қумқўрғон туманидан бир хушхабар эшитдим. Шу туманнинг маърифатли ишбилармонлари “Дўст” деб аталган кутубхона ташкил этишибди. Мен шу кутубхонага ўз китобларимдан икки нусхани дастхат ёзиб жўнатдим. Отасига раҳмат, деймиз ўша тадбиркорларнинг. Даврнинг, замоннинг маънавий эҳтиёжларини ўз вақтида англаб етган бундай одамларимиз кўпайсин, шу сингари ташаббуслар қанотини кенг ёйсин.

Шу муносабат билан табиий бир истак туғилади. Жойлардаги қорхоналар ва хўжаликлар, касаба уюшмалари, маданият ташкилотлари ўз тасарруфларидаги кутубхоналар аҳволидан хабардормилар? Уларни бугунги куннинг маънавий эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда жиҳозлаш, янги китоблар билан бойитиш назардан четда қолаётгани йўқмикан? Бу ҳақда ҳам излансак, ҳатто ҳашарлар уюштириб бўлса ҳам кутубхоналарни ободонлаштирадик, улар ёшларимизни ўзига жалб этувчи чинакам нурхоналарга айланган бўлур эди. Чунки, эътиқодни шакллантиришда китобнинг ўрни бениҳоя каттадир.

Аслида ҳам дунёни ушлаб турган устунлар эътиқод, ғоялар-қу. Ана шу фазилатлар бор бўлган тақдирдагина инсон комил, маънавий етук бўлиши мумкин. Алишер Навоий ҳазратлари “Сўз хабар берур ўликка жондин” деганлари каби адабиёт эътиқодни камол топтиришда ғоят қудратли восита. Бинобарин, мустаҳкам эътиқодни шакллантириш биз ижодкорларнинг бевосита вазифамиздир.

2000 йил, апрель

ЖОНФИДОЛИК

Иймон — Нур демак. Кулли башарни соир мавжудотдан фарқлагувчи Нур. Одамни одам қилгувчи Нур. Ҳали ёруғ дунёда бирор Сўз устаси бу тушунчани унинг ўзидек сифатлаш қудратини касб этмади. Бу Нур ишқида валийлар ёқа йиртишди, шоирлар хома синдиришди. Ва

ниҳоят бир шўрлик дедики, агар денгизлар сиёҳ, бутун дунёдаги дов-дарахтлар қалам ва осмон саҳифа бўлса-да бунӣ, яъни Нурни таърифламоққа ожиздир. Ниҳоят, бутун дунё шуароси бунга иймон келтирдилар.

Шеърнинг муқаддаслиги шундаки, у Ватан ва Иймон тушунчалари билан ғоятда эгиздир. Шеър, мен айна Шарқ шеърятини назарда тутяпман, шунинг учун муқаддаски, унинг бир вазни илоҳий, бир вазни инсонийдир; унинг бир сатри осмоний, бир сатри заминийдир. Бизнинг шеъримиз шунинг учун башарият назмининг гултожи ҳисобланади. Бу назм заминиди ҳазрат Навоийдек зотларнинг улуг бир шажарадек қад ростлашига, бу назм заминиди шоҳ ҳам, гадо ҳам шоир бўлишига, бу заминди валийлар ҳам байтлар ижод қилганига сира ажабланмаслик керак. Зеро, бу адабиёт илоҳийдир. Унинг пири комиллари бор. Унинг хокдек фақирӯ ҳақир муридлари бор.

Биз ана шундай адабиётнинг ворисларимиз. Биз шундай адабиётга соҳибмиз. Башарият карвониди сарбонлик мақомимиз бор, албатта.

Мен шеърятимизди улкан мавқега эга бўлган истеъдодли шоирамиз Ҳалимахоним Худойбердиева ҳақиди сўз юритмоққа жазм этдим.

Сўзимни Замон ва Иймон тушунчаларининг шеърят билан эгизлиги ҳақиди жумладан бошладим. Бу бежиз эмас. Айна ана шу олий тушунчалар уммонлар қаъридаги садафлар бамисоли шоирамиз шеърларининг замир-замириди пинҳондир.

Қон аслан ёруғлик. Ёруғлан, тиз чўк.
Асл мард Ватанга тиз чўкиб ўтар.
Қанча қонинг бўлса, Ватан учун тўк,
Қанча шонинг бўлса – Ватанни кўтар!

Шеърятимизди Ватан мавзусиди ёзилган шеърлар, одатди фахр-ифтихор ёхуд шир урён ҳамду саноларнинг бир қоп ҳидсиз алафларидан иборат бўлганига ҳам гувоҳ бўлганмиз. Ватан, деганди ҳар қандай мадлоҳни ҳам доғди қолдириб кетадиган шоирларимиз оз бўлмасди-ди, аммо ҳайтовур бу табаррук мавзуди ўлмас асарлар ёзиб қолдирган пири комилларимиз бир талай. Юқориди шоиранинг “Даъват” шеъридан келтирилган тўрт қатор хотимавий бандлиги Ватан бу ҳамиша ҳузур-ҳаловат қилиб яшаш

мумкин бўлган алланечук гулзор эмас, балки керак бўлганда қонимизни ва жонимизни ҳам беришимиз жоиз бўлган бир азиз гўша, бир муқаддас қадамжо экани уқтирилмоқда. Дарвоқе, оламда қон ва жон баробарида илоҳийликка даъвогар ёхуд ҳаёт қадар муқаддасликка муносиб Ватандан бошқа нима бор?

Шу нуқтада яна бир муҳим жиҳатни таъкидлашни истардим: “Она Ватан” деб сифатланмиш ва киндик қонимиз тўкилган бу табаррук замин, жонфидо халқимиз, бетакрор табиатимиз, мардонавор ўғил-қизларимиз, бир сўз билан айтганда, мана шу Туркистонимиз, Туронимиз, айниқса Мустақиллигимиздан кейинги йилларда Ҳалима-хоним шеърларида асосий мавзуга айланди. Шоирамиз Туркистон кенгликларида, Сайхун ва Жайхун ёқаларида неча минг йиллардан буён яшаб келаётган туркий элатлар, уларнинг муштарақ тарихи, шонларга бурканган қаҳрамона кечмиши ҳақида туркум шеърлар яратди. Бу шеърларда шоира фақат шуҳратманд тарихда кечган аждодларимизнинг ибратли ҳаётларини васф этибгина қолмай, бугунги авлодни ғолиб боболар изидан бориб, Ватанга садоқатли фарзанд бўлишга чақиради. Бу чақирик донишманд файласуфнинг ўғити, қаҳрамон бобонинг насихати, ярадор сарбознинг битиги бўлмай, балки шу тупроқнинг ҳар заррасида энг аввало илоҳий бир меҳр ва муқаддасликни теран мушоҳада қилган, жону тани шу замин билан қоришиб кетган, ҳар барги, ҳар гиёҳи, ҳар бир боласининг жон толаларига жигарининг қон томирлари туташ Она — шоиранинг нидолари, фарёдларидир.

Мен Туроннинг қадим кўнғирогимен,
Жаранг берсам қир-даласи уйғонар...

Болам, кимсан, ким бобонгнинг қотили,
Билармисан туркнинг тўқсон зотини?
Томиримдан чиққудайин отилиб
Найман онанинг ноласи уйғонар.

Тарих, агар унда ҳикмат ва маъно бўлмаса, бир валангор саройдир. Ҳазрат Навоий Тус вайронлари ҳақида битган қитъаларида бундай деганлар:

Авлиёуллоҳ мазори Тус вайрони аро
Кўптурур йўқ боқ агар тавфида кўрса кимса ранж.

Мунчаким вайрона кездим, ганж бир ҳам йўқ эди,
Бўйла вайрон ким кўруптур анда мадфун бунча ганж.

Бутун Туркистон қаламравида, ҳазрат таъбири билан айтганда, Аллоҳ валийларининг мазору марқадлари жобажодир. Улар вайроналар ичидаги пинҳон ганжлар. Та-воф этаман, деб ҳар қанча азият чексангиз шу қадар қув-ватга тўласиз. Қалбингиз нурланади.

Куни-кеча Туркистон ҳам Тус вайроналари каби эмасмиди? Бутун олам сўфийларининг қадамжосига айланган Хожа Бухоуддин Нақшбанднинг муҳташам мақба-ра ва масжидлари “ганж кўмилган қабристон” эди-ку.

Ҳа, тарих қаърларидан чиқиб келаётган аждодлари-мизнинг руҳи шарифлари бизни ҳамиша сергакликка, ҳушёрлик ва мардонаворликка чақиради.

Мусулмонмиз,
Ҳар инсон
Инсон тарафга юрсин.
Бир-бирига пешвоз
Имкон тарафга юрсин...
Талотўп дунё ичра
Тўзим топмоқ истаган,
Минг ёлғонни оралаб
Бир чин топмоқ истаган,
Томирларида юрган
Сўзин топмоқ истаган,
Ўзин топмоқ истаган
Куръон тарафга юрсин!
Мусулмонмиз,
Ҳар инсон
Инсон тарафга юрсин!

Мана шу тарихдан олинадиган сабоқ. Ибрат шу. Шарафманд аждодлар ким эдилар? Бугун дунёга ғурур билан кириб келаётган Мустақил Ўзбекистон, унинг мар-донавор халқи алақандай пучмоқлардан чиқиб келган инсониятнинг янги гуруҳи эмас, балки узоқ тарихи даво-мида бир неча салтанатнинг тамал тошини қўйган халқ-дир. Бу ўша халқ. Бухорою Самарқандни олам узугидаги кўзга айлантирган, мусулмон оламига сабоқ берган алло-май киромонларни тарбиялаган, жаҳон маданияти, инсо-ния тараққиётининг бешиги бўлган Туркистон.

Эсимда бор. Ҳалима эндигина ижодга кириб келган йилларда адабиётнинг катта билимдони, муҳтарам, суюк-ли устозимиз “Ўзбек шоирлари” китобини нашр эттириб

кўп савоб ишга қўл урган раҳматли Тўхтасин Жалолов Ҳалиманинг шеърлари хусусида “Туйғулар туғёни” сарлавҳали мақоласида шундай деган эдилар: “Ҳалима ўзбек аёл шеърлятида кутилмаган ҳодиса, унгача бу санъат кошонасида қандайдир сукунат, осудалик ҳукм суриб, кишини мудроқ босарди. Ҳалима бу даргоҳга бўрон бўлиб, сурон бўлиб кириб келди-да, тўлиқиб, ошиқиб, тошиқиб баланд пардаларда қўшиқ бошлади.

Мен шунчаки ўйлагим келмас,
Ҳаёл – шароб мисол қилсин сархуш, маст.
Мен шунчаки куйлагим келмас,
Овоз пардаларим чидаб берса бас.

Шу сатрлар билан бошланадиган мумтоз, шиддаткор шеър менга шоиранинг ижодий, ахлоқий, инсоний программаси бўлиб туюлди. Бу шеър тўлиғича олганда туйғуларнинг туғёни, жасоратнинг намойишидир.

Мен сизларни шу шеърнинг охирги байтларига эътибор қилишингизни истар эдим:

Шунчаки ёзмоқ-чи, кўнгил тўлмайди,
Шунчаки ёзмоққа бормайди кўлим.
Шунчаки ёзганга чидаб бўлмайди,
Шунчаки ёзмоқ, бу – шоирга ўлим!

Ҳақиқатан ҳам шунчаки ёзмоқ – фақат шоирнинг эмас, адибнинг ҳам, олимнинг ҳам ўлимидир”.

Бу мақола ёзилгандан буён 26 йил ўтди. Яқинда Ҳалима “Ўзбекистон овози” газетасида бир туркум янги шеърлар эълон қилди ва бу шеърлар орасида яна ўша бизнинг азалий қисматимиз – шоирлик хусусидаги шеърга кўзим тушди. Бу ерда мен ўша “Демакки, сен шоирсан...” шеърини тўлиқ ҳолда келтиришни лозим топдим:

Нафақат
Ўтсанг ёзиб,
Куз янглиғ сўлиб, озиб,
Бозиллаган чўғ босиб,
Кўрдаям ҳайқиролсанг,
Демакки, Сен шоирсан!

Олтинми
Ё олмосда,
Тигда юролсанг, рост-да
Итқитса, оёқ остда,

Тўрдаям ҳайқиролсанг,
Демакки, Сен шоирсан!

Нафақат
Кўтарса халқ,
Кўксингдан итарса халқ,
Пешонанг намақоб, талх,
Шўрдаям ҳайқиролсанг,
Демакки, Сен шоирсан!

Нафақат
Зар, зўрларни,
Узсанг, тўсин, тўрларни,
Чайқалтирсанг гўрларни,
Гўрдаям ҳайқиролсанг,
Демакки, Сен шоирсан!

Дарвоқе, ҳамон Турку Турон даштларини томири бақувват қадим халқимизнинг гўрдаги Яссавий пирим, ҳазрат Навоий, улуғ Бобур, улкан Бедил абад ўлмас фарзандларининг ҳайқириқлари тутиб ётмаяптими?!

Ҳалима Худойбердиеванинг шеърларидаги ватан-парварлик жонфидолик, мардонаворлик маъносига уйқаш. Шеър руҳи лаҳзада сизни забт этади. Эҳтиросларнинг гувлаб, тошиб келган оқими қаърига тортиб кетади. Сўзлар алланечук жонли-жисмли туйғуларнинг тифиз сафидек, уларни ёриб ўтгудек куч-қудрат йўқ, беихтиёр сиз ана шу оқим қаърида қолганингизни ҳис қиласиз. Мана бу “Ватан байроғи” шеъридан айрим сатрлар:

То бу байроқ, Ватан, нурлар
Ич-ичингга кетсин кириб.
Токи ганим ватанхўрлар
Ололмасинлар суғириб.

Шундай ўргат қулни, хонни,
Учмас қуш ҳам учар бўлсин.
То байроқдан олдин жонни
Бермоқ осон кечар бўлсин.

Юқорида таъкидлаганимдек, жонфидолик Ҳалима Худойбердиева шеърларидаги асосий нуқталардан биридир. Бу энг олий мақсад йўлидаги фидойилик. Бу югурик замонда умрини ҳар нечук хору хазонга сочиб юрган, бораётган манзилининг қандай ва қанақа эканини тасаввур ҳам қилолмайдиган, шунчаки ивирсиб юрган касу нокасларга хитоб қилаётган шоира дейди:

Аввал ичингда қил ибодатингни,
Аввал ичингда ёй шаҳд-қанотингни...

Ғам сема. Бир камдир, тўлдириб бўлмас,
Аввал ўз ичингга кир, кириб бўлмас.
Ички бургут кўклаб, ўзни урарми,
Ташқарида Сени ўлдириб бўлмас.

Одам боласи ўзининг бутун қисмати жараёнида бошидан кечирган кўргиликларини ўз қўли билан ясаган фожиавий бир “дурадгор” баайни, десак шоёни диққатдир. Ўзининг кимлигини англаб етмаган, ёруғ оламга нима учун келганини фаҳм этолмаган, шоира айтганидек, ўз ичидаги ибодатхонада “ибодат қилолмаган” кимсалар ҳар нечук нурдан кўзи қамашган, бироқ заррача бўлсин иймон нури билан борлиғи ёришмаган зотлар дурадгор дегинг келади.

Ҳаёт, муттасил курашдан иборат, деган маълум ва машҳур, қарийб ҳикматомуз гапга айланаётган қараш доимий ур-йиқит, ҳаййохув, ғавғо дегани эмас, албатта. Ҳаёт бу ҳар бир зотнинг ўз-ўзи, ўзининг жисмидаги ғайриодамий хуружлари билан кураши ва уни батамом бартараф этиши деган мазмунни ифода этади. Курашиш мумкин бўлса, аввало нафс билан, қабоҳат ва разолат билан мардларча курашиш жоиз. Ҳар нечук ҳолда, бошқа қандай мушкулот тушмасин, эл-юрт, мамлакат тақдиридаги энг қалтис синовларда ҳам таҳликага беридмасдан бошни тик тутиб яшаш керак.

Ўтган қора кунлардан ҳали —
ҳануз қарахтман.
Ҳар япроғи юракдай титраб
Турган дарахтман.
Шу ҳолда ҳам олдинга ташлангувчи
Тик шаҳдман —
Болаларим,
қадни кўтаринг!

Ҳалима Худойбердиева кейинги пайтда бир туркум тўртликлар ёзди. Маълумки, адабиётимиз тарихида бу шеърӣй услубда ўз истеъдодини синаб кўрган шоирлар бармоқ билан санарли. Аммо айни шу шеърӣй йўл билангина адабиёт тарихидан мустаҳкам ўрин олган забардаст шоирларимиз бор. Менинг назаримда, шоиранинг бу йўналишдаги изланишлари унинг ижодий тафаккуридаги янги бир жиҳатларни кашф этгандек. Шоиранинг бутун

ижоди асосидаги чуқур фикрчанлик, безовталиқ, кутилмаган ташбеҳларнинг мақсад билан ғоятда уйғунлашуви унинг бу ихчам шеърӣй йўлда муваффақиятли изланишларига омил бўлган. Бу шеърларнинг бир жиҳати, яъни унинг либоси хусусидаги мулоҳазалар. Аммо ана шу либос ичидаги ботиний маъно ҳам зоҳирӣй кўриниш билан бағоят сингишиб кетган. Натижада мухтасар шеърӣй услубда гўзал сўз тасбиҳлари яралгандек:

Тенгсизликка чопарлар, тенглига бормас,
Минг кўйлига борар, мунглига бормас.
Тўйига, уйига борар, во дариг,
Ҳеч ким бир-бирининг кўнглига бормас.

* * *

Гарчанд ер юзининг қора-оқимиз,
Гарчанд ганж-гувала, томи, тоқимиз.
Гўзал дунёларга бошлар йўл асли.
Сизнинг билан маним иттифоқимиз.

Одатда шеър изоҳланмайди, шеър англанади, деган гапни эшитганингиз бордир. Шунга амал қилиб мен бу ерда Ҳалиманинг 4-5 тўртликларини келтирмоқчиманки, бу асарларга изоҳ ортиқча деб ўйлайман:

Навий – нон. Тўсма. Унга борар йўлдан қоч,
Ғашлик қилма, тўрт ённи ҳам ёритаркан тож.
Навийга ўзин урса, урма кофирни,
Ахир нонга мусулмонун кофир бирдай оч.

* * *

Биров гўдақ, бировлар ит боқиб боради,
Бировга гул, бировга кул ёғиб боради.
Бу бенаво дунёсидан наво тиланиб,
Мендек бир адашган дарё оқиб боради.

* * *

Бу дунёда менинг каби ғамдан барпо йўқ,
Тоғдай ғамин тил учига чиқармас тоғ йўқ.
Ҳеч ким мендек ўз кўз ёшин селида оқмас,
Ерда мендек гуррос солиб йиғлар дарё йўқ.

* * *

Бу умр – ўтар кўчадир. Ғофил ётма, туриб ўт,
Ётганлар бор, ҳолин сўра, кулбасига кириб ўт.

Бу кўча – байрам кўчадир. дўст-душман орасидан
Зийнатланиб, зеболаниб қушдай енгил юриб ўт.

* * *

Сехру сабоғимиз устидан юринг,
Доғ ўлдик. Доғимиз устидан юринг.
Чорланг. Биз борайлик. Ё ўзингиз келиб
Қошу қабоғимиз устидан юринг.

* * *

Ютдиргану ютганимиз нимага арзир,
Ўтмагану ўтганимиз нимага арзир.
“Бошин олиб бир сориға” кетганда Бобур
Сизу бизнинг кетганимиз нимага арзир?!

Қўлингиздаги “Сайланма”дан тўртликлар кенг ўрин олган. Мутолаа чоғида сиз бунга амин бўласиз, аммо мен бошқа бир нарса хусусида гапирмоқчиман. Шоира ҳам қандай шароитда, хоҳ долғали, хоҳ суронли, хоҳ осудалик ҳолатларида ҳам шеър ижод қила олиш салоҳиятига эга.

Яқин тарихимиздаги энг мудҳиш ҳодиса – “Ўш-Ўзган фожиаси” деб тарихга кирган воқеалар таъсирида ёзилган машҳур туркумини эслайлик. Ёхуд Мустақиллик-кача бўлган даврдаги шоиранинг ижтимоий публицистикаси ва унга ҳамоҳанг шеърларини бир ерга олайлик. Аммо, менинг назаримда, шоира ижодидаги янги оҳанглар тўлқини бу, шубҳасиз, Мустақиллигимиз билан чамбарчас боғлиқдир. Шоиранинг кейинги пайтда қатор газета ва журналларда босилаётган туркумларида озодлик, эрк каби муқаддас тушунчалар, уларнинг миллат ва халқ тақдиридаги бемислу монанд аҳамияти ниҳоятда таъсирли тарзда ўз ифодасини топмоқда. Шундай бўлиши табиий, албатта.

Энг муҳими, юрт бошида ҳақиқий эркинлик қуёши балқиди. Аждодлар, ота-боболарнинг муқаддас орзусини рўёби бизга насиб қилган экан. Биз шу кунларга етиб келдик. Бунинг шукронасини шеър билан адо қилиб бўладими? Шоиранинг ўзи айтганидек: “Бу кунларга етганлар бор, етмаганлар бор...”

Мен бу мухтасар мақоламда шеърият мухлисларини Ҳақиқий Сўз билан мулоқотга чақираман. Менинг назаримда шоиранинг ўзи бир бутун, тикланаётган Сўзга айланиб бораётганга ўхшайди. Қуйидаги сатрларга диққат қилинг:

Хурлик йўли – кураш йўли. Тик роҳларига
Чиқар экан гард тегмасин элнинг барига,
Кураш куйин қуйиб элнинг қулоқларига,
Тун бўйи оёқ учида юриб чиқар Сўз.

Оққан бўлсам ҳамки унинг пойида тинмай,
Элга нафим кам менинг деб нечун ўксинмай,
Мен биргина сўз ўстирдим,
Мангу кўз юммай
Туркий элни балолардан қўриб чиқар Сўз!

Таъбир жоиз бўлса, мен Ҳалима Худойбердиева
ижодини, унинг шоир юрагини даврнинг доимий таранг
торларига ўхшатган бўлардим. Чунки бўлиб ўтган, ўтаёт-
ган ҳар бир ҳаётини жараёнлар бу юракдан ўз акс-садосини
топиб бормоқда. Гоҳ мунгли, гоҳ забардаст, гоҳ тасдиқ-
ловчи, гоҳ инкор этувчи... умуман, бу йўлларда у ўзининг
ўчмас изларин қолдириб бормоқда деб айтишга ҳар
жиҳатдан ҳақлимиз, деб ўйлайман.

Ўзига тўқ, кўркам, хушбичим, оқ дўст,
Йиғлайман, Сизгамас, кўкси бевоғ дўст,
Пок, нопокни бирдай суёвчи тоғ дўст,
Йиғим сўлаётган болалар учун!

Олма сабогидай ингичка бўйин,
Гоҳ етиб, гоҳ етмай кўрмадик тўйин.
Ўлмасайди... буюк бўларди тайин,
Йиғим ўлаётган болалар учун!

Ичиб, учиб ётган боболари деб,
Тўзғиб, кўчиб ётган боболари деб,
Бир-бирини сотган боболари деб
Тўлов тўлаётган болалар учун!

Ишонч йўқ иймону, ҳаж, додларига,
Жаҳолат муҳр урган каж ёдларига,
Бир-бирин қирганда аждодларига
Ўхшаб кетаётган болалар учун!

Агар биз бугун қаердадир хатога йўл қўйсак, адаш-
сак, юртга нифоқ уруғини сочсак, булар беиз кетмаслиги,
буларнинг барчаси учун бизнинг йўлимизнинг давомчила-
ри бўлган, ортимиздан келаётган болаларимиз, авлодлари-
миз “тўлов” тўлаши муқаррардир. Мен бу ерда халқимиз
бошига тушган қора кунлар, биродаркушлик фожиала-
рида ёзилган “Ўш-Ўзган фарёди” хусусида бир лаҳза
тўхташни лозим топдим. Зотан, эслаб, юракдан ўтказилиб

турилгандагина фожиалар қайтарилмаслигига кафолат бўлади деб ўйлайман. Қуйидаги “Бизлар ожиз...” шеъри Ҳалиманинг адолатсизликка, бегуноҳ тўкилган қонларга қасос бўлиб янграган ўша “Унутганнинг куйсин икки дунёси” туркумига кирган эди...

Биз қайда-ю ҳақиқат. Ҳаққа
Бағир очган осмон қаерда!
Шарпа сезсак тўхтаимиз таққа,
Юрагида арслон қаерда.
Ҳали уз-о-о-қ бизлар чўкиб тиз
Яшагаймиз. Хоқон қаерда?
Тўниб-музлаб қолган қонимиз,
Алмаштирмоққа қон қаерда?
Йў-ўқ, гарчанд кетмади шўримиз,
Очимиз оч, тўқимиз тўйган.
Бизлар ожиз она бўримиз
Болаларин одамлар сўйган!
Бугун дунёи дун тескари
Бўриларни одамлар тишлар.
Сенга одам бўлиб ўсгани
Йўл қўймайди бугунги ишлар.
Кўз ёшимиз кетгандир қуриб
Қон ювмоққа кўз ёш етмайди.
...Боласининг қасосин бўри –
Ўз гўрига олиб кетмайди.

Мен бу ерда Ҳалима Худойбердиева ижодида қасос-корлик руҳи устунлиги билан ҳам бошқа ижодкорлардан кескин фарқ қилишини айтиб ўтишим керак.

Бухенвальднинг қора мўриларидан
Тутун бўлиб қочиб чиққанлар – Ватан,

дейди у уруш ҳақидаги бир шеърида. Устозимиз танқидчи Озод Шарафиддинов шоира ижоди хусусида тўхталиб шундай дейди: “Ҳалима фожиавий руҳни берганда шундай сўзларни танлайдики, бу сўзлардан тутун, дуд чиқиб тургандай туюлади”.

Бало Олой тоғ ошганин унутинг,
Бало бизга ёндошганин унутинг.
Қорачиқлар ўйиб олингани-ю,
Қароқлардан қон тошганин унутинг.
Унутганнинг куйсин икки дунёси!

Тозаланиб, қизғиш гилам ёзилиб,
Қонли излар кетаверсин босилиб,
Лабларининг четларидан қон сизган
Болачалар тураверсин осилиб...
Унутганнинг куйсин икки дунёси!

Ҳа, рассом кўзи билан кузатилган, чизилгандай бу сатрлар, фожиалар ҳали узоқ йиллар бизни ҳушёр яшашга ундайдики, бу ҳушёрлик, бу бедорлик оқибати – иншо-оллоҳ, бундай дўзахий жараёнлар бошимизга қайта келмас!

Менинг фикримча, Ҳалима халқимиз бошига тушган кулфатлар, ғам-андуҳлар, қувончли кунларнинг бирортасига бефарқ қараб ўтмайди. Халқимиз “совет армияси” сафларидан темир тобутларда қайтган ўғлонлари боис озмунча озор чекдими? Ҳалима бу катта ғамни бутун даҳшати билан “тобутларда сарсон армон” лар даражасига кўтариб, ўзининг ихчамгина “Каромат” шеърига сиғдирди:

Кўнглимда кўнглимнинг минг синиғи бор,
Кўнглимда ғамларнинг ўтқир тиғи бор.
Йиғи бор, олдинда катта Йиғи бор,
Элнинг болалари ўлмас бекорга.

Обдон ювган билан ювиларми қон,
Қотилидан қочиб йўлга чиққан жон.
Тобутларда сарсон, армон-а, армон.
Бу болалар қони ёзилмас қорга.

Бу кун тинч денгиздай қалқсанг-да тек, жим,
Қаъриндан ўкириқ келмоқда, халқим.
Эртага бу жонсиз болалар қалқиб
Жонли виждонларни тортажак дорга!

Мен Ҳалиманинг ижодини синчков кузатиб яна бир марта дунёдаги жамики воқеа-ҳодисотлар аввало она юрагида, аёл қалбида зарбланиши, акс-садо беришига амин бўлдим. “Худойим, элимга подшоҳлик бер”, – илтижо қилади у бир шеърда.

Унинг шеърларида

Тирикликнинг ғами ҳам совға

ёки

Ай, дунё-я сен шундайин кўҳна бозор
Нарх-навосин тайини йўқ, тайин ғам бор

каби ҳикмат бўлиб дунёга келадиган ҳайратомуз сатрларга тез-тез дуч келиш мумкин.

Ҳалима Худойбердиева ижодида муқаддас юрт камоли, бугун бошимизга қўнган Ҳумо қуши – Мустақил-

ликкача бўлган орзу, армон, нафрат, исёнлар бугун бош-қача, хотиржамроқ рангларда кўриниш бермоқда. Аммо эътиқод, принцип ўша-ўша. У чучмаллик, ўрталиқни ёқ-тирмайди.

“Ҳаётим ё жаннат бўлур, ё луд, жаҳаннам” деган сатрларини ўқигандим унинг 1-курсдалигида чоп этилган “Илк муҳаббат” китобида. У ўша-ўша Ҳаққа ёвуқ, хоксор-га йўлдош.

Мен фарзандман тупроқ юз ҳаққа,
Мен бурчакдан отилганики,

деганди у кейинроқ ўзининг “Тарафкашлик” сарлавҳали шеърда.

Ўша-ўша кескин.

Жонажон Ватан шаъни, эрки хусусида гап кетганда, ҳеч иккиланмай азиз жонини гаровга қўйиб қўлига қалам оладиган ижодкорлардан деб биламан мен уни. Биз ўшандай яшаганда, ижод қилгандагина бугунги эркимиз бедахл бўлади, мангу бўлади. Мана бу унинг энг сўнгги шеърларидан бири – “Эрк йўли”:

Бари ёлғон,
Шу йўлгина чин.
Бу йўлда юрмайсан, учасан.
Фақат унда кетмоқлик учун
Ўзинг бор-йўлгиндан кечасан.

Отланаркан тонг ёки кечда,
Ичга тўлдир озодлик куйин.
Бор лаш-лушинг бирма-бир еч-да,
Бошдан-оёқ ҲУРЛИКни кийин!

ЭРКка тўйин!
Керак тамоми.

2000 йил

“ЯХШИЛАР ИЧРА ВАТАН...”

Навоий бобомизнинг табаррук номлари ҳар бир ўзбек учун жаҳон адабиёти кошонасида фахр билан кўрсатишимиз мумкин бўлган гувоҳномадир. Халқимиз улуғ шоирини асрлар давомида бир дақиқа бўлсин ҳам

унутган эмас. Бунинг сабаби наинки ифтихор, балки бу беназир ижоддан бахраманд бўлиш истагидир. Қанча даврлар ўтди, бироқ вақтнинг шафқатсиз оқими шоир абадиятига заррача қор қила олган эмас. Халқимизнинг ҳур фикрини, гурурини писанд қилмайдиган зўравон мафқураларгина Навоий ижодини юзаки ташвиқ қилишдан манфаатдор эдилар. Шу маънода, Истиқлол биз учун Навоий кошонаси томон ҳам кенг ва ёруғ йўл очиб берди. Биз энди тўла маънода ушбу кошонада сайр қила оламиз. Унинг нақшу нигорларидан баҳра ола биламиз. Юртбошимиз худди ана шу мақсадни кўзда тутиб бобомиз ижодини янада чуқурроқ ўрганишга даъват этаётирлар, ниятларимизнинг ижроси учун астойдил кўмак бериб, муттасил ғамхўрлик қилаётирлар. Келгуси йил Навоий бобомиз таваллудига 560 йил тўлади. Бу қутлуғ санани нишонлаш учун саъй-ҳаракатлар бошлаб юборилган. Асосий гап, албатта, шоир ижодининг халқ дилига, қолаверса, ҳар бир хонадонга нечоғлик табиий равишда кириб боришидир. Тўғри, навоийшунослик фани бир жойда тўхтаб турган эмас. Тўғри, шоир ғазалларини ҳофизларимиз туну кун мароқ билан ижро этаётирлар, лекин бобомиз ижодидан халқимизнинг барча қатламлари тўла бахраманд бўлмоғи учун ҳали кўп ишлар қилмоғимиз лозимдир. Бобомизнинг муаззам ҳайкали пойига ҳар куни қанчадан-қанча келин-куёвлар, қанчадан-қанча фарзандларимиз ихлос билан гуллар кўядилар. Улар ўзлари эҳтиром кўрсатаётган бобокалоннинг ижодидан етарли даражада хабардормилар? Ҳар бир фарзандимиз шоир ижодидан бирор байт ёд айтишини ёхуд келин-куёвлар бир-бирларига сеп жўнатарканлар унинг орасида дейлик “Хамса”нинг ҳам бўлмоғини орзу қиламиз. Албатта, бу ҳурмату эътиқод кўр-кўрона бўлмаслиги керак. Қадимдан қолган бир гап бор: Ҳар бир нарсани севиш учун ҳам ёки ёмон кўриш учун ҳам аввало уни яхши билиш керак. Президентимиз бизларни Навоий ижодини айнан билишга, билганда ҳам теранроқ билишга чорламоқдалар. Навоий ижодидан лоақал бир ялам бол татиган кишининг кўли ҳеч қачон ёмонликка бормайди, деб ўйлайман. Бу ижод наинки руҳиятимизни, балки ақлу фикриятимизни ҳам бойитадиган, чархлайдиган қудратли ижоддир. Бу ижод фақат яхшиликка, фақат эзгуликка чорлайдиган ижоддир. Ҳазрат Навоий-

нинг соддагина қилиб айтган биргина мана бу ўғитига эътибор қилайлик:

Яхшилар ичра Ватан турса Навоий, не тонг,
Кимки ёмонлар ила бўлди ёмон бўлдило.

Бундай ҳикматлар бобомиз ижодида минг-минглаб-дир.

2000 йил, февраль

КАТТА ҲАҚИҚАТЛАР ТАНТАНАСИ

— Мен бугунги гапни айна ёшимда етиб келганим, тўғри деб топганим асосий хулосамдан бошласам. Бу асло баландпарвоз иборалар эмас — умримнинг энг муҳим, энг нурли саҳифаси, ҳеч шубҳасиз, ўз халқимни, миллатимни тарихан озод кўриш насиб этгани бўлди. Ҳаётга келиб орттирган жуда катта ғалабам ҳам, бахтим ҳам, иқболим ҳам мана шу, деб биламан. Зеро, бу кунларни кўриш насиб этмаган қанчадан-қанча устозларимиз, сафдошларимиз ўтди...

Биз инсонлар устидан ҳукмронлик қилган мудҳиш бир тузумни, унинг даҳшатли томонларини ҳам, ўзига яраша “улуғворлиги”ни ҳам кўрдик. Муҳими шундаки, бизнинг миллатимиз бахтига мана шу тузум емирилди. Менинг тақдиримнинг ҳам энг ёруғ томони, шубҳасиз, мана шу!

Қоронғу жиҳатлар эса... Биласизми, Одам боласининг феълү атвори бир йил-икки йилдагина эмас, балки асрлар мобайнида ҳам ўзгариши қийин. Дейлик, мен ўша йигитлик йилларимда дуч келганим турли салбий сифатлар, ҳодисаларга ҳозир ҳам рўпара келиб турибман. Яхши одам, бундан беш юз йил олдин ҳам яхши одам бўлган, ёмон одам бундан беш юз йил кейин ҳам ёмонлигича қолди, шекилли. Бу табиатнинг, Аллоҳнинг тирикликка, инсон боласининг, тақдирнинг пешонасига битган бир ёрлиғи бўлса керак...

Шунга қарамасдан, менинг ўйлашимча, оламда катта ҳақиқатлар ва бирмунча кичикроқ ҳақиқатлар мавжудга

ўхшайди. Бизнинг миллатимиз, халқимиз мустақилликка, хурликка, озодликка эришгани бу жуда ҳам катта ҳақиқатлар сирасига киради!

Тузумларнинг ўзгаришидаги иккинчи муҳим жиҳат шуки, аввалги даврдаги қонсираган жаллодлар энди фаолият кўрсата олмайдилар. Масалан, аввал бир бева-бечорани қон қақшатганлар ҳар қадамда учраган бўлса, энди бева-бечоранинг эгаси бор, унинг ҳақини, ҳуқуқини ҳимоя қиладиганлар бор. Шу маънода, бояги — ўзгармасдек туюладиган ёмонликнинг йўли тўсилади, қўли қайрилади.

Тақдирнинг қоронғулик томонлари эса... Мен ўша йиллари бир тўртлик ёзган эдим:

Дейдилар, ит ҳурар — ўтади қарвон,
Ранжу балолардан ёнмасин жонинг.
Лекин алам қилар, бир умр гирён
Итлар орасидан ўтса қарвонинг.

Чамамда, қарвонлар кўпинча турли шовқин-суронлар орасидан ўтишга мажбурми, пешонасида шу нарса бор шекилли-да, Ҳолбуки, биз инсоннинг комил, мукамал бўлмоғини доимо орзу қиламиз...

— Дарҳақиқат, Сиз буюк салафлар сингари бутун ижодингиз давомида инсонни мукамал, ўз номига муносиб кўриш орзусини илгари сурмоқдасиз. Бироқ олам ҳам, одам ҳам бу мартабадан ҳамон йироқда. Ҳозир айтганингиздек, бу масалада бундан беш юз йил аввал аҳвол қандай бўлган бўлса, балки бундан беш аср кейин ҳам шу манзара сақланиб қолавериши мумкин. Унда умид нимадан? Жамики ҳаракат, ингилишлар зое кетмайдими?

— Аввало, Одам боласининг ўзи ўша қадим-қадим замонлардаёқ, оғзаки адабиётдаёқ, дейлик, ўша “Авесто”даёқ эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги кураш масаласини ўртага муаммо қилиб қўйган. Ва бу ҳамон шундоқ алфозда давом этаяпти.

— Лекин, эътибор қилиб қарасак, наинки бизга ўхшаш шоирлар ва олимлар, балки Навоий ва Данте сингари даҳоларнинг гапига ҳам биров қулоқ солмаган. Яъни инсоният шулар кўрсатган йўлдан юришимиз керак экан, деб ўзига дастуриламал қилиб олмаган...

— Лекин, шундоқ экан-да энди деб, каттакон йўлни тамомила шайтонга ташлаб кетишга ҳам, ёвузликка

энди кучимиз етмас экан, ёвузлик, қўлингдан келган барча ишингни қил, Ер юзида сен ҳукмронсан, эзгуликнинг қўлидан ҳеч нарса келмади, деб ташлаб кетиш ҳам асло мумкин эмас экан. Мана шунинг учун ҳам барча замонларда, жамики тузумларда оқ ва қора деганимиз – эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги кураш адабиётнинг, катта-кичик жамики санъат аҳлининг ижодида ўз аксини топган.

Нафақат адибу шоирлар, балки, давлатларнинг энг буюк раҳбарлари ҳам адолат йўлини тинимсиз ахтаришган, ўзларича қонунлар, конституциялар яратишган.

Бу ўринда яна Амир Темур ҳазратлари ёдга келади. У киши ўзининг катта қонунлари, фармонлари, уларнинг ижросини таъминлашни назоратга олиш орқали ўз фуқаролари – раиятни бошқарганлар ва бу ишда ўзига хос даражада адолатга эришдим, дея хулоса қилганлар.

“Мен, – дейди Соҳибқирон бобомиз, – салтанатимнинг бу томонидан то нарёғигача (бу дегани энди – Деҳлидан то Болқонгача дегани!) бир ёш боланинг бошига бир лаган марваридни қўйиб яёв йўлга солиб юборсам, у манзилга етгунча бир неча йиллар ўтади, бу бола улғаяди, лекин унинг бошидаги лагандан бир дона марварид тўкилмайдиган даражага етказдим, яъни йўлда қароқчиларнинг йўлини тўсдим, йўлтўсарларнинг дўстини қайирдим...”

Бу ўз даври – Ўрта асрлардаги гаплар. Ният эса ўша-ўша – адолатни тайин этиш, яхшилиқни ҳимоя қилиш!

Орадан вақтлар ўтди, замонлар, сиёсатлар ўзгарди, турли конституциялар, қонунлар пайдо бўлди. Эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги олишув эса ҳамон тамомига етгани йўқ, балки ҳеч қачон етмас ҳам. Муҳими шундаки, бу курашда адабиёт, санъат ёлғиз эмас!

Баъзан шундоқки, мактабда дарсга кирган ўқитувчи синфдаги йигирма нафар боладан ўн тўққизтаси қулоқ солмаса ҳам, уни жон дили билан тинглашга тайёр биргина ўқувчи учун дарс ўтиши керак, дейилади ва бу тўғри ҳам. Баъзан ижодингизни битта одам куйиниб ўқиса, шунга риоя қилса, шунинг ўзи ижодкорга жуда катта бахт бўлиши мумкин. Ҳолбуки, халқ катта дарё, унинг ичида жуда кўп қатламлар бор, улар орасида эса, яхши одамлар ҳам, албатта, йўқ эмас..

– Ёдимда бор – ўтган асрнинг 70-йиллари охирида “Ўзбек тили ва адабиёти” журналида бир суҳбатингиз бо-силган эди. Ўшанда Сиз жуда тагдор қилиб бир гапни айт-гандингиз: “Ҳақиқат эгилади, букилади, лекин синмайди, дейдилар. Бироқ, ўша эгилиш ва букилишларда унинг неча-неча қобиргалари синиб, пайлари узилиб кетишини билсан-гиз эди...”

– Ҳа, бу бор гап, бор гап!

Ҳақиқатнинг эгилиши ва букилиши натижасида ижодкор ҳам жисмонан, ҳам руҳан майиб-мажруҳ бўлиши мумкин. Жисмонан деганимки, Ойбек домла нега тилдан қолдию, кўл-оёғи яхши ишламайдиган бўлиб қолди?.. “Маломат тошлари”да ёзган эдим:

Не деб сўзлаганким боқиб биз сари
Бетимсол Ойбекнинг ҳорғин кўзлари?..

Руҳан букилишлар адоғида эса тушкун, маҳзун шеърлар, асарлар дунёга келади. Менинг ҳам ўтган аср-нинг 60-70-йилларидаги айрим шеърларим мана шу “қо-бирға синишлар” натижаси, ўшалардан туғилган оху но-лалар эди.

Бу кунларнинг тарихда қолгани, илойим, рост бўл-син.

– Устозларингиздан бири – Абдулла Қаҳҳор Сизнинг авлодингиз интилишлари, салоҳиятини кўриб, “Ўзбек ада-биёти келажакда буюк адабиёт бўлади!” дея башорат қил-ган эди.

Бугун Сиз А. Қаҳҳор шу гапни айтган ёшга етдингиз. Ўзбек адабиётининг кечаги кунни, бугуни ва эртанги кунини кўра олиш қувватига эгасиз. Сиз келажакдаги миллий ада-биётимиздан, бугун кўлига қалам тута бошлаган фарзанд-ларингиз, ёзувчи-шоир укаларингиздан нималарни кутасиз? Улар неларга кўпроқ эътибор беришларини истайсизу, ни-мадан эҳтиёт бўлишларини тилайсиз?

– Абдулла ака раҳматлининг ўша гаплари айтили-шига мен бевосита гувоҳман. Ўша маҳалларда бу гап жуда ўйлаб айтилган башорат эканлигини, албатта, ҳис қилган-миз. Бироқ, бугун, Абдулла Қаҳҳор ўша маҳалда мустақил бўлишимизни башорат қилган эди, десак, бу жуда тавак-кал гап бўлади. Йўқ, ундоқ эмас!

Абдулла ака бу гапни айтишда, менимча, битта нарсани, муҳим нарсани назарда тутган. Бу — халқимизнинг заҳира имкониятлари катта эканлиги, унинг истеъдодларга ниҳоятда бойлиги. Бу миллат ўз вақтида Навоийни берганлиги, Берунийни, Бобурни, Машрабни берганлиги, бу дарё ҳали оқиши мумкин ва керак эканлиги ҳақидаги ҳақиқатдан воқиф эканлиги. Бу ҳақиқат унга аҳвол ҳозиргидек абадий қолиб кетмаса керак, деганга ўхшаш ишонч-ни ҳам берган назаримда.

Шу муносабат билан мен бугун бошқа бир гапни айтишни хоҳлардим. Бизнинг миллий мустақиллигимиз ижодкорларга буюк имкониятлар берди. Агар кишида ҳақиқатдан ҳам ота-бобосидан ўтган истеъдод бўлсаю, қўлида қалами бўлсаю, биров буни ёз, буни ёзма деб зугум қилмаётган бўлсаю, шунда ҳам агар бу ижодкор буюк бўлмаса, энди ўзидан кўрсин, десак тўғри бўлади, менимча.

Шу маънода, агар Абдулла Қаҳҳор бугун тирик бўлганида, янглишмасам, тахминан шундай гапни айтган бўларди: “Мен сенга буюк адабиёт бўласан, деган эдим. Мана энди имкониятинг бўлди, тарих сенга шу имкониятни берди, ана энди буюк бўлгин, болам!”

Агар бугун мен ёшларимизни бироз мақтасам, ишонманки, улар талтайиб кетишмайди.

Баъзан бир халққа, авлодга баҳо берганда, биз айрим-айрим, буюк шахсларни олиб, шуларга қараб баҳо берамиз. Аслида эса, пастдаги майда-майда тоғчалар, адирларга қараб ҳам баҳо бериш керак. Зеро, уларда ҳали ўсиш, кўтарилиш имконияти, заҳираларида ишга солинмаган қувватлари бўлади. Демак, агар шу нуқтаи назар билан қарайдиган бўлсак, ўтган асрнинг 50-60-йилларининг умумий “адирлари” даражаси билан ҳозирги адабиёт манзарасининг умумий даражаси, савияси ўртасида ер билан осмонча фарқ бор.

Бугунги ёш ижодкор учун ахборотлар оқими тинимсиз келиб турибди. У хорижий тилларни билади ёхуд билиш имконияти бисёр. Демак, ўша тилларда ўқиш, адабиётлар кўриш бахти ҳам ундан узоқ эмас.

Ёшларимиз шеърляти, прозасида жуда рангдор, тагдор, образли фикрлашни, ўйларни кузатамизки, бу албатта, жуда яхши.

Лекин, уларга синчиклаб қарасангиз, негадир таржима асарларга ўхшаб кетишни ҳам сезмаслик мумкин

эмас. Шундай пайтларда мен ўша, ўзимизнинг жайдари миллийлигимизни жудаям соғинаман...

Майли, буюкларга интилиш бўлсин, жаҳоннинг, башариятнинг энг илғор фикрларига ошнолик бўлсин, Гарб, Европа, Америка дейсизми, майли Лотин Америкаси, майли Ойми, Марсми... даражасида фикрлашсин, лекин ўзбек фикрласин, ўзбекча фикрласин!

Агар шу “кичкинагина” шарт бажарилса, қолганига, албатта, эришамиз!

2001 йил, март

“ЮЛДУЗЛАР ЎТИГА БАРДОШ БЕРУРМАН...”

Саволлар:

1. *Синфдошларингизни эслайсизми?*
2. *Биринчи ўқиган китобингиз?*
3. *Биринчи ёзган шеърингизни эслай оласизми?*
4. *Болалигингизда ким бўлишни орзу қилгансиз?*
5. *“2” баҳо олганмисиз?*
6. *Қандай бола бўлгансиз: шўхми, мўминми...?*
7. *Сизнинг назарингизда ҳозирги болалар билимга чанқоқми ёки сизнинг даврингиздагими?*
8. *“Мактабда муҳаббат” мавзусига қандай қарайсиз?*

1. Мен туғилиб ўсган Кўнғиртов этақларидаги болаликни, синфдошларни эсламай бўладими. Ҳаётга ҳаммамиз бирга қадам қўйганмиз, ўн йил бирга ўқиганмиз. Ҳозир ҳаммасининг ёши улғайган, неварачеварали одамлар. Улар билан кўришганда мактаб даврини эслашиб турамиз. Болалик, ўспиринлик йилларида қанақа қизиқ воқеалар бўлган бўлса ҳаммасини кўрганмиз. Пахта терганмиз, ғалла ўрганмиз, физкультура мусобақаларида қатнашганмиз, деворий газеталар чиқарганмиз.

2. Ўша маҳалларда, 46-47-йилларда кўлимизга қандай китоб тушса ўқир эдик. Ўзбекча китоб бўладими, таржима, халқ дostonларими. Радио, телевидение ёхуд бошқа томошалар бўлмаганидан кейин эрмагим китоб эди. Кўпроқ мактаб кутубхонасидан фойдаланганман.

3. Биринчи шеърлар ёза бошлаганимга нима туртки бўлганини аниқ билмайман, ҳар ҳолда сўзларни қофиялашга ишқибоз бўлиб қолганим эсимда. Завқим тошиб ниманидир ёзгим келаверади. Она, ота, мактаб, бригадир Нодир каби гапларни ўзимча шеърга солиб айлантириб юрардим. Мендан катта акам, ҳозир у қишлоқ хўжалиги соҳасида профессор, шеър ёзиб, болалар газетасига жўнатарди. Газетадан келган жавоб хатини акамга билдирмай ўқирдим. Хатнинг жавоби бундай бўларди: “Шеърингизнинг мавзуи яхши, лекин қофия, туроқлари чатоқ ва ҳоказо”. Кейин мен қофия-туроқни ўрганиш учун роса китоб титардим. Шеърларим аввал туман, вилоят газеталарида босилиб чиқди. Биринчи марта республика болалар газетасида “Қушча” деган шеърим босилиб чиққан. Ўша дақиқалар, унинг қувончи сира-сира эсимдан чиқмайди. Бора-бора бу адабий машқларим ҳаётимнинг асосий мазмунига, касб-корига айланиб кетишини ўйлаган эмасман.

4. Шоирлик – бу касб эмас. Бу бир тақдир дейишади, фазилат ҳам дейишади. Шоирликка мактаб ҳам, диплом ҳам йўқ. Болалигимда астроном бўлман, деб орзу қилардим. Жанубда, булутсиз қоп-қора осмонда юлдузлар чарақлаб кўринади. Бутун руҳимни, қалбимни мафтун қилган ўша манзаралар. Юлдузларнинг ўзи ҳамиша, ҳамма халқларда поэзиянинг асосий қаҳрамони, образи бўлган. Сеҳрли, чексиз коинот... Ҳозир ҳам астрономияга доир китобларни йиғиб юраман.

5. Ҳар хил баҳолар олганман. Физикадан “Ричаг” деган темани айтиб беролмаганман, шунда “2” олганман. Эртасига яхшилаб тайёрланиб келганманда, “5” га тузатганман. “Ишқаланиш” деган тема эди. Ҳозир ҳам эсимда. Бир жисм устида иккинчи жисм ҳаракат қилганда пайдо бўлиб, ҳаракатга тўсқинлик қиладиган ҳар қандай кучни ишқаланиш дейилади.

6. Табиатан ювошроқ бўлганим учун тўполончиликдан узоқроқ юрардим. Оилада ҳам акаларимнинг орасида кенжа эдим. Учта акам бор, кенжага аяб қарашарди.

7. У даврдаги болалар, ҳозирги болалар булар нисбий гаплар. Ҳозир ахборотлар асри дейилаяпти. Бизнинг болалик йилларимизда информация ниҳоятда кам эди. Москва, Кремль, Сталин, Ленин, партия деган гапларни қулоғимизга қуйишган. Шундан бошқа ахборот йўқ эди.

Ахборот биз учун табиатнинг ўзи — турналар, кийик, юлдузлар, баҳорнинг тошқин сойлари, сувлари. Биз учун маънавий-эстетик ахборотлар мана шулар эди. Ҳозирги болалар билан бизнинг давримиздаги болаларда ер билан осмонча фарқ бор.

Ҳозир имкониятлар катта, ўқийдиган китоблар сон-саноқсиз, болалар бир неча тилларни билишади. Имконият, шарт-шароит ўзгарган бўлиши мумкин, лекин одам боласининг қалби минг йил олдин ҳам, ҳозир ҳам ўша-ўша. Туғма равишда бир нарсалардан таъсирлана билиш, меҳр-муҳаббат каби туйғулар инсон боласининг қалбида бор гаплар.

8. Мактабда муҳаббат — бу бор гап, бошимиздан ўтган. Бу жуда чиройли, самимий муҳаббат бўлади. Уни изҳор қилолмайсиз ҳам. Бир-бирларига хат ёзишиб юришлари мумкин, кейин ҳаётда йўллари турли томонга кетади. Лекин одамзот буни бир умр эслаб юради. Муҳаббат фалон кунни келаман, фалон кунни келмайман, демайди. Ёш қизчами, йигитчами улғая бошлагандан кейин секин унинг қалбида гул гунча очгандай унади. Лекин ҳар ҳолда романтикроқ, ҳақиқий соф, ҳақиқий яхши муҳаббат бўлади. Ҳаётнинг бир буюк синовлари деган ваҳимали гапларни мактабдаги муҳаббатнинг синовига рўпара қилиш керак эмас. У ёш, беғубор болаликнинг соф муҳаббатидир.

2001 йил

АБАДИЯТ УМРИ

Ҳайкал пойида айтилган сўз

Парвардигори олам ер юзи халқларига истеъдоду салоҳият улашганда, бизнинг халқимиздан ҳам ўз марҳаматини дариф тутмаган экан. Агар тарихимизга дафъатан назар ташласак ҳам бир-биридан буюк зотларга рўбарў келаверамиз. Масалан, ёлғиз Темур бобомизни муҳташам тарих кошонасининг устунларидан бири дейишимиз мумкин. Боболаримизнинг мўътабар даврасида эса Алишер Навоий сиймоси, айниқса, порлаб кўринади. Албатта, ҳар бир халқ қайси бир замонларда яшаб ўтган бўлмасин, ўз

донгдор фарзандларини улуғлашга ҳақлидир ва тўғри қиладилар. Бироқ, бу манзарага адолат юзасидан ва тамомила холислик билан ёндашадиган бўлсак, даҳолар ичида ҳам энг буюклари борлигига амин бўламиз. Ана шу юксак талаб ва мезон билан қаралган тақдирда ҳам Алишер Навоий даҳоси жаҳондаги энг голиб ва музаффар сиймолар қаторидан жой олгусидир.

Ҳай аттанг, неча-неча замонлар буюк боболаримизга беҳурматлик қилинди, ганимлар шу тариқа халқимизни камситмоқчи бўлдилар. Бу манфур жараён қандай кечганлигини унутган эмасмиз. Ҳуррият гўё тутқун дарёнинг бандини очиб юбордию биз яна унинг неъматларидан баҳра ола бошладик. Навоий бобомизнинг ижоди эса ҳеч қачон тинмайдиган, доимо жўшиб тургувчи улкан бир наҳрдир. Навоий ҳазратлари наинки халқимизнинг буюк ифтихори, балки у зотнинг ижодий мероси барча авлодларга эшиги ҳамиша очиқ мактабдир. Алишер Навоий халқимизнинг савиясини, маърифий-маънавий даражасини белгиловчи зотдир.

Азиз дўстлар, Навоий сабоқларидан тўла баҳраманд бўладиган замон мана энди келди. Тарихнинг бундоқ инояти учун биз, албатта, шукроналар айтаемиз. Муттасил курашлар эвазига етишган мустақиллигимизни эъозлаймиз, барча савий-ҳаракатларимизга раҳнамолик қилаётган юртбошимизга раҳматлар деймиз.

Навоий бобомизнинг таваллуд топганларига 560 йил тўлди. Биз учун бу катта муддат ҳисобланиши мумкин, бироқ абадиятга даҳлдор зотлар учун бу сана чексизлик йўлидаги навбатдаги бир поғонадир холос.

2001 йил, февраль

БУЮК ИФТИХОР

Ҳинд халқида шундай одат бор: улар йилда бир маротаба муқаддас Ганг дарёсида чўмилишиб, покланиб оладилар. Мен халқларнинг маънавий дунёларида ҳам ўз Ганг дарёлари бор, деб ўйлайман. Биз учун шундоқ табаррук уммон, шубҳасиз, Алишер Навоийдир. Биз наинки йилда бир бора, балким, ҳар куни бу сиймодан нур, зиё,

маънавий қудрат оламиз. У зотнинг меъёри-мезонларидан келиб чиқиб, атроф муҳитга муносабатимизни билдира- миз. Кўпинча, Навоий бобомиз бундоқ деганлар каби ибора бизга етарлидир, уни муҳокама қилиб ҳам ўтирмай- миз. Ахир:

Одами эрсанг, демагил одами,
Ониким йўқ халқ гамидин гами —

деган байт барча замонлар учун бирдек шиор эмасми?

Ёки улуғ шоиримиз “Ким ёмонлиғ қилмаса, қил- гонча бордир яхшилиғ” дер эканлар, бу бутун инсониятга билдирилаётган маломатли истак эмасми?

Биз, албатта, шундай улуғ мутафаккир шоиримиз борлигидан чексиз ифтихор қиламиз. Халқимиз ҳар қан- дай шарт-шароитда ҳам бу улуғ фарзандини фаромуш эт- ган эмас. Ахир, ҳар икки фарзандимизнинг бири Алишер- ку!

Эл бошига тушган азиятларга Навоий бобомиз ҳам шерик бўлган эдилар. Кимларгадир ёқмаган сатрлари ўчириб ташланган эди. Демак, Истиқлолимизга Навоий бобомиз ҳам ташна эдилар. Бугунги кунда Навоийни ўр- ганиш — ўз қалбимизни ўрганиш, Навоийни таниш — ўз- лигимизни таниш билан баробар.

Буюк шоиримизга алоҳида эътибор бугунги кунда давлат мақоми даражасига айланганлиги миллатимизнинг бахтидир. Бу саодатли кунлар учун Истиқлолимизга шук- роналар, Президентимизга минг-минг раҳматлар айтсак арзийди.

2001 йил, февраль

ОЙБЕК ДОМЛА ТАҚДИРИ КАБИ...

... 30-йиллар охирларида қатағон тўлқинидан омон қолган Ойбек домла ҳамма фуқаролик ҳуқуқларидан мо- суво бўлиб, ишдан қувилади. Тирикчилик манбаидан бу- тунлай маҳрум бўлади. Кунни Зарифа опанинг арзимас хизмат моянасига қараб қолади. Ана шундай оғир дам- ларда Ойбек истеъдодининг ашаддий мухлиси Жуманиёз Шарипов ўзи директорлик қилиб турган “Ўқувпеддав-

нашр” (ҳозирги “Ўқитувчи”) нашриётига домлани таклиф этиб, ўзбек тили ва адабиёти редакциясига муҳаррирлик лавозимига тайинлайди. Ҳозирги замон тили билан айтганда, ижодкорга шундай ижтимоий буюртма беради: “Ога, Сиз грек, рим адабиётини яхши биласиз. Ишга чиқмасангиз ҳам, уйда бу адабиётни рус китоблари асосида таржима, таҳлил ва таҳрир қилинг. Қўлёзмани пешмапеш нашриётга етказиб туринг. Хизмат ҳақи таъриф ставкасидаги ойлик маош”.

Устоз Ойбек бир йилдан ошиқроқ вақт мобайнида “буюртма” устида ишлади, ниҳоят, 1940 йилда “Лотин адабиёти” номли антик адабиёт тарихи, тадқиқи, асосий асарлар хрестоматик намуналари берилган китоб-қўлланма дунёга келади...

Муқояса қилиш ўнғайсиз бўлса-да, бу воқеани эслганимнинг боиси мен ҳам 70-йилларнинг охирларида қарийб Ойбек домла ҳолатига тушиб қолганман. Асарларим чоп этилмади, ўзим ишсиз қолдим. Тирикчилик манбаи қуритилди. Шундай мураккаб вазиятда ҳозирги Абдулла Қодирий номидаги Тошкент давлат маданият институтига, ўзбек тили ва адабиёти кафедрасига мени ўқитувчиликка ишга таклиф этишди. Ҳиммат номдор адабиётшунос олим, институт ректори, муҳтарам Азиз Пўлатович Қаюмов томонидан бўлган. Шу зайлда бир муддат у ерда домлалик қилганман.

Бу институт билан мени кўп яхши таассуротлар ҳамиша боғлаб туради. Ҳозирги ректори Азиз Оппоқович Тўраев ҳам 70-80-йилларда менга қарши компания ҳужумларида адабиёт-санъат ҳомийси бўлган камёб раҳбар сифатида бир неча бор жонимга оро кирган...

Кафедрада Иброҳим Азимов (бевақт ўтиб кетди, Оллоҳ раҳмат қилсин), Норқул Бекмирзаев, Гулчеҳра Расулова каби ёш, истеъдодли домлалар ўшанда ҳам мени ўтирғизгани жой топишолмас, ҳамюрт, ҳамшаҳаримиз деб еру кўкка ишонишмасди. Мудир Собир Мирвалиев ижодий фаолиятим учун муайян шароит яратиб берган эди...

Абдулла Қодирий номидаги Тошкент давлат маданият институти менинг тақдиримга, таржимаи ҳолимга халоскор олий даргоҳ бўлиб кириб қолган...

*Тошкент, Дўрмон.
2001 йил, март*

ЮРТИМ ОЛДИДА БУРЧЛИМАН

Азиз ватандошларим!

Шу кунларда адабиётимизга кўрсатилаётган юксак иззат ҳурмат ва ишончдан, айниқса, куни кеча Президентимиз Ислом Каримовнинг бизга эътиборидан бошим кўкларга етиб турибди. Бундай пайтларда кишининг ҳаёлидан кўп нарсалар кечади. Мен шулар ҳақида ўйлай-ўйлай икки жиҳатга тўхталгандай бўлдим. Уларнинг бири шукроналик бўлса, яна бири қарздорлик ҳиссидир.

Албатта, гапимнинг маъносини ватандошларим англаб турибдилар. Лекин шундай бўлса-да дилимдагини баён қилгим келаётир. Авваламбор Яратганга шукроналар бўлсинким, тириклик оламида менга ҳам тугмадек жой ажратиб, яшашнинг завқу сафосини берибди. Фарзанду зурриёдлар ато этибди. Ҳатто марҳаматини дариг тутмай шеърият деб аталган мўъжизасига ошно қилибди.

Яна шунинг учун шукроналар бўлсинким, мен бу қадим кўҳна дунёга ўзбек деб аталган қутлуғ шаҳодатнома билан келибман. Мен улуг халқимнинг тариф-тавсифини келтираверсам қуёш довоту осмон қоғоз бўлса етмагай. Шундай буюк қудратни банди ҳолда кўриш азобларнинг азоби эмасмиди?

Ниҳоят унинг Ҳуррияти, озодлигига гувоҳ бўлиш менга ҳам насиб этди.

Шукронамнинг яна бир беқиёс томони шундаки, тарих ва тақдирнинг илтифоти ила кўп азиз ва мукаррам зотларга дуч келдим, қаҳр қанчалик қаршиламасин, меҳр ҳам кўрдим, муҳаббат ҳам топдим. Дўстлар орасида қур ташладим.

Қадимда бир шоир:

Раҳм қил давлатли султоним, мурувват чоғидир — деб нола қилган эди. Шукроналар бўлсинки, мен ҳаётимнинг кейинги йилларида айнан раҳм ва мурувват ҳавола-ридан нафас ола бошладим.

Карвоннинг тахти-бахти сарбонга боғлиқдир. Минг шукрки, халқим баробарида излай-излай жасур ва одил сарбонимни, йўлбошчимни топа олдим.

Менинг мавжудлигим ўзимга керак,
Тахтим — оиламнинг балки тахтидир.

Ислом ака, Сиз бор, биз голиб бешак,
Сизнинг борлигингиз халқнинг бахтидир!

Кейинги гап шуки, ўзини билган инсон дунё олдида ўзини ҳамиша қарздордир деб билгай. Бу қарздорлик — ота-она олдидаги қарздорлик, Ватан олдидаги қарздорлик, халқ олдидаги қарздорлик, бошингни силаган зотлар олдидаги қарздорлик. Ҳаттоки, бирор байтингни унутмай ёд этиб юрадиган бўлсалар — келажак авлодлар олдидаги қарздорликдир.

Модомики, бугун кўзинг очиқ экан, улар олдида қамишдан бел боғлаб хизмат қилиш жоиз эмасми? Магар шоир бўлсанг қаламингдан дурлар тўкилиши шарт эмасми? Умр ўткинчидир, у сувдек югурик. Улгурмоқ керак, улгурмоқ керак.

Азизларим, мени яхши кунимда қутлаб, эъозлаб турганликларингиз учун барчангизга, хешу ақраболаргаю узоқ яқиндан келган ёру дўстларга, меҳмонларга бошим ерга теккунча таъзим қиламан. Элу юртим олдида бир умр бурчлиман.

Ёшинг олтидами ёки олтмишда,
Майли қай иш билан машғулсан, бандсан.
Қайси кенгликдасан, қай муюлишда,
Барибир Ватанга фарзандсан.

Барчага бағрини очар шу Ватан,
Мунаввар кундузли қоронгу тунда.
У сени фарзанд деб олгаймикан тан?!
Ҳамма гап шунда.

2001 йил, 23 март

АБАДИЯТ ҚАНИ, ДЕСАЛАР...

— Таниқли бастакор Мутал Бурҳонов, шубҳасиз, ўтган XX аср ўзбек мусиқасининг буюк намояндаларидан биридир. Не бахтки, бу зот кейинги авлодлар билан биргаликда XXI асрга қадам қўйди, бу бизни қувонтиради. Энг муҳими шундаки, биз эришган истиқлол моҳият эътибори билан айнан Мутал Бурҳонов учун рўй берган буюк ҳодисага ўхшайди. У собиқ коммунистик мафкура

йўлидан юрган эмас. Ўзининг дилига тўғри келган оҳангларда адабиёт вакилларининг шеърлари, ғазалларини танлаб, инсон қалбига кириб борувчи куйларни басталади, романслар ёзди. Шунинг учунки, ўтган асрнинг бепоён саҳросида ёлғиз ўзи сўмоқ йўлдан кетаётган иродали инсон бўлиб кўзимга кўринади.

М. Бурҳонов зиёли, маърифатли оилада туғилган. Унинг туғишган акаси ўтган асрда истиқлол йўлида қурбон бўлган. Бухоро маърифатчилари қаторида отиб ташланган. Шундай оилада дунёга келган инсон акаларининг ғояларига содиқ қолиб, ҳеч кимга бўйин эгмасдан шу мустақилликка етиб келди. М. Бурҳонов ва истиқлолимиз бир-бири билан чамбарчас боғлиқдир.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, унинг истиқлол давримизда ҳаққоний равишда тарихдаги ўрни белгилаб берилди. Унга юксак мукофот “Буюк хизматлари учун” ордени берилди. Буни фақат Ислом Каримовдек йўлбошчигина қила оларди, холос. Бугун эса у худди қанот боғлагандай хурсанд. Ҳозир айтадики, бир замонлар мени пастга урганлар хоҳлайдими, йўқми бугун мен яратган мадҳияни эшитиб, ўрнидан турадилар. Демак бу — ҳақиқат, адолатнинг тантанаси, Мутал Бурҳоновнинг тўйи — адолат тўйи.

Чунончи, Алишер Навоий ижоди у кишини доим қизиқтирган. 1968 йилда у билан биргаликда Алишер Навоий поэмасини яратдик. Мустақилликка эришганимиздан кейин янги давлатимизнинг мадҳиясини яратиш ўртага қўйилди. Кўплаб шоир ва бастакорлар ўз асарлари билан қатнашдилар. Уларнинг ҳаммасининг ўз ўрни бор, улар санъат тарихида қимматли бўлиб қолаверади. Бироқ мадҳия битта. Бу чиндан ҳам мумтоз асар. Буни асрлар шамоли енголмагай. Унда миллатнинг руҳияти, шиддати акс этган. Унинг сўзларини жой-жойига қўйиш эса менга насиб қилди. Агар ҳаётимдаги энг гурурли дамларни эслайдиган бўлсам, биринчи навбатда М. Бурҳонов билан биргаликда мадҳиямизни яратган пайтни эътироф этган бўлардим. Мен у киши билан бирга ҳамкорлик қилганимдан беҳад хурсандман.

Ҳар қандай мусиқа асари мадҳия бўлолмайди. У — халқни бирлаштира оладиган, ҳамжиҳатликка чорлайдиган юксак пафос. Уни яратишда миллатнинг, давлатнинг

ўтмиши, бугуни, келажаги мужассам бўлиши керак. Бас-такор билан азалдан ижодий ҳамкорлигимиз туфайли бир ҳафтадан ошиқ вақт ичида Мадҳия устида ишладик. Ва натижада бир мақсадга йўналтирилган, оҳангга, мазмунга бой, шиддатли, миллий, айна чоғда шарқона мадҳиямиз дунёга келди. Энди у халқники, давлатники. Энди у сиёсий факт. У янграётганда ҳаммамиз ўрнимиздан турамиз. Токи у абадий жаранглар экан, унга руҳ берган эгаси ҳеч қачон ўлмагай. Унинг олови, учқунлари сўнмагай.

Мутал Бурҳоновнинг 85 йиллик тўйи — мадҳиямизнинг ҳам тўйидир. Агар абадиёт қани десалар, баралла туриб, мана Мутал Бурҳонов деб кўрсатган бўлар эдим.

2001 йил, май

МИЛЛАТ ТИМСОЛИГА АЙЛАНГАН ЗОТ

Одам ўз ҳаётидаги воқеа-ҳодисаларни эсга олмоқчи бўлса, бу воқеа фалон йили, яъни фалон кўприк ёхуд минора қурилган йили юз берган эди, деб қўяди.

Ифтихор билан шу гапни айта оламизки, Алишер Навоий бобомизнинг қутлуғ саналари ҳам ҳаётимиз босқичларида ўлчов белгисига, поғоналарнинг рамзига айланаб бораётир.

Мамлакатимиз маданий ҳаёти, маънавиятимиз тараққиёти ҳақида гап кетганда ҳам даражамизни ҳазрат Навоийга бўлган муносабат миқёси билан ўлчайдиган бўлдик. Навоий бобомиз меросига янгича, халқона ёндашишга даъват этиб, Олий Мажлис сессиясида мамлакат раҳбари расман мурожаат этганларида кўнглимиздан кечган туйғуларни таърифлаб бўлмас. Ҳазрат Алишер бугунги кунга келиб, миллатнинг чинакам тимсолига айланди.

Узоқ-яқиндан келган меҳмонлар ҳам юртимизга ташриф буюришар экан, эҳтиромларини қўлида кепка ушлаган бегона ҳайкалга эмас, балки ўзбек халқининг буюклигини мана мен, деб намоёиш этиб турган бобосига, Алишер Навоийсига кўрғаздилар. Бунинг тагида жуда катта рамзий маъно бор. Яъни бизнинг яловимиз маънавият, эзгулик, тинчликсеварлик, инсонпарварликдир. Шерият султони бутун бошли давлат дунёқарашини му-

жассам этиб тургани жаҳондаги ҳеч бир минтақада учрамайди. Биз Навоий ҳазратларини бир дақиқа бўлса-да ҳалдан фаромуш этган эмасмиз.

Инчунун, истиқлолимизнинг ўн йиллиги байрами кунларида ўтаётган ушбу маросим ҳам кишига ўзгача руҳ бағишлайди. Буларнинг барчаси учун аввалом бор халқимизга ва муҳтарам юртбошимизга миннатдорлик билдира-миз.

Президентимиз ташаббуси ва раҳномолиги билан бобомиз номидаги Навоий шаҳрида улуғ шоиримизнинг муҳташам ҳайкали, унинг пойида шеърят анжуманлари ўтадиган амфитеатр, кўркам боғ ва гўзал фавворалар туркуми бўлган Алишер Навоий мажмуаси қад ростлади. Бу сингари юрт ободлиги йўлидаги бунёдкорлик ишларини ҳам ҳаётимиздаги гоят муҳим тарихий воқеа, деб ҳисоблаймиз.

Ҳазрат Навоийдек улуғ зотни эътиқодига айлантирган халқ ҳеч қачон завола кўрмайди.

2001 йил, август

НУР ВА ЗУЛМАТ КУРАШИ

Аслида, таассуфлар бўлсинки, терроризм балоси биз учун, мамлакатимиз учун янгилик эмас. 1999 йил 16 февралда Тошкентда содир бўлган фожеадан жаҳон аҳли хабардор. Ўшанда бегуноҳ ҳамюртларимизнинг қони тўкилди. Ўшанда бизга ҳамдард бўлганлар ҳам, чеккадан туриб томоша қилганлар ҳам, ҳатто тош отганлар ҳам бўлди. Хориждаги айрим радиоканаллар бегуноҳ одамлар ҳалок бўлгани учун таъзия билдириш ўрнига, террорчилар билан музокара олиб борилса, уларга меҳр-мурувват кўрсатилса, яхши бўларди, қабиладаги ниҳоятда ғайриинсоний ва кишининг ғазабини қўзғатадиган баёнотларни ҳам бергани ёдимда. Ўша маҳалларда кўпчилик, жумладан, мен ҳам, тавба, террорчи-қотилларнинг ҳам ёнини оладиган кучлар бор экан-да, деб лол қолганмиз.

Имонли одам ёмон кунни ҳеч қачон ҳеч кимга раво кўрмайди. Аммо бизнинг хоҳиш-иродамизга қарши ўла-роқ бугун халқаро террор келтирган оғир кулфат Амери-

кадек кучли давлатнинг ҳам бошига тушди. Бир қиёслаб кўринг, талафот кўламларини айтмаганда, 1999 йил 16 февралдаги Тошкент фожеаси билан 2001 йил 11 сентябрдаги Вашингтон ва Нью-Йоркда содир этилган портлатишлар ўртасида унчалик катта фарқ йўқ. Ҳар икки ҳолда ҳам халқаро терроризмнинг манфур ҳаракати оқибатида, аввало, бегуноҳ одамлар жабр кўрди.

Вашингтон ва Нью-Йоркда бир неча бор бўлганман. Бугун вайронага айланган осмонўпар бинолар жойлашган кўчалар хотирамда ўз маҳобати ва гўзаллиги билан муҳрланиб қолган. Бу кўркам иншоотларнинг вайрон этилганини, минглаб қурбонлар борлигини эшитганимда, харобаларини экранда кўрганимда ларзага тушдим.

Асримиз вабоси бўлмиш бундай жирканч иллатга қарши биргаликда курашиш ҳақида Президентимиз Ислом Каримов қарийб ўн йилдан бери халқаро минбарлардан туриб бонг урмоқда. Аслини олганда, мустақилликка эришган дамларимиздан эътиборан Ислом Каримов юритаётган сиёсат тинчлик-осойишталик сиёсати бўлиб келмоқда.

Минтақада барқарорлик ўта нисбий бўлган оғир шароитда юртимизда тинчлик ва осойишталикни сақлаб келаётгани, мамлакатимиз хавфсизлиги ва сарҳадларимиз дахлсизлигини таъминлагани, шу билан бирга, ниҳоятда ҳушёр ва сергак туриб барчамизни огоҳликка тинимсиз чорлаб тургани учун биз Президентимиздан миннатдор бўлишимиз ва давлатимиз раҳбарининг бундай жасоратли эзгу ишларини доимо қўллаб-қувватлашимиз керак. Аслида шундай бўляпти ҳам. Халқимиз ўз Юртбошисининг ёнида жуда жипс турибди. Негаки, барча нарсанинг асоси – тинчлик. Тинчлик бўлмас экан, на мажлису машварат, на тўю байрам ва на шўрваю ошингизнинг бировга кераги йўқ.

Халқаро терроризм эса тинчликнинг кушандаси, инсоният бошига тушган кулфат. Унга барҳам берилмаса, ўз вақтида илдизи қуритилмаса оқибатлари ниҳоятда ёмон бўлиши мумкин. Шу сабабдан бугун Шарқу Фарб, мен катта давлат, сен кичкина, у ўртачароқ қабиладаги даъволарини йиғиштириб қўйиб шу ўлатга, эпидемияга қарши қўлни қўлга бериб, биргаликда курашиши керак.

Зеро, Президентимиз ўз асарларида қайта-қайта таъкидлаганларидек, терроризмнинг муайян миллати, тили, дини, давлати йўқ. Бу иллатга чалинган кимсалар ўз олдига қўйган ёвуз мақсадлари йўлида ҳаракат қилади. Масалан, бундай мақсадлардан бири — наркобизнесни ривожлантириш бўлса, бошқаси — ўзига ёқмаган бирон-бир тузумни ағдариб ташлаш ёки илғор давлатларга моддий, ахлоқий-маънавий жиҳатдан зарар етказишдан иборат. Террорчиларнинг яна бир мақсади аламзадаликка асосланади. Ҳар бир халқ орасида учрайдиган бундай аламзадалар — вақтида ҳокимиятга интилиб етолмагач, ўз Ватанига тош ота бошлайди. Улар қарияни ҳам, аёлни ҳам, ёш болани ҳам ўлдириб, қириб кетаверади. Ҳатто отасини, онасини ҳам аямайди. Уларда Ватан йўқ. Демакки, улар учун Ватан деган туйғу тугул, бундай тушунчанинг ўзи мавжуд эмас.

Айтилаётганидек, сўнгги йилларда террорчиларнинг бошпанаси, яна-да тўғрироғи, инкубаторига айланган Афғонистондаги бундай вазият учун афғон халқи айбдор эмас. Яқин йигирма йилдан буён жафо чекаётган бу мазлум халқнинг болалари китоб нима, қалам-дафтар нималигини билмайди. Неча юз минглаб одамларнинг қачон охирги марта қорни тўйиб овқат егани ҳам ёлғиз худога аён. Улар уруш туфайли шу кўйга тушди. Биз эса минтақамиз тинч бўлишини, қўшни Афғонистон ҳам XXI аср талаблари даражасида юксалишини, ҳамкорлигимиз ривожланишини, ўзаро борди-келдилар бўлишини истаймиз. У юртга бориб, Алишер Навоий бобомизнинг қабрини зиёрат қилишни хоҳлаймиз.

Хуллас, террорчиликка қарши курашни, таъбир жониз бўлса, раҳмон билан шайтон ўртасидаги кураш, деб аташ мумкин. Ёхуд бошқа қиёслар билан айтадиган бўлсак, эзгулик ва ёвузлик, нур ва зулмат, ҳаёт ва ўлим, адолат ва манфурлик ўртасида жанг кетяпти ҳозир. Шу маънода, инсониятнинг ниҳоят боши бирикиб, халқаро террор балосининг олдини олишга биргаликда бел боғлагани сайёрамиз миқёсида жуда муҳим ижобий воқеадир. Бу хайрли жараёнга Президентимиз Ислом Каримов раҳбарлигида халқимиз ҳам ўзининг муносиб ҳиссасини қўшаётгани катта таҳсинга сазовор.

ОГОҲ БЎЛ, ИНСОН!

Кулфатнинг қаерда ва қачон пайдо бўлиши баъзан ноаниқ ҳам бўлар экан. Лекин терроризм балоси эндигина тирноғини кўрсатаётган пайтларда бизнинг Президентимиз инсониятни бир эмас, бир неча маротаба огоҳлантирганлигини ҳаммамиз биламиз. Бундай даъватларни нажот фаришталаригагина хос дейиш мумкин.

Афсуски, Ер юзидаги кўпгина салтанатлар ушбу огоҳлантиришга ўз вақтида қулоқ тутмадилар. Террорчиларнинг Афғонистон заминида ажал фабрикаси қуриб олгани, наинки бошқаларнинг, балки афғон халқининг ҳам бошига бало бўлди, бу қўҳна заминнинг шўрини қуритди.

Аслида дунёда ҳеч бир халқ ёки бирор дин табиатдан террорист бўлиб яралган эмас. Бу ўринда дину миллатларнинг фарқи йўқлиги барчага аён бўлди. Афсуски, ёвузликнинг ҳам тарихи узоқдир. Бир замонлар Мирзо Улуғбекни қатл этган падаркуш Абдуллатиф ҳақида гапириб, Бобур Мирзо: “Бу беш кунлик ўтар дунёда кекса отасига зулм ўтказди”, деб нолиган эди.

Демакким, ёмонлик инсоният тарихида доимо ғазаб уйғотиб келган. Бугунги кунда мусулмон ҳам, насарон ҳам, будпараст ҳам бу кулфатдан баб-баравар жафо чекдилар. Катта-кичик давлатлар ёвузликка қарши курашда бирлашдилар. Ахир, ёвузлик ва жаҳолат ҳам бирлашиб турибди-ку. 16 февраль воқеалари эса бизнинг ёдимиздан кўтарилган эмас ва кўтарилмайди ҳам.

Кимки, бир кўнгли бузуқнинг хотирин шод айлағай,
Онча борким, Каъба вайрон бўлса обод айлағай,

ёки:

Бир пашшага оламда еткурма зарра ҳаргиз,

дея нидо чеккан бобомиз Алишер Навоийнинг қабри атрофларида ёвузлик ин қургани қанчалик нохуш бўлса, бу ёвузликнинг даф бўлаётгани ҳам бизга шунчалик қаноат бағишлайди.

Президентимиз ҳар бир маърузаларида қўшнинг тинч — сен тинч, дея уқтириб келаётирлар. Дарҳақиқат, ёнгинангда биров сенга ўқталиб турса, наинки ўнгинг, балки тушинг ҳам безовта бўлажак.

Ёвузлик чегара билмас экан. Унинг касофати минтақамиздан йироқ муҳташам ва қудратли Америкага ҳам бориб етди. Терроризмга қарши курашда Ўзбекистоннинг саъй-ҳаракатларини бутун жаҳон афкор оммаси қўллаб-қувватлаб турди. Биз барчамиз бунга гувоҳмиз. Бироқ айни маҳалда айрим сиёсий кучларнинг, айрим хорижлик матбуотчиларнинг қитмирлик билан 'миш-миш тарқатишлари кишини албатта ажаблантиради. "Ўзбекистонда уруш давом этаётirmi?", дея гарангсиб сўрайдиганлар баъзи мамлакатларда топилади. Термизга гўё урушни ўз кўзи билан кўраман деб келган хорижлик бир мухбирнинг айтишича, у тўйнинг устидан чиқиб қолибди, юзлаб одамлар қатори текинга ош ҳам ебди.

Хўш, бундай ҳолатларни қандай изоҳлаш мумкин? Бор ҳақиқатни эса Президентимиз Олий Мажлиснинг сессиясида яна бир карра очиқ-ойдин айтиб ўтдилар. Албатта, Ер юзида ҳанузгача найрангбозлик, ичиқоралик, гаюрлик мавжуд. Уларга мустақиллигимиз ёқмайди, тинчлигимиз ёқмайди, истиқболимиз — келажагимиз ёқмайди. Улар қолган барча одамларни зўр бериб чалғитмоқчи бўладилар. Биз эса Йўлбошчимиз атрофида жипс бўлиб, Ер юзида адолат, тинчлик тантана қилсин деймиз. Қўшни диёрларга омонлик-эсонлик сафарларини уюштириб, Навоий ва бошқа боболаримиз ҳоки-покларини зиёрат қилсак деймиз. Бироқ бу йўлдаги кураш ҳали давом этар экан, демак биз ҳамма вақт, ҳар лаҳзада огоҳ бўлишимиз шартдир.

2001 йил, декабрь

XXI АСР ЎЗБЕКИСТОН АСРИ БЎЛГАЙ

Озодлик байрами арафасидаги ўйлар

1. Аждодлардан мерос бу Ватан...

Ҳаёт пайдо бўлганидан буён неки мавжудот, неки жонзот бўлса, барчаси доимо ўз ҳолича, ўз хоҳиш-иродасига кўра яшашга ҳаракат қилади. Қуш қаноти билан, оҳулар латиф шижоати билан гўзалдир. Бургутлар юксакликдан жудо бўлишдан кўра ўлимни афзал биладилар.

Кузатувлардан аёнки, бу ёвқур қуш жароҳат топса, ўзини қояларга уриб ҳалок бўлади.

Одам боласи шерни қафасга солиб, бўрини занжир-банд этиб, ҳеч қачон барака топмаган. Борлиқ, табиат ҳеч қачон тизгинлашга тоқат қилган эмас. Биз она табиатдан жуда кўп ҳикматларни ўрганишимиз даркор.

Она табиатга, тириклик дунёсига қилган зуғумлари туфайли одам боласи ўзига жуда кўп қулфатлар сотиб олган. Сув тошқинлари, тўфон ва бўронлар, фаслларнинг остин-устун бўлиб кетиши, иқлимнинг кескин ўзгариши, зилзилаю табиий офатлар — барча-барчаси цивилизация сопқонидан табиатга отилган тошларга жавоб, аслида. Ядровий қурол-яроғлар синови, коинотга ракеталарнинг узлуксиз парвози, улкан баҳри уммонлар қаъридаги портлатишлар, оқибат-натижада кўз кўриб, қулоқ эшитмаган мутантларнинг пайдо бўлиши, хуллас, барчаси одамзотнинг табиат эркинлигига дахл этиши, мувозанатнинг бузилиши туфайлидир. Шу маънода, ўйлайманки, XXI аср башариятнинг бирикуви, қўлни-қўлга бериб она сайёра-мизни уруш балосидан, жаҳолат гирдобидан асраш-авайлаш даври бўлади...

Инсон фарзанди қадим-қадимдан эл-элатга бўлиниб, бир-бирини зимдан таъқиб этган, бир-бирининг ота-мерос ерларини босиб олиб, талон-торож қилган, ҳатто бир-бирини қулликка маҳкум этишдек жаҳолатгача бориб етган. Мен даставвал табиатга, ҳайвонот оламига нисбатан тажовуз масаласига тўхталганимнинг сабаби шуки, инсондаги шафқатсизлик авваламбор ўз нафаси йўлида тирикликка тиф санчишдан, борлиқни топгашидан бошланган, деб ўйлайман. Унинг феъл-атворидаги ёвузликка мойиллик аста-секин кишилик жамиятига ҳам сингиб борди. Оқибат-натижада одамлар икки қатламга бўлинди — мустабидлар ва тобелар. Бу ҳаракат ҳатто кишилик жамияти тараққий топган XX асрда бир халқ устидан бошқа бир халқнинг ҳукмронлик қилишигача, яна ўз мустабидлигини инсонпарвар шиорлар билан пардалашгача бориб етди...

Қадим Шарқ жуда кўп урушларнинг, босқин ва қирғинбаротларнинг тирик гувоҳидир. Бу кўҳна замин ўтмишига назар ташласангиз, нечоғли парокандаликлар содир бўлганининг, шунинг оқибатида нечоғли жабру жа-

фолар келиб чиққанининг, қонлар дарё бўлиб оққанининг гувоҳи бўласиз.

Муҳтарам Президентимиз Ислом Каримов таъкидлаганидек, “Юртимиз неча бор таланган, босқинчилар неча бор Самарқанду Бухоро каби қадим шаҳарларимизни ёқиб юборган. Неча бор бу миллат қирғин қилинган. Лекин, барибир, озодлик, деб яна кўтарилган. Миллатнинг фидойи ўғлонлари озодлик деб ҳаётнинг юзини кўрмай ўтиб кетганлар”.

Она заминимиз қаъридан тарихнинг сўнгсиз ва изтиробли фарёди доимо силқиб туради.

Элим, юртим, озодлигим, деб оёққа қалққан қанчадан-қанча ўтюррак аждодларимиз яқин ўтмишда ўққа учгани ҳам аён ҳақиқатдир. Элнинг олтин бошлари, миллатнинг хур фикрлари кунни кечага қадар қатагон этиб келинганига тарих гувоҳ. Ким айтади, бу юрт қон тўкилмасдан, қурбонлар бермасдан озодликка чиққан, деб? Аждодлардан мерос бу Ватан беҳисоб йўқотишлар, мисли кўрилмаган талафотлар эвазига машаққатли кураш йўлини босиб ўтди ва ўз озодлигига эришди.

Давлатимиз раҳбари уқтирганидек, озодлик деганда, биз, аввало, неча-неча аждодларимиз шунга интилиб яшаганлигини, озодлик ҳисси асрлар мобайнида улар ҳаётининг мазмун-моҳиятини белгилаб келганини унутмаслигимиз лозим.

Соҳибқирон Амир Темур ҳазратларининг бутун умри жанговар тулпор устида ўтган. Улуғ бобомиз ўз халқини босқинчилар зулмидан озод этиб, қудратли салтанат тузган, она Ватан доврўгини дунёга таратган. Жалолиддин Мангуберди каби ёвқур баҳодирни шундай юксакликка кўтарган ҳам унинг Ватан озодлиги йўлидаги тенгсиз жасорати, ўн йиллар мобайнида Чингизхонга қарши толмасдан мардона курашгани билан изоҳланади, албатта. Шунинг учун ҳам истиқлолдан сўнг бу миллатпарвар сиймолар хотирасига чексиз ҳурмат ва эҳтиром кўрсатилди, уларнинг қаҳрамонликлари тилларда дoston бўлди.

Зеро, биз доимо эзгулик тараф бўлган халқмиз. Ота-боболаримиз ўзгалар бошига кулфат солишни ҳаёлига ҳам келтирмаган. Шу боис дунё халқлари ичида ўз ўрнимиз бор, доимо бошимиз тик. Қадим-қадимдан ота-боболаримиз она заминни гуллатиш, боғ-роғлар яратиш, юртни

обод қилиш ишқида яшаган, башариятга маърифат улашган. Шундай бўлгач, биз дунёдаги эзгуликпарвар халқлардан биримиз, десак, асло хато қилмаган бўламиз.

2. Тарихий адолат тантанаси

Худого шукр, бугун ўғил-қизларимиз, набираларимиз учун хору зорликда ўтган кунларимиз ўтмиш бўлиб қолди. Менинг назаримда, мустақиллик улар учун оёғи остида ер, боши устида осмон бўлгани каби табиий бир ҳол бўлиб туюлади. Майли, уларнинг руҳиятига ўтмишнинг маҳзун кунларидан оғриниш ҳисси ўрнашмасин. Улар ҳур туғилган. Ватанни ҳур кўрган. Улар истибдод зулми ва таҳқирдан ҳоли равишда униб-ўсди. Сохта мафкура сафсаталари онгу шуурида из қолдирмади. Уларнинг она Ватан деса арзигулик қуёшли Ватани бор. Она Ўзбекистоннинг жамики бойликлари, оқсоч тоғлар, дарёлар, улуғ аждодларнинг бебаҳо мероси, барча-барчаси шуларники, уларнинг ўз Она тили бор, ўз тилига эга авлодлар миллат бўлмоғи, халқ сифатида собит яшамоқлик хусусиятига эга бўлади.

Қудратли тарихга ворис бўлган, ўз ўтмишидан ғурурланишга ҳақли ўғил-қизлар улуғвор маънавий булоқлардан тафаккур чанқоқлигини қондириб, буюк қаҳрамонликларга юз буришади. Бундай камолотга етишган авлодларнинг эртанги куни ёруғ, манглайи ярқироқ, келажаги, албатта, буюк бўлади.

Президентимиз Ислом Каримов:

“Фарзандларимиз биздан кўра кучли, доно, билимли ва, албатта, бахтли бўлишлари шарт!” —дея кароматли фикр айтганларида мавжуд маънавий асосларга таянган, албатта.

Истибдод даврида Ватан, тил, тарих масаласида ёш авлод доимо алдаб келинган. Катта бир халқни маънавий жиҳатдан йўқ қилиб юборишга мутгасил ҳаракат қилинган.

Тарихни кўзгу дейишади. Бу кўзгуда шу ерда яшаб ўтган жамики аждодлар кечмиши, ота-боболаримиз ҳаёти намоён бўлади. Унинг юзига лой чаплаш — халқни тарихий хотирасидан мосуво этиш, демакдир.

Шўро мафкурачилари маълум даражада бунини удадай олдилар. Оталар шавкатидан ғурурланмаслик, ўз насабини билмаслик — миллий қиёфадан жудо бўлиш, қип-

қизил гумроҳлик эмасми? Бу ҳақда ўйласанг, кўрқиб кетасан киши, нимага деганда, мустабидлар сиёсатнинг энг таъсирли йўлини танлаган, халқлар бошига манқуртлик терисини кийдириб, қуллик ва қарамликка ялпи равишда кўниктираётган эди. Кишилиқ тарихида бундай ситам совет халқларидан бошқа ҳеч кимнинг бошига тушмаган бўлса керак. Бу, айниқса, биз учун жароҳатли ва унутилмасдир. Чунки биз оққан дарёнинг авлодларимиз. Аждодларимиз ўз ақл-заковати билан доимо дунёни ҳайратга солиб келган. Лекин истибдод даврида “Сен ҳеч ким эмассан, омисан, ёввойисан”, деган ҳақоратга чидаб келинди. Етти иқлимга оёғи етган, ҳар ишда адолатни байроқ қилган улуғ бобомиз Амир Темурни оқсоқ ва қонхўр деб бадном этдилар. Дунё сардафтарини шеър уҳмат билан бойитган, юлдузларни кашф этган халқни саводсизликда, маданиятсизликда айбладилар. “Сенларни шўро тузуми одам қилди, йўқса, ҳамон феодализм ботқоғига ботиб ётар эдинглар”, деб таҳқирладилар.

Оғир ўйлар кўнгилда оғриқ уйғотади. Сиз бир тасаввур қилинг, туппа-тузук бир одам, шоир ёки ўқитувчи “халқ душмани” деб бадном этилса! Чекистлар келиб, унинг уйини тинтув қилса, кўз ўнгида қизларини, аёлини ечинтирса...

Мен бу гапни осмондан олиб айтаётганим йўқ. Қатағон қурбони, халқ таълими ходими Носир Саидийнинг қизи Раъно Ашурбекова қон йиғлаб: “НКВД ходимлари уйимизни тинтув қилишди, — дейди. — Биз, ёш болаларни ҳам ота-онамиз олдида ечинтириб кўришди.

Онам ҳомиладор эди. Унга ҳам, ечинасан, дейишди, ечинтиришди. Бечора отам: “Гулсумхон, кечир, сизларни ҳимоя қилаолмайман”, — деб жовдираб йиғлагани ҳамон ёдимда. Шундан сўнг онам эс-ҳушидан айрилиб, руҳий касалликлар шифохонасига тушиб қолди...”

Бу қандай бедодлик? Ўша даврда бундай хўрлик ва ситамларнинг чек-чегараси бўлганми ўзи?

Мустабидлар назарида: бутун эл “халқ душманлари”дан иборат эди. Озод бўламан деган ўлимга гирифтор этиларди.

Буни тушуниш мумкин, мустабид тузум ўз ғанимларини қон қақшатган, аммо қатағон гирдобига тортилган оддий одамлар, минглаб, ўн минглаб бегуноҳ инсонлар —

аравакашлар ва чўпонлар, боғбонлар ва сувчилар, этикдўз ва ўқитувчилар қора ерга тиқиб юборилганига нима дейсиз? Хонумони куйиб кетган бу бева-бечораларнинг гуноҳи нима эди? Совет ҳукуматига нима ёмонлик қилган эди улар? Қандай кечирилмас гуноҳлари учун тақдирнинг бундай “мукофоти”га сазовор бўлишган?

Яхшиямки, дунёда ўзидан ортиб ўзгаларни ўйлайдиган серҳиммат инсонлар бор.

Президентимизнинг ташаббуси ва сазй-ҳаракати билан тарихий адолатнинг жой-жойига қўйилиши, “Шаҳидлар хотираси” зиёратгоҳи барпо этилиши, озодлик фидойилари, истибод даврининг барча қурбонлари, уларнинг ҳаёти билан боғлиқ ҳақиқатларнинг тикланиши ва хотирасига ҳурмат кўрсатилиши, истиқлол байрами арафасида қатагон қурбонлари ёд этилиши, ўйлайманки, инсонни эзгуликка даъват этувчи улуг ҳикмат, ёшлар учун улкан ибрат мактабидир. Бу тадбир, бу маросим, айниқса, ижод аҳли қалбида бошқача тугён уйғотади. Яъни Ватанинг, халқинг учун жонингни фидо қилсанг, бу халқ, она юрт сени ҳеч вақт унутмас экан.

Қатагон ҳақида ўйласам, кўз ўнгимда бир манзара гавдаланаверади. Қиш чилласи. Изғирин. Совуқ. Аёз этни жунжиктиради. Пастқам кулба. Эшик олдида уст-боши юпун бир болакай дилдираган кўйи йўлга тикилиб турибди. Совуқ унинг суяк-суягидан ўтиб кетган. У эса йўлдан, отасини олиб кетишган манзилдан сира кўз узмайди. Уйга кирса, қайтиб келаётган отасини кўрмай қоладигандек. Унинг истиқболига пешвоз чиқа олмайдигандек. Ичкарида эса бир бурда бўлиб, букчайиб қолган она, у ўғлини эмас, балки ўзини ишонтирмоқчи бўлган каби ҳадеб: “Отанг қайтиб келади, болам! — дейди. — Қайтиб келади!..”

Кеч киради. Бола отасининг тўнига ўралиб, ота бўйини туйиб ухлайди. Азонлаб яна отасини кутиб олгани ташқарига отилади. Бу ҳол ҳар куни давом этади, лекин отадан дарак йўқ. Кечга бориб, бола йиғлайди, кўнгли ярим...

Шу боланинг ҳасрати бутун ер юзига юк бўлади. Шу боланинг ўкинчи олдида тоғлар уқаланиб кетади...

Дарҳақиқат, ўтмишнинг қаро кунларига нигоҳ ташласанг, бу кунларнинг, озодликнинг қадр-қиммати моҳи-

ят эътибори билан тўла намоён бўлади. Ўша, миллат дея, халқ озодлиги дея ўз азиз жонларини фидо этганлар ҳам, қатагон қурбони бўлган минглаб оддий одамлар ҳам, уларнинг ортида қолган, умр бўйи хўрлик ва зорлик кўрган, ҳамон дил яраси битмаган зоту зурриёдлари ҳам бу ёруғ дунёга не-не орзу умидлар билан келган инсонлар эди, аслида. Уларнинг ҳам бошқалар каби яшашга тўла ҳақлари бор эди, аммо зулм-зўравонлик туфайли ҳаётнинг юзини кўрмай ўтишди. Шу маънода ўтганларни ёд этиш, тирикларнинг эса ҳаётлигида иззат-ҳурматини жой-жойига қўйиш, меҳр ва эътибор кўрсатиш улуг халқларга, улуг зотларга хос ҳиммат ва қарамдир.

Ҳа биз кўзимиз очиклигида тарихий адолат тантана қилганининг гувоҳи бўлиб турибмиз. Исми тилга олинганда етти маҳалла наридан қочиб кетгулик даражада ҳақоратланган минглаб юртдошларимиз, шулар қатори Беҳбудий, Чўлпон, Фитрат ва Қодирий каби юзлаб фидоийлар номини бошимизда кўтариб турибмиз. Уларнинг ҳаёт йўлини ўзимизга ибрат, деб биламиз.

Ватан озодлиги учун курашган, шу йўлда жонларини фидо этган Тумарису Широқ, Муқаннаю Маҳмуд Торобий, Жалолиддину соҳибқирон Амир Темур сиймолари доимо дилимизда, халқимиз уларга юксак эҳтиром кўрсатиб келмоқда, нимага деганда, биладики, озодлик осмондан тушган эмас.

Бунинг тасдиғи сифатида яқин ўтмишни, сўнгги қатагон қурбонларини эслаш кифоя, деб ўйлайман. Бундан ўн беш йилча муқаддам халқимизни муте ва оёқости қилиш учун озмунча тажовуз қилиндими, ахир? “Ўзбеклар иши” деган айбнома қанча оилани қон қақшатиб юборди, шаънимизни ер билан битта қилди. Одамларни “Мен порахўрман”, дейишга мажбур этишди. Бизни уюшган жиноятчиликда айблаб, дунёга жар солишди.

Хўш, бу ҳақорат нима учун керак эди?

Бутун бир халқ устидан бундай ҳукм чиқаришга кимнинг ҳаққи бор эди?

Бу адолатсизликдан мақсад — халқнинг руҳини синдириш, гурурини паймол этиш, ўзига, ўз истиқболига бўлган ишончини ўлдириш эди, холос. Аммо ўша нотинч ва мураккаб даврларда ҳам ҳақсизликка қарши қатъий ту-

риб мардонавор курашган, ўз халқини кўкрак кериб ҳимоя қилган шахслар бўлган, мен бунинг тирик гувоҳиман.

Президентимиз Қашқадарё вилоятида раҳбар бўлиб ишлаб юрган чоғларида ноҳақ жабрланган қанчадан-қанча юртдошларимизни қатъият ва жасорат билан ҳимоя қилган.

Ўдимда, бир сафар қабулига кирсам, у киши жуда ҳорғин қиёфада ўтирган эканлар, стол устидаги бир тахлам қоғозни мен томонга сурдилар. Бу — ноҳақ қамалган, қатағон этилган шўрпешоналар рўйхати эди.

Буларнинг айби нима? — дедилар Ислом Абдуғаниевич оғриқ ва изтироб билан. — Ҳар бирининг оиласи, фарзандлари, қариндош-уруғлари бор. Уларни бадном этишдан мақсад нима? Бу ноҳақликнинг олдини олиш, адолатни қарор топтириш, уларни озод этиш керак.

Ўшанда давлатимиз раҳбари ўз халқи, ўз миллати учун ҳар қандай оғир юмушни ўз зиммасига олишга тайёр матонатли инсон эканини юракдан ҳис этганман. Қонсираган империя, юрсанг, нега юрасан, тўхтасанг, нега тўхтайсан, турсанг, нега турасан, деб, бошимизда тегирмон тошини айлантираётган бир пайтда шундай қатъият кўрсатиш, замона зайлига қарши чиқиш осон бўлган эмас. Бунинг учун халқпарварликнинг ўзи кифоя қилмас эди, бунинг учун одамга битта юрак камлик қиларди.

Ислом Каримовни даврнинг ўзи майдонга олиб чиқди. У фақат Йўлбошчи сифатида эмас, балки жасоратли шахс сифатида ҳам ҳар биримизга ибрат намунасидир. Адолатпарварликни, юрт учун фидойиликни, бағрикенгликни у кишидан ўрганишимиз даркор.

3. Мустақилликнинг ўзак томирлари

Модомики, гап мустақиллик ҳақида экан яна шуни ҳам айтиш керакки, аввало, жамиятда шахс мустақиллиги шаклланиши лозим. Яъни, одамлар онгидаги ўзгариш, ўсиш, қалб кенглиги ва улуғлигига эришиш мустақилликнинг ўзак томирларидир. Давр нафасини туядиган, замон руҳини англайдиган, дунёвий тараққиёт тамойилларини ўзлаштирган юксак савияли кишилар сафининг кенгайиб бориши давлат ва жамият салоҳиятини оширади. Истиқлол йўлида собит турмоққа асос бўлади.

Ватанимиз асрлар мобайнида жаҳон цивилизацияси бешикларидан бири бўлган. Ўзбек халқининг башариёт

тарихида ўз ўрни, ўз мавқеи бор. Биз Беруний, ибн Сино, Имом Бухорий, ал-Хоразмий, Аҳмад Фарғоний каби ўлмас мутафаккирлар ворисларимиз. Биз улў аждодларимиз билан ҳақли равишда ифтихор қиламиз, шу билан бирга давлатимиз раҳбари Ислоҳ Каримов таъкидлаганидек: “Ҳар бир авлод тарихнинг ўзига тегишли саҳифасини ўзи ёзиши лозим”.

Масалага шу нуқтаи назардан қарасак, тарих сарҳисоби олдида ўн йил киприк қоққудек лаҳза. Лекин мана шу давр ичида асрга татиғулик маҳобатли ишлар қилинди. Биз ҳар соатда, ҳар сонияда онгу шууримизни янада чархлаб, башариятнинг шундоқ кўз ўнгида ўсиб, улғайиб, камол топяпмиз. Бугун ўз қадрини билган, гурурини баланд тутган ҳар бир юртдошимизнинг бирдан-бир эзгу мақсади – озодликни кўз қорачиғидек асрашдан иборат. Ҳар биримиз ўз қисматимизни озод диёримиз тақдири билан чамбарчас боғлаганмиз.

Комил бўлишга интилган халқ, албатта, ютади. Бундай халқнинг озодлиги, келажаги хавф-хатардан холи бўлади, аниқ қилиб айтганда, ҳар қандай шароитда ўз ҳақ-ҳуқуқини, эркинлигини, номус ва шаънини ҳимоя қила олади. Тўғри, салкам бир ярим асрлик истибдоднинг машғум асорати бир кунда шуурдан ўчиб кетмайди.

Қаранг, замонавий автоўл Қамчиқ доволнини босиб ўтди. Автомобиль ишлаб чиқариш саноати тарихида янги саҳифалар очилмоқда. Нефть ва газ, тўқимачилик саноати қанчадан-қанча улкан янги завод ва фабрикалар, қўшма корхоналар ҳисобига қудрат касб этди. Олтин ишлаб чиқариш саноати дунёвий миқёсда юксак поғоналарга кўтарилди. Лекин айрим одамлар онгига сингиб қолган эски тушунчаларнинг ўзгариши ҳамон қийин кечмоқда.

Инсоннинг онги заводдаги дастгоҳнинг оддий бир мурвати эмаски, уни янгилаб, эскисини яроқсизга чиқариш мумкин бўлса. Моддий оламга одамнинг муносабати ўзгариши учун теварак атрофга у очик кўз билан қараш, фикрлаши, мушоҳада юритиши лозим. Ҳар биримиз ўзимизга энг оддий бир ҳаётий саволни бериб кўрайлик: умримиз мазмунли ўтаптими? Қўлимиздан нима иш келади? Нимага қодирмиз ўзи? Агар қўлимиздан ҳеч иш келмаса, хўш, бунинг учун ким айбдор?

Дўппини бир четга олиб қўйиб, ўйлайлик-чи, хўш, нима учун энди биз осмондан чалпак ёғишини кутишимиз керак? Нима учун биров келиб оғиримизни енгил қилиб беради, деб умидвор бўлишимиз керак? Лоқайд, боқибегам, танбал ва ландовур бўлганимиз учун биримиз икки бўлмаётган бўлса, бунинг учун кимни айблаш даркор?

Ўзбекистонимиз, давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, чексиз имкониятлар мамлакати. Бу ўлкада ҳар бир инсон ўз салоҳиятини юзага чиқариши учун барча имкониятлар мавжуд. Мана, водийлик миришкор деҳқонларни олайлик, улар ҳатто ўз томорқасидан ҳар йили 5-10 миллион сўм даромад қилишмоқда Нега бошқа бир одам шундай қилмайди?

Андижон вилоятини бориб кўринг, бир қарич ери ҳам бўш қолмаган, албатта нимадир экилган. Лекин мамлакатнинг бошқа кўпгина ҳудудларида, дейлик, унумдор, серҳосил ердан, томорқадан ҳаммаям омилкорона фойдаланаётгани йўқ. Нимага деганда, айримларнинг ишлашга бўйинлари ёр бермайди. Томорқага маккажўхори экиб қўйишади, вассалом, яна нолишади.

Буни қандоқ тушунмоқ керак?

Эски замонда давлатнинг қўлига қараб яшашга ўрганиб қолган бундай кишилар ўз руҳиятини ўзгартирмаса, ўзлари ҳаракат қилмаса, уларнинг турмушига файз киритиб бўлмайди. Ҳолбуки, дунёнинг бирон-бир мамлакатаида Ўзбекистондаги каби хуштаъм, сархил ноз-неъматлар етиштириш мумкин эмас. Бундай серунум, жаннатмонанд ўлкада яшашнинг ўзи бахтку. Худога шукр дейишимиз, белни боғлаб ишлашимиз керак-ку, ахир?! Астойдил ҳаракат қилган, жон кўйдирган ҳеч вақт кам бўлмайди...

4. Толе юлдузининг қутлуғ зиёси

Мен дунёнинг жуда кўп мамлакатларида бўлганман, бой-бадавлат кишиларни ҳам, қашшоқ, тиланчиларни ҳам кўрганман. Катта-катта шаҳарларда оч-юпун одамлар қашшоқликда даҳшатли ҳаёт кечираётганининг гувоҳи бўлиб, кўзимдан тирқираб ёш чиққан, юрагим ўпирилиб тушган. Мен очлик туфайли йўл четида ўлиб ётган одамларни, қийналиб жон бераётган бахтиқароларни кўрганман. Жон таслим қилаётган боласи тепасида зор қақшаб

ийглаётган она бечорага кўзим тушганида, юрак-бағрим зардобга тўлган.

Пул танглайини кўтарган, пул ҳукмрон бўлган, бойи беҳисоб даражада бойликка, камбағали эса ҳаддан ташқари қашшоқликка гирифтор этилган, файзу барокатдан, меҳр-оқибатдан холи, аммо озод яшаётганига ярим асрдан ошган мамлакатлар бор, бу дунёда. Мен бундай ҳаётни сира ақлимга сиғдира олмайман, аммо не ажабки, шундай халқлар, шундай одамлар мавжуд ер юзида. Мана шундан келиб чиқсак, бизнинг мамлакатимиз истиқлолнинг дастлабки йиллариданоқ ўз тараққиёт ва келажак йўлини халқчиллик асосида жуда оқилона белгилаб олган. Иқтисодий-ижтимоий ҳаётимизнинг стратегик йўналишлари аниқ ва равшан. Ўзбекистон — бунёдкорлик, илм-маърифат, меҳр-оқибат, ҳиммат ва мурувват устувор бўлган, ўз фарзандларининг баркамол авлод бўлиб вояга етишига қатъий ишонган, шунга мустаҳкам замин яратган бағрикенг мамлакатдир. Унинг ўн йиллик залворли одимлари келажаги буюк эканининг тасдиғидир.

Табиийки, Ўзбекистонимизнинг муҳташам осмон-ўпар иморатдек қад ростлаб, осмонга бўй чўзаётганини кўриб, буни ич-ичидан тан олсада, алаmidан ўртангувчилар йўқ эмас. Улар бу юрт иқтисодий ҳалокат бухрониди қолиб кетишини, йирик давлатлардан қулоғига қарзга ботиб, қуллик сиртмоғига бўйин эгишини исташади, аммо ҳеч қачон бундай бўлмайди, эгали юрт эркини бермайди. Бугун давлатимиз раҳбари илгари сураётган улуг ғоялар эса улуг инсонларни вояга етказди.

Дарҳақиқат, юрт нотинч бўлса, бошингдан ўқ учиб турса, бу тенгсиз бунёдкорлик, буюк келажак ҳақида қайғуриш у ёқда турсин, ҳатто ичаётган бир пиёла чойинг ҳам заҳар-заққумга айланади. Агар кўчада ўқ овози эшитилиб, уйлар аланга ичида қолса, маънавияту орзу-ҳаваслардан нима фойда? Бундай вазиятда “Кабул-Фарғона компани” каби қўшма корхоналар барпо этилиши, “ЎзДЭУавто”да янги йўналиш ишга туширилиши мумкинми, ахир? Тўю тантаналар юракка сиғармиди?

Ватанимиз тинч ва осойишта, барқарор бўлгани учун, бу тинчликнинг буюк иродали посбони бўлгани учун кўнглимиз хотиржам, Мир Алишер Навоий ҳазратла-

рининг таваллуди шарафига тўй берамиз, кўркам боғ-роғлар ва муҳташам обидалар яратиб, озод юртимизни обод этамиз. Улуғ салафлар воситасида халқимизга, бир-биримизга иззат ва ҳурмат, ҳиммат ва эҳтиром кўрсатамиз. Зеро, бундай тўю тантаналар Ўзбекистонимизга ярашади.

Бу неъматларнинг барча-барчаси, шак-шубҳасиз, истиқлол туфайлидир. Бу ёруғ оламда одам боласи учун ундан кўра азиз ва табаррук, ундан кўра мўътабар ва улуғ тушунчанинг ўзи йўқ. Ўзини билган одам учун Ватанни озод кўрмоқ — энг улуғ саодатдир.

Мустақиллигимизнинг қутлуғ ўн йиллик тўйи арафасида яна шуни ҳам айтмоқчиманки, Оллоҳга ҳам, тарихга ҳам абадий бир шукронамиз бор. Бахтимизга, сиз билан бизга буюк бир Президент насиб этган. Биз унинг бошчилигида озодликка чиқдик, янги давлат барпо этдик, Ўзбекистонимиз байроғини дунё узра баланд кўтардик. Унинг бошчилигида XXI асрга қадам қўйдик. Бу аср — Ўзбекистон асри, буюк келажак асри бўлмай, юртимиз тоабад нурга тўлмай, иншооллоҳ!

2001 йил, август

ВОҲА ЖАВОҲИРИ

Ҳеч шубҳа йўқки, дунёда камдан-кам барпо этилган, собиқ Иттифоқ ҳудудида ягона бўлган, жаҳондаги энг замонавий технология ва техник ускуналар билан жиҳозланган мана шундай улкан мажмуанинг ишга тушиши наинки Қашқадарё воҳаси салоҳиятини, айти пайтда бутун мамлакатимизнинг индустрия қудратини янги босқичларга кўтаришига беқиёс ҳисси қўшади.

Президент Ислом Каримовнинг Шўрган газ-кимё мажмуи очилишига бағишланган тантанали маросимда сўзлаган нутқидан.

Эскилардан қолган бир гап бор: билмай туриб яхшини-яхши, ёмонни-ёмон дема. Ушбу ҳикматни ҳамма соҳада ҳам қўллаш мумкин деб ўйлайман. Ҳеч шубҳасиз, бошимизни қовуштирадиган, чексиз муҳаббат ва садоқат-

тимизга сазовор қутлуғ тушунча, бу — ягона Ватандир. Биз ўз табаррук тупроғимиз жонажон Ўзбекистонимизни билиб, кўриб, севиб келганмиз. Бу севгимиз туганмас ва абадийдир. Айни чоғда мана шу қутлуғ Ватанни бамисоли кафтимизда турган гавҳардек ардоқлаб, унинг хосиятини баб-баравар истифода этишимиз шарт. Қодир табиат бизга шундоқ табаррук заминни ато этибдирки, унда ўзимиз излаган барча илоҳий жилваларни учратишимиз мумкин.

Юртимизда осмонўпар тоғлар ҳам, чексиз-чегарасиз саҳролар ҳам, айқирган дарёлар ҳам — барча-барчаси мавжуддир. Айниқса, бу олмос қирраларни ўз кўзинг билан қайта-қайта кўрганингда меҳринг яна бўлакча товланиб кетади. Бир вақт Хоразмдан Қорақалпоғистон томон ўтаётиб, тўлиб оқаётган Амударёга боқиб, мана бу тўртликни айтган эканман:

Кимлигимни билар эдим озроқ,
Билар эдим элга суюклигимни,
Амударёни кўрганда бироқ,
Билиб қолдим буюклигимни.

Худди ўша манзилларда, яъни Уст-Юрт супаси устидан туриб, пастда ястаниб ётган уфқларга қадар чўзилган кенгликларга боққанимда кўзимга Тожмаҳал кўрингандек бўлиб кетди... Хуллас, Ватаннинг ҳар бир гўшасини жаннатнинг хосхонаси дейиш мумкин. Гапларим кўпроқ она табиатимизга дахлдордир. Буюк маънавиятимизчи? Бетакрор ва гўзал тилимизчи? Қадимий қадриятларимизчи? Улуғ ва муҳташам шаҳарларимизчи? Қалъаю кўрғонларимизчи?

Эҳ-ҳе... Буларнинг барчасини санаб улгуриш қийин. Гапнинг энг муҳими шундаки, мана шу қадимий ва гўзал Ватан истиқлол туфайли ўз эгаларининг қўлига, халқимизнинг тасарруфига ўтди. Мен бир шеъримда: “Юртим сени бойликларинг-чун севган фарзанд бўлса, кечирма асло”, дегандим. Ушбу сатрлар биз империяга муте бўлган чоғларимизда ёзилган. У салтанат пешволари чиндан ҳам биз билан бойликларимиз манфаати туфайлигина муомалада бўлганлар. Ер усти, ер остидаги хазиналаримизни беаёв талаганлар. Арзимаган аҳча ҳисобига неъматларимизни ўзлаштирганлар. Кечагидек эсимда: собиқ Итти-

фоқ халқ депутатлари сессиясида сўз сўраб, жумладан кишиш узумимизнинг килосини бир тийин нархлаб олиб кетаётганлигини айтмоқчи бўлганимда, наинки сўз беришган, балки ўқрайиб қарашган.

Аллоҳга беадад шукроналик бўлсинки, бугун барча бойлигимиз ўзимизники. Биз бойликка халқимизнинг ризқ-рўзи, Ватанимиз қудратининг манбаи деб қараймиз ва шу сабабдан уни авайлаш ва кўпайтиришга ҳаракат қиламиз. Кўриниб турибдики, бу туйғу бойликка ружу қўйиш психологиясидан батамом йироқдир. Мен бугунги кунда «юртим, бойликларинг ўзинга буюрсин, дастурхонинг мўл-кўл бўлаверсин», деб қуйлаган бўлардим. Ана шу маънода биз ўз мустақиллигимиз билан фахрланар эканмиз, халқимизнинг мислсиз меҳнати туфайли бунёд бўлаётган буюк иншоотларга боқиб чексиз фахрга тўламиз. Бу табиийдир. Кунни кеча Қашқадарё заминида қад кўтарган Шўртан газ-кимё мажмуини бориб кўрганимда, худди Амударёга боққанимдаги каби ҳайратга тушдим. Ифтихорим ортди. Ва ана шу асно Ўзбекистоннинг оёққа туриб, жаҳонга юз тутаётганлигининг сабаби нима, деб ўз ўзимга хитоб қилгандек бўлдим. Ҳеч шубҳасиз, бу тарихий ҳодисотларнинг бош сабабчиси — Истиқлол. Ҳеч шубҳасиз, муаллифи ва раҳнамози Президент Ислом Каримовдир.

Мен Шўртан газ-кимё мажмуига унинг доврўгини аввалдан эшитиб, атайлаб кўргани келдим. Мен, албатта, иқтисодчи эмасман. Балки кўпгина рақамларни шарҳлаб беролмасман. Бироқ, муҳими шундаки, юртимизда жаҳонда тенги кам улуғ бир коргоҳ пайдо бўлди. Унинг бош меъмори Юртбошимиз эканлиги, яқиндагина Йўлбошчимиз ушбу мажмуанинг халқаро тақдимотида шахсан ўзлари иштирок этганликлари менга шоён бир руҳ бағишлаб турарди. Хўш, энди бу Шўртан газ-кимё мажмуининг қаерда, қачон пайдо бўлганлиги ҳақида ўқувчиларимизга такрор бўлса-да, яна бир карра маълумот бериб ўтсак.

Очил дастурхон

Албатта, ер юзидаги барча конлар ҳам бир-бирига ўхшаш бўлса керак. Бироқ Шўртан газ конларининг ўзига хос таржимаи ҳоли бор. Такрорланмас тафсилотлари бор.

Унинг табиий равишдаги сир-синоатию кароматини бафуржа таърифлайдиган бўлсак, қуйидаги манзара намоён бўлар экан: тасаввур қилингики, ернинг қаъридан қандайдир қудратли нафас уфуриб турибди. Бу жўшқин нафасда бизнинг кўзимиз илғайвермайдиган қанчадан-қанча мўъжизалар ҳам бор экан. Агар бу нафасни, яъни газни ўчоққа улаб ёқиб юборадиган бўлсак, одатдагидек кучли аланга пайдо бўлар экан-у, аммо унинг таркибидаги ўша унсурлар ҳам бекордан-бекор ёниб кетаверар экан. Агар бу газни ҳафсалаю илм билан оқини оққа, кўкини кўкка ажратиб олсак, тамомила бошқача кўринишдаги манзара пайдо бўлар экан. Мутахассисларнинг айтишларича, мана шу газимиз таркибидан 148 турдан зиёд полиэтилен ишлаб чиқариш имконияти бор. Буни баралла очил дастурхоннинг ўзи десак бўлади. Буёғини ўзингиз тасаввур қилиб кўраверинг. Шундоқ бебаҳо бисот бизда мавжуд экан-у, уни юзага чиқариш учун курашлар жараёни қандоқ кечган экан? Ва ниҳоят, бу гаройиб ва улуғвор гоё бизнинг заминимизда аслида қачон пайдо бўлган?

Нуриддин ЗАЙНИЕВ (мутахассис) ҳикояси:

— Мен ўша пайтларда, яъни 1986 йилнинг охири — 1987 йилнинг бошларида Қашқадарё область партия қўмитасида ишлар эдим. Ислом Абдуғаниевич раҳбар бўлиб келган кундаёқ барча соҳалар қаторида биринчилардан бўлиб газ саноатидаги аҳвол билан қизиқа бошладилар. Демак, биринчи раҳбар аввалдан бу соҳанинг муаммоларини теран ва пухта ўрганган экан. Ислом ака ишга келганларининг учинчи кuni, яъни 1986 йилнинг 30 декабрида «Шўртангаз» корхонасининг ёрдамчи хўжалиги мажлислар залига соҳа мутахассисларини йиғиб, оддий ишчилар, мутахассислар билан суҳбатлашдилар. Ушанда шу нарса бизга ҳам яна бир карра аён бўлдики, газимиз марказга — Москвага сув текинга кетар, ишчи-хизматчиларнинг ҳолидан биров хабар олмас экан. Ўзи газ чиқарган Қашқадарё аҳлининг атиги 4 фоизигина ундан баҳраманд бўлар экан. (Бу кўрсаткич Ислом Каримов саъй-ҳаракати билан ўша йилларда 37-40 фоизгача кўтарилган эди). Бундан ташқари, ушбу газнинг таркибидаги катта миқдордаги этан, пропан каби ҳар хил бебаҳо моддалардан фойдаланилмаган. Улар беҳудага ёниб кетаверган. Собиқ Иттифоқ раҳнаmolари бизда тайёр маҳсулот ишлаб чиқарилишини, жумладан, қайта ишлаш саноати

барпо бўлишини мутлақо хоҳлашмаган. Ҳолбуки, Ислом Каримов Қашқадарёда иш бошлаган кезларидаёқ собиқ Иттифоқ раҳбарияти олдига буни бир неча бор қўйган, улардан садо чиқмаган. Ўзбекистонда маҳсулот ишлаб чиқарадиган корхона пайдо бўлиб, шу атрофдаги ва бошқа муҳитлардаги бозорни касод қилиб юборишини улар яхши билишган. Шу сабабли бунинг учун ресурс ажратмай, юртимиз истиқболига ғайирлик билан қарашган. Яъни Осиёда келажаги порлоқ маскан пайдо бўлишини улар, албатта исташмаган. Бунинг устига собиқ Иттифоқда зарур технологиянинг ўзи ҳам бўлмаган. Четдан олишни эса улар исташмаган. Ўшанда И. Каримов «Шўртангаз»нинг бош муҳандиси Олег Георгиевич Блюмберг ва бошқа мутахассислар — Руслан Абдуллаев, Эркин Вагапов, Ўктам Эшмуродов — ҳаммамизга топшириқ бериб, жаҳондаги шу соҳага доир энг мукамал технологияларни ўрганиб, менга таклиф беринглар, ўргана-веринглар, барибир бу муаммонинг охирига етамиз, деганлар. Ислом Абдуғаниевичнинг феълларида айтган сўзининг устидан чиқишдек буюк фазилат мавжудки, ниҳоят, юртимиз истиқлолга эришиб, у киши мамлакат раҳбари бўлгач, аввал армон бўлган режаларини бирма-бир амалга ошира бошладилар. Ана шуларнинг энг оламшумулларидан бири бугун, биз кўриб турган Шўртан газ-кимё мажмуидир. Урни келганда мен у кишининг яна бир фазилатларини айтай. Ислом Каримов гдлянчилик даврон сурган ўша мураккаб ва таҳликали пайтлардаёқ маҳаллий кадрларни ҳимоя қилишга, ўстиришига, тарбиялашга, ёшларимизни камол топтиришига катта эътибор берардилар. Ўзбекистоннинг ҳамма гўшаси боғ-роғ бўлишини орзу қилар ва имкони борича бу хайрли ишларга шахсан ўзлари бош-қош бўлардилар.

Ҳозир биз Шўртан газ-кимё мажмуи тарихига бевосита алоқадор бўлган йирик мутахассислардан бирининг сўзларини келтирдик. Демак, маълум бўляптики, дунёда ҳеч бир эзгулик ўзидан-ўзи юзага келавермас экан. Бундоқ тарихларни астойдил ўрганиб, қоғозга туширадиган бўлсак, йирик асарлар яратиш мумкин. Дарҳақиқат, бу ерда ҳар бири адабий асар қаҳрамони бўлишга арзидиган замон кишилари меҳнат қилаётирлар. Эҳтимол бирининг ёши улугроқ, бошқаси ёшроқдир. Лекин уларнинг ҳаммаси ўз ишига шу қадар меҳр қўйганки, бамисоли қуш ўз ошиёнига парвона бўлгани каби. Мен мажмуанинг

ўзаги ёшлар эканлигини, уларда биз орзу қилган кўпгина фазилатлар мавжудлигини кўриб ниҳоятда қувондим. Аввало уларнинг малакаси юксак, энг замонавий технологияларни мукамал билади, хорижий тилларда бемалол гаплашади, дунёқараши кенг, маънавиятнинг хоҳлаган мавзусида мулоқот юргуза олади. Жумладан, уларнинг шеъриятимизга ҳам нечоғлик ошуфталигига ўзим гувоҳ бўлдим. Намангандан келиб ишлаётган Динора Осимова деган қизнинг жўшиб шеър ўқишларини айтмайсизми?!

Президентимизнинг ёш авлодга ҳамиша таяниш лозимлигини уқтиришлари, яъни янги Ўзбекистонни барпо этишда уларга катта ишонч билдираётганлиги нақадар ҳаққоний эканлигини яна бир бор теран ҳис қилдим. Компьютерлар ёнида ишлаб турган ёшлар қаторида бирикки хорижлик мутахассислар ҳам бор экан. Уларни гапга тортиб, ёшларимизнинг савияси ҳақида таассуротларини сўрадим. АҚШдаги «АББ Луммус Глобал» компаниясининг вакили Сливю Бордену ва франциялик Жорж Эсте саволимга жавобан бир овоздан бош бармоғини кўтариб, «окей, окей» дейишди. Лабораторияларимиз ҳам юксак даражада эканлигини мамнуният билан қайд этишди.

Биз таърифлаётган ана шу йигит-қизларимиз сафида яқиндагина Президентимиз билан учрашиб, у кишидан оқ фотиҳа олганлар, албатта, кўп эди. Мен улардан айримларининг номларини келтириб ўтай. Одил Темиров, Акмал Асроров, Зиёда Жўраева, Гаяна Гаспарян ва бошқалардир. Буларнинг кўпчилиги Қашқадарё вилоятининг олис қишлоқларида туғилиб ўсган, яна бир қанчалари эса республикамизнинг турли минтақаларида вояга етган мутахассислардир. Мажмуанинг ҳозирги раҳбари Ҳабибулла Алиев Фарғонанинг асл фарзандидир. Ҳабибулла Маматвалиевич корхонанинг таянчи бўлган ёшлар ҳақида тўлқинланиб сўзлади:

— Йирик газ-кимё комплексимизнинг ёшлари — Президентимиз орзу қилган ёшлар. Улар нафақат ўз ишининг устаси, айни пайтда, онги, салоҳияти ўсган, маънавияти етук ёшлар. Ҳаммаси чет тилларни яхши билади. Улар озод мамлакатимизнинг бугуни ва келажасидир.

Мен мамлакатни бақувват қиладиган ушбу корхонанинг иш жараёни билан танишар эканман, мутасаддилардан унинг шу дамлардаги фаолияти қандай кечаётир деб сўрадим.

Бош муҳандис Ўктам ЭШМУРОДОВ ҳикояси:

— Мен мана шу комплекс қурилишида биринчи қозиқ қоқилган кундан бошлаб ишлаб келаман. Бу мажмуа ғоят қисқа фурсатда — уч йил ичида қуриб битказилди. Эсимда: қурилиш авжига чиққан паллаларда одамлар ишга мурчадай (чумолидай) тармашган, бир вақтнинг ўзида 10 мингдан ортиқ киши, биргина самосвалнинг ўзидан мингга яқини, яна шунча миқдордаги бошқа техника воситалари сафарбар этилганди. Ноёб технология ускуналарини ўрнатиш ва созлашда қанчадан-қанча чет эллик мутахассислар биз билан ёнма-ён ишлашди. Мана, ниҳоят, ишни бошлаб ҳам юбордик. Бизнинг маҳсулотларимизнинг ранг-баранглигини бир тасаввур қилиб кўринг: турли уй-рўзғор буюмлари, қошиқдан тортиб челақкача, қувурдан тортиб ғўзанинг ёпинғич плёнкасигача, катта ҳажмли қоп-қанордан тортиб, кабель маҳсулотларигача, эҳ-ҳе, санайверсангиз адоғи йўқ. Буларни яратиш учун кетадиган маҳнату маблағ қанчалик катта бўлмасин, улардан мамлакат кўрадиган даромад ниҳоятда улкандир. Корхонамизнинг ўзига хошлигидан яна бири шундаки, ярим соат ичида буюртмачи хоҳлаган маҳсулотини тайёрлаб бера оламиз. Адибларимизнинг образли иборалари билан айтганда, бир зумда истаган таомини пишириб беришимиз мумкин.

Корхона раҳбарларининг гувоҳлик беришларича, мажмуа очилган кун кўёш чарақлаб турган эди. Нуроний қарияларимиз Президентимиз билан учрашиб, дуои фотиҳа қилишганди. Дарҳақиқат, янги коргоҳнинг фаолияти ва қурилиши нечоғлик мўъжизавий, жаҳоншумул бўлмасин, унинг ҳар бир кунини миллийлик, ўзбекчилик билан боғланиб кетган. Чунончи, мен ўша ерга борганимда навбатдаги маҳсулотлардан бирининг ишлаб чиқарилиши йўлга қўйилиши муносабати билан қўй сўйилиб, қон чиқарилиб, ош тортилаётган экан. Фузорлик мўътабар бир қария Юртбошимиз шаънига, мажмуа баракасию меҳмонлар шаънига дуолар қилди.

Хуллас, Шўртан газ-кимё мажмуаси деб аталмиш дostonни яна қанча-қанча куйласак, шунчалик оз. Буюк дарё пишқириб оқа бошлади. Алпомишнинг Бойчибори ўзининг қанотини кенг ёйди. Ўзим туғилиб ўсган ушбу қадрдон чўллар бағрида бамисоли мўъжизага дуч келганимни сираям яширмайман. Қурилган бу иморатларга қа-

ранг. Ҳар бири эртақлардаги саройлар янглиғ гўзал ва мафтункор. Очигини айтсам, дунёнинг тараққий этган мамлакатларида шу каби даргоҳларни кўрганда ўзимизда ҳам шундоқ кошоналар қачон бунёд бўлар экан, деб орзу қилганмиз. Бугунги кунда ўзимизнинг Шўртанободимизда барпо бўлган мўъжиза шаҳарчани кўз олдингизга келтиришга ҳаракат қилай: бири биридан сулув иморатларни ку айтиб ўтдим. Чўл бағрида бунёд этилган ушбу масканни қуршаб турган манзаранинг ўзини бир шеър деса бўлади. Бир ёнда соҳилида лайлақлар солланиб юрган, мавжларида ёввойи ўрдақлар қалқиб сузаётган мовий кўл. Чоратрофда нозик дид билан ўтқазилган турфа дарахтлар, бобо саксовуллар. Орадан сал вақт ўтмай бу дарахтлар бўй кўрсатса, ушбу масканнинг нечоғлик бетакрор гўшага айланишини тасаввур қилиш қийин эмас. Шу соҳага тегишли рақамларнинг баъзиларини келтириб ўтсам, ортиқча бўлмас. Мажмуа атрофида 450 гектарга яқин яшил ўрмон пайдо бўлди. Қарийб 1 миллион туп кўчат ўтқазилди. Ҳар ёнда озодалик, саришталик. Ўрмончиларга раҳмат.

Менинг назаримда буларнинг барчасидан ҳам азизроқ бир ҳақиқат мавжуд, яъни наинки чаманзор, балки одамларимизнинг чеҳралари ҳам ўша чаманзордек барқуриб турибди. Кўзларида мамнуният, эртасига ишонч чарақламоқда. Бундай чоғда ҳаммамизга худди шу янглиғ кўтаринки руҳ ва олий кайфиятни ато этган истиқлолимизга, унинг буюк Меъмориغا миннатдорлик туйғусини яна бир карра ҳис этамиз. Яна бир карра халқимиз учун, мамлакатимиз учун тинчлик ва осойишталик нечоғлик шарт эканлигига иймон келтирасиз.

Яна бир қувончли воқеани эслатиб ўтай, қадриятларимиз, давлатчилигимиз тимсолларининг энг муҳташами бўлган қадим Шаҳрисабзнинг 2700 йиллигига тарадуд кўрилмоқда.

Шаҳрисабз ҳақида икки оғиз сўз. Маълумки, ушбу шаҳар Самарқанд каби ЮНЕСКОнинг қарорига кўра, жаҳондаги энг мўътабар шаҳарлар рўйхатига киритилди. Ҳақиқатан ҳам Шаҳрисабз – шаҳри Кеш наинки меъморий ёдгорликлари, балким улуғ зотларнинг зуваласи олинган қутлуғ замин сифатида ҳам қадрлидир. Авваламбор, бу замин соҳибқирон Амир Темурнинг бешиги. Ушбу маънода Ҳисрав Деҳлавий, Мирзо Бедил, Мирзо Ғолиб

сингари зотларнинг бобокалонлари яшаб ўтишган. Мен доимо такрор-такрор айтиб келаман: Шаҳрисабз ҳақида асар яратиш учун яна бир Ойбек керак бўлади. У шундоқ қутлуғ мавзу!

Қадимий қўрғонимизга бошқа шаҳарлар қатори Юртбошимизнинг юксак даражадаги эътиборини кўриб, билиб турибмиз. Шаҳрисабзнинг 2700 йиллигини нишонлаш юзасидан тайёргарлик ишлари бошлаб юборилди.

Модомики, Ватан тараққиёти, халқ турмуши фаровонлиги, эл-юрт тинчлиги бош мақсадимиз экан, ушбу соҳаларда бутун мамлакатимиз бўйлаб қилинаётган улуғвор ишлар, қурилаётган буюк иншоотлар — барча ўзгаришлар ҳеч шабҳасиз мустақиллигимиз шарофати ва Юртбошимизнинг доимий раҳнамолиги туфайлидир.

Ишонч ва ифтихоримизнинг асл манбаи ҳам шунда!

2002 йил, январь

“... ҚИЛҒОНЧА БОРДУР ЯХШИЛИҒ”

Халқимиз ўзининг улуғ фарзанди Алишер Навоийнинг номини асрлар оша қалб гавҳари янглиғ асраб-авайлаб келмоқда. Бироқ бошимизга тарих солган ранжу балолар туфайли биз қадриятларимиздан узоқлашиб ҳам қолган эдик. Демакким, Навоий бобомиз ижодий мероси ҳам ёдгорлик рамзига айлана бошлаган эди.

Мана, ниҳоят замонлар эврилиб биз яна қадриятларимизга, яъниким буюк Навоийга ҳам қайтадан яқинлашиб бормоқдамиз. Бу улуғ жараён давлат сиёсатига айланди. Бу жараён мамлакат Президентининг диққат марказида турибди. Биргина ўтган йили бобомиз номидаги шаҳарда ҳазратга қўйилган улкан ёдгорлик мажмуини эслатиб ўтишим мумкин.

Навоийни англаш ўзлигимизни англаш эканлигини тобора теранроқ тушуниб бормоқдамиз. Биз бу муқаддас кўникмаларни ёш авлодлар шуурига ҳам сингдиришга ҳаркат қилаётгирмиз.

Хуллас, биз энди Навоийни тушуниш даражасига кўтарилишимиз лозимлигини билиб қолдик. Тўғри, буюк

шоир ижоди олимлар тарафидан тадқиқ этилган ва тадқиқ этилаётир. Тўғри, шоир ғазаллари мусиқа оламини безаб турибди. Бироқ биз бу улуғ зот ҳаёти ва ижодидан қелиб чиқадиган кўпгина ибратларга ҳам эътибор беришимиз шарт, деб ўйлайман. Авваламбор, Алишер Навоий юксак маърифат эгаси, теран маънавият соҳиби, одамийлик тимсоли бўлган улуғ шахсдир. Навоий ўз ҳаёти давомида муттасил равишда турли низо ва можароларни омон-омонлик билан ҳал қилиш учун ўша давр раҳнамоларига кўмак берди. Юртда тинчлик тушунчасини шоир эмас, олий зарурат деб билди ва шу йўлда курашди.

Бу улуғ шоир ижодий маҳсулидан қатъи назар, бениҳоя донишманд инсон эди. Айтган гапни айт, айтмас гапдан қайт, қабалида иш юритган бу доно зотнинг ҳар бир хатти-ҳаракати биз учун ибрат бўла олади. Наинки айрим шахслар, наинки айрим гуруҳлар, ҳатто баъзан халқлар ўртасида низою нифоқлар чиқаришга уриниб, ер юзини безовта қилаётган бугунги тўдаларга ҳам Навоий бобомизнинг кўшқларига битилган ушбу мисралар жавоб эмасми:

Олам аҳли, билингизким,
иш эмас душманлиг, ёр ўлунг
бир-бирингизгаки, эрур ёрлиг иш.

Мен бу ўринда Навоий бобомизнинг нафақат ижоди, балки ҳаётининг фаолиятлари ҳақида сўзлаётиман.

Иккинчидан, Алишер Навоий ўзининг буюк истеъдоди билан ўша даврдаёқ адабиётимизни ўртамиёначилик ботқоғидан олиб чиқиб кетди. Сўзни илоҳий деб билди. Икки сўзни бир амаллаб қофиялаб, саёз, сийқа фикрларни шеърини деб кўтариб юрганлар ҳозир кўп бўлгани сингари, ўша даврда ҳам мўл эди. Навоий шеърини қофиябозлик эмас, балким улуғ санъат эканлигини ҳар бир сатри орқали исботлади. Ҳазратнинг бирор байти йўқки, унда доҳиёна ташбеҳлар учрамасин. Масалан, ёрнинг лабига учуқ тошган ҳолатни Навоий, мана қандай лутфу назокат, мутойиба билан тасвир этадилар:

Эрмас учуқ, шакарга ёпишти чибин пари,
Икки лабим билди они олсам дудоғидин.

Асл шеърят мактабини ўтмаганлар бугун ҳам Навоидан ўрганиб, унинг даҳоси қошида ҳушёр турсалар яхши бўларди.

Нонни азиз билган “нон” деган сўзни ҳам азиз биледи. Модомики, шундоқ экан, биз Навоий бобомизга наинки улуғ шоиримиз, балки обрўйимиз, шону шавкати-миз, дахлеиз мартабамиз, савиямиз мезони сифатида ҳам қараймиз. Шу маънода бобомиз ҳақида бирор асар ёзишга киришганда уни уддалай оламизми ёхуд Навоий мукофотига номзодимиз қўйилса, унга муносибимизми-йўқми — ўйлаб қўришимиз керак.

Турфа, кўрким, халқ коми бирла
умрим бўлди сарф —

дея ёзган шоир, ҳақиқатан ҳам, бутун ҳаёти ва ижодини халққа бахшида этган эди.

Алишер Навоий ўзбекнинггина эмас, балки бутун инсониятнинг буюк фарзанди бўлиб турибди. Бобомизга эҳтиромимиз туганмас ва абадийдир. Мана кўшни диёрларга тинчлик замонлари келди. Эндиликда биз улуғ ҳазратнинг қабрларини ҳам обод ҳолда кўришни хоҳлаймиз. Зеро, дунёда инсонлар бир-бирларига яхшилик қиладиган замонлар етиб келди, десак бўлур. Бунга инсонларни тарихий вазиятларнинг ўзи ундаётир.

Навоийнинг яхшилик қилмас экансан, ҳеч курса ёмонлик қилма, деган нидоси бугун ҳам жаранглаб турибди:

Яхшилиг гар қилмаса, бори ёмонлиг қилмаса,
Ким ёмонлиг қилмаса, қилгонча бордур яхшилиг.

2002 йил, февраль

ҚАЛБИМНИНГ АМРИ БИЛАН ЯШАЙМАН

— Абдулла ака, Ватанимиз истиқлолининг дастлабки 10 йили ҳам тарих саҳифасидан жой олди. Халқимиз ҳаётида батамом янги тарихни бошлаб берган бу даврда юрт ва миллат тақдирида юз кўрсатган ўзгариш, янгиланиш

жараёни ижодкор сифатида Сизни бефарқ қолдирмайди, деб ўйлайман.

— Албатта, истиқлолнинг ортда қолган ўн йили халқимиз тақдирида янги тарихнинг бошланиши, қадр-қиммат, шаън-шавкатнинг тикланиш даври сифатида беқиёс аҳамият касб этди. Агар буни жайдари тилда ифода-лайдиган бўлсак, одам одамдай ҳаётдан қониқиб, завқ олиб яшайди. Зотан, менинг ҳаётим жамият ҳаёти билан чамбарчас боғлиқ экан, ўн йиллик бу давр юртимиз учун ҳам ана шундай шиддатли кечди. Биз истиқлол туфайли ҳаётимизда юз кўрсатган туб ўзгариш, ақл бовар қилмайдиган воқеа-ҳодиса ва шаклланишнинг нафақат гувоҳи бўлдик, балки ана шу жараённинг бевосита иштирокчисига айландикки, биз Юртбошимиз раҳбарлигида янги даврнинг яратувчилари эканлигимиздан ҳар қанча фахру ифтихор қилсак арзийди.

— **Маълумки, Президентимиз ташаббуси билан 2002 йил Қарияларни қадрлаш йили деб эълон қилинди. Сизнинг назарингизда, бу ташаббус замирида қандай эзгу мақсад мужассам?**

— Аввало, шуни айтишим керакки, ўтаётган йили-мизнинг Қарияларни қадрлаш йили деб эълон қилиниши ғояси халқимизнинг миллий қадриятларига тўла ҳамоҳанг, уйғун. Яна шуни айтиш жоизки, бу ғоя ҳам тарихий, ҳам ахлоқий, ҳам ижтимоий нуқтаи назардан чуқур маъно-мазмунга эга.

— Халқимизда кексаларни ҳурмат қилиш, иззатини жойига қўйиш, дуосини олиш азалий фазилат ҳисобланади. Ўтган йил, яъни Оналар ва болалар йилининг Қарияларни қадрлаш йили билан ўрин алмашишида ҳам чуқур рамзий маъно кўраман. Энг муҳими, буларнинг бари моҳият эътибори билан инсон манфаатларига хизмат қилади.

— Абдулла ака, ўзбек халқи Сизни бетакрор ва хасос шоир сифатида юксак қадрлайди. Бу юртда Сизнинг дилбар шеърларингиз кириб бормаган биронта ҳам хонадон йўқ десак, асло хато бўлмайди. Сизнинг ижодингиз юзасидан кўплаб тадқиқотлар яратилган, илмий изланишлар ҳам олиб борилаётир. Бир сўз билан айтганда, сизнинг ижодингиз ўзининг муносиб баҳосини олган ва олаётир. Айтингчи, ўзингиз, аини шу бетакрор шеърятингизга қандай баҳо берасиз?

– Агар ўтган умр йўлимга назар ташласам, қизиқ ҳолни кўраман: гарчи, ҳаётим давомида бетиним ижод қилиб келган бўлсам-да, яна анча вақтим бўш ўтгандек туюлади. Бу кайфият қалбимдаги ижодга, шеърятга ташналикдан туғилса керакда. Мен ҳамиша кўнглим эҳтиёжидан келиб чиқиб, юрагимга таъсир қилган нарсалар ҳақида ёзишга уринганман. Ҳар бир шеъримнинг ўзига хос тарихи бор, дейишим мумкин.

Агар ҳаётда мўъжиза рўй бериб, ўтган умрни қайтадан бошлаш имкони туғилса, яна шу ижод йўлини танлаган бўлардим. Фақат ўтган умр йўлимда ўзимга боғлиқ бўлмаган тарзда йўл қўйилган хато ва нуқсонларни такрорламасдим. Мен учун ижод қилиш – қалб эҳтиёжидир.

– Гап ижод, унинг машаққатлари ҳақида бораётган экан, таржима масаласини четлаб ўтиш мумкин эмас. Айтишларича, таржима борасида сизнинг омадингиз чолмаган дейишади. Бунга ўзингиз нима дейсиз?

– Ҳа, ҳақиқатдан ҳам шундай. Шуни айтиш керакки, таржима энгил иш эмас, унинг нозик ва ўзига хос томонлари бор. Услублар мос келмаса қийин. Айтайлик, Расул Ҳамзатовнинг шеъряти Роберт Рождественский таржимасида Робертга ўхшаб қолган. Унинг таржимасида биз кўниккан Ҳамзатов йўқ. Шунақа гаплар.

– Сизнинг энг яхши таржимонларингиз кимлар?

– Наум Гребнев, Александр Файнберг, Римма Казакова, Игорь Шкляревскийлар.

– Ўзингиз ҳам таржимон сифатида самарали ижод қилгансиз...

– Шуни айтишим керакки, ҳар бир ижодкорнинг ижодида таржима муайян аҳамият касб этади. Бу ҳол менинг ижод йўлимда ҳам мустасно эмас. Мен А.Пушкин, Н.Некрасов, Л.Украинка шеърятини ўз тилимга ўгирганман. Биргина Дантенинг “Илоҳий комедия” (“Дўзах”) асари таржимаси устида ўн беш йил ишлаганман.

– Сиз қайси шоир ва ёзувчиларнинг ижодини ўзингизга руҳан яқин, деб ўйлайсиз?

– Бу ҳақда фалон ижодкор менинг руҳимга яқин деб яқинг жавоб бериш қийин. Мен ўзимни файласуф деб ҳисобламайман, аммо дунёни таҳлил орқали қабул қиламан. Навоий, Саъдий сингари мумтоз шоирларнинг ижодий меросига қайта-қайта мурожаат қилишдан толиқ-

майман. Уларнинг ижодидаги мантиқнинг чуқурлиги, санъатнинг юксаклиги ҳайратга солади. А.Пушкин ва Н.Некрасов ижодини ҳар сафар мутолаа қилганимда, чексиз баҳра оламан. Абдулҳамид Чўлпон, Ҳамид Олимжон, Фафур Фуломнинг алоҳида асарларига ҳурмат билан қарайман.

– Сизнинг назарингизда, маънавий ва моддий қадриятлар нимани англатади?

– Маънавий қадриятлар чексиздир. Инсоннинг энг бебаҳо фазилатларидан бири самимият, деб биламан. Эҳтимол, шунинг учун ҳам мен ҳаётда кўп марта алдандирман... Эҳтимол, шу боис мен ҳаётда кўпинча ўзимни ёлғиз ҳис этгандирман. Албатта, дўстларим кўп, лекин руҳан яқин, ҳамфикрлар кам...

Моддий бойликлар ҳақида эса, ростки гап, нима дейишни ҳам билмайман. Мен коллекционер ҳам, антиквар ҳам, самолёт, мол-мулк, супермаркет эгаси ҳам эмасман. Ростини айтсам, бойлик йиғиш, мол-мулк тўплашга кўнглимда ҳавас йўқ. Эҳтимол, бу нотўғридир, балки мол-дунё тўплаш ҳам керакдир. Билмайман.

– Инсон ҳаёти жамият ҳаётининг ажралмас бир бўлагидир. Ҳаётда шундай воқеа-ҳодисалар бўладики, унинг силсиласи кишини нафақат ҳайратга солади, балки дунёқараши, тасаввури ва ҳатто умр йўлини ҳам ўзгартириб юбориши мумкин. Айтинг-чи, ҳаётдаги қайси воқеа-ҳодиса сизга ана шундай таъсир кўрсатган?

– 1991 йилнинг 31 августида Ватанимиз мустақилликка эришиши ва ниҳоят, Соҳибқирон Амир Темурнинг буюк тарихий шахс сифатида эътироф этилиши ҳаётимда то абад унутилмас воқеа бўлиб қолади. Ахир, ана шу буюк бобомизга азалдан юксак эҳтиром билан қараб келганман, унинг шахси орқали дунёга назар ташлаганман. Шўро замонида Соҳибқирон бобомизга нисбатан ғайриинсоний муносабат ҳукм суриб келди. Ахир, бобомизнинг ҳатто номини ҳам тилга олиш тақиқланган эди. Ўшанда мен биз бутун бошли халқнинг қисматини маълум кимсалар ҳал этадиган ғайриинсоний жамиятда яшайпмиз, деган ўйга борганман. Қалбимдаги ана шу чексиз ҳурматим боис мустақилликка эришгач, “Соҳибқирон” номли драмани яратдим. Бу драма ёзилгандан то бугунги кунга қадар пойтахтимиздаги Миллий академик театр саҳнасида кўйиб келинмоқда.

– Сизнинг энг муқаддас орзуингиз нима? У рўёбга чиқдими?

– Менинг Ватаним мустақил бўлди. Мен бугун ўз тилимда сўзлайман, ижод қиламан ва фикрлайман. Одамзод боласи учун бундан-да катта бахт борми?!

– Сиз тақдирга ишонасизми?

– Шуни айтишим керакки, ҳаётнинг ўзи мантиқий қонуниятга эга тақдирдан иборатдир. Ҳамма нарса бир-бирига мутаносиб яралган: кеча ва кундуз, уруш ва тинчлик, яхшиликда — ёмонлик, ёмонликда — яхшилик...

– Бахт деган тушунча сизга нимани англатади?

– Авваламбор, мен бахтни виждоннинг хотиржамлигида кўраман. Шундай дейману, аммо ҳаётда ўғри кимса ҳам хотиржам ухлаши мумкин. Бу виждонни батамом йўқотиб қўйгандан бўлса керак-да... Умуман айтганда, ҳар ким бахтни ҳар нарсада кўради. Масалан, бетоб кимса бахтни соғлиқда, фарзандсиз киши зурриёд кўришда...

– Бахтсизлик-чи?

– Менимча, одамнинг яшашни истамай қолиши энг катта бахтсизлик бўлса керак...

– Муҳаббат-чи?

– Бу туйғу азалдан бор эди, бўлган ва бундан кейин ҳам яшайди. Мен ҳам бу туйғуни аввалбошида ҳис этганман, ҳозир ҳам ҳис этаяпман ва бундан кейин ҳам ундан айри тушмасам керак, деб ўйлайман.

– Сизнинг энг бахтиёр кунингиз?

– Мен бахтиёрликни ўзим ва атрофдагиларнинг хотиржамлиги, бўйнимда бирон-бир қарзнинг йўқлиги, виждон қийналмаслиги ва барча катта-кичик ташвишлар ечимини топгани, оиланинг тинчлиги, энг муҳими, бошимиз устидаги мана шу осмоннинг сокин ва мусаффолигида кўраман.

– Сиз кўпроқ кимлар билан ҳамсуҳбат бўлишни истайсиз?

– Инсон неча ёшда бўлишидан қатъи назар, барибир, ҳамиша ота-она меҳрини қўмсар экан. Бу ушалмас орзу, лекин мен ҳам ота-онам набираларимни кўришини, Ўзбекистон Қаҳрамони бўлганимдан қувонишларини истар эдим.

– Абдулла ака, бугун замонавий қаҳрамон ҳақида кўп фикр-мулоҳазалар билдирилмоқда. Сиз уни қандай тасаввур қиласиз?

– Менинг назаримда, замонавий қаҳрамон, у олими, ишчими, ким бўлишидан қатъи назар, энг аввало, бугунги давр талабини ҳис этиб, меҳнат қилаётган инсондир. Унинг ҳеч қандай ташвишу муаммоси йўқ, у айбу нуқсондан бутунлай холи десак, унчалик тўғри бўлмайди. Чунки дунёнинг ўзи мураккаб, инсон феъл-атвори эса оддий эмас. Аммо бунга қарамай, инсон ҳамиша камолотга интилиб яшаб келган. Ана шу жараёнда кўпчиликка намуна, ўрнак бўладиган инсонни замонавий қаҳрамон деб атасак тўғри бўлар.

– Абдулла ака, истиқлолнинг ўтган ўн йилида юрти-мизда тенгсиз ўзгаришлар юз кўрсатди. Айтинчи, истиқлолнинг йигирма беш йиллигида она Ўзбекистонимизни қандай тасаввур этасиз?

– Биз жуда ажойиб даврда яшаяпмиз. Халқимизнинг бугунги бунёдкорлик ва яратувчилик салоҳияти келажакка катта ишонч уйғотади. Қаранг, ҳар кун кўз ўнгимизда бир янгилик намоён бўлмоқда. Шаҳар ва қишлоқларимиз қиёфаси тубдан ўзгармоқда. Биз қисқа даврда кўп нарсани қилишга улгурдик. Бугун катта қарвон йўлда давом этаётган экан, бу буюк келажакнинг асосларини яратиш имконини беради. Ўзбекистонимизнинг келажаги буюк бўлади. Менинг бунга иймоним комил.

2002 йил, март

ФАН ШОИРИ

Қадрдон дўстим, йирик адабиётшунос Муротбек Каримович Ҳамроев ғурур қилса арзийдиган машҳур олимлар сирасига киради. Бу инсон серқирра ижодкор – шоир ва таржимон, танқидчи ва адабиётшунос, олим ва устоз, жамоат арбоби ҳамда ажойиб раҳбар эди. У ўз ишининг устаси ва ҳар бир соҳа олдида турган масалаларнинг ечимини осонликча ҳал қила оладиган топқир, зукко инсон эди. Олим қисқа умр кўрганига қарамай, салмоқли

илмий, адабий-бадий ва педагогик мерос қолдириб кетди.

Муротбек Ҳамроевда шеърятга қизиқиш жуда эрта уйғонди. У ўн икки ёшидан бошлаб шеърлар ёза бошлади. Ўқувчилик йиллари мамлакатга турк шоири Нозим Ҳикмат келаётганини газетадан ўқиб қолади ва унга шеърини мактуб йўллайди. Ёш шоирга жавобан мана бундай хат келади: “Салом, Мурот! Шеърларингни олдим. Улар жуда жўшқин, асосийси, қалбдан ёзилган. Ватанинг бахтига омон бўл”.

Ушбу илиқ сўзлар ёш йигитчани илҳомлантириб юборади. Аммо ҳаёт ўзгача ҳукм чиқарди... Шунга қарамай шеърят Мурот Ҳамроевнинг дилида мустақкам ўрин эгаллаб қолди.

1954 йили М.Ҳамроев Ўрта Осиё Давлат университетининг шарқ факультетига (уйғур-хитой бўлимига) ўқишга киради. Ўқув давридан бошлаб илмий жараёнга шўнғиб кетади, тадқиқотлар олиб боради, маърузалар билан анжуманларда иштирок этади.

Шу билан бир қаторда Муротбек Каримович бадий ижод ва таржима билан ҳам шуғулланади. 1957 йили унинг илк шеърини асари нашр этилади. Хоразм вилоят театрида Д.Осимов ва А.Садиловнинг “Анорхон” пиесасини уйғур тилидан рус тилига М. Ҳамроев томонидан таржима қилиниб, саҳнага қўйилади. Шу йилнинг ўзида ҳам тўпловчи, ҳам муаллиф сифатида Муротбек Ҳамроевнинг “Шинжон шоирлари” китоби босмага тайёрланади. 1958 йили олимнинг йирик илмий асарлари яратилади.

М.Ҳамроев Ўрта Осиё Давлат университетини имтиёзли диплом билан тугатиб, Қозоғистон Фанлар академияси қошидаги тил ва адабиёт институтининг аспирантурасига ўқишга киради. 1961 йили номзодлик диссертациясини ёқлайди, уч йилдан сўнг эса докторлик унвонига эга бўлади. Унинг илк ижодий изланишларининг ўзиёқ ёш тадқиқотчининг адабиётшуносликда жуда мураккаб ва ҳали яхши ўрганилмаган муаммолардан бири – туркий халқлар адабиётида шеър шакллари муаммосига бағишланган эди. Жумладан, “Турк шеърятини шакллари асоси”, “Уйғур мумтоз ва замонавий поэзиясида қофия” каби кўпгина илмий мақолаларида М.Ҳамроев шарқ шеърятининг асосий масалаларини қофия, вазн, бандлардан келиб

чиққан ҳолда тадқиқ этади. Қисқа давр ичида олим ўзини жиддий тадқиқотчи сифатида намоён қилади. Олим турк халқлари поэзиясининг туб моҳияти, уларнинг бир асосдан, тилдан келиб чиққанлиги борасида изланишлар олиб борди. Матндаги кўп тилликни яхши тушунган М.Ҳамроев адабиётшуносликда биринчи марта турк шеърляти, унинг ўзаро мутаносиблигини чуқур ва кенг ёритиб берди. У туркий халқларнинг аниқ даврий адабиёти ҳақида маълумот бера олди, умумназарий манфаатни акс эттирувчи адабиётшунослик масаласига оид салмоқли фикрларини баён қилди. Нуфузли илмий ишлари М.Ҳамроевни таниқли шарқшунос олимлар қаторидан ўрин эгаллашига сабаб бўлди.

Муротбек Ҳамроев ва унинг ҳамкасблари томонидан уйғур мумтоз поэзияси антологияси — “Асрлар садоси” тузилди ва нашр этилди. Унда йигирма учта шоирдан ўн олтитаси биринчи марта жаҳон миқёсида танилди. М.Ҳамроев уйғур поэзияси кичик антологиясининг рус тилида нашрдан чиқишига ўз ҳиссасини қўшиб, бунда у нафақат тузувчи ва муаллиф, балки таржимон сифатида ҳам иштирок этади. Уйғур поэзияси антологияси ўзбек тилида ҳам тайёрланган, аммо у ҳали нашрдан чиқиб улгурмади. Ушбу нашрда М.Ҳамроев энди ўзбек тилига таржимон бўлади.

Фолклор олимни ҳар доим ўзига мафтун этиб келган. Кўп йиллар давомида М.Ҳамроев диққат билан халқ оғзаки ижодининг намуналарини ёзиб олади. Унинг ташаббуси билан илк маротаба “Уйғур топишмоқлари”, “Уйғур латифалари”, уйғур эртаклари, мақол ва маталлари матбуотда эълон қилинган. Олим уйғур адабиёти билан фолклор орасидаги боғлиқликни тадқиқ этади. Рус тилига уйғур латифаларини, мақол ва маталларини, топишмоқларини таржима қилган.

М.Ҳамроев кўпгина ёзувчи ва шоирлар ижодини ўрганибгина қолмай, балки ўзи ҳам қобилиятли шоир ва таржимон бўлган. Қардош халқлар ижоди олимни бу тилларда нафақат шеърлар ёзишга, балки уйғур, қozoқ, ўзбек ёзувчи ва шоирларининг асарларини таржима қилишга ундаган. Кўпгина уйғур мумтоз адабиёти намояндалари М.Ҳамроев таржималари туфайли жаҳонга танилди. Залели, Билол Нозим, Новбати, Хиркати, Лут-

фулла Муталлип, Умар Муҳаммади ва бошқалар шулар жумласидандир.

Муротбек Каримовичнинг илмий-педагогик фаолияти ҳам серқирра бўлган. У бир қатор дарсликлар, ўқув қўлланмалари, дидактика ва дарс бериш методикасига оид илмий мақолалар муаллифидир.

М.Ҳамроев Ўзбекистон педагогика фанлари тараққиёти учун кўп ишлар қилган. Сўнгги етти йил давомида олим Т.Қори-Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий текшириш институтига раҳбарлик қилган, республикамиздаги турли олий ўқув юртларида “Адабиёт назарияси”, “Миллий ва хорижий адабиёт” курслари бўйича маърузалар ўқиган.

У 47 ёшида оламдан ўтди. Вафотидан кейин мен дўстим хотирасига шеър ёздим.

Мен кўриб турибман,
Ер-осмон парчин.
Фарзандинг фиғони кўкларга ўрлар.
Бир ёнда ўзбеклар эгилди бошин,
Бир ёнда болам деб йиғлар уйғурлар,
Нима қилиб кўйдинг,
О, дўстим Мурод.
Наҳот ўлимда ҳам сен бўлдинг пеша,
У аҳду паймонлар бўлди-ку барбод,
Якка ов қиларкан ажал ҳамиша.
Минглаб йил ўтса ҳам осмон қаърида
Тўқнашмас фалакнинг икки тўзони.
Не бахтким, ўзбекнинг мунис бағрида
Менга дўст бўлгандинг, уйғур ўғлони.

Нега яхшиларга нотанти ҳаёт,
Нега ганим қолиб, дўст кетар нега?
Улуғ олим эдинг, ўзинг айт, Мурод,
Табиат ишига бормикин эга?

Нетай, жанозанга кечикдим ўзим.
Ногоҳ у зарбадан қолдим довдираб.
Кимга хитоб айлай, Мурод, азизим,
Боқурман қабрингга энди жавдираб.

Оғир. Эслаш оғир. Аммо дўстлик, хотира ва шеърлар қолди. Мана шулар кўнгилга далда бўлади, холос.

2002 йил, май

РАМЗИНГ – ҚАНОТИНГ

Қадимдан ҳам жаҳон тарихида давлатлар мавжуд эканки, уларнинг рамзлари бўлган. Бу рамзлар мазкур давлат фуқароларига гўёки рухсатнома ёхуд ҳужжат ҳисобланган. Буюк Амир Темур бобомиз давлат рамзларига жуда юксак сиёсий аҳамият берганлар. Жумладан, жанг майдонида лашкардан бир нафари омон қолса ҳам, у мамлакат байроғини баланд тутсин, деб фармон берганлар. Байроқнинг эгилиши мағлубият белгиси деб қабул қилинган.

Демак, рамзлар наинки ҳужжат, балки фуқаролар руҳиятига бевосита таъсир қиладиган табарруқ тимсоллардир. Ҳаттоки Аллоҳдан бошқа топинадиган зот йўқ, дея жоҳилиятга ботган – нарсаларга ибодат қилувчиларга биринчи бўлиб қарши бош кўтарган ва ғоясини муқаммал равишда адо этган пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом ҳам тимсолларга бефарқ қарамаганлар. Мисол: ахир, Каъбатуллоҳ энг олий тимсол эмасми?!

Темур бобомизнинг байроқлари сингари герблари ҳам бўлган. У герб бир-бирига туташган олтин зилол ҳалқа шаклида эди. Унинг мазмуни, фикримизча, икки дунё ва уларни боғлаб турувчи учинчи ҳилқат бўлса керак.

Биз Ўзбекистонимиз мустақилликка эришганини қайси ҳужжатларга кўра эътироф этамиз? Бу биринчи навбатда унинг рамзлари ҳисобланади. Президентимизнинг бевосита раҳнамолиги ва муаллифлигида давлатимиз рамзлари қабул қилинди. Бу рамзлар Олий Мажлис депутатлари ва умумхалқ муҳокамасидан ўтказиб қабул қилинганини барча фуқароларимиз яхши биладилар. Конституция, Президентлик, Байроқ, Герб, Мадҳия – мустақил Ўзбекистоннинг давлат рамзлари ҳисобланади. Улар юридик кучга эга бўлган тимсолларимиз. Уларнинг бирортасини эътироф этмаслик Конституциявий давлатни эътироф этмаслик белгиси сифатида қаралади. Рамзларимизнинг маънавий-маърифий куч-қудрати ниҳоятда юксакдир. Бирор спорт анжумани ёки бошқа халқаро мусобақаларда ғолиб бўлган у ёки бу давлатнинг вакили шарафига, аввало, ўша мамлакатнинг давлат байроғи кўтарилади ва мадҳияси ижро этилади. Баъзан у ёки бу

мамлакат фуқаролари ватанпарварлик туйғуларини намоёйиш қилиш мақсадида ҳатто спорт либосларига давлат гербларининг тамғасини тушуриб кийиб юрадилар. Кенгроқ миқёсда қарайдиган бўлсак, агар биздан чиққан бирор фазогир осмону фалакка саёҳат қилса, нимани кўрсатар эди? У, албатта, рамзларимизни кўрсатган бўлур эди.

Герб, умуман, мавҳум тушунча эмас. У фақат ўзбек ва Ўзбекистонга тааллуқли тимсолдир. Бир чеккасида пахта, яна бир ёнида дон, юқорисида эса эътиқодимиз рамзи бўлган юлдуз ва ярим ой. Ўртада табиат бизга ато этган иккита улуғ дарёмиз Сайхун ва Жайхун – Сирдарё ва Амударё. Биз серқуёш мамлакатмиз. Шунинг учун тоғлар ортидан меҳрибон қуёшимиз балқиб турибди. Дарвоқе, мадҳиямиз ҳам “Серқуёш” сўзлари билан бошланади.

Яна бир гап. Халқимиз бировни дуо қилса: бошинга бахт қуши қўнсин, дейди. Ўша қуш Ҳумо бўлади. Шунинг учун фарзанд туғилганда Ҳумоюн деб исм берилади. Бобур мирзо ўзининг бош фарзандини Ҳумоюн деб атаган. Гербимиз ўртасидаги Ҳумо қуши қанотларини кенг ёйиб барчамизни ҳимоя қилиб қалқон бўлиб турибди. Ҳумо Оллоҳ қуши, илоҳий тимсолдир.

Ҳар бир давлат фуқароси ўз рамзларини тумордек эъозлаши шарт. У кимса қайси миллатга ёхуд динга мансуб бўлмасин, ўз давлатининг шон-шавкати учун куюниши табиий бўлмоғи керак. Жумладан, Ўзбекистон Мадҳиясини ҳам давлатимиз рамзларидан бири сифатида улуғлаймиз. Масалан, мен ушбу мадҳия матни муаллифи бўлсам-да, энди Мадҳия қошида оддий фуқаролардан бири бўлиб бош эгаман ва бўйсунаман. Унинг мусиқасини буюк бастакор Мутал (Мутаваккил) Бурҳонов яратди. Мутал Бурҳоновнинг яна бошқа кўплаб асарлари ҳам миллий мусиқамиз равнақига муносиб ҳисса бўлиб қўшилган. У бетакрор ижодий фаолияти учун давлатимиз томонидан кўп эҳтиромлар кўрди. Ҳаёт тақазоси шундай бўлдики, Мутал Бурҳонов рўзғор тузмади. Бу зотдан асл зурриёд – санъати қолди.

2002 йил, июль

ОЗОДЛИК – ДУНЁДА ЭНГ УЛУҒ НЕЪМАТ

Дунёда энг бебаҳо неъмат саналган Озодлик, Мустақиллик ҳақида гап кетганда, улуг донишмандлардан бирининг озодликка интилаётган одамни ҳеч бир куч енга олмайди, агар бугун бир халқ шу йўлда оёққа қалқса, дунё тарихига даҳлдор буюк ҳодиса юз беради, деган фикри ёдга тушади. Шундан ҳам кўринадики, бу дунёда озодлик, инсон ғурури-шаъни, қадр-қиммати ҳамма нарсадан баланд. Яратганга минг қатла шукрки, бугун ҳар бир юртдошимиз истиқлолдан қалбига ғурур чўғи тушиб, “Мен миллатман, мен озодман, менинг келажагим бор”, деган гапни баралла айтмоқда. Мана шундай олижаноб туйғу билан яшаш, ундан куч олиб, ёруғ келажакка катта ишонч билан қараш бугунги кунимизнинг мезонини белгилайди.

Кези келганда шуни айтиш жоизки, ана шундай хушсаодат пайтда киши ёдига беихтиёр кечаги шўро тузуми, халқимиз бошидан кечирган беҳисоб кўргуликлар тушади. Албатта, ота-боболари дунёга маърифат улашган миллатнинг шуурида зимистонлик пайдо қилишга уринган мустабид тузум учун халқнинг уйғониши ўта хавфли ва кўрқинчли саналарди. Шунинг учун ҳам ёвуз тузум озодликка интилган, бу йўлда саъй-ҳаракат кўрсатган фидойи фарзандларнинг тилини кесишга, оғзини тикиб қўйишга жон-жаҳди билан урингани, шу қабиҳ ниятда кўплаб бегуноҳ инсонларнинг ёстиғини қуритгани бугун ҳеч кимга сир эмас. Мустабид тузум даврида истибодга қарши бош кўтарган халқимизнинг энг сара фарзандлари ўққа учди, турмаларга ташланди, хору зорликка гирифтор этилди. Беҳбудийлар, Чўлпонлар, Қодирийлар, Усмон Носирлар... минглаб ватандошлар тақдири ўта аянчли кечганини яхши биламиз. Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, дунёда адабиётнинг юксак намуналарини яратишга чоғланган буюк адиблар, халқнинг ёрқин юлдузлари қатағон қурбонларига айланди, ўз-ўзидан инсоният маънавиятига даҳлдор маданият шўро сиёсати оловида ёнди. Ўша пайтда ҳатто ҳазрат Алишер Навоий ижодини тескари талқин қилишга уринган жамиятни қандай ном билан аташ мумкин? Бу халқни оммавий кўрлик, карлик, мантқуртликка маҳкум қилишдан бошқа нарса эмас.

Ўша пайтда бу дунёда ўрнинг борми-йўқ — умуман, сен ҳам халқмисан — сенинг орзуларинг, келажагинг билан ҳеч ким қизиқмасди.

Дунёда маънавият дарахти илдизини чопиш, кишилар руҳиятини қарахт этишдан ортиқ жаҳолат, ёвузлик топилмайди. Шўро тузуми халқимизни ана шундай балого гирифтор этган эди.

Фақат истиқлол туфайли бу жаҳолатнинг занжири чил-чил узилди. Бугун халқимиз юрт озодлиги нақадар мўъжизавий қудратга эга эканини юртимизда юз бераётган буюк ўзгаришлар тимсолида ҳам кўриб турибди.

Энг муҳими, мустақилликнинг дастлабки йилларида муҳтарам Президентимиз маънавият соҳасига катта эътибор билан қарагани, тарихсиз келажак йўқлигини бот-бот таъкидлагани, улуг боболаримиз яратган маънавий меросни ҳар қайсимиз ҳис қилишимиз зарурат эканлигини такрор ва такрор уқтиргани замирида улкан ҳикмат бор, албатта. Зотан ўз маънавиятидан кўнгли тўқ миллатнинг кўнглида ғурур ўти ёнишини англаган Юртбошимиз ёш авлод тарбиясининг асосини ҳам буюкликка дахлдор халқ ўтмишида деб билди. Шу туфайли ёшларимиз тасавурида буюк тарихимиз бўй-басти билан намоён бўлди. Келажакнинг мустақкам пойдевори яратилди. Ўғил-қизларимиз бугун шаън-шавкат, ғуруру ифтихор туйғуларини кўнглига жо қилиб, дунё билан юзма-юз бўлмоқда, дунё билимларини пухта эгаллаяпти. Истиқлол ёш авлодга дунё эшикларини кенг очди, ўзбекнинг ўзлиги тантана қилди. Миллий мафкурамизга эгамиз. Қарашларимиз теран. Бизга нисбатан дунёнинг ишончи тобора ортиб бора-япти. Сўз эркинлиги, матбуот эркинлиги, инсон ҳуқуқларининг кенг ҳимоя қилиниши — хуллас, демократик андозлар томон юз бурган озод мамлакатда энг аввало, инсон кадр-қиммати, шаън-шавкати тикланди. Иқтисодий жиҳатдан баркамолликка эришиб бормоқдамиз. Истиқлолнинг шу қисқа давридаги муваффақиятимиз дунё кўз ўнгида рўй бераяпти, бизни жаҳон тан олди: Ўзбекистон ишончли ҳамкор, ишончли дўст — ўз йўлида собит тура-жак, хатти-ҳаракати қатъий ва шижоатли давлат!

Тарих саҳнасига озод юрт, озод миллат бўлиб чиқиб олиш, дунё халқларининг эътирофини қозониш шунчаки айтиладиган гап эмас. Агар кечаги кунга назар ташласак,

истибдод даврини бир хаёлдан ўтказсак, қатағону зулмларни кўз олдимизда гавдалантирсак, ихтиёрсизлик, қисматга тан бериб, ўз ҳуқуқимизни бировларга бериб қўйган дамларни хотирласак, бугунги Ўзбекистоннинг барча жабҳалардаги ютуғи, нафақат ўн бир йил, балки ўн бир асрга тенгдир, деган хулосага келаман. Одамлар онгидаги ўзгариш, Ватанимизнинг ободлиги, юртимизда рўй берган бунёдкорлик ишлари бунга гувоҳ. Ҳеч бир муболағасиз айтиш мумкинки, озодлик бизга инсондек яшаш имкони-ни берди, зеро, ўз юртида инсондай яшаган одамнинг эртаси умидли бўлади. Эртаси умидли одам шу Ватанни, керак бўлса, шу она заминни гул-гўзалликка буркашга қодир. Шундай экан, бугун Ўзбекистонда яшаётган ҳар бир фуқаронинг кўнглида фахр-ифтихор туйғулари тўлқин урган экан, демак, она-юртимизда инсон меҳнати, интилишлари бежиз кетмаётганидан қувониш керак.

Шу билан бирга Озодлик инсон тафаккуридаги мислсиз юксалиш тимсолида ҳам намоён бўлади. Одамзот онгидаги кескин ўзгариш — дунёни англаш, ҳаётда яшамок моҳиятини англаш деб қаралади. Руҳни, тафаккурни зиндонбанд қилиб бўлмайди. Бироқ ташқи оламдан узиб ташланган одам бора-бора тушкинлик азобида қолади. Кўнглида ишонч йўқолади. Ҳаёт шу экан-да, деб қисмати-га тан беришга мажбур бўлади. Буни бутун бир халқ мисолида кўрсак, яна ўша истибдод даври ёдга тушади. Ҳаммани бир хил ўйлашга, бир хил фикрлашга ундаган, мажбур қилган тузумда кишилар қул бўлиб яшагани айни ҳақиқат эди. Шунинг учун ҳам ўша даврдаги ёлғон мафкура нафақат бизнинг халқимиз, балки бутун инсоният ҳаётига хавф солган. Ўз-ўзидан равшанки, бугун халқимиз чеҳрасидаги тиниқлик, ботинидаги хотиржамлик, тафаккуридаги ўзига хос қараш, миллий менталитетнинг шаклланиши, айтиш мумкинки, озодлик миллатимизни дунёнинг илғор халқлари сафига олиб чиқди. Истиклол — миллат шаънини ҳимоя қилибгина қолмай, унинг дунёқарашини ҳам рўёбга чиқаради. Руҳи озод инсон ўзи яшаётган жамиятда, шу билан бирга, бутун башарият ҳаётида дахлдорлик ҳисси билан яшайди. Энг асосийси, бугунни англаш, қадрлаш, келажак йўлида эзгу ишларни қилиб улгуриш ҳар биримизнинг виждон амримизга айланмоғи керак.

Зотан, одамзот дунёга фақат майда ва ўткинчи ҳаю-ҳаваслар учун келмайди. Лекин ўз умрини ҳалол инсондай яшаб ўтиш ҳар кимнинг измида. Ҳар қайсимиз имконимиз даражасида юл-юрт равнақига хизмат қилсак, энг муҳими, инсон эканлигимиз, бу дунёда ўткинчи умримиз давомида яхши из қолдириб кетишга ҳаракат қилсак, шунинг ўзи кифоя.

Истиқлол осмондан тушган эмас, у изтироблар, кўз ёшлар, қурбонлар эвазига қўлга киритилади. Шундай бўлди ҳам. Бугун мана шу йўлда собит турсак, истиқлолимиз асосчиси Юртбошимиз атрофида янада мустақкам жипслашсак, ҳар қайсимиз ўз қўлимиздан келадиган ишни виждонан бажарсак, айтиш мумкинки, озодлигимизнинг тўғри маънодаги ҳимоячисига айланамиз. Авлодларга озод ва фаровон юртда яшаш бахти насиб қилди, шу билан бирга уларнинг елкасида бу юрт равнақига ҳисса қўшиш масъулияти ҳам бор.

“Нега кеча бизга беписандлик билан қарашди, нега қадримизни ерга уришди, нега бор бойликларимизни талашди, тилимиз, дину диёнатимиздан Мосуво қилишга уриндилар?”, деган саволни ўзимизга бериб кўрсак, кўп нарсалар ўз-ўзидан ойдинлашади. Энг асосийси, бу дорил-омон кунларнинг қадрига етмоқ, бу кунларга шукрона айтмоқ лозимлигини англаб етамиз.

2002 йил, август

БУЮКЛИКНИНГ ОЛТИН ЗИНАЛАРИ

*Ўзбекистон — келажаги буюк давлат.
Бу — мустақил, демократик, ҳуқуқий
давлатдир. Бу — инсонпарварлик қоидаларига асосланган, миллати, дини, ижтимоий аҳволи, сиёсий эътиқодларидан қатъи назар фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаб берадиган давлатдир.*

Ислом КАРИМОВ

— Абдулла ака, эски тузум даврида давлат тараққиёти ҳақида гап кетганда, “социализм”дан “ривожланган

социализм”га ўтилгани, “коммунизм”гача саноқли одимлар қолгани ҳақида узундан-узоқ ваъзлар қилинар ва, албатта, ҳар гал “чириб бораётган капитализм” ҳовлисига тош ҳам отиб қўйиларди. Амалда эса оддий, меҳнаткаш халқ ўз ҳаёт тарзи билан кўп ҳам уйғунлашмаган бундай куруқ назарий мавҳумотларнинг мазмунини унчалик ҳам англаб етавермасди.

Бугун давр ўзгарди, сиёсат ўзгарди, одамлар, уларнинг онг-тафаккури, орзу интилишлари ва ҳаёт тарзи туб янгиланишларга юз тутди. Ана шу залворли ислоҳотларнинг моҳиятини, Ўзбекистон ўн бир йиллик мустақил давлатчилигининг ривожланиш тарихини, сизнингча, қандай халқчил ифодаю жумлалар ёрдамида соддагина изоҳлаш мумкин?

— Яратганга беадад шукрларки, сиз эслатган “изм”лар измидан юрмай қўйганимизга анча вақт бўлди. Ундан буён кўп сувлар оқиб ўтди, бир неча қовун пишиғини кўрдик.

Истиқлолнинг бош мазмун-моҳияти шундаки, у аввало элимизга эркинлик берди, халқимизга, юртимизга ўз тақдирини том маънода ўзи белгилаш ҳуқуқини берди. Шавкатли ва ёвқур аждодларимиз қонидан қонимизга; руҳидан руҳимизга кўчиб келаётган озодлик, ҳурлик аталмиш покиза ва азалий орзу умидларимизни рўёбга чиқариш учун беқиёс имкониятлар юзага келди.

Эндиликда Ўзбекистон ўзига хос ва ўзига мос тараққиёт йўлини танлаб олган. Бу йўл жаҳонда “Ўзбек модели” деб доврўф қозонди. Ўз истиқлол ва тараққиёт йўлимиз унинг ижодкорю ташаббускори муҳтарам Президентимиз Ислом Каримов раҳнамолигида ҳаётимизга изчил ва босқичма-босқич жорий этилмоқда.

Бугунги кунга келиб, аллақачон дунё назарига тушиб улгурган, башарият эътирофига сазовор бўлаётган ана шу мустақил тараққиёт йўлимиз турмушимизнинг барча жабҳаларида ўзининг ҳаётбахш самараларини бера бошлаганига ҳар қадамда гувоҳ бўлиб турибмиз.

— Бу йўлнинг асосида қандай гоёлар мужассам? Бу йўлдан мақсаду муддаолар не?

— Мустақил ривожланиш йўлимизнинг негизи илмий-гоёвий жиҳатдан бағоят мустаҳкам. Зотан, у истиқлолнинг илк йилларидаёқ Юртбошимиз томонидан ишлаб

чиқилган ва амалда жорий этилаётган машҳур бешта тамойилга асослангандир.

Муддаога келсак, бу ҳам бениҳоя аниқ ва равшан.

Биринчидан, тинчлик-осойишталикни, барқарорликни таъминлаш, иккинчидан, Ватан тараққиёти. Учинчидан, халқ фаровонлиги ва ниҳоят, тўртинчидан, демократик ҳуқуқий давлат ва адолатли фуқаролик жамияти барпо этиш энг асосий эзгу мақсадларимиздан ҳисобланади.

— Ана шу эзгу мақсадларнинг мазмун-моҳияти ҳақида батафсилроқ сўзлаб берсангиз.

— Аввало, Ватан тараққиёти ҳақида. Бу — мамлакат обрў эътибори, салоҳияти ва қудратини белгиловчи жуда кенг қамровли тушунчадир. Жумладан, бунда биз бозор иқтисодиётига ўтиш, илм-фан, илғор техника ва технология ривожини соҳасида дунё билан бўйлашиш, муҳофаза тизимини такомиллаштириш, оламда сиёсий мавқеимизни юксалтириб боришни кўзда тутамиз.

Ўтган йиллар мобайнида Ўзбекистон катта шиддат билан жаҳон майдонига чиқиб келди. Бунинг сабаблари бисёр.

Масалан, иқтисодиётдаги ютуқларимизнинг бош сабабини қисқа фурсатларда юртимизни “хом ашё омборхонаси” деган эски тамгадан халос қилганимиз, ишлаб чиқаришга замонавий техника ва технологияларни жорий этишга киришганимиздир. Бошқача айтганда, ўз саноатимизни жадал ривожлантирганимиз ва шу йўл билан хом ашё сотиш эмас, балки тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш сиёсати иқтисодиётимизда устувор йўналишга айланганида, деб биламан.

Пахта яккаҳоқимлигидан воз кечдик. Ерни эгаларига бердик.

Бу эса юртимизда фермер ва деҳқон хўжаликлари фаолияти кенг ривожланишида катта омил бўлди. Миллий пулимизни жорий этдик ва замонавий банк тизими хизматини йўлга қўйдик. Нефть ва ғалла мустақиллигига эришдик. Хориж билан иқтисодий ва савдо-сотиқ муносабатларини кенгайттирдик. Чет эллик ҳамкорларимизнинг сармояларидан бизга ҳам, уларга ҳам манфаат тегадиган тарзда, оқилона фойдаланишга алоҳида эътибор қаратдик.

Албатта, юртимизнинг бугуни ва буюк келажagini таъминлайдиган малакали кадрлар масаласини ҳам, бир зум бўлса-да, хаёлимиздан фаромуш этганимиз йўқ. Давлатимиз муттасил равишда ёшларимизнинг кундан-кун тобора янгича сурат ва сийрат касб этаётган юртимиз илм даргоҳларида, шунингдек, хорижда таҳсил олиши, мутахассисларимизнинг ривожланган ўлкаларда малака ва тажриба орттириб келиши йўлида изчил ва истиқболли саъй-ҳаракатларни амалга ошираётир.

Ташқи сиёсат жабҳасидаги залворли одимларимиз ҳам катта аҳамиятга эга. Мустақиллик йилларида дунёнинг қарийб барча давлатлари Ўзбекистонимизни тан олди, кўпчилик давлатлар мамлакатимиз билан дипломатик муносабатлар ўрнатди. Ўзаро борди-келди учун кенг йўл очилди. Обрўли халқаро ташкилотлар билан алоқаларимиз тобора ривожланиб бормоқда.

Биргина шу йилнинг ўзида – март ойида Америка Кўшма Штатлари, июль ойида эса Япония Ўзбекистонимиз билан стратегик шериклик ва ҳамкорлик муносабатларини расмийлаштирди. Ўзбекона айтганда, эндиликда юртимиз билан бу икки қудратли мамлакат, бир-бирига тўн кийдириб биродарлашган танти инсонлар янглиғ, ўзаро қиёматли дўст тутинди.

Аёнки, ҳозир жаҳонаро дўст ва ҳамкоримиз кўп. Шу билан бирга энди биз Машриқда ҳам, Мағрибда ҳам оқибатли, ишончли, оғир кунларда қўллаб-қувватлайдиган, шодмон дамларимизни биргаликда баҳам кўрадиган энг яқин ва елкадош дўстларимизга эга бўлдик.

– **Абдулла ака, ана шу кучли ва илғор давлатларнинг юртимизга бунчалик катта ишонч билдириши ва умуман, дунё ҳамжамиятининг бизга очиқ ва дўстона муносабатининг сабаблари нимада, деб ўйлайсиз?**

– Жуда ўринли савол. Фикри ожизимча, халқаро майдонда эришаётган дадил муваффақиятларимиз замирида, аввало, Йўлбошчимиз амалга ошираётган оқилона, мардона ва ҳалол сиёсатнинг ҳаётбахш ҳосилалари мужассамдир. Зеро, бу сиёсат халқаро ҳуқуқнинг энг одил, инсонпарвар, башариятга ҳар жиҳатдан мақбул келадиган устувор тамойилларига асосланган.

Дунё давлатлари, халқлари ташқи ва ички сиёсатимизни эътироф этаётганининг боиси ҳам мана шунда,

аслида. Худди шу туфайли улар Ўзбекистоннинг келажаги, ҳақиқатан ҳам, буюклигига ишонади ва буни аниқ тасаввур этади.

Қолаверса, табиий бойликларимиз кўлами ва ҳажми, захираларимиз кўлами ва ҳажми, захираларимизнинг нечоғли улканлиги, бебаҳолиги ва хилма-хиллигини жаҳон аҳли жуда яхши билади.

Ва, ниҳоят, “Кўшнинг — тинч, сен — тинч” деган мақолнинг қамров доираси жуда кенг. Кўни-қўшни, ҳамкор давлатлар билан муносабатларда Президентимиз улардан ҳар бирининг ҳурмат-иззатини жойига қўйиб, дўстона ва ўзаро манфаатли алоқаларни ривожлантиришни мунтазам равишда алоҳида эътиборда тутиб келаётир ва бу ҳам жаҳон ҳамжамиятига манзур бўлаётгани шоян ҳақиқат.

— **Истиқлол ва ислоҳотларимизнинг халқ фаровонлигида тутган ўрни қандай?**

— Халқ турмуш фаровонлиги масаласига келсак, фикрим шуки, аслида кўп хатти-ҳаракатларимиз асосида тирикчилик мажбурияти ётиши сир эмас. Осмондан чалпак ёғмаслиги — аниқ гап. Меҳнатдан мурод — самара, тер тўкишдан мақсад ҳосил ҳузурини кўрмоқдир.

Шу маънода, об-ҳавонинг турли инжиқликлари, гоҳ селу дўл, гоҳ қурғоқчилик, сув тақчиллигига дуч келаётганидан қатъи назар, азалдан сабр-бардошли, қаноатли, меҳнаткаш халқимиз ўз дастурхони фаровонлигини ўзи яратиб келаяпти. Бунда, Президентимизнинг оқилона сиёсати натижаси ўлароқ, меҳнат аҳли учун яратилаётган муҳим шарт-шароитлар ғоят қўл келмоқда.

Биргина мисол. Мустақиллик туфайли эски, самарасиз “совхоз-колхоз”лар барҳам топиб, пайчилик, ижарачилик, фермерчилик пайдо бўлди ва шаклланаяпти. Давлатимиз раҳбари кўп бор таъкидлаганларидек, албатта, ер эгасини топиши керак. Шундагина ерга эгалик қилаётган одам ўзини деб жон куйдиради, ўзини ўзи талон-торож қилмайди, олмаган ҳосилини олдим деб “қўшиб ёзиш”лардан холи бўлади, ҳалол меҳнатига таяниб, барака кўради.

Алалхусус, кечаги ташландиқ, қаровсиз ернинг бугун ҳосилдор, обод бир масканга айланишида, гуллаб-яшнашида муҳим омил бўлаётган фермерчилик каби янгича

хўжалик тизимларининг мавқеи беҳад улуғ, эртаси порлоқ эканига зигирча шак-шубҳа йўқ.

Юрт бўйлаб теран ва мазмундор ислоҳотлар жадал давом этаётир. Қийинчиликлар борлиги тайин, муайян муаммоларнинг ҳали маълум муддат учраб туриши ҳам табиий. Зеро, бир тузумдан иккинчи бир тузумга ўтиш ҳеч қачон ҳеч қаерда осон ва енгил кечмаган. Карвон бехатар бўлмас, деган ҳикмат бежиз айтилмаган.

Бироқ, ўтган ўн йилда биз баъзи давлатлар элликуз йилда босиб ўтган узоқ тараққиёт йўлини жадал ўтиб келаётганимиз ҳам бор гап. Шу ўринда фаровонлик билан маънавий-маърифий дунёмиз ўзаро дахлдор бўлган бир жиҳатга тўхталиб ўтмоқчиман. Қадимги файласуфлардан бири Сенека шундай деган экан: “Яхши одам улдирким – сопол косада овқат ея туриб, косани тилло деб билсин ёинки тилло косадан таом тотинар экан, косани сопол деб ҳисобласин”. Одамни жуда ўйлантирадиган теран фикр, мағзи тўқ фалсафа-ку бу.

– Абдулла ака, юртимизда амалга ошириляётган кенг кўламли бунёдкорлик, ободончилик ишлари ҳам фаровонлигимизнинг ўзига хос далолати эмасми?

– Бугун мамлакатимизни, ҳеч шубҳасиз, улкан қурилишлар, майдонига қиёсласак, хато қилмаймиз.

Президентимиз маърузаларидан бирида андижонликларнинг фаолиятига баҳо берар эканлар, йўл чегидаги гулзорлар, шинам ишқомларни кўриб қанчалик қувонганларини айтиб ўтгандилар.

Дарҳақиқат, бундай фазилатли ишларни бажариш маблағ талаб этмайди. Бунинг учун дид ва ҳафсала бўлса кифоя. Ўзбекистон – гул диёр. Энди у бошдан-оёқ чаманзорга бурканмоғи шарт. Бунинг учун бизда барча имконият мавжуд ва бу имкониятларга Истиқлол туфайли эришдик.

Ваҳоланки, ёши улуғларимиз яхши эсласалар керак, собиқ империя даврида наинки бир иншоот қуриш, гулзорлар барпо этиш, балки бирон-бир мазорни таъмирлаш учун ҳам марказдан рухсат сўралар ва бундай тартибга бўйсунмаган “ўзбошимча”лар албатта қаттиқ жазога мустаҳиқ этиларди.

Ўтган ҳафтада хизмат сафари билан бир неча вилоятларда бўлдим. Биргина Жиззахнинг ўзида Саъд Ваққос

зиёратгоҳи бунёд этилганини ёки вилоят маркази яқинидаги улкан тепаликда “Боғишамол” номли мўъжизавий оромгоҳ барпо этилганини бориб кўрдим.

Назаримда, атроф борлиқ манзарасига юксакликдан боқиб ҳайратланишни истаган кишига хузур бағишлаш бобида Жиззах “Боғишамол”ининг Париждаги Эйфель минорасидан кам жойи йўқ.

Хоразм вилоятининг Янгибозор тумани марказида мушоира ўтказдик. Бу ердаги амфитеатрли боғ ҳам жаннатмонанд гўша бўлипти. Ёки Қорақалпоғистон Республикасида Нукус шаҳри юбилейи муносабати билан бошланиб кетган қурилиш-таъмирлаш ишлари ёинки Эликқальанинг маркази Бўстондаги ободончиликларни олиб кўрайлик.

Амир Темур бобомиз таваллуд топган шаҳар – Шаҳрисабзнинг 2700 йиллигини нишонлаш наинки бизнинг руҳий-маънавий бойлигимиз, балки шу каби юбилейлар муносабати билан жойларда қурилаётган, қайта таъмирланаётган қанчадан-қанча иншоотлар, барпо этилаётган боғлар, хиёбонлар – буларнинг бари аслида юрт ободлигига қўшиладиган муносиб ҳиссадир. Умуман, ҳозир юртимизнинг ҳамма гўшасида ана шундай бунёдкорлик юмушлари қизгин давом этаётир.

Айниқса, пойтахтимиздаги шаҳарсозлик ва яратувчилик ишларини чексиз ифтихор билан эслаш жоиз. Биргина “Шаҳидлар хотираси” музейи қурилиши ниҳоясига етаётгани ва энг улуғ, энг азиз байрамимиз арафасида бемисл савобга дохил бундай масканнинг ишга тушаганини эслаб руҳ таскин топади, кўнгил тоғдек юксалади.

– Бундай ҳаётбахш ислоҳотлар давлат ва жамият қурилиши жабҳасида қай йўсинда ўз аксини топаётир?

– Зикр этганимдек, демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш ва адолатли фуқаролик жамиятини шакллантириш – олдимизда турган энг эзгу мақсадларимиздан бири.

Бу борада, даставвал, юртимизда янги миллий давлатчилигимиз пойдевори яратилганига диққатингизни тортмоқчиман. Эски мафкура ҳукмронлиги давридагидан фарқли ўлароқ, Конституциямизда қайд этилганидек, Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимиятининг тизими

— ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлиниши принципига асосланган.

Парламентимизнинг икки палатали тизимга ўтиши билан боғлиқ ислоҳотлар эса бу жабҳада навбатдаги, тубдан янги босқични бошлаб берди.

Табиийки, бу каби ижобий янгиланишлар, ўз навбатида, фуқароларимизнинг ҳуқуқий маърифатини оширишни, жамиятнинг ҳуқуқий онгини юксалтиришни тақозо этади. Шундай бўлиши керакки, ҳуқуқий муносабатларга киришаётган фуқаро иложи борича адвокатга муҳтожлик сезмасин.

Ҳар бир фуқаро, содда айтганда, қонуннинг яшил чироғида юриб, қизил чироқда тўхташ кераклигини ўзи пухта билиб олсин. Фикримча, бу — ҳуқуқий давлат қуришнинг муҳим шартларидан биридир.

— Ўз навбатида, адолатли фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг аҳамияти ҳақида нима дея оласиз?

— Маълумки, фуқаролик жамияти инсонлар, фуқароларнинг ўз ҳуқуқини таниши ва ўзини ўзи бошқариши принципига таянади. Олис тарихимизда фақатгина бизнинг халқимиз турмуш тарзига хос ўзини ўзи бошқариш усуллари мавжуд бўлган. Шулардан бири — маҳалла жамияти ўзининг бетакрорлиги билан дунё аҳлини ҳозирга қадар қойил қолдириб келаётир.

Маҳалла — халқ ҳокимиятининг бир кўриниши, демакдир. Шу сабабли бугунги янгиланишлар жараёнида ушбу ноёб жамоавий яшаш тарзига юксак эътибор билан қаралаётир. Хусусан, мустақиллик йилларида маҳалла фаолияти тамомила янгича руҳ, янгича мазмун билан бойимоқда.

— Шу ўринда ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий жабҳалардаги ислоҳотлар билан чамбарчас боғлиқ эркинлик, демократия, адолат тушунчаларини ҳам шарҳлаб ўтсангиз.

— Аввало, эркинлик тўғрисида. Конституциямизда ва қонунларимизда инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари белгилаб берилган бўлиб, улар халқаро андозаларга тўла мос келади. Шунингдек, бу борада азалий миллий кадриятларимизга ҳам таянамиз.

“Темур тузуклари”да инсон эркинлиги масаласига жиддий, ўзига хос эътибор қаратилган. Инчунун, Амир

Темур ҳазратлари тўрт мучаси соғ одамларнинг тиланчилик билан машғул бўлишини хушламаган, уларни маош тўланадиган ишларга мажбурий равишда жалб этган. “Буюрдимки, ҳар мамлакатнинг гадоларига вазифа юклаб иш берсинлар, токи шу йўл билан гадолик расми йўқотилсин”, дейилади тузуклардан бирида. Хотин-халаж, кексалар ва гўдаклар, майиб-мажруҳлар бундан мустасно ҳисобланган, албатта.

Бу ўринда жамиятга зиён келтирувчи текинхўрлик, танбаллик, боқимандалик каби иллатларнинг пайини қирқишга қаратилган сиёсат устуворлиги аён.

Демократия борасида ҳам миллий ва умумбашарий қадриятларни уйғунлаштириш йўлидан бораётимиз. Зеро, халқимизнинг неча-неча авлодлари “Диндан чиқсанг ҳам, элдан чиқма”, “Каттага ҳурматда, кичикка иззатда бўл” каби шарқона маърифатга йўғрилган ҳикматлар, ёзилмаган одоб-ахлоқ қонунлари руҳида тарбия топган.

Бир мисол келтирай. Баъзи мамлакатларда давлат раҳбарларини ҳазил-мазах қилиш демократиянинг яққол намунаси сифатида эътироф этилса, бизнинг халқимиз бундай ҳолатни айб, ҳатто ҳақорат деб ҳисоблаши ҳеч кимга сир эмас.

Худди шунингдек, миллатчилик, маҳаллийчилик, гуруҳбозлик, ошна-оғайнигарчилик манфаатларини ҳимоя қилиб чиқишлару мақола ёзишлар ва уларни айнан ҳақиқат деб талқин қилиш демократиянинг қўпол бузилиши, деб биламан.

Буюк бобокалонимиз Алишер Навоий ҳазратлари лутф қилганларидек:

Оғзига келганни демоқ нодоннинг иши,
Олдига келганни емоқ ҳайвоннинг иши.

Умуман олганда, ислоҳотларимизнинг ҳозирги босқичида барча жабҳаларни эркинлаштириш ва демократлаштириш масалаларига устувор вазифа сифатида қаралаётгани айни муддаодир.

Ва ниҳоят, адолат тушунчасига тўхталсак. Адолат, ҳақиқат тушунчаларининг катта-кичиги йўқ. Президенти-миз мудом уқтирганларидек, одам боласи ҳамма қийинчиликларга бардош бериши мумкин, аммо адолатсизликка зинҳор чидай олмайди.

Шу ўринда, нокамтарлик бўлса ҳам, “Адолат” деб аталувчи шеъримни келтирай:

Йўқсилга дедилар: Даъвойингдан кеч,
Мана ол, сийму зар сенга кафолат.
Йўқсил улар гапин тингламади ҳеч,
Адолат, деди у фақат адолат!
Бадавлат кимсага бердилар савол,
Дедилар: Нима бор кучлироқ пулдан?
У жавоб қайтарди: Кўрқаман, алҳол,
Адолат ахтарган ўша йўқсилдан.

— Адолат хусусида гап бораётган экан, адолат ва баддий ижод, адолат ва ижодкор мавзуида ҳам фикрлашсак. Мустақиллик йилларида ўзбек шўро адабиёти вакиллари ижодига муносабатдек нозик масалага холисона, адолат нуқтаи назаридан ёндашилаётгани жамоатчилик хайрихоҳлигига сазовор бўляпти...

— Яқин даврда ўтган ижодкорлар фаолиятига баҳо беришда кўҳна тарихга ибрат бўлгулик муносабатни бево-сита Президентимизнинг бу борадаги оқилона сиёсати мисолида кўрдик. Биз турли сабабларга кўра ўша давр мафкураси ғояларига ишонч ва эътиқод қўйиб асарлар ёзган кўпдан кўп ижодкорлар, адибларнинг ҳақиқий ички дунёсини, асл орзу истакларини муносиб даражада қадр-лаётирмиз.

Жумладан, Фафур Фулом, Миртемирдек улуғ шоирларимизнинг ижодини баҳолар эканмиз, авваламбор, биз улардан ибратли жиҳатларнигина ахтарамиз. Фафур Фулом инсониятга қарата меҳр ва мардоналик ила “Сен етим эмассан” деб турса ёхуд Миртемир “Ўзбекистон тонглари бодор кутган кўзларим” деб фиғон этаётган бўлса, нега бу улуғ нидоларга бепарво қарашимиз керак?!

Мустақил Ўзбекистон — улкан кема. Бу кемага маънавий ҳуқуқи бор зотларнинг барчаси кирадилар. Ахир, бағрикенглик халқимизга хос буюк фазилят. Лекин бу ҳолатларни суиистеъмол ҳам қилмаслик керак. Фикримни ёзаётган бир шеъримнинг ғояси билан ифодаладиган бўлсам: “Ҳар бир дуэлда ўлган Пушкин бўлмаганидек, ҳар бир қамалган ҳам Чўлпон эмасдир”...

— Бугунги баддий ижод жараёнининг қайси жиҳатлари эътиборингизни кўпроқ тортади? Истиқлол ва ижодкор, замонавий қаҳрамон образини яратиш масалаларига ҳам тўхталсангиз.

— Мен, кўпинча, ҳозирги ҳаваскор шоирларни йигирма йил бурунгилар билан таққослашни хуш кўраман ва ўртадаги катта фарқ мени ҳар гал ҳайратга солади. Бундан йигирма йилча олдин шоир илк шеърини партияга, Кремлга, Москвага бағишларди. Ҳозирги навқирон шоирлар Мустақилликни, ҳур Ўзбекистонни куйлаётир. Ўз Ватанингни баралла куйлаш имконига эга бўлганинг — ҳақиқат қарор топганининг ошкора тасдиғи эмасми!

Қолаверса, юртимизда ижод аҳлига меҳр, муносабат мудом бардавомдир. Биргина ижодкор қизларимизни тақдирлаш учун Зулфия номидаги Давлат мукофоти таъсис этилган. Мана, олти йилдан буён Зоминда ёш ижодкорлар анжумани мунтазам равишда ўтказиляпти, унда янгидан-янги номлар, иқтидорлар кашф этиляпти ва ҳоказо.

Айни чоғда, амалга оширилаётган буюк ўзгаришларни ижодий таҳлил ва тадқиқ этиш, бу улуғ ишларнинг бошида турган бунёдкор халқимиз меҳнатини куйлаш, бадий тасвирлаш, васф этиш адабиётимиз олдида катта қарз бўлиб турибди. Ҳақиқатан ҳам, жадал тараққий этаётган бугунги ҳаёт ижодкорларимизга нисбатан анча илгарилаб кетди. Давримизнинг улуғвор, алп одимларига тенглашиб олиш биз, ижод аҳли учун фарз ва қарз, деб ўйлайман.

— **Ватан ва ижодкор. Шоирнинг, адибнинг Ватансеварлиги замирида нелар мужассам, деб ўйлайсиз?**

— Ижодкор киши ҳар бир нарсага баҳо беришдан олдин уни яхши билиб олиши, теран тасаввур қила олиши лозим. Хусусан, Ватанни севиш учун ҳам уни билиш, кашф этиш даркор. Иккита хушқад терак, битта тол, чойхона ва жилдираган ариқчадан ҳам Ватан туйғусини илғаб олиш мумкин ва керак.

Бироқ, Ватанни наинки китоб орқали таниш, балким ўз кўзинг билан кўриб — тоғ-тошларга тирмашиб, дала-даштини яёв кезиб, дарё ва ирмоқларидан чанқоғингни босиб, мовий осмонига ошиқона термулиб шайдою маҳлиё бўлиб мадҳ этишга не етсин.

Зеро, она Ўзбекистонимиз шундай ажиб бир ўлкаки унда буюк тоғлар ҳам, чексиз саҳролар ҳам, бепаён чўллари айқирган дарёлар ҳам мавжуд. Ахир, биз ўз Сайхуну Жайхунимиз турганда Волгаю Миссисипиларни

куйлаб ҳам яшадик-ку! Бойсун ва Зомин тоғлари таровати қайси бир Швейцария манзараларидан кам?

— **Абдулла ака, суҳбатимизнинг бошида миллий тараққиёт йўлидаги бош мақсадларимиздан бири сифатида тинчлик-осойишталикни санаб ўтгандингиз...**

— Албатта. Эл тинч-хотиржам, юртда тинчлик ва осойишталик барқарор бўлмаса, барча тоат-ибодатларимиздан не фойда? Ватанда тинчлик бўлсагина, тўйлар татийди, қозонлар қайнайди, шўх ўланлару шодон ўйинкулгилардан диллар яйрайди. Тинчлик барқарор бўлсагина, Юртнинг отасидан тортиб оддий шоирини ҳам ҳузурбахш илҳом тарк этмайди.

Шуни гурур билан айтмоқчиманки, терроризм сингари халқаро офатни бартараф этишда мамлакатимиз, Президентимиз кўрсатган ва кўрсатаётган саъй-ҳаракатлар наинки ўз юртимиз, балки она сайёрамизнинг осойишталигини таъминлашда ҳам улкан ҳисса бўлиб турибди.

Ватанни севиш ва уни ҳимоя қилиш, тинчлиги посбон бўлиш — инсон фарзандининг комиллигини белгиловчи энг муҳим шартдир. Яқинда мамлакатимизнинг жанубий сарҳадларида бўлиб қайтдим. Сафар чоғида Термиз ёнидаги Ҳайратон кўприги посбонлари билан суҳбатлашдим. Бир навқирон йигитга: “Чегарани кўриқлаб турганингда, хаёлингдан нималар кечади”, деб савол бердим.

У: “Абдулла ака, дарё ортидаги афтодаҳол одамларни кўрганимда, мен Ўзбекистондай буюк мамлакат фарзанди эканимдан, бунёдкор халқимизнинг тинчлиги ва осойишталигини кўриқлаб турганимдан бошим осмонга етади”, деди. Шу сингари илоҳий ҳиссиёт барчамизда бўлса, қанийди.

Нокамтарлик бўлса ҳам, кези келганда бир гапни айтай.

Марҳум Мутал Бурҳонов билан Ўзбекистон мадҳиясини яратаётганимизда наинки қофия талаблари, балки адолат нуқтаи назаридан келиб чиқиб, матнда “Тинчлик посбони” иборасини қўлладик. Шунда Мутал ака ўзгача бир ҳаяжон билан: “Абдуллажон, сиз бу иборани баландпарвоз сўзлар деб ҳисобламанг, аслида ҳам бу бор ҳақиқат-ку”, дегандилар.

Биласизки, Шарқ шеърлятида шукроналик мавзуси доимо етакчилик қилган. Шайх Саъдий бир байтларида бу хусусида жуда нозик лутф қилганлар. Яъни, нафас олганингда ҳам шукр қил, нафас чиқарганингда ҳам шукр қил.

Зеро, бир дақиқа ичида нафас олмай ва нафас чиқармай ҳам қўйишинг мумкин, деган маънони беради ўша машҳур байт.

Шундай экан, биргина мамлакатимиз тинчлигини, халқимиз осойишталигини изчиллик билан таъминлаб келаётганлари учун Президентимиз Ислом Каримовга мингдан-миг раҳматлар айтсак арзийди.

Жаҳондаги манаман деган не-не буюк давлатлар биз билан ҳисоблашаётган, ҳурматимизни жойига қўяётган экан, бунинг асл сабабларидан бири — бизнинг тинчлик-парвар сиёсатимизга бўлган ҳурмат ва ишончдир. АҚШ-дан то Япониягача — улуғ ва қудратли давлатлар, қолаверса, Бирлашган Миллатлар Ташкилотидек мўътабар халқаро идоралар Ўзбекистон ва унинг Йўлбошчиси олиб бораётган сиёсатни қўллаб-қувватлаб тургани ҳам шундан далолат беради.

— Байрамолди тилакларингизни ҳам айтсангиз.

— Мустақиллигимизнинг ўн бир йиллик тўйини ёруғ юз билан кутиб олаётган мана шу шукуҳли паллада мен бир гапни баралла айтишни хоҳлардим. Биз, ўзбеклар наинки жаҳон ҳамжамиятидан баҳраманд бўлаётимиз, балки биз ҳам уларга тегишли кўмак бериб турибмиз. Бу улуғ жараён ҳар қанча фахр ва гурурга муносибдир.

Юртбошимиз комил ишонч билан Ўзбекистон — келажаги буюк давлат эканини эслатиб ва таъкидлаб келадилар. Биз ана шу буюкликнинг илк нишонларини кўрдик, шу буюклик сари улуғвор йўлнинг дастлабки олтин зиналарига пойқадамимиз текканидан кўксимиз фараҳга тўла.

Адолат ва ҳамжиҳатлик — бу йўлдаги мақсад ҳамда вазифаларимиз моҳиятини белгиловчи мезонлардир. Иншооллоҳ, ушбу эзгу ниятларимизнинг барқарор бўлишида бундан буён ҳам бизга омад ёр бўлғай!

2002 йил, август

ЎЗБЕКНИНГ ЎЗ ШОИРИ

Халқимиз ўзининг ардоқли фарзанди, XX асрнинг забардаст шоирларидан бири Фафур Фулом таваллудининг 100 йиллигини кенг нишонламоқда. Фафур Фуломнинг

номи, босиб ўтган ҳаёт йўли, серқирра ижоди барчамизга яхши маълум. Шоирнинг ўзи бир шеърда фахру гурур, эркалик билан айтгани сингари:

Фафур Фулом кимлигини биласиз,
Адресимдир Ўзбекистон, шубҳасиз.

Фафур Фулом ўз сафдошлари қаторида ғоят мураккаб, ғоят зиддиятли, таҳликали бир даврда яшаб ўтди. Собиқ империя ҳудудида, қолаверса, жаҳон миқёсида ном қозонган шоир замоннинг барча воқеа ва ҳодисаларига гувоҳ бўлди, унинг бир қисм ижоди эса ҳукмрон мафкуранинг талаблари таъсиридан четда тура олган эмас. Тарихнинг мантиқий ҳукмига кўра, мустабид империя тарқаб кетди, табиийки, унинг беомон мафкураси ҳам барҳам топди. Бироқ бу мустамлакачилик сиёсати минглаб ҳақгўйларнинг бошини ейишга улгурди, қанчадан-қанча истеъдод эгаларининг бўйнига бўйинтуруғ солишга эриша олди. Ҳа, қозидан гина қилсанг, додингни кимга айтасан қабилдаги йиллар эди у пайтлар. Тагин шу ҳолатни афсус билан қайд этамизки, мадҳиябозлик кўп миллатли улкан адабиётнинг оммавий таомилига айланган эди. Не-не гўзал ташбеҳлар, чақмоқдек мисралар сомон орасидаги қаҳрабо буғдой доналаридек назардан қолиб кетар эди. Ушбу аччиқ ҳақиқатни, айниқса, бугунги ёшлар теран тушунмоқлари керак. Бунинг устига, аксар ижод аҳли табиатан ҳаддан ортиқ ишонувчан халқ бўлади. Бир мисол келтириб ўтай. Фафур Фуломнинг сафдошларидан бири, машҳур рус шоири Владимир Луговской умрининг охиригача денгизларда сув парилари яшашлигига чин дилдан ишониб ўтган. Қиёсан айтганда, халққа ваъда қилинган коммунизм ҳам, кўкларга кўтарилиб мақталган адолат, тенглик ҳам ўша сув париси янглиғ мавҳум бир хаёлот, мубҳам бир сароб бўлиб чиқди. Бу сиёсатнинг яна бир даҳшатли томони шунда эдики, у бутун-бутун халқларни темир қафас ичида сақлаб, шодиёна кўшиқлар айтишга мажбур қилди. Тўғрироғи, уни ўргатиб ҳам қўйди. Ўзининг ноғорасига ўйнашни хоҳламаганларни қатл қилди, қувғин остига олди. Инсонлар феълидаги машъум ожизлик, ҳасад, кўролмаслик иллатларидан усталик билан фойдаланиб, бир миллат ичида отани болага, акани укага

душманга айлантирди. Шу тариқа ўзбек халқи ҳам ўзининг ўнлаб беқиёс фарзандларидан бевақт айрилиб қолди.

Биз бугун Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат, Усмон Носир тақдирларини изтироб билан эслаймиз. Ўзбекистон адибларининг бир гуруҳи билан учрашувда Ислом Каримов юқорида номлари зикр этилган сиймолар ҳақида гапириб, улар нафақат адабиёт соҳасида, балки халқимиз озодлиги йўлида тўла маънода сиёсий кураш олиб борган изчил ва собитқадам, эрқпарвар зотлар эканлигини таъкидладилар.

Шукрким, алал-оқибат тарих бизга ҳам терс қарамади. Ўша курашлар, тўкилган қонлар ва, ниҳоят, жасур ўғлонларимизнинг кейинги даврдаги саъй-ҳаракатлари бекорга кетмади. Ўзбек халқи истиқлолга эришиб, ўз мустақил давлатига эга бўла олди. Энди унинг ҳақиқий Мустақил Конституцияси, дахлсиз байроғи, туғрою мадҳияси бор. Тилимиз камситилиш ботқоғидан чиқиб Давлат мақомини олди. Ўзбекистон дунёга танилди, айтиш мумкинки, жаҳоншумул давлатларнинг бирига айланди. Муттасил равишда халқимизнинг кўҳна қадриятлари тикланмоқда, номлари ҳатто тилга олиниши мумкин бўлмаган зотларнинг шон-шавкатлари қайтиб келмоқда, дин оламининг муқаддас каломлари баралла жарангламоқда.

Буларнинг барчаси гоёқ қутлуғ саодатдир. Биз қадимий орзуларимизга эришмоқ учун оғир йўللарни босиб ўтдик, дедик. Бироқ яқин ўтмишимизга назар ташлаганимизда ҳам, афсуски, чигал муаммоларга, зиддиятли манзараларга дуч келамиз. Бу муаммоларни эса ниҳоятда донолик, узоқни кўра билишлик билан ечиш керак бўлур эди. Президентимиз: “Биз яқин ўтмишимизни тафтиш қилмасдан, халқимизни парокандаликдан сақлаб қола олдик”, — деганларида минг маротаба ҳақлидир. Президент ўз фикрларини давом эттириб, “Мен ўтмишда кимнинг кимга ёмонлик қилганини кўзгаб, ҳозирги яхши муносабатларни бузишга қаршиман”, — дедилар. Бу чиндан ҳам оқилона сиёсатдир. Албатта, рўй берган хатоликлар, гуноҳу кувриятлар биз учун сабоқ бўлмоғи шарт. Бироқ, энг муҳими, олға кетаётган озод Ўзбекистонимиз кўрган-кечирганларидан фойдали жиҳатларнигина қабул қилиб олиб, гинаҳонлик ва маломатбозликка ўралашиб қолмасдан, тараққиётнинг катта йўлига чиқиб олмоқда. Хуллас, мана шундай масъулиятли довондан туриб,

халқимизнинг кўпдан-кўп донгдор вакилларига, уларнинг фаолиятларига назар ташлай бошладик. Чунончи, Шароф Рашидовнинг Ўзбекистон учун неча ўн йиллар мобайнида қилган хизматлари муносиб равишда баҳоланди ва бу баҳо элу юрт томонидан мамнуният билан кутиб олинди.

Ўтганларнинг барчаси ҳам давр фарзандлари эдилар, лекин уларнинг халқ олдидаги хизматлари ҳам унутилмасдир. Биз яқин ўтмишда яшаб ўтган алломаларимиз, адибларимиз ижодидаги муваққат губорларни ювиб ташлаб, ёмби олтинларимизнинг асл жамолига тўйиб-тўйиб боқишимиз, уларни келажак авлодлар ҳукмига, муҳими, Вақт ҳукмига авайлаб узатмоғимиз шарт. Аслида, ҳар қандай тарихий шахсга баҳо бериш, аввало, унга қайси нуқтадан туриб, қандай мақсадда ёндошишга боғлиқ. Ахир Амир Темур ва Бобур сингари зотларнинг номлари уларга махсус “кўзойнак” орқали қараш оқибатида қатағон этилмаганмиди?! Адабиёт ҳукмрон мафқуранинг хизмати-га мажбуран бўйсундирилган даврларга баҳо берганда ҳам ўша шарт-шароитларни ҳисобга олиш жоиздир.

Албатта, бирор ижодкор бирор тузумни ёхуд бирор фирқани муттасил мақтайвергани ёки қоралайвергани билан истеъдоди юксалиб қолмайди. Истеъдод, энг аввало, табиат эҳсони, Оллоҳ туҳфасидир. Шу маънода Яратганининг ўзи Фафур Фуломдан марҳаматини сира-сира аямаган эди. Фафур Фулом чиндан ҳам улуғ заковат эгаси эди. Бунинг исботи шоирнинг жўшқин ва доно шеърляти, бунинг исботи – Фафур Фуломнинг туғма тафаккур соҳиб-би эканлиги, бунинг исботи – ёзувчи Фафур Фуломнинг ҳеч бир адибникига ўхшамайдиган чинакам миллий халқчил прозаси – насрий асарларидир. Замоннинг назари нечоғлик синчков ва ёвуз бўлмасин, Фафур Фулом даярли ҳар бир шеърда ўзбек халқининг манфаатини обрўсини ўртага қўйиб гапирар эди. У зот халқлар ўртасидаги бегараз дўстликни куйлаганда ҳам, “мен ўзбек шоириман”, “ўз халқимнинг тилиман”, деган ўтли икrorига содиқ қолди. Шоирнинг фахру гурури халқнинг миллий ифтихори билан чамбарчас боғланиб кетган эди.

“Шараф қўлёзмаси” шеърдан бир парчани эслайлик:

Қадим ўзбек халқисан,
Асл одам авлоди,
Миср эҳромларидан
Тарихинг қарироқдир.

Хоразмнинг ҳар гиштида
Боболарнинг ижоди
Англо-саксонлардан
Анча юқорироқдир.
Бизда логарифманинг
Мушкул муаммолари
Қўлдаги бармоқлардай
Оддий қилинганда ҳал,
Олий ирқ даъвогари
Черчиллнинг боболари
Ҳатто санай олмасди
Ун бармоқни мукамал.
Биз эккан пахталардан
Ер юзида бор киши
Уятини ёпганда
Устма-уст, қават-қават,
Ҳозирги жанобларнинг
Маърифат ва дониши
Пахта – дарахт кўзисин
Жуни деб билган фақат.

Гарчанд шеърнинг иккинчи ярми бошқа ўзанга қараб кетган бўлса-да, шоирнинг кимларга қандай ишоралар қилаётгани шундоққина сезилиб турибди. Чорасиз шоир миллатига қалқон бўлгиси келади. Ўзбекистоннинг шаънига ҳануз катта-кичик тошлар отилиб турибди. Улар эндиликда нафақат шонли ўтмишимиз, балки мустақилликка эришган бугунги кунимизни ҳам кўролмаётдилар. Одам боласи бунчалар очофат, бунчалар ичи қора бўлмаса! Президентимиз Ислом Каримов айтганларидек, энди ортга қайтиш йўқ, орқадаги кўприкларни аллақачон ёқиб юборганмиз.

Президентимизнинг ўтли нидосини ҳар соат, ҳар дақиқада қўллаб-қувватлаш ҳар биримизнинг ватанпарварлик бурчимиздир. Кўприкнинг нарёғидан эса, энг яхши анъаналарнигина олиб ўтмоқдамиз, холос. Миллат ғурури тўла шаклланадиган пайтлар келди. Кўриниб турибдики, барча ижодкорларнинг вазифалари гишт сингари бир хил қолипларга солинган шароитда қалам эгалари ўзларининг қалб сўзларини, орзую армонларини баён қилишлари сира ҳам осон кечмаган, ҳатто мумкин бўлмаган эди.

Шу ўринда айтиш керакки, ниҳоятда болажон инсон Фафур Фулом кичкинтойларга атаб талай ибратли шеърлар ёзиб қолдирди.

Асрлар мобайнида ижод аҳли турли ҳукмрон доираларнинг таъсирию тазйиқидан қутулолган эмас. Бу тазйиқу таъсир асарларнинг мазмунида гоҳо дунёвий, гоҳо хурофий тарзда зоҳир бўлар эди. Баъзи шоирлар эса бу ғалваларнинг барчасидан безиб, фақат ер жамолию табиат манзараларини куйлаб ўтганлар. Жаҳон адабиётидан бунга кўплаб мисоллар келтирса бўлади. Бироқ, дунёда шундай табаррук мавзулар ҳам борки, уларни ҳеч бир тузум, ҳеч бир сиёсат дафъатан қатағон қилолган эмас, бундай мавзулар кимнинг лафзидан чиқмасин, тарихда сира ҳам салбий маъно касб этган эмас. Булар Ватан, дўстлик ва биродарлик, тинчлик ва мурувват каби мавзулардир. Айни шу маънода Фафур Фуломни Ватан, тинчлик ҳамда меҳру мурувватнинг оташин куйчиси деб аташ мумкин. Шоирнинг биргина “Сен етим эмассан” шеърини эсланг. Аслида халқимизнинг ўзи ҳақиқий мурувватлик халқдир, халқимизнинг ўзи меҳру саховатда яктодир, юртимиз бебаҳодир.

Ҳамма ўрганганимдан яхлит хулоса:
Ўз юртим ерида унган ҳар майса
Бегона юртларнинг гулидан афзал.

Шоир миллий ғурурини халқ фазилатларини куйлаш воситасида кўпроқ намоён этди.

Шундоқ юртда, халқнинг асл шоирида ҳам юқоридагидек фазилатлар жамулжам бўлмоғи, албатта, табиий. Айни вақтда Фафур Фулом “бир оғиз ширин сўз нондек арзанда”лигини бошидан кечирган, етимликнинг барча гурбатларини кўриб, ҳис этиб улғайган зот эдилар. Зеро, армонли одамнинг дил изҳори ҳам доимо самимий, кўз ёшлари ҳам булоқ сувидек тозаю покиза, меҳру муруввати ҳам юрак қонидек қайноқ бўлади.

Фафур Фулом ижодининг яна бир хусусиятини таъкидлаб ўтмоқчиман. У қайси мавзуга қўл урмасин, катта миқёсларда фикр юритарди, руҳий поёни чексиз эди, бачкана, чучмал ҳис-туйғуларни ҳеч қачон яқинига йўлатмасди. Бу фазилат, бу маҳорат, бу донолик шоирнинг худо берган табиатига хосдир; иккинчидан, ул зот чуқур билим эгаси; қамрови жаҳоншумул мутафаккир эдилар. Учинчи, ва балки Фафур Фулом истеъдодининг юксак парвозига толмас қанот берган зўр куч қадим Шарқ

шеъриятининг муборак нафасидир. Буни шоирнинг ўзи таржимаи ҳолида ҳам катта қониқиш билан эътироф этган эди. Саъдий ва Ҳофиз, Навоий ва Бедил девонларини бир умр қўлдан қўймаган, ўтмиш даҳоларининг минглаб байтларини ёд билган шоирнинг ўзи ҳам уларга ҳамоҳанг бўладиган ўлмас сатрлар яратиб кетди.

Фафур Фулом ижоди ҳақида сўз юритганда адибнинг насрий асарлари тўғрисида гапирмасдан бўлмайди. Фафур Фулом насрини мен ҳақиқий миллий наср деб биламан. Фикримизча, ҳар қандай халқчил асар миллий бўла олмайди, ҳар қандай миллий асар эса доимо халқчилдир. “Шум бола”, “Нетай”, “Ёдгор”, “Менинг ўғригина болам” каби қиссаю ҳангомаларни ҳеч иккиланмасдан адабиётимизнинг дурдоналари деб атаса бўлади. Ҳикояна-висликнинг ғоят табиий йўсини, тил ифодасининг беқиёс халқчиллиги, тенги йўқ ажойиб ҳажвиёт Фафур Фулом насрига хос бўлган энг муҳим фазилатлардир. Дарвоқе, сатира ва ҳажвиёт ҳақида гап кетганда Фафур Фулом бу соҳаларнинг энг нодир устаси, дейиш мумкин. Кейинги пайтларда эркинликни ошкора суиистеъмом қилаётган лўттибозлар, олғирлар, иғвогарлар, маҳаллийчи айирмачилар болалаб кетдилар. Улар Фафур Фуломнинг шафқатсиз сатира қамчисини интизорлик билан кутиб турганга ўхшайдилар...

Ажаб ҳол: гоҳо ёзувчининг кичик бир ҳажвиясини ўқиб ҳам муаллифнинг дунёқараши, эътиқодини адашмай аниқлаб олса бўлади. Ҳалоллик, тўғрилиқ, инсоф, диёнат оёқ ости бўлган шароитларда Фафур Фулом сукут сақлаган эмас. У киши ҳатто, кутубхоналарда ўтмиш қўлэмалари варақларини йиртиб қочганларнинг ҳам боглаб таъзири-ни бергандилар. Масалан, Фафур аканинг китоб йиртар ҳақидаги фелъетонини эсланг. Фафур Фулом ўзи мансуб бўлган жаҳон адабиётидан жуда ҳам яхши хабардор эди, таржимонлик ишининг нечоғлик беқадрлигини билсалар ҳам бу меҳнатнинг савобини четлаб ўтмаганлар. Шекспир фожиаларини она тилимизга маҳорат билан таржима қилган шоир ҳаётининг сўнгги йилларида буюк Дантенинг “Илоҳий комедия”сини ўзбекчага ўгиришни орзу этгандилар. Фафур Фулом, шубҳасиз, улкан олим ҳам эди. У зот Ўзбекистон Фанлар академияси ташкил этилганида, биринчилардан бўлиб академикликка сайландилар. Фафур

Фулум Шарқ адабиёти ва фалсафа тарихини теран идрок этар, Навоий, Жомий, Машраб, Муқимий каби мумтоз зотлар ҳақида чуқур тадқиқотлар олиб борганди. Албатта, алломанинг айрим мақолаларида давр мафкурасининг шабадаларига дуч келамиз. Лекин Фафур Фулом илмининг асосий мағзи тафаккур хазинамизнинг мулки бўлиб қолди, бу хазина ҳанузгача адабиётшунослар учун мўътабар манбаидир.

Ҳозир биз Марказий Осиё деб атаётган минтақа халқлари Фафур Фуломни айниқса ардоқлар, туркийзабон қардошларимиз шоирни бошларига кўтарар эдилар. Қайси бир йили Абдулла Тўқай тўйи муносабати билан Қозон шаҳрига борганимда татар ипташларимиз Фафур аканинг у юртга келганларида соф татар тилида ажойиб маъруза қилганини зўр мамнуният билан эслагандилар. Фафур Фулом, шунингдек, форс-тожик тилини ҳам пухта биларди.

Ўтган асрнинг деярли барча етакчи ижодкорлари Фафур Фулом билан дўст ва камарбаста эдилар. Булар – Пабло Неруда, Файз Аҳмад Файз, Самад Вургун, Мирзо Турсунзода, Собит Муқонов, Берди Кербобоев, Константин Симонов ва бошқалардир. Баъзан ўйлаб қоламан. Агар, фалон йилларда яшагансан, тирик юргансан, деб юқоридаги сиймоларни ҳам бирваракайига рад қила бошласак, умуман, адабиётга ҳожат қолармикан? Таққос, албатта, нисбий бўлади, лекин кўпчилигимиз ўша йилларни кўрдик-ку. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом, “тавбанинг эшиги ҳамиша очик”, деганлар.

Фафур Фулом доимо халқ орасида яшади, ўзбекнинг еттидан етмиш яшаригача Фафур акага чексиз ҳурмат билан қарарди. У кишини юракдан севарди. Дунёнинг томир уришини сезгирлик билан илғай оладиган адибимиз кўплаб публицистик мақолалар яратди. Бугун Истиқлолимизни Фафур Фулом нечоғлик ифтихор билан, нечоғлик зўр кўтаринкилик билан мадҳ этиши мумкинлигини тасаввур қилса бўлади.

Эҳтиёж ҳамда вазият одамларни бир-бирига яқинлаштиради. Жаҳонда зулмқашлик овозлари ўқтин-ўқтин эшитилиб турган пайтларда давлатимиз мустақиллигини кўз қорачиғидек авайлаб сақлаш, бу йўлда ҳамжиҳат бўлиш бизга сув билан ҳаводек зарурдир. Ушбу муқаддас бурчни Президентимиз ҳам бизга қайта-қайта таъкидлаб

турибдилар. Хаёт муаммоларини ойдинлаштиришда, рақибларимизга жавоб беришда адабиётнинг аҳамияти жуда катта. Демокчиманки, устоз Фафур Фуломнинг мислсиз ғайрати, фаоллиги биз учун ибрат бўлмоғи керак. Бунинг учун ҳам аҳиллик лозим. Бунинг учун ҳам ягона Ватан, ягона миллат тушунчаси зарурлигини замон талаб қилаётир. Бир-иккита шахснинг дийдори аллергия кўзғайди, деб қозон-товоқни бўлак қилиб олиш тўғри бўлмайди-ку! Қариялар давраларга фотиҳа берганларида, жамоага хотиржамлик қаторида кўпинча, кенг феъл, кетмас давлат тилайдилар: Ана шуларни биз абадий шиорлар, десак бўлади. Модомики, Ватан ҳамда миллат манфаатлари бизни ҳар қачонгидан ҳам кўра мустаҳкамроқ жипслаштириши керак экан, биз кўпроқ келажакни кўзлаб, ёш авлодларга ибрат бўлмоқни ўйлаб асарлар ёзишимиз, шунга қараб иш тутмоқлигимиз лозим. Унутилмас устозларимизнинг руҳлари ҳам биздан шуларни сўраб турибди, деб ўйлайман.

Улуғ одамлар дунёдан ўтганларидан кейин ҳам улар ҳақидаги турли мақомдаги хотиралар мавжланиб тураверади. Чунончи, баъзи бировлар бу эзгу ишга ғоятда масъулият билан ёндашадилар, баъзи бировлар эса марҳумларни ўзларининг торгина дунёқарашларига мослаштириб олмоқчи бўладилар. Баъзан эса оддийгина лўттибозликлар ҳам учраб қолади. Улуғ шоиримизнинг айрим машхур шеърларини тепасида туриб “ёздириб” олган, яъни “доя”лик қилганларнинг сони ҳам ўн-ўн бештага етгандир-ов... Нима бўлган тақдирда ҳам одамлар кимгадир талпинишлари, ундан ҳазар қилгандан кўра минг бора афзал-ку!

Фафур Фулом номи ҳақиқатан ҳам халқимиз орасида эртақ қаҳрамони янглиғ яшаб қолди. Биз Фафур Фуломнинг номини кимлардандир ҳимоя қилмоқчи эмасмиз. Биз Фафур Фулом шаънига сохта мақтовлар ёғдириш ниятидан ҳам йироқмиз. Ҳа, Фафур Фулом ўз замонасининг фарзанди эди. Шоир бир шеърда: “Кремль саройида минбардаги ўзбекман”, — деган экан, биз учун ҳозирги кунда “ўзбек” ибораси азиздир! Вақт кўрсатдики, ҳақиқий ижодкорнинг ўрнини, хотирасини турли минбарлардангина эмас, халқ қалбидан ахтармоқ керак экан. Зеро, ҳар қандайин софдил ижодкор ўз халқига, албатта, бахту саодат, тинчлигу хотиржамлик тилайди. Халқимизнинг

турфа фазилатлари, унинг меҳнатсеварлиги, тантилиги, бағри кенлиги, Ўзбекистон гулзорларининг таровати улуғ шоиримизга туганмас илҳом, юксак сурур бахш этди, турли зилзилаю офатлар, йўқотишлар эса уни беҳад изтиробга солди. Биз ана шу жиҳатларни ҳеч қачон эсдан чиқармаслигимиз керак.

Гафур Гулом ўзбек халқининг миллий ўз шоири эди ва шундай бўлиб қолди.

2002 йил

БУ ВАТАННИНГ СИРА ТЕНГИ БЎЛМАС

— Абдулла ака, мана Мустақиллигимизнинг ўн бир йиллигига ҳам етиб келдик. Халқимиз, мамлакатимиз ўтган вақт орасида қанча довларни босиб ўтди. Ва яна қанчадан қанча оғир довлардан ошаётирмиз. Ифтихор қилишга арзигулик ишларимиз кўплигидан, шу озод Ватан фуқароси эканлигимиздан ҳар қанча фахр этсак арзийди. Шундай эмасми?

— Кечагина ҳурриятимизнинг ўн йиллигини ўтказган эдик. Мана бугун, шукрки, ўн бир йилликни ҳам нишонламоқдамиз. Эртага, индинга ўн икки, ўн уч, ўн беш, юз йилликларни ҳам нишонлаймиз.

Мустақиллик, наинки иқтисодий, наинки ижтимоий, балки сиёсий воқеадир. Фазодан қарасанг Қуванинг аноридек кўзга ташланадиган сайёрамизда ўзбекларнинг қадимда ҳам, ҳозирда ҳам ўз ўрни бор. Мана шу ҳудуд ўзбекники, Ўзбекистонники, деган паспорту гувоҳномани бизга Истиқлол берди. Унинг раҳнамою ташкилотчилари тарих тарафидан юборилишини биз энди англаб қолдик. Ўйлаб кўрайлик: Ўзбекистон тарихида Марказқўмнинг не-не биринчи котиблари яшаб ўтмадилар. Бироқ шижоат ва қатъият ҳамда зафар Юртбошимиз тарафидангина амалга ошди.

Бу ниҳоятда улуғ тарихий ҳодисадир. Ўзбеклар тарихида Истиқлол борасида сўз кетар бўлса, аввалги замонлардан ёлғизгина соҳибқирон Амир Темурни эсга олиш мумкин. Орадаги даврларда-чи? Бошқа хонлар, амирлар, шоҳлар йўқмиди? Бор эдилар. Лекин Бобурдек

истеъдодли шахс Ватанида эмас, Ҳиндистонда ҳукмронлик қилди. Эса олайлик: бир мулк учта хонликка бўлинди. Бухоролик бир ўзбек бошқа хонликдаги бошқа бир ўзбекни сўйиб келди...

Президентимиз Мустақиллик осмондан тушган неъмат эмас, деб тўғри айтадилар. Не-не курашлар, фидойликлар эвазига Истиқлолга эришдик. Маълум бўладики, шахснинг тарихдаги ўрни ва роли, албатта, буюқдир. Кемани дарға қаёққа бошласа, у ўша ёққа қараб сузади.

— Байрам арафасида бунёдкор халқимиз яна бир улуғ ният рўёбга чиққанига гувоҳ бўлди. Қизилқум саҳросидан ўтиб, Навоий ва Нукус шаҳарларини туташтирган янги темир йўл фойдаланишга топширилди. Шу тарихий воқеанинг иштирокчиси сифатида кўнглингиздан қандай туйғулар кечди?

— Ошни бир кун ейсан. Бу қуруғ ошқозон икки соатдан сўнг яна очқаб турибди-да. Бироқ қурилган иншооту иморатлар-чи? Миллатнинг шавкати, қудрати, улуғлигини белгилайди! Биргина мисол. Яхшиямки, Самарқанд Регистонини Темурийлар қуриб кетибди. У ҳанузгача бизнинг шон-шавкатимиздир. Ошлар эса ейилаверади... Шу маънода Истиқлол йилларида юз берган ва юз бераётган буюк ўзгаришлар, наинки имкониятимиз натижаси, балки келажагимиз пойдеворини таъминлайдиган улуғвор ишлардир.

Президентимиз “Ўзбекистон — келажаги буюк давлат”, дер эканлар, биринчи навбатда, кўтарган байроғимизни кимга қолдириш ҳақида ўйлайдилар. Ҳозирги кунда минглаб ўспиринларимиз жаҳон мактабларида таълим олиб, билган-ўрганларини ўз Ватанига сафарбар қилишга шайланмоқдалар. Бугунги Ўзбекистонни улкан қурилиш майдонига қиёслаш мумкин. Кун ё ҳафта ўтмай янги бир иншоот ишга тушиб турибди. Гўзаллиги ва салобати ҳатто Тожмаҳалга қиёслагулик Давлат консерваторияси, Миллий театримиз қад кўтарди. Кун кеча бир гуруҳ ижодкор дўстларимиз билан, Сиз айтган, Навоий — Учқудук — Нукус темир йўлининг биринчи йўловчилари бўлдик. Ушбу тарихий воқеа, наинки иқтисодийтимизни, балким жаҳонда сиёсий мавқеимизни яна бир бор мустақамлади. Биз энди, наинки пахта, дон, нефть ва газ мустақиллигига эришдик. Айни чоқда, коммуникация ва

бошқа ҳаракатланиш жабҳаларида ҳам тўла мустақилликни қўлга киритаётирмиз. Хуллас, энди ўзбекнинг бошқалардан тили қисик жойи йўқ.

Шу поездда кетаётиб, менинг хотирамда бир манзара муҳрланиб қолди. Яъниким Қизилқумни кесиб ўтиб, Тўрткўл, Эллиққалъаю Нукусга яқинлашаётганимизда ўша манзилларга шиддат билан талпинаётган поездимизни Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон байроқларини қилпиратган чавандозлар от елдириб кузатиб бордилар. Буни қаранг: Эллиққалъа деган машҳур бир туман бўлсаю унинг ёнидан ҳозиргача темир йўл ўтмаган экан. Аҳоли тамомила стихияли равишда яшаб келган. Йўл чеккасида йўловчи машиналарга ялинган ёхуд қўшни давлат ҳудудидан қатнашга мажбур бўлиб, юз марта “ренген”дан ўтган... Энди эса уларнинг жаҳонга туташган ўз йўли, ўз поезде бор.

Мен Ватанимизни тоғлари, дарёлари, водийлари ва воҳалари тимсолида кўриб, фахрланиб келганман. Лекин шунақа ҳам улуғ чўлларимиз бор эканки, уларнинг бағрига бир неча Европа жо бўлиши мумкин. Ёхуд Бахмал деб аталган чегара туманимиз-чи?! У ерда, менинг назаримда, беш-олти Швейцария жой бўла олади. Келажакимиз шу қадар муҳташамки, тинчлик ва омонлик бўлса, Юртбошимиз тамойиллари изчиллик билан амалга оша борса – бу Ватаннинг сира тенги бўлмас!

Ўзбекистонимиз жаҳонга юз тутди. Жаҳон ҳам бизга юз тутди. Ер деб аталган планетанинг мана ман деган салтанатлари бизга асосли равишда ҳурмат ва эътибор билан қарай бошладилар. Президентимиз Ислон Каримовнинг Америка Қўшма Штатлари ва Японияга қилган сафарлари ва сафарлардан келиб чиққан оидин натижалар қаноатимизнинг олий исботи бўла олади.

– Абдулла ака, улуғ байрам арафасида Президентимиз Фармонига биноан жуда кўп юртдошларимиз Ватаннинг мўътабар унвонлари, орден ва медалларига сазовор бўлдилар. Улар орасида ёзувчилар, адабиётчи олимларимизнинг ҳам номларини кўриб жуда хурсанд бўлдик.

– Мен, биринчи навбатда, адилларимизга кўрсатилаётган ишончу мурувват учун Юртбошимизга барча ёзувчилар номидан раҳмат айтишни ўз бурчим, деб биламан. Бу йил ҳам қаламкашлар сийландилар. Улуғ хизматлари

муносиб баҳоланиб, уюшма аъзоси, таниқли адабиёт-шунос олим, устозимиз Озод Шарафиддинов Ўзбекистон Қаҳрамони бўлди. Бу катта гап.

Тўрт мучали соғ одамки, кўпинча, боқимандалик бўйинтуруғини кийиб олади. Ҳайрон қоламан: кўзойнак ўрнида лупа билан ишласа-да, ҳар ҳафта, ҳар ойда Озод ака ўзининг ҳақиқатгўй мақолалари билан, халқимизнинг маънавиятини юксалтиришга бевосита хизмат қилаётган ажойиб таржимонлик фаолияти билан ҳаммага ўрнак бўлди. Назаримда, қаҳрамонлик Озод акага жуда ярашади!

Самарқандда бир кекса адибимиз Бобомурод Даминов яшаб ижод қилади. У киши Толстой бобонинг ёшига етган. Бобомурод аканинг бошидан кўп кунлар кечди. Экологияни ҳимоя қилгани учун ғазабга учраб, қамалиб ҳам чиққан. Иродаси мустаҳкам бу одам барча муҳтожлигу қийинчиликларни енгиб ўта олди. Баҳоли қудрат ва лекин тўхтовсиз ижод қилди. Бугун Бобомурод Даминов “Эл-юрт ҳурмати” орденига сазовор бўлди. Бу ҳам адолатнинг исботи эмасми?! Ёхуд таниқли публицист-ёзувчи Алиназар Эгамназаровни олайлик. Миллатимиз тарихидаги қора кунларни тадқиқ этиб, бир неча китоблар ёзди. Унинг хизматлари ҳам муносиб баҳоланди — Алиназар ҳам орденбой бўлди.

Хуллас, сийланган ёзувчилар ҳақида фахр-ифтихор билан яна кўп гапларни айтиш мумкин. Бироқ ҳаёт шундоқ шиддат билан олға кетмоқдаки, афсус, ижод аҳли сал орқароқда юрибди. Давр талаб қилаётган, даврнинг ўзи етиштириб берган янги замон қаҳрамонларининг қиёфалари биз орзу қиладиган даражада яратилмаяпти. Демак, биз бурчлимиз. Демак, биз қарздормиз.

— Шу ўринда Олий Мажлисимизнинг бугунги сессияси ҳақидаги таассуротларингиз билан ҳам ўртоқлашсангиз.

— Менинг депутат, парламент аъзоси сифатида тилагим битта. Биз қабул қилаётган қонун ва қарорлар ниҳоятда долзарб ва ҳаётийдир. Ҳамма гап унга амал қилишда. Биз Олий Мажлис сессиясида қонунларни қабул қилар эканмиз, наинки бугунни, балки келажакни ҳам ўйлаб иш юритаётимиз. Шундай экан, оддий фуқароми ёхуд давлат муассасасида ишлаётган раҳбару мутахассиси-ми, ким бўлишимиздан қатъи назар қонунларни ҳурмат

қилишимиз керак. Унга риоя этиб яшаш инсоний маданиятимиз белгиси бўлсин.

Бизнинг оёғимизга иккита занжир тушов бўлиши мумкин. Бири — бюрократия, иккинчиси — таъмагирлик. Яъни таъма билан иш юритиш. Шу ўринда яна бир иштибоҳни айтиб ўтишни хоҳлайман. Муроджон, сизнинг саволингизга жавоб бераётиб, боқимандалик ҳақида жиндай гапиргандай бўлдим. Дарҳақиқат, кўпгина одамларнинг кўли меҳнатдан чиқиб кетганлиги сир эмас. Уларнинг баъзилари ўзи туғдирган болаларга бериладиган нафақа ҳисобидан кун кўриб келганлар. Уларга фалон сўтих ер ажратиб берилса-да, ўша ерни ғумай ва қамиш босиб ётибди. Унақа шахслар ҳанузгача давлатдан хомтама бўладилар, меҳнатга бўйинлари ёр бермайди. Ахир, бир жўяк помидор ёхуд бодринг эксанг — бу ўзингнинг неъматинг-ку! Бу ўринда солиқчи ёки божхоначини айблаш бекор.

Ер шарига бир назар ташланг: Голландия деган бир мўъжиза мамлакатга дуч келасиз. Бу мамлакат аҳолиси ҳар қарич, ҳар метр ерни атрофини қуршаган денгизу океандан тортиб олади. Лекин шу мўъжаз Голландия энг фаровон мамлакатлардан биридир. Бунинг сири нимада? Унинг аҳолиси ўзини яхши таниб олган. Ҳуқуқий демократик давлат — бу, ўз-ўзини таниш демакдир. Бизнинг, наинки оддий деҳқонимиз, балки барча фуқаромиз ўзини танимоғи керак. Миллий ғурур ва миллий донолик билан яшамоғи керак.

— **Халқимиз бугун мана шу улуғ байрамимиз гўзал ташвишлари билан яшамоқда. Сиз ўзингиз бир шахс сифатида бу байрамни қандай нишонлайсиз?**

— Энг азиз ва энг улуғ байрамимизни мен барча тантаналарнинг ҳам отаси, ҳам онаси, деб биламан. Мустақиллик байрами мавжуд бўлмаса, Наврўз ҳам бўлмас эди-да. Мен ушбу улуғ санани бундан буён, наинки расмий майдонларда, балким ҳар бир хонадонда нишонланишини хоҳлайман. Ноўрин бўлса ҳам бир мисол келтириб ўтай: бир замонлар Грузияга сафар қилган эдим. Ўша сафар Сталиннинг туғилган кунига тўғри келди. Биз Жугашвили туғилган қишлоққа, унинг музейига йўл олдик. Қарангки, музейгача бўлган бир-бир ярим чақирим масофада кўчанинг ҳар икки тарафида яшаётганлар эшиги ол-

дидаги хиёбонда стол тузаб, пишлоғу шаробларини текин-га тарқатиб турар эдилар. Бу манзаранинг ижтимоий-сиёсий моҳияти ўз йўлига. Лекин ўша гуржиларнинг парварлигига қойил қолганман.

Эй, дўстим! Неча юз йил тутқун бўлган халқинг озод бўлсаю, Хурриятга эришсаю нега сен уни байрам қилмайсан! Нега ҳар бир хонадонда ош тортилмайди. Ахир, рамазон ёхуд қурбон ҳайитда бойу камбағал баробар туриб, бир-бирларини йўқлайдилар-ку!

Ахир, бу – Ватан байрами-ку!

Ўз хонадоним ҳақида гапирадиган бўлсам, ҳар йили, албатта, бола-бақра, неварачевара, қуда-анда, куёв-келиндар – барчамиз ўзимиз хоҳлаган бир манзилда йиғилишиб, бир-биримизни қутлаймиз. Дастурхонга топганимизни қўямиз ва улуғ байрамимизни нишонлаймиз.

2002 йил, август

МАЪРИФАТЛИ ИНСОН УЗОҚНИ КЎЗЛАЙДИ

– Аввало биринчи устозингиз ҳақида эсласангиз.

– Ҳар бир инсон ҳам, у келажакда қайси касбда ишламасин, илк бор мактабга қадам қўйган дамларини, қўлига биринчи бор қалам тутқазган муаллимини фахр билан эслаб юради. Бу, табиий .

Ҳақ йўлида ким сенга бир ҳарф ўқитмиш ранж ила.

Айламак бўлмас адо онинг ҳақин юз танж ила, –

деб Навоий бобомиз айтганлар. Бу сўзларнинг тагида жуда катта мантиқ бор. Шу маънода мен ҳам мактабда ўқитган устозларимни хурмат билан тилга оламан. Бугун уларнинг бирлари ҳаёт, бирлари эса дунёдан кўз юмган, лекин уларнинг ўғитлари дилимда ҳалиям чақнайди.

“Ойнаи жаҳон” орқали бериладиган “Синфдош” кўрсатувини мунтазам, мароқ билан кўриб бораман. Унда мактабни битирганига 20, 30, 40 йил бўлган синфдошлар ҳозирда ишлаётган ёки нафақадаги ўқитувчилари билан учрашиб, ҳамсуҳбат бўлишади. Ана шу ҳаяжон томошабинларга, шу жумладан менга ҳам қаттиқ таъсир қилади. Қаранг, бир синфда бирга ўқиган синфдошларнинг бири

вазир, бири академик ва яна бири машхур ижодкор бўлиб етишади. Лекин, синфда улар ҳаммаси баб-баравар бўлишган. Энди, ёмон одамлар қандай пайдо бўлади, деган табиий бир савол туғилади. Улар ҳам ер тагидан кўзиқориндай отилиб чиқмайди, ўша синфда кўкаради. Шунинг учун қайси маҳаллами, ё қишлоқданми, ҳамма нафратланадиган инсон чиқса, ҳеч ким уни танимаймиз дея ўзини олиб қочишади. Ҳатто, қариндошлари ҳам тан олишмайди. Агар бирор-бир номдор, обрўли, бадавлат инсон чиқса, унинг эгаси кўпаяди. Яъни унинг тоғаси, жияни, маҳалладоши, ўқитган ўқитувчиси ўз-ўзидан пайдо бўлиб қолади. Бунга табиий равишда очиқ кўз билан қарайдиган бўлсак, шундай қизиқ бир манзаранинг гувоҳи бўламиз. Бир вақтлар бу ҳақда мен бир шеър ҳам ёзганман. Энг асосий гап шундаки, кимлардир ёлғон-яшиқни кўшиб-чатиб инсоннинг яхши хислатларини кўпиртириб фахрланиб юришса, майли. Лекин бу киши бизда эмас, биз уни танимаймиз, деб одамлар тонадигандан худо сақласин! Шу маънода мен қанчалик халқимга хизмат қилолган бўлсам, барига устозларимнинг мени тўғри йўлга бошлаб, илм берганидан деб биламан.

– **Улғаяётган истиқлол фарзандлари бугун қайси жиҳатлари билан кўзга ташланмоқда?**

– Юртбошимиз Олий Мажлиснинг ҳар бир сессиясида улғаяётган ёш авлод ҳақида фикр билдириб, жуда кўп ҳаётий мисоллар келтириб ўтадилар. Ҳозирги фарзандларимиз ўтган мафкура даврининг доҳийлари, йўл-бошчиларини, уларнинг номларини билишмайди. Масалан, Москва нима деса, Россия деган давлатнинг пойтахти дейишади. Ленин ким деса, билмайман эшитганим йўқ, деб айтишади. Демак, у мафкура бугун бизнинг обҳавомизда йўқ. Илк мустақиллик даврида, яъни 1991 йил мактабга қадам ташлаган фарзандларимиз бугун битиришди. Уларнинг саводи янги давр руҳи билан чиқмоқда. Бугун улар ўз она тилида бемалол, ифтихор билан гаплашиб, қатор хорижий тилларни ҳам ўрганишга чоғланмоқдалар. Демакки, дунёдаги барча миллатларнинг фарзандлари билан бўйлашиб, илм уфқида парвоз қилишмоқда. Бу ҳали мана шу борадаги тараққиётнинг бошланиши, илк пиллапоялари дейиш мумкин. Шунинг ҳам айтиш керакки, уларнинг тарбиясидаги маънавий-маърифий

йўл-йўриқлар — менталитетимизга хос бўлган, ота-боболаримиздан мерос қолган муқаддас анъаналаримиздир. Фарзандларимизнинг бекаму кўст вояга етишларида бу анъаналар ниҳоятда зарур. Бу уларни турли қинғирқийшиқ йўлларга кириб кетишдан сақлайди.

Кузатишимиз мумкин, бугун аксарият давлатларда, жумладан Россияда ҳам қизиллар партияси, сариқлар партияси дб ном олган турли намоёишлар оммавий тус олган. Бизнинг мамлакатимиздаги тинчликнинг гуркираши эса болаларимизнинг осойишта ҳаётнинг қадрига етиб, келажак сари дадил одимлаши учун энг ажойиб неъматдир. Бу эса, шубҳасиз, ҳукуматимиз олиб бораётган одил сиёсатнинг меваси, деб биламан.

Яқинда Фарғона вилоятида бир гуруҳ ёзувчилар билан ёшлар ўртасида шеърят кечасини ўтказдик. Ана шу ерда юзлаб қизларимизнинг атлас кўйлақларда гўё лолазордек яшнаб, бизни қарши олишлари, шеърлар айтиб истеъдодини намоёиш қилишларини кузатган одамнинг ички оламини беихтиёр фахр туйғуси қамраб олади. Ҳар бирининг юзида ҳаё, ибo, самимият балқиб турибди. Булар истиқлол фарзандлари-ку! Фарзандларимизнинг кўзи тўқ бўлиб ўсишини хоҳлайман.

— Ёш ижодкорларга муносабатингиз қандай, Ёзувчилар уюшмаси томонидан уларга қанақа қулайликлар яратилган?

— Бугун улар учун эшиклар кенг очиқ, имкониятлар кўп. Албатта, савияли, асл ижодкор ёшларнинг ижоди халқимиз томонидан қадрланмоқда. Буни очиқ айтиш керак. Биз ёшлигимизда, айни ижод қиладиган давримизда кўп ҳадиксирардик. Негаки, газета муҳаррири нима деркан, бу сўзни цензура олиб ташламасмикан, “халқим”, “миллатим” деб ёзсак, балoга қоламиз-ку, деган кўркүв бор эди. Ёхуд “Совет кишиларининг ҳаммаси бахтли” каби ибораларни ҳадеб такрорлайверардик. Ҳозир уларни бунақанги чеклашлар йўқ. Ижоднинг ҳамма томони очиқ. Ёзувчилар уюшмаси тасарруфида ҳам ёшлар учун адабий тўғарақлар бор. Шеърхонлик кечалари уюштирилади. Китоблар, тўпламлар чоп этиш имконияти бор. Ижодий маънода айтадиган бўлсак, бирор-бир мамлакат ёшлари ҳаммаси оммавий равишда шоир ҳам, олим ҳам бўлиб кетмайди. Бу мумкин эмас. Бу ҳолат қулгули ҳам туюлади.

Шеър ёзмайдиган инсон ҳам кам. Орасида шоири сараланиб чиқади ўзи. Маҳалла стадионида тўп тепмаган бола борми? Нега уларнинг бариси футболчи бўлиб кетмайди. Энди ижод ҳам шундайки, инсон ўзининг қалби, руҳий эҳтиёжи учун ижод қилади. Бундан бойлик орттираман, деган инсондан жўяли бир ижодкор чиққан эмас, бундан кейин ҳам чиқмайди. Ижоднинг этагидан маҳкам тутиб, қочмасдан, иқтидорини чархлаб борган инсонгина ижодкор бўла олади. Бир сўз билан айтганда, меҳнат қиладиган одамнинг талтайишга вақти бўлмайди. Мен ёшларнинг меҳнаткаш бўлиб ўсишини истайман.

— **Онағиз вафотидан кейин бор изтиробингизни “Онажон” шеърингизга солгансиз. Сўнгра олти ой мобайнида қўлингизга қалам олмасдан, ижодингиз яна авж олган экан...**

— Албатта, ўлим ҳақ. Айни йигитлик давримда онамнинг қазоси юрагимга биринчи зарба бўлиб қадалган. Эндигина улғайиб, бўй чўзаётган маҳалларим ҳали хонадонимизга ўлим шарпаси кирмаган эди. Бу мусибатдан анча таъсирланганман. Ўша изтиробларимни шеърга киритганман. Тўғри шундан сўнг анча вақт ўзимга келолмай юрганман. Бундай ғамни, айниқса, инсон ёш бўлса кўтариши қийин бўларкан. Ҳаммамиз ҳам ота-онага суяниб қолганмиз. Лекин айтинг-чи, ким марсия ёзсам, дейди? Мен истайманки, ҳеч бир ёшнинг бошига бундай кулфат тушмасин. Ота-онаси борлар қадрлаб, дунёдан ўтган бўлса, уларни эслаб юришларини тилайман.

— **Замон тақозоси билан айрим шеърлар ёзишга мажбур бўлгансиз. Ҳозир улардан бутунлай воз кеча оласизми?**

— Ўша маҳаллар шундай бир давр бўлганки, бундай ҳолатлар ҳамма ижодкорнинг бошидан ўтган: Фафур Фулом, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Миртемир каби шоирлар ҳам бу йўлдан ўтганлар. Бунинг ҳамма биледи. Энди масаланинг иккинчи бир томони шуки, ҳарбийлар тилида “парол”ни айтиб, чегарадан ўтиб олиб, билганини қилиб юраверган. Ўша даврлардаги “партия”, “Ленин”, “Москва” деган сўзлар ҳам шу “парол”га ўхшарди. Яъни, “Ленин”ни қўшмаса, шеърни чиқармасди. Нега, деб савол бериш ҳам мумкин эмасди. Бу шундай бир муҳокама қилинмайдиган ҳақиқатга айланганди. Шунга амал қилиш

қатъий равишда талаб қилинарди. Энди бир қисм шоир-ижодкорлар борки, умрини фақат шуни куйлашга бағишлаган. Лекин улар ҳам Ленин ғоясининг бундай аҳволга олиб келишини ўйлаганми, ўйламаганми... Шундай қилиб, 74 йиллик бу жараён ўтди. Ўша шеърлардаги “Ленин”ни шундайгина олиб қўядиган бўлсак, барибир халққа айтилган олқиш ёки ифтихор қолаверади. Ўша даврда қурилган кўприкни “буни Ленин қурган” деб биров бузиб ташламайди-ку, ёхуд кудуқни кўмиб ташламайди-ку. Бу шундай бир мафкура бўлган. Шу мафкурага ҳақиқатан ҳам қўлига қилич олиб, сидқидилдан хизмат қилган корандалари — улар бошқа одамлар.

— Болаликнинг тотли дамлари, аввало мактаб, кейин эса талабалик даврида кечади. Уларга қайсидир маънода “руҳ” бағишлаб, вояга етказишда ўқитувчиларнинг ўрни бекиёс. Бу борада устозлар фаолиятини қандай баҳолайсиз?

— Ҳар ким ўзининг касбини яхши кўриши, севиши керак. Масалан, врач ўз соҳасини севиши учун беморни яхши кўриши керак. Бу дегани касални яхши кўриш дегани эмас, шифо улашиш учун ҳазар қилмасдан, ширин сўз билан, меҳр билан даволаши лозим бўлади. Ёхуд архитектор ҳам мустаҳкам уй қуриши керак. Мен илгари бир воқеани эшитганман. Бир архитектор шаҳарда катта бир уй қурган. Битгандан кейин унга шу уйдан квартира беришган. У эса олмаган. Ўзи қурган уйга ўзи кирмаган. Демак, у билади, уйнинг қай даражада қурилганини. Шу сингари ўқитувчининг касби ҳам шарафли ва масъулиятли. У ўша масъулиятни ҳис қилиши лозим. Тўғри, синфда 30 нафар ўқувчи бўлса, ўқитувчи ўзи битта. 30 нафар ўқувчининг 30 та оғзи ва 60 та қулоғи бўлади. Уларнинг феъли ҳам ҳар хил. Бундай пайтда ўқитувчига оғир бўлиши мумкин. Лекин, ўқитувчиларнинг чин дилдан қиладиган меҳнатларига тўғри баҳо берилишини, ҳалол бўлишларини истайман. Ўқитувчи ҳар қандай ортиқча хабарларни ўқувчиларга айтишдан, чойхона, молхонадаги воқеаларни гапириб беришдан тийилиши керак, деб ўйлайман. Бозордаги турли миш-мишлару дийдиёларнинг уларга кераги йўқ. Ўқувчилар аслида тўғри йўлдан учаётган оққушлар, тўғри бўлиб унаётган навнихоллардир. Уларнинг бадиий дидини тарбиялаш керак.

– Қахрамон сифатида болаларга ўғитларингиз.

– Истиқлолимизга ҳам эндигина 11 йил бўлди. Бу тарих олдида жуда қисқа давр. Шу йиллар ичида Ўзбекистон ер юзида шу қадар обрўга эришдики, бу ўз-ўзидан бўлган эмас. Қайсики давлатнинг фуқаролари ер ости ва ер усти бойликларини кўшиб, жар солиб ҳайқириши мумкин. Лекин унинг эгаси ақлли бўлмаса, фуқароларининг ўзи салоҳиятли, етук бўлмаса, барибир, юксалиш ўрнига инқироз бўлаверади. Шу боис, **БУЮК ЎЗБЕК ХАЛҚИ**га, унинг **Юртбошиси**га тасаннолар айтса арзийди. Шу халқнинг фарзандларига эса буюклик ярашади. Бу – ота мерос. Мен хоҳлайманки, ҳар бир форумда бирор ўзбек олими кўзга ташланиб турса... У кашфиётлар қилиши лозим. Унинг дарсликларидан жаҳон олимлари ҳам фойдалансинлар. Бунинг учун эса камолот зарур. Маърифатли жамиятда узоқни кўзловчилар кўпаяди. Шунинг билан бирга, меҳнат қилишдан аввал у қадрланадими, йўқми, шуни ҳам ўйлаб қадам босадиганлар бисёр бўлади. Ёшларга ўғитларим шу.

2002 йил, сентябрь

ҚАШҚАДАРЁ – МУҚАДДАС ЗАМИН

Соҳибқирон Амир Темурдек зотларни дунёга келтирган бу муқаддас заминда ўз куч-қудратига ишонган, иродаси тоғ қояларидек мустаҳкам одамлар билан елкама-елка ишлаб, улар билан нон-тузни баҳам кўрган кунларим ҳеч қачон ёдимдан чиқмайди.

Ислом Каримов

Мен шу чўллар қўйнида туғилиб топдим камол,
Кўҳна сардобаларда кўмилиб қолди дардим.
Лекин нар арслондан сут талаб қилган мисол
Олис шаҳар, тоғлардан илҳомимни ахтардим.

Ҳозир бу кенг дунёга, замоннинг шакли-шамойилига назар ташлаб, кўпинча уни муқоясалар дунёси, деб атагинг келади. Бир вақтлар ёзган юқоридаги байтларим эсимга тушар экан, мен ўз умрим давомида кўрган-кечирганларимни нималаргадир таққослагим келаверади.

Ўтган асрнинг эллигинчи йилларида биз ўқиган мактаб хоналари эсимда. Уларни бугун тасвирласам ҳозирги ёшлар ишонмаслиги мумкин. Зах, пастак синф хоналарида юпунгина бир ҳолда дийдираб ҳарф ўрганганмиз. Ҳатто ғаройиб манзаралар ҳам учраб турарди: баъзан ўша каталакдек синфларда бирваракайига тўрт синф ўқувчилари биргаликда сабоқ олаверардик. Олд қаторда биринчи синф, кейинги қаторда иккинчи синф ва ҳоказо тартибда. Албатта, ўқитувчимиз ҳам бирйўла тўрт хил мавзудан гапираверарди.

Ушбу хотиралар хаёлимга дафъатан келгани йўқ. Мана, ҳозиргина Усмон Юсупов туманида — кечаги чўлнинг қоқ марказида қурилган Жейнов саноат коллежини кўриб қайтдим. Бундай гўзал ва маҳобатли иморат дунёнинг ҳар қандай мамлакатида наинки эътироф, балки ҳавас ҳам қилиниши мумкин.

Мен ҳозир коллежда ўқувчилар учун яратилган шарт-шароитларни бирма-бир санаб ўтирмайман. Бу ерда махсус жиҳозланган компьютер, кимё лабораторияси ва тил ўрганиш хоналари ҳам мавжуд. Спорт заллари-ку, алоҳида бир мавзу.

Мени шу ўринда ажиб бир ҳиссиёт чулғаб олди. Бу ғаройиб даргоҳга қадам қўйган одам ўзини беихтиёр бошқача сеза бошлайди. Тоза, озода кийиниб, ювиниб-тараниб, гўзал фикрлар билан тўйиниб, астойдил билим олгиси, муносиб ва ғурурли ўқувчи бўлгиси келади.

Очиғини айтганда, ҳозирги куннинг талаби ҳам худди шундоқ. Янги даврнинг янги авлоди, ўзбекнинг қора кўз фарзандлари ўзларини ҳеч кимдан кам эмаслигини ҳис қилган ҳолда мана шу каби даргоҳларда таълим олиш имкониятига эгадирлар.

Бу имкониятлар қаёқдан пайдо бўлди? Ахир, улар осмондан тушган эмасдир? Буни болаларимиз балки билар, билмаса эртага билишади. Лекин, катта ёшдагилар бу тафовутни аниқ-тиниқ ҳис қиладилар деб ўйлайман.

Мамлакатимизда мен юқорида айтган сингари коллеж ва лицейларнинг сон-саноғи йўқ. Таққослайман десанг, ўқув даргоҳларидан бошқа неча-неча иншоотлар катта-кичик завод, корхоналар, йўл ва кўприклар бор.

Албатта, бу ифтихорларимизнинг биринчи манбаи — мустақиллигимиз яратган буюк имкониятдир. Лекин бу

имконият ҳам ўз-ўзидан яралиб қолмади-ку! Уни кимлардир меҳнатию фидоийлиги билан тайёрлади, бунёд этди. Айниқса, Қашқадарё вилоятининг кейинги даврлари тарихига бир қур назар ташлайдиган бўлсак, жуда кўп ибратли воқеаларга, унутилмас сабоқларга рўбарў келамиз. Яъни Қашқадарё аҳли ўзига хос бетакрор, долғали йўлларни босиб ўтди. Улар энг оғир даврларда ҳам халқ учун, оддий инсонлар учун куйинган, бошини силаган оқсоқолларнинг номларини миннатдорлик билан эслайдилар.

Халқимизда бирни кўриб фикр қил, бирни кўриб шукур қил, деган ажойиб нақл бор. Қашқадарёликлар фикр қиладиган кунларни ҳам, шукур қиладиган кунларни ҳам кўрди. Бу вилоятда қанчадан-қанча кайвонилар ишлаб ўтдилар. Биридан ундоқ, иккинчисидан бундоқ хотира қолди. Мен юқорида гапни таққосдан бошлаган эдим. Ана энди шу фикримни ойдинлаштиришга бир оз ҳаракат қилай.

Менинг ижодкор бўлиб бир қадар шаклланган пайтларим ота юртим Қашқадарёда Ислом Абдуғаниевич Каримов раҳбарлик қилган йилларга тўғри келган. Мен ўша йиллари ҳам унча-мунчани фаҳмлайдиган ёшда эдим. Вилоятда юз бераётган кескин ўзгаришларга кўпчилик қатори гувоҳ ҳам бўлганман. Ўшанда халқ адолат тикланаётгани ҳақида қониқиб гапира бошлаган эди. Ахир, ўйлаб кўринг, вилоятда парокандалик, гуруҳбозлик, ҳақсизлик ва талон-тарошлик гуллаган, давлат деган «амакимиз»га бирор одам ишонмаётган, ҳурмат ўрнини кўрқув ва нафрат эгаллаган, эртанги кунга ишонч қолмаган, қисқа қилиб айтганда, вилоят таназул ботқоғига ботган бир пайтда Ислом Каримов биринчи раҳбар бўлиб келгач, юқоридаги сингари иллатларни куритиб оддий халқ манфаати учун фидоийлик кўрсатаётганда халқ албатта: «Ана энди адолат тикланмоқда» деган эди-да.

Биринчи раҳбарнинг халқ тинчлиги, хотиржамлиги ва фаровонлигидан бўлак манфаати бўлган эмас. Ўша жараёнларни эслатувчи ўнлаб, юзлаб мисолларни келтиришимиз мумкин. Келинг, нокамтарлик бўлса ҳам гапни ўзимдан бошлай қолай. 70-йиллар охирида нима бўлдию «Жаннатга йўл» деган пьеса ёзиб кўйдим. Бу асар ҳали кўлэзма ҳолидаёқ бошимга бало бўлди. Эмишким, асарда совет тузуми бузиб кўрсатилган. Пораҳўрлик айтилган.

Қисқаси, муаллифни жазолаш шарт. Бу ҳақда Марказий қўмита раҳбари номига бир гала қаламқаш «устоз»ларим айбнома етказишга ҳам улгуришган эди. Она ролини ижро этаман деган халқ артисти Сора Эшонтўраеванинг ёдлаган сўзлари жой-жойида қолиб кетди. Қисқаси, гап кўпайди, шундоқ шароитда Қашқадарё вилоят театри ушбу асарни саҳнага олиб чиқди. Унинг тақдимотида, қарангки, вилоятнинг биринчи раҳбари Ислон Абдуғаниевич Каримов қатнашдилар ва мен билан ёнма-ён ўтириб спектаклни томоша қилдилар. Не бахтки, бу инсон менинг «шўрпешона» асарим ҳақида илиқ гаплар айтдилар. У киши фикр билдириш билан чекланмай, эртаси куни вилоятнинг жами бюро аъзолари спектаклни келиб кўриши ҳақида кўрсатма бердилар. Кейинги оқшом ўзбек тилини мутлақо билмайдиган русийзабон котиб ҳам асарни келиб кўрган.

Йиллар ўтди. Бу камтарин асаримнинг йўли очилиб, кўпгина театрларда кўйилди. Лекин унга кимдир биринчи йўл очмаганда оқибат нима бўларди? Ўзим билан боғлиқ шунга ўхшаш жуда кўп мисолларни келтиришим мумкин.

Шу ўринда бошқа юртдошларимнинг ҳам хотира ва эътирофларини келтириб ўтсам жоиз бўлар деб ўйлайман. Бу оқсоқолларнинг кўпчилигини яқиндан танийман. Уларнинг наинки исми шарифларини, балки фаолиятларини ҳам Юртбошимиз ҳанузгача эсдан чиқарган эмаслар. Мени ғоятда ҳайратга солган бир жиҳат шулки, Президентимиз номларини эъзозлаб турган кишиларнинг ҳаммаси бир-бирига ғоятда ўхшаш.

Бу ўхшашлик нимадан иборат? Уларнинг барчаси меҳнатқаш, содда, ишонувчан, оқкўнгил, фидойи, қаноатли инсонлар. Ана шулардан бири Муҳаммади Рўзиев бўладилар. Бу киши узоқ йиллар вилоят сув хўжалиги ташкилотларига раҳбар бўлиб катта-кичик сув қурилиши иншоотларида югуриб-елиб хизмат қилганлар. У кишининг феъллари шундоқки, каттага ҳам, кичикка ҳам баббаробар, астойдил алдасанг алданадиган боладек содда. Айни чоғда, ишига пухта, ҳалол-пок, гапнинг индаллосини айтиб қўя қоладиган ажойиб шахс. У кишининг фаолиятида бўлиб ўтган қизиқ бир лавҳачани сизга эслатиб ўтай. Шу денг, вилоятми, республика миқёсидами каттакон анжуман бўлаётган экан. Бир вақт кутилмаганда Му-

хаммади Рўзиевга сўз бериб юборишди. Энди Рўзиев вилоят ҳақида жуда қамровли гаплар айтиши керак-ку! У, албатта, ҳар жиҳатдан пухта, салобатли маъруза бўлиши шарт эди-ку. Муҳаммади ака минбарга чиқа солиб: «Қашқадарё... Эҳ-ҳе...» деганча минбардан тушиб кетаверибди. Ана шу биргина «Эҳ-ҳе»да Қашқадарёнинг маҳобатию, имконияти билиниб турганлигини ўша анжуман иштирокчилари ҳам сезиб, пайқаб олган бўлсалар, ажаб эмас.

Ҳа, Муҳаммади ака ана шундоқ тўғриси, устамонликни билмайдиган яхши одам.

Кунни кеча мен Муҳаммади акани кўргани бордим. Оқсоқол лабларида ўша-ўша беғубор табассум, мамнуният билан ўтирибдилар. Гурунгимиз ўтган-кетган ҳар хил хотиралар билан бошланиб кетди. Албатта, Муҳаммади аканинг хотира бисотида истаганча аччиқ ҳам, чучук ҳам топилади. Бироқ суҳбатдошим ёдида муҳрланиб қолган кўпгина ибратли ҳикояларни қулфи дили очилиб сўзлай бошлади.

Мана, **Муҳаммади Рўзиев** ҳикоясидан бир шингил:

— Биз Ислом ака билан кўп дала кезганмиз. У киши чангу тупроқни писанд қилмай, иш қайнаб турган ерга тикка кириб кетаверарди. Марказдан келадиган бўлар-бўлмас топшириқларга қараб ўтирмасдан, халқнинг фикрига қулоқ солиб қарор чиқарарди. Бир мисол келтириб ўтай. 1987 йилнинг баҳори эди. Ёғин-сочин кўп бўлди. Сел келди, дарёлар тошди. Қалқамага кўп сув тушди. Сув омбори тошадиган бўп қолди. Теварак-атрофда қанчадан-қанча қишлоқ. Худо кўрсатмасин, тўғон бузилиб сув босса, ҳамманинг бўладигани бўлади. Барча раҳбар шу ерда. Тошкентдан министрлар ҳам келган. Ҳамманинг боши қотган. Пойтахтдан келган вакилнинг таклифи кўпчиликка ёқмади. У қишлоқлардан одамларни кўчиришни таклиф қилди. Вақт тиғиз эди. Шунда Ислом Абдуғаниевич бирдан-бир жўяли фикрни айтдилар. Яъни, сув омбори ёнидан қўшимча ташламалар кураммиз, дедилар. Ҳаммамиз бу фикрни маъқулладик ва уни бажаришга дарҳол киришдик. Эсимда, ўша кунлари Ислом ака оёқда резина этик, дала кийимида вагончада бизнинг ёнимизда бўлдилар, руҳимизни кўтардилар. 250 куб метрлик хавфсизлик қувири қурилиб, муқаррар ҳалокатнинг олди олинди. Ҳа, у киши ҳамма раҳбарга ибрат бўладиган кўп ишларни амалга оширдилар.

Дарҳақиқат, вилоятнинг қайси бир туманига борманг, қайси бир соҳа вакили билан суҳбатлашманг, ўша йиллар ҳақида тўлиб-тошиб гапирдилар. Бир-бирига ўхшамаган, ибратли воқеаларни эсга оладилар. Мана, феъл-атвори Муҳаммади Рўзиевга куйиб кўйгандек ўхшаб кетадиган «Муборак» қоракўл наслчилик ширкат хўжалиги раҳбари, туркман оғамиз **Ҳайитмурод Оқмаматов**нинг гапига қулоқ солайлик. У киши раҳбарлик қилаётган хўжаликнинг ҳам тарихи узоқ. Бир замонлар йўқ бўлиб кетиш даражасига келган. Вилоят раҳбари Ислоҳ Каримовнинг қатъияти ва ёрдами туфайлигина бу хўжалик сақлаб қолинган.

Ҳайитмурод ака ҳам бошидан кўп нарсаларни ўтказган. У киши айтиб берган бир воқеа Бедил ёзса арзигулик рубойга мавзу бўларди. Шароит тақозоси билан Ҳайитмурод ака бир ёш, гапга чечан йигитни каттароқ лаозимга тавсия этган экан. У йигит лавозимга ўтирибди ҳам. Лекин биринчи ишини Ҳайитмурод аканинг ўзига ҳужум қилишдан бошлабди. Кейинроқ бу нокас ҳамма ёққа қора чаплай бошлагач, албатта, тегишли жазосини олиб кетган.

Ҳайитмурод ака бу воқеаларни кулибгина эслайди. Ҳа, одам боласини аниқ билиш қийин экан-да. «Мол олasi ташида, одам олasi ичида» деган нақл тўғри экан. «Бир қарасам қамалиб кетадиган чўтим бор, —деб эслайди у. —Ислоҳ Каримов мени асраб қолдилар. Ноҳақ тухматлар, ўринсиз ҳужумлардан ҳимоя қилдилар. Сиз кўриб турган мана шу стол атрофида Ислоҳ ака билан кўп ҳамсуҳбат бўлганман. У киши хўжалигимиздаги чўпон-чўлиқларни номма-ном билардилар.

Сизлар эшитган бўлсангиз ҳам бир гапни айтиб ўтай. Ўша йиллари юқоридагилар бирданига Қашқадарё вилоятини тугатамиз деб қолишди. Шунча ери, гази, ғалласи, пахтаси, чорваси бор каттакон вилоятни-я! Ислоҳ Абдуганиевич наинки менга ўхшаган айрим одамларни, балки бутун бир вилоятни сақлаб қолдилар ўшанда.

Ана қаранг, рўпарангизда савлат тўкиб турган чойхонамиз ҳам Ислоҳ аканинг таклифи билан қурилган. Наврўзи олам қатағонга учраб турган бир пайтда, Ислоҳ ака унинг номини «Наврўз» деб кўйинглар, дегандилар.

Мен ҳозир бир қарашда номдор бўлмаган, оддий меҳнаткаш юртдошларимнинг гапларини келтириб ўтдим.

Ҳайитмурод ака каби фидойилар яшаб турган мана шу ҳудуд Муборак номи билан ҳам машҳурдир. Бу жойдаги йирик нефть ва газ комплексининг кучга тўлиб, оёққа туриши бевосита Ислом Каримовнинг узоқни мўлжаллаб юритган фаолияти билан боғлиқдир. Бу комплекс мустақиллик йилларида халқимиз мулкига айланиб, мамлакатимиз белига қувват бўлиб турибди. Президентимизнинг бевосита раҳнамолиги билан равнақ топмоқда. Бу ерда Юртбошимизнинг тарбиясини олган кўпгина жонқуяр инсонлар меҳнат қилмоқдалар. Кон бошқармаси мутахассисларининг аксарияти маҳаллий кадрлардан иборат. Жуда катта ифтихор ва мамнуният билан айтиб ўтишим шартки, Ислом Абдуғаниевич ўша йиллардаёқ маҳаллий аҳоли орасидан кадрлар тарбиялашга жуда катта эътибор берган эдилар. Бу йўлдаги турли таъна-дашномларни дадил қайириб ташлаганлар. Мана бугун бу саъй-ҳаракатлар ўз самарасини бериб турибди.

Менинг бу сафарим Ислом Абдуғаниевичнинг Қашқадарёга ташриф буюрган кунларига тўғри келди. Ҳеч шубҳасиз, Ислом ака, ўша ташриф кунлари ҳам оддий одамлар билан мулоқотда бўлдилар, дала кездилар. У киши билан учрашган ҳар бир қашқадарёлик ўз ҳаяжонини яшира олмай, мамнун юрганлигининг гувоҳи бўлдим. Шу ҳудудда юриб, дўст-биродарларни ютуқлари билан табрикламай кетишим асло мумкин эмас эди, албатта. Сафардош укаларим билан бирга Жейнов деган азим манзилга йўл олдик. Жейнов наинки Қарши даштидаги, балки мамлакатимиздаги қадимий масканлардан бири. У ерда 20 мингга яқин аҳоли истиқомат қилади. Демак, ўз вақтида ечилиши ниҳоятда зарур шунча муаммо ва савол ҳам мавжуд бўлган.

Ислом Абдуғаниевич жейновликларга аввал ҳам, ҳозир ҳам катта эътибор кўрсатиб келмоқда. У кишининг берган йўл-йўриқлари туфайли хўжалик оёққа турди. Мен юқорида айтиб ўтган маҳобатли коллеж ҳам мана шу жойда қад ростлаган. Замонавий сут заводини кўраман, десангиз ҳам Жейновга боринг. Исроил технологияси асосида қурилган мазкур корхонада ўн икки хил аъло сифатли маҳсулот олинар экан: сут, қатикдан тортиб, йогурт, пишлоқ, бринза ва ҳоказо. Барча хилини жамласангиз, каттакон дастурхонга сифмайди. Хўжаликнинг ғалласию

пахтасини гапирмай қўя қолайлик. Унинг боғ-роғларини айтмайсизми? Сархил мева-чеваларни қайта ишлайдиган завод ҳам қурилиш арафасида. Жейнов марказида ажойиб маданият саройи қад ростлаб турибди. Саройнинг қурилиши, ҳатто нақшлари ҳам Ислом аканинг маслаҳати ва кўмаги туфайли бунёд бўлган. Яқиндагина Ўзбекистон Қаҳрамони деган юксак унвонга сазовор бўлган Муродилла Саидов ана шу хўжаликка раҳбарлик қилади.

Айни пайтда заҳматкаш халқимиз ҳақида сўз юритар эканмиз, машъум йилларда пахтакорларимиз бошига тушган кулфатларни эсламай иложимиз йўқ. Гдлянчиларнинг ёвуз кирдикорлари тарихини бугун ҳамма яхши билади. Йиртқич тўданинг ҳамласига даставвал қашқадарёликлар дуч келган эди. Ўша оғир йилларда вилоятнинг биринчи раҳбари бегуноҳ фуқаронинг ҳимояси учун мардонавор курашди, ҳибсга олинганларнинг тақдири билан мутгасил шуғулланди. Хўрланган бир аёл раҳбарнинг қабулига ҳасрат билан кирганда, Ислом аканинг кўзи дафъатан онаизорнинг бармоқларига тушади. Унда гдлянчилар юлиб олган узукдан қолган оппоқ оқарган излар шундоққина билиниб турар эди. Шу ҳолатни кўргандаёқ раҳбар бутун фожеани англаб етган эди. Ислом Каримовнинг матонати туфайли минглаб юртдошларимиз рўшноликка чиқди, адолат тантана қилди...

Қашқадарё учун бу йил баракали келди, дейиш мумкин. Балки кимлар буни омадга ҳам йўяр. Бироқ, омад ҳақида менинг фикрим шуки, агар у келса — бор, келмаса — асли йўқ нарса. Албатта, онажонимиз табиатнинг мурувватига ҳаммамиз ҳам кўз тикамиз. Бироқ ёмғир икки далага бир ёққани билан уларнинг бирида мўл ҳосил, иккинчисида эса ҳеч вақо унмаслиги мумкин. Қашқадарёликларнинг бугунги эришиб турган ғалабалари замирида шак-шубҳасиз, одамларнинг фидокорона меҳнати ётибди. Чидам ва саботи ётибди. Қаноати ётибди. Фидойилиги ётибди.

Агарки ибратли анъаналарга, сабоғу тажрибаларга таяниб, халқ билан бамаслаҳат иш кўрилса, унинг самараси баланд бўлишини юқорида биз эслатган воқеалар тасдиқлаб турибди.

Қашқадарё халқи азалий меҳнаткаш халқ. У қайси бир соҳага қўл урмасин уддасидан чиққан. Мен ҳозир

унинг олис тарихи ҳақида сўзлаб ўтирмақчи эмасман. Биргина Темур бобою Шаҳрисабзни эсга олсак, бутун бир тарих кўз олдимизга келади. Мана, Шаҳрисабзнинг 2700 йиллик тўйини ҳам нишонлаб турибмиз. Шаҳрисабз деганда менинг хаёлимдан кўп маҳзун ўйлар ўтади.

Шаҳрисабз азим шаҳар, гул шаҳар,
Темур юрти – қадим шаҳар, бул шаҳар.

Ажабо, шундоқ қадимий ва бетакрор шаҳар, Амир Темурдек зотнинг маскани, не-не буюк шоиру мутафаккир олимларнинг зуваласи олинган юрт, Оқсаройдек буюк меъморий кошоналар бунёд бўлган саждагоҳ макон нега кўп йиллар давомида одамлар назаридан четда турди?

Мана шу муаммолар ҳам Ислом Абдуғаниевичнинг эътиборида эди. Эсимда, ўша йиллари биз Ислом ака билан Шаҳрисабзга ўтаётганимизда мен «Хув анави тоғларнинг этагида Алпомиш от сурган» деб қолдим. Ислом ака эса: «Дарҳол таклиф билан чиқинглар. Мен Алпомишнинг ҳайкалини ўрнатаман», дедилар. Лекин шўро даври Ёзувчилар уюшмасининг бундай таклифни беришга журъати етмас эди.

Худди шу Шаҳрисабз йўлларида, Қашқадарё қирғоқларида, катта йўлнинг шундоққина четида иккита ташландиқ қабр бўлиб, халқ уларни Тоҳир-Зухроники дер эди. Ана шу қадамжо, худди ўша оғир йилларда, шахсан Ислом Каримовнинг бошчилигида обод қилинди. Тоҳир ва Зухрога – муҳаббат тимсолларига ажойиб ёдгорлик ўрнатилди. Агроф-тевараги гулзор қилинди. Ҳозирги кунда кимки шу йўлдан ўтса, мазкур ёдгорликни зиёрат қилади. Келин-куёвлар атайлаб келишиб, аҳду паймон қилдилар.

Ахир бу беназир хизмат-ку, беназир ибрат-ку!

Истиклол йилларида Шаҳрисабзнинг қадимий шаҳар сифатида ЮНЕСКО тарафидан расман эътироф этилишининг, энг мўътабар ёдгорликлар сирасига, яъни «Бутунжаҳон мероси рўйхати»га кириши ўз-ўзидан содир бўлган эмас. Мен буни яхши биламан. Шу кунларда Шаҳрисабз, қадим Кешнинг қадди яна кўтарилиб, жаҳонга кўз-кўз қиладиган даражага етишиб турибди. Мамлакатимизнинг турли шаҳарларидан келган таъмирловчилар, ус-

та наққошларнинг астойдил меҳнатлари албатта таҳсинга сазовор. 2700 ёшли кўҳна Кешимиз бундан буён жаҳоншумул Буюк Ипак йўлининг шоҳ бекатларидан бири бўлиб қолажак.

Дилимда гапларим кўп. Ёзадиган хотираларим бисёр. Ҳозиргача айтганларим катта тарихнинг айрим варақлари, холос. Қашқадарё вилояти яна оёққа туриб келаётир. Муҳтарам Президентимизнинг бутун мамлакат бўйлаб бошлаган ислохотлари ўз самараларини бераётир. Қилинадиган ишлар ҳам, албатта, кўп.

Боболарим юрти, отам маскани
Онамнинг муборак ҳоки барқарор.
Бир фарзанд мисоли қутлайман сени
Эй, оташ заминдан яралган диёр!

2002 йил, август

ЎЗЛИГИМИЗ ТИМСОЛИ

Ҳар йили милодий ҳисоб билан 9 феврални халқимиз ажиб бир интиқлик, гўзал ҳаяжон, ифтихор ва қониқиш билан кутиб олади. Етти ёшдан етмиш яшаргача барча юртдошларимиз бир-бирларини қутлаб, “Бугун бобомизнинг туғилган кунлари”, деб қўядилар.

Мамлакатимизда бирон бир фуқаро йўқки, Навоий бобомиз ҳақида гап очилганда, у зотнинг бирон фазилатини айтмаган бўлса. Шубҳасиз, бобомизни даҳо шоир дейиш баробарида ҳазратнинг улкан арбоб эканлигини ҳам эслайдилар. Фаолиятлари ҳақида гап кетганда, у зотнинг сулҳпарвар эканликларини албатта таъкидлайдилар.

Дарҳақиқат, ер юзида яшаб ўтган не-не улуғ шоирларнинг ҳаётини кўз олдимизга келтирсак, улар орасида Алишер Навоий ўзгача бир нур билан чулганган ҳолда намён бўлади. Хаёлпарастлик бўлса-да, бир гапни айтгим келаётир: агар вақти замон дафъатан эврилиб, Навоий бобомизнинг дийдорлари насиб этиб қолсайди, мен у киши билан нималар ҳақида, қандай тарзда сўзлашишни яхши билардим. Демокчиманки, бобомизнинг феълу атворлари ҳам, нимани ёқлаб, нимани рад этишлари ҳам бизга

ғоятда таниш бир ҳолга айланиб қолган. У зот тўла маънода ўзимизнинг одамга айланиб кетганлар.

Бугунги кун пиллапояларидан туриб, Навоий даврига назар ташлайдиган бўлсак, кўпгина воқеа ва ҳодисаларда, айрим муаммоларнинг шаклу шамойилида ўхшашликлар борлигини кузатиш мумкин. Жумладан, мамлакатнинг тинчлиги, раъият — фуқаронинг осойишталиги ҳозирги замонда ҳам долзарблигича турибди. Алишер Навоийнинг наинки ижоди, балки фаолияти ҳам мана шу тинчлик, мана шу осойишталикни таъминлаш билан боғлиқ ҳолда кечганлигини яхши биламиз. Дейлик, ўша чоғлар Балхдами ёхуд Астрободдами бирор бузғунчилик юз берган бўлса, эндиликда улар қай бир жойларда терроризм кўринишида намоён бўлаётир ва ҳоказо.

Кўриниб турибдики, инсон болалари ва улар уюшган жамиятларнинг муаммолари ҳануз ўзининг идеал даражадаги ечимини топган эмас. Ўша замонларда бўлгани сингари, ҳозирги кунларда давлат ўз сарҳадларини кўриқлашга мажбур. Ҳозирги кунларда ҳам Ватан ҳимояси ҳар бир фуқаронинг муқаддас бурчи бўлиб қолмоқда. Алишер Навоийнинг мана бу байтини эслайлик:

Иёлу Ватан узра то жони бор,
Киши ҳарб этар токи имкони бор.

Ушбу байтнинг мазмуни, шоирнинг даъват ва хулосаси эскирган эмас, эскирмайди ҳам. Биз Мустақиллигимизнинг таянчи ва суянчиги бўлмиш ўз миллий армиямизни шакллантириб турибмиз. Президентимиз, Куролли Кучлар Олий бош қўмондони Ислом Каримовнинг куни кеча нашр этилган “**Миллий армиямиз мустақиллигимизнинг, тинч ва осойишта ҳаётимизнинг мустаҳкам кафолатидир**” номли китобларида мамлакатимиз тинчлигини, мустақиллигимиз барқарорлигини таъминлаш борасидаги бурч ва вазифаларимиз аниқ-тиниқ баён этиб берилган.

Магарки, ушбу саъй-ҳаракатларимиздан Алишер Навоий хабардор бўлганларида, у зот фаолиятимизни нафақат тушунган, балки дилдан қўллаб-қувватлаган бўлар эдилар.

Навоий бобомиз бизнинг ифтихоримизгина ўзлигимиз тимсолига айланиб кетган, десам янглишмаган бўламан. Яъни Навоийга эҳтиром кўрсатган одам, шубҳасиз,

Ўзбек халқига эҳтиром кўрсатган бўлади. Ёхуд, аксинча, бобомизнинг шаънига ғаюрлик билан қарайдиганларнинг мақсади миллатимизни камситишга уриниш деб ҳисобланмоғи керак. Ушбу хулосаларимиз авваламбор ўзимизга тегишлидир. Юртбошимиз миллий қадриятларимизни тиклаш ва эъозлаш борасида муттасил, изчиллик билан иш олиб бормоқдалар. Ана шу қадриятларимизнинг улғувор ва мухташам сафида Навоий сиймоси ярқираб кўзга ташланиб турибди.

Замонлар оша халқимиз билан ҳамқадам бўлиб келаётган Алишер Навоий ҳазратларига қуллуқ ва таъзим баробарида, у зотга муносиб ворис бўлмоқлик биз учун энг олий шарафдир!

2003 йил, февраль

ЯПОНЛАР ЎЗБЕК АДАБИЁТИНИ ЮКСАК ҚАДРЛАЙДИ*

Биз, Шарқ одамлари бир-биримизни тушуниш, бир-биримиз билан борди-келди қилиш учун илгарилари учинчи давлатга “салом” бериб ўтишга мажбур эдик. Масалан, Ҳиндистон, Хитой ёки Японияга борадиган йўлимиз ҳам Москвадан ўтарди ва ҳоказо.

Истиклол шарофати ўлароқ, биз бутун жаҳон билан ҳамқадаммиз. Юртимизнинг тарихини, маданиятини ўрганишга бутун дунёда интилиш кучли. Япон халқида эса бундай қизиқиш яна ҳам катта. Биргина мисол, Сурхондарёнинг Фаёзтепа, Қоратепасидаги ноёб, илдишлари минг йилларга бориб тақалувчи буддавийлик динига оид тарихий ашёлар Кунчиқар юрт кишиларида катта қизиқиш уйғотган.

Японларнинг урф-одати, анъаналари, турмуш тарзи ўзбекларникига жуда ўхшаб кетади. Кунчиқар юрт халқи ўзининг фавқуллодда истеъдоди, тиришқоқлиги билан жаҳонни лол қолдирмоқда. Мен япон адиблари билан суҳбатда ал-Беруний, ал-Хоразмий, Мирзо Улуғбек каби буюк аждодларимиз замонавий илм-фанга асос солганини

---

* Японияга сафар арафасида ЎЗА мухбирига берилган интервью.

қайта-қайта ҳайрат билан эътироф этганларининг кўп бор гувоҳи бўлганман. Бундан, адбатта, ҳар биримизнинг юрагимиз фаҳрга тўлиши табиий. Лекин фақатгина ўтган боболаримизнинг обрўси билан чекланиб қолмаслигимиз керак. Бугун ўғил-қизларимиз мустақил юртнинг фарзанди сифатида дунёнинг энг илғор давлатлари, жумладан, Японияда таълим олиб, малака ошириб, ишлаб қайтмоқда. Бу саъй-ҳаракатларнинг самараси ҳозирнинг ўзидаёқ кўзга ташланмоқда. Юртимизда япон тилини пухта ўргатувчи кўплаб илм даргоҳлари фаолият олиб бормоқда. Тошкентда муаззам Япон боғи барпо этилди. Ўзбекистон жаҳоннинг илғор давлатлари қаторидан жой олишга интилаётган экан, бу ўринда Япониянинг тажрибаси, босиб ўтган тараққиёт йўли намуна бўлишга арзийди.

Энди бевосита адабиётимиз хусусида гапирсак, япон ижодкорларининг кўплаб роман, қисса, шеърлари она тилимизга таржима қилинган. Икки халқнинг дунёни таниши, уни бадиий образларда ифода этиш усуллари деярли ўхшаш. Японлар гўзалликни ниҳоятда нозик тушунадиган ва уни ана ўшандай гўзал ҳолатда шеърга тушира биладиган халқ.

Президентимиз Ислом Каримов ташаббуси билан жамиятимизда амалга оширилаётган ислоҳотлар жаҳонда тобора эътибор қозонмоқда. Буни таъминлаётган санъат, спорт каби омиллар анчагина. Ўзбек адабиётида ҳам жаҳонга тарғиб этишга арзигулик жиҳатлар кўп.

Кейинги йилларда бадиий асарлар она тилимизга инглиз, немис, француз, ҳинд, япон тилларидан бевосита таржима қилинмоқда. Ўз навбатида, ўзбек адибларининг кўплаб асарлари хорижда нашр этилмоқда. Ўзбекистоннинг бугунги халқаро нуфузи туфайли хорижда мамлакатимиздаги адабий жараёнга ҳам қизиқиш тобора кучаймоқда. Адабий алоқаларни янада ривожлантириш, турли мамлакатлар ижодкорлари билан ҳамкорлик ришталарини йўлга қўйиш пайти келганлигини, бундай хайрли ва масъулиятли ишларга давлатимиз раҳбари катта эътибор бераётгани диққатга лойиқ. Бу масъулиятли вазифани бажаришга кўмаклашиш мақсадида уюшма-мизда Халқаро алоқалар ва бадиий таржима кенгаши ту-

зилган. Бу эса халқаро адабий алоқаларни янада ривожлантиришга, соҳадаги ишларни мунтазам ва изчил йўлга қўйишга имкон яратади.

Ўзбек адиблари япон адиблари ижодидан яхши ҳабардор. Нашриётларимиздан олинган маълумотларга қараганда, сўнгги йилларда Ўзбекистонда япон адибларининг асарлари 24 марта китоб ҳолида нашр этилган. Улар орасида Кобо Абэ романларидан тортиб, япон шеърляти намуналаригача бор. Ойбек, Саид Аҳмад, Асқад Мухтор, Одил Ёқубов сингари адибларимиз ижодларида Япония мавзуси акс этган асарлар кўп. Айни чоғда япон олими Эйжи Мано “Бобурнома”ни япон тилига таржима қилиб, изоҳлари билан нашр этди. Комацу Итару ўзбекча-японча луғат тузди. Яна бир япон олими Кумацу Абдурауф Фитрат ҳаёти ва ижоди бўйича тадқиқот олиб бормоқда. Кўпгина япон олимлари Ўзбекистонда илмий, назарий тадқиқотларини давом эттирмоқдалар. Президентимизнинг бевосита эътиборлари туфайли япон археолог олими Кюдзо Като мамлакатимизнинг юксак нишони – “Дўстлик” орденига сазовор бўлди. Бундай мисолларни яна кўплаб келтириш мумкин.

Сафаримиз асносида Японияда зиёлилар, олимлар, ёзувчилар билан мулоқотлар, олий ўқув юртларида учрашувлар, давра суҳбатлари ташкил этилади. Япон халқи ўзбек халқининг ҳурмат-эътиборини юксак қадрлайди. Кўҳна ва бой тарихимиз, маданиятимиз каби адабиётимизга ҳам чуқур ҳурмат ва эҳтиром билан ёндошади. Сафар мобайнида кўпроқ миллий адабиётимиз, айниқса, мустақиллик даври адабиёти билан Кунчиқар юрт ихлосмандларини таништириш ниятидамиз. Ўз навбатида, мазкур мамлакат адибларининг мурод-мақсадлари нима-лардан иборат, улар инсон феъл-атворининг қайси жиҳатларини таҳлил этаётирлар, замонавий адабиётда қандай анъана ва тамойиллар бор, деган саволлар туғилади. Албатта, шу саволларга жавоб топиб, уларни адибларимизга ва кенг китобхонларимизга етказсак, фойдадан холи бўлмайди.

2003 йил, июнь

КУНЧИҚАР МАМЛАКАТ МУЪЖИЗАЛАРИ

– Абдулла ака, аввало, зиёратлар қабул бўлсин...

Сиз Японияда юрган пайтингизда матбуотда “Жаҳон” агентлиги тарқатган бир хабар босилди. Унда сизга Япониянинг Хачиоджи шаҳридаги Сока университети профессори унвони берилганлиги ҳақида ёзилганди. Японияга ушбу воқеа бўйича таклиф этилганмидингиз? Ёки сафардан кўзланган бошқа мақсадлар ҳам бормиди?

– Сока университетидagi учрашув сафар дастуридаги тадбирлардан бири эди. Японияга мен жуда кўп режалар билан борган эдим. Маълумки, ўтган йили Юртбошимиз Ислом Каримов Японияга расмий ташриф билан борганларида кўп соҳалар бўйича ҳамкорлигимизни, жумладан, адабий соҳалардаги алоқаларни кенгайтириш кераклигини таъкидлагандилар. Японияликлар ҳам ўзаро ҳамкорлигимизни қўллаб-қувватлаган эдилар. Ўшанда мен Японияга боришни, шу вазифалар рўёбга чиқишида ёзувчиларимиз ҳам ҳисса қўшишини ўйлагандим. У ерда “Япония жамғармаси” мавжуд, у жуда нуфузли жамғарма. Илмий, адабий ёки санъат соҳасидаги алоқалар ҳам шу жамғарма орқали бажарилади. Японияга сафаримни ҳам ушбу жамғарма таъминлади. Бунда Япония элчиси жаноб Каватонинг хизмати катта бўлди.

Сафарим 15 кунга мўлжалланган бўлиб, ҳар бир кун, соат, дақиқаларгача белгиланган эди. Япониянинг йирик-йирик шаҳарларида бўлдим, университетларида учрашувлар ўтказдим. Етакчи ёзувчиларию ноширлари, жамоат ва давлат арбоблари билан кўришдим, ўзбек адабиётидан таржима қилган таржимонлари билан учрашдим. Таассуротлар катта.

– Япониянинг жуда тараққий этган мамлакат эканлигини яхши биламиз. Дастлаб нималар эътиборингизни тортди?

– Таассуротларимдан дастлабкиси шундан иборатки, японлар бизнинг халқимизга жуда катта ҳурмат билан қарар экан. Бизнинг Президентимизни ниҳоятда ҳурмат қиларканлар. Мамлакатимиз имкониятлари ҳақида чуқур маълумотга эга эканлар. Барча-барча соҳаларда улар Ўзбекистон билан ҳамкорлик қилиш истагида. Улар бизни

Ўзларига ниҳоятда яқин халқ сифатида қарайдилар. Бир суҳбатда мендан “бизнинг адабиётимизда қуёш ва аёл тимсоллари етакчи, сизлардачи?” — деб сўрашди. Бизнинг адабиётимизда ҳам аёл мавзуси, ёруғлик, яхшилик, олижаноблик, назокат мавзулари устувор. Она ҳақида ёзмаган бирон шоирни топиш қийин, — дедим.

— **Турмуш тарзидаги қай жиҳатлари бизга яқинроқ?**

— Кўпчилик ҳолатларда... Жуда яқинлик, хонтахта атрофида ерга тўшак ёзиб ўтирадилар, айрим сўзлари ҳам жуда ўхшаш. Масалан, ота, кўкрак каби сўзлар учрайди. Япон олимлари билан суҳбатда бир мулоҳазани айтишди. Жуда ҳам қадим замонларда инсоният у ёқдан бу ёққа кўчиб юрган вақтларида бизнинг аجدодларимиз бирга юришганлар. Кейинчалик биз бу ерга, улар эса Шарққа, шу оролга кетишган. Қандайдир ҳақиқат борга ўхшайди, бу гапларда. Чунки, урф-одатларимиз, кўнглимиз бир-биримизга жуда яқин. Илмий, тарихий, лингвистик тадқиқотлар ушбу тахминларни эътироф этади.

Кейинги даврларга назар ташлайдиган бўлсак, яқинлигимизни исботлайдиган бошқа мисолларни ҳам учратамиз. Иккинчи жаҳон урушида япон ҳарбий асирларининг кўп қисми Ўзбекистон ҳудудига жойлаштирилган. Улардан ҳозир 43 нафари ҳаёт экан. Уларнинг кўпчилиги Япония-Ўзбекистон дўстлик жамияти аъзоларидир. Улар Ўзбекистонда ўтган ҳаётларини эслаб, халқимиздан миннатдор. “Қурилишларда ишлаётганимизда ўзбек халқи бизни очдан ўлиб кетмасин деб соқчиларнинг кўзларини шамғалат қилиб, деворлардан ошириб, бизга нон, туршак, майиз беришарди. Кейин бизнинг қабрларимизни ҳам ўзбек халқи ҳеч қачон таҳқирлаган эмас. Мозорларимизнинг атрофини ўзбеклар қабристони ўраб олган, гўёки ўзининг бағрига олиб тургандек...” Улар яна бир воқеликни жуда миннатдор бўлиб, ёдга олишди. “Навоий” театрини бизнинг японлар қуришган. Театр биносидаги лавҳада японлар асир дейилмаган, бу лавҳанинг биринчиси сизнинг давлат тилингизда, иккинчиси япон тилида, кейин эса инглиз, рус тилларида ёзилган. Биз ўзбек халқидан, жаноб Каримовдан бир умр миннатдормиз.”

Дарҳақиқат, японлар билан ўзбеклар ўртасида ҳеч қачон совуқчилик тушмаган. Қадим замонларда ҳам, ҳозир ҳам орамиздан қора мушук ўтмаган ва иншоолло

ўтмагай. Японлар бизнинг мустамлакачилик зулмида яшаганимизни, халқимиз ўзлигини, ғурурини сақлаб қолганини яхши билишади. Японлар бизни Марказий Осиёда энг қадимий, энг маърифатли халқ, деб эътироф этишади. Буюк боболаримиз обрў-эътиборларини эъзозлашади. Сурхондарёда япон ва ўзбек археологлари олиб бораётган ишлардан ҳам улар яхши хабардор. Тошкентда бунёд этилган “Япон боғи” уларга маълум. Ҳамкорликда ўнлаб қўшма корхоналар ишлаётгани, бу стратегик шерикчиликнинг янгидан янги қирралари кўзга ташланаётгани ғоят қувонарли ҳол эканлигининг гувоҳи бўлдим.

– Кетишингиздан олдин Японияда бобомиз Алишер Навоийга ёдгорлик қурилишини маслаҳатлашиб кўрамитиз дегандингиз. Бирор тўхтамга келиндими?

– Сока университети президенти жаноб Икеду ХХ асрнинг йирик файласуфларидан ҳисобланади. Олдин ҳам мен у одамдан хатлар олганман. Унинг айрим шеърларини таржима ҳам қилганман. Университет навоийхонлик кечасини ўтказиб тураркан. У ерда Рембрант, Микеланжело, Толстой каби улуғларнинг ҳайкаллари бор. Улар қаторида бобомиз Алишер Навоийнинг ҳам ҳайкалини қўйишмоқчи.

Шу ўринда Япониядаги элчимиз Мирсобит Очилов Навоий ҳайкалини ўрнатиш масаласида кўп елиб-югурганини алоҳида таъкидламоқчиман.

Ўзбек ҳайкалтароши ҳозир иш устида. Шунингдек, Навоий асарларини япон тилига таржима қилиш юзасидан ҳам келишиб олдик. Бошқа кўп ёзувчиларимиз асарлари ҳақида ҳам гапириб бердим. Уларга япон адабиётидан қилинган таржималар ҳақида айтдик, хурсанд бўлишди. Агар Япония мавзуси сизларни қизиқтирса, марҳамат ёзувчиларингиз, таржимонларингиз келишсин, ёрдами-мизни аямаймиз, дейишди.

Яна бир гап, уларда Нара деган шаҳар бор. Япониянинг биринчи пойтахти. Кейингиси Киото, ҳозиргиси Токио. Нара шаҳри билан Хива шаҳрини биродарлаштириш масаласида элчимиз иштирокида анча суҳбатлашдик. Нара шаҳрининг мэри жуда ақлли, яхши одам экан. Ўзбекистон ҳақида хайрихоҳлик билан жуда кўп нарса сўради.

– Абдулла ака, ўзбекистонлик тадбиркорлар, талабалар билан ҳам учрашибсиз деб эшитдим...

— Осако деган йирик шаҳарда Ўзбекистон ресторани бор. У ерда ўзбекча сўзаналар дейсизми, карнай-сурнайми, дуторми, танбуру чилдирма осиглиқ турибди. Хонтахталар атрофида лўлаболишлар... Айтишларича, кунига 50-60 хўранда ташриф буюраркан. Тўйлар ҳам бўларкан, албатта ўзбек таомлари тортиларкан.

Токио университетида катта адабий учрашув бўлди. Элчимиз билан бирга бордик. Ўзбекистонга келиб фан номзодлигини ёқлаган олимлар, жумладан, Фитрат ижоди бўйича илмий иш олиб бораётган мутахассислар, тилшунослар ҳам йиғинда қатнашди. Бизда ўқиб кетган япон ёшлари жуда катта иштиёқ билан ўзбек тилида саволлар беришди ва ўзбек тилида мен билан суҳбатлашишди.

“Япония жамғармаси” президенти жаноб Фудзи билан учрашув ҳам мароқли бўлди. Бизнинг сафаримизни уюштирган бу киши жуда доно ва кўпни кўрган зот экан. Унинг айтишича, тарихда Япония бир муддат ҳарбий уюшмалар таъсирига тушиб қолган. Кейинчалик асосий эътиборни иқтисодни ривожлантиришга, ички бозорни ўз маҳсулотлари билан тўлдиришга қаратган. Замонавий технологияни яратишга жиддий киришилган. Шу орқали жаҳонда ўз ўрнига эга бўлган.

Япония ҳозир дунёдаги энг тараққий этган давлатлардан бири. Айни пайтда режаларингиз қанақа дея сўрадим. “Биз энди интеллектуал экономикани яратишимиз керак“, деди у. Менимча, бу жуда ҳам муҳим гап. Интеллектуал экономика... Уни ўзбекчада нима дейиш мумкин? Иқтисодий салоҳият, ақл-заковат чўққисими?...

— Қадимда лемурлар, атлантлар цивилизацияси ўтган. Улар ақл-фикр қувватидан фойдаланишни ўрганиб, мўъжизалар яратишган. Японларнинг ҳозирги орзулари ўшаларни эслатмайдими?..

— Япон мўъжизаси ҳақида мен кўп эшитгандим, ўқигандим. Кунчиқар мамлакатада бўлганимда эса мен Япония мўъжизаларини янгидан кашф қилдим. Япония мўъжизаси — бу юртнинг зийрак, тиришқоқ, истеъдодли, хушфёъл одамлари экан.

Жаноб Фудзи билан узоқ суҳбатлашдик. Ўзбекистонда улар жамғарма бўлимини очиш ниятида эканлар. Бу жуда ҳам муҳим. Бу дегани бирор масала юзасидан Японияга бориш шарт эмас, Тошкентнинг ўзида уни битказиш мумкин деганидир.

– Телефонда гаплашганимизда Япониянинг Ўзбекистондаги олдинги элчиси Накаяма хоним билан ҳам учрашганингизни айтганингиз...

У билан бир неча бор суҳбатлашдим. Опамиз учрашувларимизда ҳам қатнашди. У доимо Ўзбекистон ҳақида меҳр-муҳаббат, ҳурмат билан жўшиб гапирар эди. Накаяма хоним “Ўзбекистонда ўтказган даврим, ҳаётимдаги энг бахтли кунларим, умрим охиригача ёдимдан чиқмайдиган кунларим бўлди”, деган гапларни кўп айтarkan. Президентингизга менинг саломимни, эҳтиромимни етказинг, деб такрор-такрор илтимос қилди. Ҳозир Накаяма хоним Япония ҳукуматида махсус маслаҳатчи экан.

Киото шаҳрида “Бобурнома”ни япон тилига таржима қилган олим Эйжи Мано билан учрашдик. У Ўзбекистон тарихи ҳақида ҳаяжонланиб сўзларкан, “Бобурнома” нашрини жуда қадрлашини билдирди. Янги нашрдан беш-олти нусха юборишимизни илтимос ҳам қилди.

– Абдулла ака, Японияга биринчи боришингиз бўлса керак? Дастлабки таассуротларингиз қанақа бўлди?

– Мен 15 кун давомида уларнинг телевидениесида зўравонлик, ваҳшийлик тўғрисидаги, шарм-ҳаёсиз фильм ёки кўрсатувни учратмадим. Уларда назокат, эзгулик ниҳоятда қадрланар экан.

Яна бир эътибор берганим, одамларнинг рангги тоза. Кўчаларида чиқиндиларни кўрмадим. Улар жуда самимий, кўнгли очиқ, камтар одамлар. Ўзбекча қилиб айтганда, олифтагарчиликни билишмайди.

– Сиз Токиодан телефон орқали “Карвон” сарлавҳали тўртликни узатганингиз. У қандай туғилганди?

– Бир вақтлар, шўро замонида Америкага борганман. Ўшанда бизга уқтиришиб, баланд-баланд иморатларга маҳлиё бўлиб қараманглар, чиройли нарсаларга тикилиб қолманглар, дейишган. Кейинчалик англадимки, бошқаларга нописанд қараш, ўзгалар ютуғини тан олмаслик шўро салтанатининг сиёсати экан. Биз ундаймиз, биз бундаймиз, эртага коммунизм кураимиз, дея ваъзхонлик қилинарган. Охир-оқибат нима бўлгани ҳаммага маълум. Ҳозир совет империясидан қутилган миллатлар, элатлар тараққиётни янгидан бошладилар. Ҳозир бизнинг болаларимиз хорижда ўқишяпти, улар кўп нарсаларни ўрганишяпти.

Японияда ўқиётган ёшларимиз билан бўлган учрашувда уларга Беруний бобомизнинг бир гапини айтиб

бердим. Яъни: “Эй фарзанд, сен бобонг қурган иморатга бир гишт қўйгин, шунда бобонгнинг ишини давом эттирган бўласан”.

Мана энди Ўзбекистон катта йўлга чиқди. Шўро замонида ўтираверган эканмиз-да!..

– Абдулла ака, нима деб ўйлайсиз, хорижда, жумладан Японияда ўқиётган болаларимиз ота-оналари уларга умид билан қарашаётганини, эртанги кунимизни уларга ишонганимизни ҳис этишаяптими?

– Талабаларимизни элчихонамизга тўпладик. Самимий суҳбатлашдик. Сизлар бу ерларда ўрганганларингизни юртда амалга оширасизлар, шунинг учун Президент ишониб сизларни бу ерларга юборди, дедик.

Тўғриси, бу учрашувдан жуда хурсанд бўлдим, ғурурландим. Болаларимизнинг кайфияти яхши. Ҳар бирлари тезроқ ўқишни битириб, Ватанга қайтиб, элга хизмат қилишни ўйлаяпти.

– Абдулла ака, мана сиз Япониядан келганингизга бир ҳафтача бўлаяпти. Таассуротлар тиниқлашгандир. Япон халқи шаънига нималар дейишни истайсиз?

– Япониянинг бу қадар юксалишига биринчи галда ўзини ўзи танигани олиб келди. Иккинчи, яна бир муҳим ютуғи уларнинг ҳамжиҳатлигида. Япон халқи тараққиётда ўзининг йўлини топиб олган халқ.

Юртбошимиз айтганларидек, эл бир бутун бўлса, мақсад бир бўлса, Ватан манфаати йўлида ҳамма фидойи бўлса, миллат ҳеч кимдан кам бўлмайди. Бунинг мисолини жумладан Японияда кўрдим.

– Абдулла ака, табиийки, мухлисларингиз сиздан янги шеърларни кутишади.

– Ижодкорлар қаерда бўлмасин, қалам-дафтарини ёнида олиб юради-ку. Мен у ерда кўпгина шеърлар ёздим...

– Киши Ватандан узоқда юрганда ўз юртини энтикиб эслайди. Юрт билан боғлиқ ҳар бир воқеадан ҳаяжонланади. Японияда юрганингизда Ўзбекистон билан боғлиқ энг таъсирчан ҳолат ҳақида гапириб берсангиз?

– Киото шаҳрида бўлганимда ярим тунда телефон жиринглади. Телефон гўшагини кўтарсам: “Бобожон, яхшимисиз!” деган сўзларни эшитиб ғалати ҳолга туш-

дим... У менинг 12 ёчли набирам Шохруҳнинг овози эди... Бу овоз дунё билан гаплашиш имконига эга бўлган янги Ўзбекистоннинг овози эди!..

2003 йил, июль

ВАТАН ИЧРА ВАТАН

Менинг бу жойларга келмоғим ҳам шарт, ҳам фарз. Одатдагидек, яқинда ҳам Қашқадарёга бордим. Наинки қадим дунёни, балки бугунги буюк сиймоларнинг ҳам меҳру муҳаббатини жалб қилиб турган авлиё шаҳар — “илму адаб қуббаси”га қадам қўйдиму бобо юртим Шаҳрисабз манзараларини юксақдан туриб кузатгим келди.

Вертолёт ҳайдовчиси ёшгина ўзбек йигити экан.

— Ҳай, ука! — дейман. — Бу машинадан қўрқмайсанми? Унинг ғалати қилиқлари йўқми!

— Биз ўқиганмиз, Абдулла ака, — дейди у кулиб. Унинг моҳирлигига қойил қола-қола, бобомизнинг муҳташам ҳайкалию улуғ Оқсаройни, бетимсол Шаҳрисабзни кўкда уч марта айланиб кузатдим. Беихтиёр кўзимдан тирқираб ёш чиқди. Негаки, катта муҳит орасида Оқсарой самовий бир обида сифатида кўзга яққол ташланиб турарди. Унинг шундоқ рўпарасида шу юртнинг буюк фарзанди Амир Темур ҳазратларининг салобатли ҳайкали. Атроф гулзор, хиёбон. Айниқса, вертолётдан қараганда бу манзара мутлақо бошқача кўринар экан.

Мен “пирилдоғи”ни чаптастлик билан бошқараётган укамдан “Яна бир айлангир”, деб илтимос қилдим. Менинг ниятим аён эди. Худди ана шу буюк ҳайкал ҳамда Оқсарой рўпарасида Шаҳрисабзнинг 2700 йиллик тўйини нишонлаётиб, Юртбошимиз ёнида ўтириб, ушбу унутилмас манзарага назар ташлаганим, бу муҳташам ўлка тарихию унинг бугуни ҳақида ўйлар сурганим хотирамга тушди.

Ўшанда Президентимиз Шаҳрисабзнинг 2700 йиллиги муносабати билан гапираётиб, ўзлари ишлаган, синашта Қашқадарё халқи ҳақида унутилмас гапларни айтган эдилар: *“Мендан бу юртнинг энг ҳақиқий бойлиги*

ҳақида сўраса, ҳеч иккиланмасдан, Яратганинг назари тушган бу юртнинг асосий бойлиги мана шу заминда яшаётган бағри кенг мард ва ориятли, кўп-кўп қийинчилик ва синовларда тобланган, яхшиликни ҳеч қачон унутмайдиган Қашқадарё эли ва халқи, деб жавоб берган бўлур эдим.

Мен сиз, қашқадарёлик қадрдонларим билан елкамаелка, ҳамфикр бўлиб меҳнат қилган, ҳаётимнинг азиз дамларига айланган кунларимни ҳеч қачон унутмайман. Ўша мураккаб даврда сизлар менга билдирган ҳурмат ва ишончни, таъбир жоиз бўлса, менга қанот берганингизни умрбод мингатдорлик билан эслайман”.

Юртбошимизнинг ушбу сўзлари вилоят халқига бир умр қанот бўлишига шубҳа йўқ.

Қашқадарё, менинг назаримда, иккита нуқтаи назар билан қарашга арзигулик диёр. Биринчиси – унинг ўтмиши. Бу, албатта, ҳазрат Соҳибқирон, қолаверса, Кешу Насаф тарихи. Иккинчиси, бу вилоятдан истиқлол ғояларини қалбига сингдирган яна бир улуғ зот чиқди. Ушбу тарих бевосита Мустақиллик ва Ислоҳ Каримов сиймоси билан боғлиқ. Юртбошимизнинг Қашқадарё вилоятидаги фаолияти ҳақида яратилиши керак бўлган тадқиқотлардан бири Поён Равшановнинг “Қашқадарё: истиқлол арафасида” асари бўлди.

Мамлакат раҳбарияти ушбу вилоятни ҳеч қачон эътибордан четда қолдирган эмас. Ўзим гувоҳман: айрим раҳбарларни ишга қўяётиб, Юртбошимиз: “Бир йилдан сўнг ишнинг натижасини сизлардан сўрайман”, – деб айтардилар. Афсуски, ушбу юксак ишончни ҳар ким ҳам оқлай олмади. Бунинг сабабини юртдошларимдан сўраганимда улар: “Биз улуғ раҳбарларни кам кўрдик. Аввалгиларнинг фожиаларию қийинчиликларини енгиб, бизга йўл кўрсатган Ислоҳ Каримов бўлди”, – дейишди.

Мен Қашқадарё тупроғида туғилган бир одам сифатида айта оламанки, бу халқ ҳалолликни ниҳоятда яхши кўради. Поён Равшановнинг “Қашқадарё: истиқлол арафасида” китобида бир лавҳа бор. Унда айтилишича, Ислоҳ Каримов Қашқадарёдан “Ўзбекистон раҳбари сифатида Тошкентга йўл олганида ўзи билан олиб кетган бор “кўч-кўрон”и “Волга”нинг орқа юкхонасига жой бўлган, у ҳам бўлса, кийим-кечак ва китоблар эди холос”.

Қашқадарёликлар бундай пок ва ҳалол инсонни унутмайди ва умрбод қадрига етади. Юртбошимиз ҳам

ҳанузгача қашқадарёликларни, унинг оддий меҳнаткаш одамларини эсга олиб турадилар. Бу ўринда уларнинг вазифаси, миллатининг мутлақо аҳамияти йўқ. Мироб Муҳаммад Рўзиев, чорвадор Ҳайит Оқмаматовларнинг номларини айтиб ўтишим мумкин. Қашқадарёга йўллари тушганда эса, албатта, Шаҳрисабзга тушиб ўтадилар. Хуллас, ислохотлар, мафкура, жамият муаммолари бутун мамлакат миқёсида қандоқ назарда турган бўлса, жумладан Қашқадарё ҳам Юртбошимизнинг муттасил эътиборларида турибди.

Президентимиз инсон учун маънавий қашшоқлик кулфат эканлигини доимо уқтириб келадилар. У киши Қашқадарёга кейинги келганларида ҳам иқтисод ва бунёдкорлик соҳасидаги ютуқларни, яқиндагина 2700 йиллигини нишонлаган шаҳарни янада ободонлаштириш борасидаги ишларни таъкидлаган ҳолда маънавий камолотга етишиш зарурати, одамларни маънан ва руҳан уйғотишга эътиборни жалб этдилар. Дарҳақиқат, ифодали қилиб айтганда, пул топсангу ақл топмасанг, ақл топсангу уни ишлатадиган йўриқ топмасанг, қийин-да.

Хўш, Қашқадарё ўзининг нимаси билан машҳур?

Биринчиси – газ. Сўнг пахта. Пахтакорларимиз мудом бир гапни такрорлайдилар: “Пахта одамнинг ўзига ўхшайди”. Унга қарамаса бўлмас экан. Сал эътибор қилмасангиз сўлиб қолади. Эркалик қилади...”

Миллион йиллик сўз эрур
Пахта бизнинг лугатда.
Жўякларда бошланган
Оналар тўлғоқ дарди.
Мабодо ўсимликка
Забон битса, албатта,
Пахта нави даставвал
Ўзбекча гапирарди.

Яқинда Вазирлар Маҳкамасининг “2003 йил ҳосили пахта хом ашёсини сақлашни таъминлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори эълон қилинди. Дарҳақиқат, пахта ўзбекнинг боласи. Ҳукумат қарориди кўрсатиб ўтилган баъзи мисоллар кишида ниҳоятда нохуш таассурот уйғотади. Айрим чегара туманларида баъзи кимсалар халқ мулкини – пахтамининг бели оғримаган кўни-кўшниларга пулламоқда эканлар. Ё алҳазар! Одамлар

пахтани ҳам ўғирлашга қўл урибдими — бу ғоят ёмон аломат! Бундай кўнгилсиз воқеалар Қашқадарёда учрамаган ва учрамасин ҳам.

Мен камтарин бир ижодкор сифатида қўлимга қалам олибманки, жумладан пахта ҳақида ҳам ёзиб келаман. Бу табиий. Чунки унга халқимизнинг фидойи меҳнати, кўз нурию армонлари сингиб келаётир. Шу боис ҳар йили пахта мавсуми ҳеч биримизни лоқайд қолдирмайди. Албатта, қашқадарёликларнинг ҳам мамлакат олдида юзини янада ёруғ қиладиган омиллардан бири пахтадир. Қашқадарёдаги пахтачиликнинг ривожини бутун вилоятдаги умумий ишлар, ислохотлар даражаси билан боғлиқ. Жумладан, ўтган йили ҳам Қашқадарёда пахта учун астойдил меҳнат қилингану, бироқ йиғим-терим техникасини сафарбар этишга эътибор берилмаган. Оқибатда терим мавсуми чўзилиб кетиб, қиш-қировли кунларгача одамлар, талабаю ўқувчилар даладан чиқолмай қолган. Бу ҳолнинг маънавий, ахлоқий, сиёсий жиҳатини ўйлаб кўрсангиз, даҳшатга тушишингиз мумкин. Ахир худди шундоқ манзаралар собиқ тузум вақтида содир бўлганлигини надомат билан эслаб турардик-ку. Шунинг натижасида ер ҳам шудгордан қолиб, келаси йил экин-тикинига зимдан зарба урилган.

Қашқадарёликлар шундай бир шароитда бу йилги пахта тараддудини кутиб олган эдилар. Бунинг устига баҳор ҳам кечикди. Хўш юқорида айтиб ўтилган асоратлардан қутулиш учун нима ишлар қилинди? Албатта, меҳнат, лекин у оқилона меҳнат эди. Фермерларга эрк берилди. Деҳқоннинг ҳурмати жойига қўйилди. Оқибатда мўл ҳосил етиштирилди. Ана шу ҳосилни йиғиштириб олиш учун катта меҳнат бораётган айни кунларда кўплаб туманларда бўлдим. Қашқадарё пахтакорларининг ҳаёти билан боғлиқ бугунги манзаралар бундоқ: даставвал терим машиналарига кенг йўл берилгани кўзга ташланиб турибди. Машиналарнинг пахта тергани учун деҳқон тўлайдиган маблағ эса чора-тадбирлари топилиб, тенг ярмига арзонлаштирилибди. Масалан, Ўзбекистон Қаҳрамони Муродулла Саидов раҳбарлик қиляётган “Жейнов” жамоа-ширкат хўжалиги ўтган йили терим машиналаридан деярли фойдаланмаган экан. Бу йилги мавсумда Муродулла ака ўзларидаги терим машиналарига қўшимча сифатида бош-

қа туманлардан ҳам “Кейс”ларни олиб келди. Бунинг натижасида баъзи кунлари йиллик режанинг ўн бир фоизигача миқдорда пахта тайёрланди. Йиллик режа ўн саккиз кунда бажарилди. Саккиз минг тоннадан ортиқ ҳосилнинг ҳаммаси аъло навли пахта эди. Бундай интилишни “Миришкор” жамоа-ширкат хўжалиги мисолида ҳам кўрдик. Вақтдан ютиш, ҳосилни ўз вақтида, нобуд қилмасдан йиғиштириб олишдан келадиган тушум, нақд фойда эса халқники.

Президентимиз муттасил равишда фермерлик ҳаракатини кенг қулоч ёйдиришга эътибор бериб келдилар. Фермернинг ҳаётимиздаги ўрни фахрий меҳмонниқига ўхшаб қолмаслиги керак. Фермерлик қийинчиликни ҳам, муваффақиятни ҳам бошқалар билан баб-баравар елкасига кўтарувчи жабҳадир. Мен Нишон туманидаги иккита фермер ҳақида гапиришни хоҳлардим. Уларнинг бири Тўра Раҳмонов. У аллақачон режаларини уддалаб қўйганига қарамай, айрим далаларидан гектарига етмиш центнерга етказиб хирмон кўтарди. Пирмат Каримов эса биринчи теримнинг ўзидаёқ қирқ центнердан ҳосил олди. Булар фермерликнинг нонини ҳалол еяётган ҳақиқий ер фарзандлари. Улар тупроқнинг тилини билишади. Шунинг учун ҳам замин улардан баракаси, саховатини дариг тутмайди. Вилоят ҳокими уларга ерларга яна ер қўшиб олишни, хўжалигини кенгайтиришни тавсия этди. Улар зироатчилигимизнинг хосиятли қалдирғочларидирлар.

Иншооллоҳ, юқорида биз санаб ўтган омиллар натижасида вилоят хирмони орзу қилинганидек юксак бўлар. Бунинг натижаси эса жуда ҳам жозибалидир. Яъни халқимизнинг дастурхони яна ҳам тўкин бўлади. Деҳқон ва унинг фарзандларининг китоб ўқиш, саёҳат қилиш, дам олиш, даволаниш, уй-жой қуриш, тўйлар қилишга вақти бемалол бўлади. Узун тунлар гап-гаштак билан Алпомишхонлик қилишга, қурашу кўпкарини қизитишга нима етсин.

Ҳозир қашқадарёликларнинг руҳияти баланд. Вилоятга шу жойда униб ўсган Нуриддин Зайниев раҳбар қилиб қўйилди. Ундан Қашқадарё халқи рози. Ҳамманинг мақсади Юртбошимиз қўйган вазифаларни бажариш. Виждонан бажариш. Бир замонлар мен эшитувдимки, Усмон Юсупов Ўзбекистонга раҳбарлик қилган йилларда

бундай деган эканлар: “Агарки, бирор вилоятимизга ўз аравасини ўзи тортиш тўғри келса, бу ишни ягона Қашқадарё вилояти уддалаган бўларди”. Бугун энди, албатта, замонлар ўзгарди.

Бугун воҳада иқтисодий ва маънавий-маърифий жабҳада рўёбга чиқарилаётган ишларнинг бутун манзараси кўз олдимда. Мана биттаси: вилоят кутубхонасининг янгидан таъмирланиб, қирқта компьютер, кичик босмаҳона, нусха кўчириш техникалари, бой китоб фонди билан таъминлангани, Интернет орқали жаҳон кутубхоналарига боғлангани — бу Қашқадарё маънавий ҳаётидага мисли кўрилмаган воқеа. Қарши Давлат университети-нинг компьютер мажмуида эса дунёдаги исталган мамлакатнинг энг машҳур дорилфунунлари билан, уларнинг бой китоб захиралари билан бир зумда алоқа боғлаш имконияти яратилган. Кўкдалада янги коллеж биноси фойдаланишга топширилди. Чиялда қуриляпти. Шаҳрисабзда эса ёшлар спорт мажмуи қад росламоқда. Шаҳрисабз — жаҳоннинг кўрки бўлган шаҳар. Оқсарой яққол кўзга ташланиши учун унинг атрофидаги кўчалар кенгайтирилмоқда. Уйсозлик равнақ топиб, янги турар жойлар қурилиши изга тушиб бормоқда.

Қашқадарёни биз қадимият ўлкаси, дедик. Китоб туманининг Хўжа Илмқонидаги бетакрор коризлар. Қаршидаги кўҳна Ерқўрғон, Муборақдаги машҳур Занжирсарой қадри бир-биридан қолишмайдиган табаррук ёдгорликлардир. Шаҳрисабзга-ку тариф йўқ. Икки оғиз сўз Насаф ҳақида. Ҳозирги маълумотларга қараганда, ўрта асрларда ушбу шаҳарда юздан ортиқ Насафий нисбалик алломаю ижодкорлар ўтган экан. Бу хусусида юртбошимиз айтган мана бу сўзларга эътибор берайлик: “Ҳар қандай юрт ўзининг буюк фарзандлари, шу заминда яшаб ўтган азиз авлиёлари билан табаррук ва муқаддасдир. Қашқадарё заминида бундай инсонлар жуда кўп ўтган. Биргина қадимий Насаф шаҳрида ўнлаб фозил зотлар етишиб чиққани бунинг ёрқин далилидир. Афсуски, бу улуғ зотларнинг номларини, уларнинг бебаҳо меросини ҳали кўпчилик билмайди. Қашқадарё воҳасида камол топган мана шундай улуғ аждодларимизнинг тарихини, фаолиятини, маънавиятимиз хазинасига қўшган ҳиссасини ҳар тарафлама ўрганиш, тарғибу ташвиқ қилиш олимларимиз, биринчи галда, қашқа-

дарёлик зиёлиларнинг бурчидир”. Таниқли арабшунос олим Убайдулла Уватовнинг китобида Абу Ҳафс ан-Насафий, Абул Муъийн ан-Насафий, Абул Барокат ан-Насафий, Абул Ҳасан ал-Паздавий каби ўнлаб машҳур алломаларнинг илмий мероси тадқиқ этилган. Қаршининг номи унчалик қадимий эмас. Бу номни шаҳарга XIII асрда мўғуллар қўйган. Азалда эса у Нахшаб деб аталган. Шаҳар VII асрдан буён Насаф деб юритилган.

Фикримизча, шаҳар ўзининг дунё илм хазиналарида сақланаётган ана шу қадимий номи билан аталса жоиз бўларди. Қашқадарё Амир Темур ватани. Вилоят ҳам шу улуғ номга сазовор, десак янглишмаймиз.

Мамлакат вилоятлари бўйсирасида ўз обрў ва эътиборига эга бўлган Қашқадарё катта йўлга чиқиб олаётганига ишонгим келади. Модомики, унинг истиқболи мамлакат истиқболи билан эш экан, унинг ҳар бир қадамига омад тилаймиз.

2003 йил, октябрь

ФАҚАТ УЙҚУДА ТИНЧ БЎЛИШИМ МУМКИН!

— Катта муваффақиятларни қўлга киритган, юқори чўққиларни забт этган, шону шуҳратнинг таъмини татиб кўрган инсонсиз. Ана энди кўп йиллик меҳнат ҳосилининг баракасидан баҳраманд бўлиб, маънавий ҳордиқ чиқариш вақти келди... деб бошқалар ўйлади, аммо Сиз яна енг шимариб, ўзингизни ишга урдингиз. Нимага?

— Ижодкор одам учун “дам олиш куни ва таътил” деган гап ҳеч қачон бўлган эмас. Масалан, бирор-бир шоир: “Бугун якшанба, мен бугун шеър ёзмайман. Бугун мен ҳаётдан узилганман” деб айтмайди-ку. Ижодкор учун ижод — бу фалончи кундан пистончи кунгача бўлган ижодий “командировка” эмас.

— Яна бир савол “нимага” сўзи билан боғлиқ. Болалигингизда, ўспиринлигингизда, ёшлигингизда қандай ўй-хаёллар Сизни қийнарди ва “нимага” деган саволга жавоб топишга ҳаракат қилармидингиз?

— Болалик вақтимда кўпроқ хаёл сураар эдим. Юлдузларни, кенгликларни яхши кўрардим. “Нимага?” деган

саволларни эса ўзимга кейинчалик бера бошлаганман. Тошкентга ўқишга келганимда, бу савол мени қайта-қайта қийнайверарди. “Сароб” деган шеъримда бу ҳақда ёзганман. Китоблардаги ҳаёт ва бизнинг ҳақиқий ҳаёт тамоман бошқа-бошқа экан. Шунда менинг фикрим чиқиб, “Нимага?” деган саволни кўп берганман. Нимага? Масалан, китобларда менинг она тилим, гўёки, ҳурматли тил деб ёзиларди. Ҳаётда эса мен тамоман аксини кўрдим. Нимага? Китобда ҳамма одамлар яхши деб ёзиларди, ҳаётда қарама-қарши вазиятга дуч келдим. “Нимага?” деган савол яна туғилди.

Саволларимга жавоб топа олмасдим. Шундан сўнг бари шеърда қуюлиб келди. Менимча, одамга бошидан ҳаёт қандай эканлигини айтиш керак. Бу дунё “хўрозқанд шимиб” юрадиган дунё эмаслигини маълум қилиш керак. Бу гаплар менга айтилмаган, ҳаётда тамоман аксини кўрдим. Бир шеърим бор: “Онажоним, мен сенинг қабринг томон тилпиндим. Нетай онажоним, сендан яқин одам тополмадим”. Чиндан ҳам, қай бир маънода, мен онамдан яқин одам тополмадим бу дунёда. Оилада мен кенжа эдим, кўп оғирликларни кўрган эмасман. Умуман олганда, оиламиз ўзига тўқ эди. Ундан ташқари, мен ўсган томонлар катта шаҳарлардан анча узоқ жойлашган эди. Табиатга жуда яқин эдим. Фирромлик нима эканлигини билмайдиган одамлар ичра вояга етгандим. Ўша ерлардан узоқлашганимдан сўнг, бу дунёнинг фирромликларига дуч келдим. Бу менга жуда қаттиқ таъсир қилган. Шунинг учун шеърларимда мунг, алам, пессимизм кўп учрайди.

– Ўзи шоирларни “ҳавойи, хаёлпараст” дейишади. Ўн олти яшар бўлган Орипов Абдуллада юқоридаги хусусиятлар бўлганми?

– 16 ёшимда мен Университетнинг биринчи курс талабаси эдим ва ўша ёшимда шаклланган шоир бўлганимни ҳам инкор этмайман. Аммо ҳавойи ва хаёлпараст бўлганман деёлмайман. Йўқ, мен умримда гул кўтариб, хаёлларга берилиб юрган одам эмасман. Жудаям ҳиссиётга бериладиган, чучмал туйғуларни ёқтирадиган одам ҳам эмасман. Дилимнинг тубида бир нарсани яхши кўришим мумкин. Ҳали-ҳамон шундайман.

Тузум ўзгаради, аммо инсон ўзгариши, қийин. Инсон ўзгариши — бу узоқ жараён. Бунинг комиллик дейи-

шарди. Минг йиллардан бери инсон комилликка интилган, ammo ҳали етишолмади. Етишиши мумкин ҳам эмас. Шунинг учун мурося қилиб, яшашга тўғри келади.

– Тахминан 1965-1980 йилларда ижодингиз сербарак, илҳом чашмаси туганмас эди. Уша чоғларнинг муваффақияти нима билан боғлиқ бўлган деб ўйлайсиз?

– Биласизми, у пайтлар ташкилий ишларга у қадар қизиқмагандим. Нашриётда мусаҳҳиҳ бўлиб ишлаган вақтларим ҳам, иш мен учун бор-йўғи мажбурият эди, қаердадир ишлаш керак бўлгани учун ишлардим. Ҳар куни битта-иккитадан шеър ёзардим. У вақтлар жуда яхши гонорар тўлашарди. Биласизми, иккита шеърнинг пулига битта қўй берарди (*кулади*). Яна пулни деб шеър ёзган экан деб ўйламанг.

Одамлар илҳомни “қанот қоқиб кетган фаришта” деб ўйлайди. Бекор гап! Мен учун илҳом – изтироб. Илҳом – фожиа ҳам. Қалбни қўзғатган нарсани илҳом деб атаса бўлади. Қизиқ, нимага уни гўзал қилиб “илҳом” дейилади? Ахир у одамнинг қалбини тилиб, уни мувозанатдан чиқаради. Ана шу илҳом бўлади!

Ўзига илҳом ахтариб юрган шоирларни эса ижодкор деб ҳисобламайман. Улар гўёки қўлга тўрва кўтариб, далада машоқ териб юрганларга ўхшайди. Бундай “илҳом ахтариш” сохта йўлдир. Агар ҳаётнинг ўзи билан аралашиб яшаса, натижада бир нарса чиқиши мумкин.

Одам ўзини ким деб ҳисобламасин, умр дея аталмиш дарёга ташланган хас-чўпга ўхшайди. Ана шу дарёнинг тўлқинлари қайси томон оқса, сиз ҳам қарши чиқолмаган ҳолда оқим бўйича оқаверасиз. Мен ҳаётда жуда кўп қийналдим. Биласизми нима учун? Мен кўпинча нопок, ярамас одамларга дуч келганман. Қўлимга қалам олганимдан то шу кунга қадар қора ҳасад изимдан қолмайди. Айрим вақтларда ўйлайман: “Фақат уйқуда тинч бўлишим мумкин!”

Атрофимда икки турдаги одамлар мавжуд: бири ҳурмат қилиб муомала қилади (*бу энг яхшиси*), иккинчиси эса мажбурият туфайли. Ҳозир аксарият ҳолларда менга мажбурият туфайли муурожаат қилишади. Нега бундай экан, билмайман. Бунини одамларнинг ўзидан сўраш керак. Мен эса билмайман. Бу билан ҳурмат қилиб, севадиган инсонлар йўқ демоқчи эмасман. Улар бор. Ана ўшалар дилимдаги меҳрни ушлаб туради.

Юқоридаги барча фикрларим хаёлни галаён қилганида, шеър номли кучли уммон ичимдан отилиб чиқади. Балки юқорида қайд этилган йилларда ушбу галаён анча кучли бўлгандир?

– Боксчиларнинг қонун-қоидаларига кўра, айти юқори чўққига чиққанида боксчи ўз фаолиятини тугатиши керак. Айтинг-чи, кенг қамровли шеърятда шундай йўл тутиш мумкинми?

– Йўқ, қозонида маҳсулоти тугаб қолган инсонларгина шундай қилиши мумкин. Заҳираси, хурмачаси қуриб қолган инсонлар, одамларга айтадиган гапи қолмаган одамлар шундай қилиши мумкин. Қалб ҳали-ҳамон бор бўлса, каллага чақмоқдайин фикр келиб турса – ёзмай туролмайсиз. Тўғри, баъзи бировлар шеър ёзиш қонун-қоидаларини билади, қофиялай олади, аммо манбаси қуриб бўлган, ҳеч нарсаси қолмаган. Аммо атайин “Бўлди, булоқни беркитаман. Энди ёзмайман” дейиш нотўғри. Дунёдан таъсирланиш сўнса, ялқовлана бошласа, тўхташи мумкин. Дунёдаги ўзгаришларни ўзининг антенналари билан қабул қила олса, радиосини қанақасига ўчириб кўяди? (Кулади).

– Аксарият ижодкорлардан асарлари ҳақида сўрашса, улар: “Энг қизиқарли асаримни ҳали ёзганимча йўқ”, – дейди. “Биринчи муҳаббатим”, “Сен баҳорни соғинмадингми?” асарларининг муаллифи ўзининг шоҳ асарини ёзиб бўлдимми ёки келажакка ҳам умид боғлаяпсизми?

– Мен асарни “шоҳ” ва “гадо”сига ажратмайман. Ҳаёт нимани буюрса, мен ўша нарсани ёзаман. Ўзи шоир халқи охириги асарини – энг яхши асар дея ҳисоблайди. Эрнест Хемингуэйнинг бир гапи бор: “Мен бир асар ёзишга киришганимда, худди бир йўлбарс билан овда олишгандайин асар билан олишаман. Уни енгиб бўлгач эса, иккинчи йўлбарс ови ҳақида ўйлагандайин, кейинги асарим ҳақида ўйлайман”. Қаранг, қандай қизиқарли таққослаш. Ахир овчи: “Бўлди энди, овга чиқмайман”, демайди-ку!

Менинг ҳаётимда келажак билан боғлиқ жудаям кўп нарсалар бор. Ҳозир бир пьеса ҳақида ўйлаб юрибман. Инсониятга бўлган бор ғазабимни, нафратимни, ишончимни, муҳаббатимни айтиб кетишни жудаям истайман.

– Сулолангизда ишингизнинг давомчиси борми?

– Йўқ... *(қатъият билан)* Йўқ! Ҳаттоки фарзандларим орасида. Улар катта шаҳар муҳитида ўсишди, уларнинг қизиқишлари бошқа. Футбол, телевизор, дўсти-биродарлар – уларнинг қизиқишлари шу билан чегараланиб қолади. Балки қалбларида шеъриятга бўлган қизиқиш қачонлардир туғилгандир ҳам, аммо бўлган бўлса ҳам, ҳозир сўниб кетган. Уларда поэзияга иштиёқ ва лаёқат йўқ.

– “Одамзот боқий яшашга ҳақли эмас” деган фикрни “Ҳаким ва ажал” асарида олға сургандингиз. У вақтдан буён неча йиллар ўтди, қанча тажриба орттирилди. Ҳозирчи, ушбу мавзудаги фикрларингиз қандай?

– Одамзот мангу яшашга ҳақлими? Одамзот қалбини Оллоҳ шундай яратганки, у мисоли бир тўлмаган косага ўхшайди, у ярим қилиб яралган.

Менинг севимли ёзувчим Лев Толстой айтган эди: “Ёзувчи, олимларга ҳайкал қўйишади. Ўша ҳайкал қўйишганда, кўкрагидан тепасига қўйишсин, унинг пасти ҳеч кимга керак эмас. Кўкрагидан юқорида эса юрак, онг, тафаккур бор”. Одамзот умр бўйи кўкрагидан пастига қулоқ тутиб, ҳаётини ўтказди. Одамнинг феъл-атворида, хатти-ҳаракатларида нафс мавжуд. Шунинг учун у фаришта эмас. Тўғри, онг ва тафаккурнинг ўзи мукамалми деб сўраш мумкин. Йўқ, улар ҳам мукамал эмас. Ана ўша онгнинг ўзида ҳасад, хусумат вужудга келади. Ҳозир ер юзида кечаётган барча салбий жараёнлар инсоннинг номукамал эканлигидан.

– Нимага ишониб яшайсиз?

– Авваллари нимага ишонишни ҳам билмасдим. Чорасиз қолганимда муҳаббатга суяниб, шеърлар ёзардим. У ҳам бўлса ёшлик, маълум мавсум билан боғлиқ ҳолат эди. Энди атрофимга қараб... *(ўйланиб)* ... қараб, умуман ишонишга ҳеч нарса йўқлигини кўриб, Оллоҳда тўхтадим. Инсоният учун бошқа чоранинг ўзи йўқ! Аммо бундай хулосага келишим учун нимага менга мунчалар кўп қийноқ, азобларни Оллоҳ берганини ҳали-ҳамон тушунолмадим. Лекин бошқа нарсани жудаям яхши тушундим – қўлдан келганча яхши ишни қилиш керак, қўлдан келганча кечиримли бўлиш керак, бағри кенг бўлиш керак!

2003 йил, октябрь

ОЛИЖАНОБ ИНСОН

Кенгга — кенг, торга — тор дунё, дейдилар. Инсон яшар экан, турли соҳаларда фаолият олиб бориши мумкин. Энг муҳими, у ўзи танлаган касбга меҳру муҳаббатини, фидойилигини ва гайрат-шижоатини бахшида этса, ҳеч шубҳасиз, унинг бу саъй-ҳаракатлари изсиз кетмайди. Аксинча, ҳаётда, одамлар орасида қадр-қиммат топади, ўтган умрига шуқр дейди.

Мен бу фикрларни бежиз айтаётганим йўқ. Яқин қадрдоним Оқил аканинг ўтган табаррук умр йўлини хаёлимдан кечириб, шундай хулосага келдим.

Оқил Умрзоқович Салимов улкан давлат ва жамоат арбоби, йирик олим, устоз ва мураббий. Бу мўътабар сиймонинг номи тилга олинганда беихтиёр хаёлимиздан тарихимизнинг машъум саҳифалари, қанчадан-қанча сокин ва шиддатли воқеалар ўтади.

Мен Оқил акани ўтган асрда Ўзбекистон раҳбариятида фаолият юритган йилларидан биламан. Энди маълум бўлдики, имони бут, қалби пок инсонни ҳеч қанақа давр найранглари ўзгартириб юбора олмас экан. Одамларнинг қусури учун ҳамиша ҳам жамият жавоб беравермагани каби жамиятнинг қусури учун ҳам гоҳида айрим одамни жавобгар дейиш нотўғридир.

Халқимиз тарихига назар ташласак, баъзи манзаралардан афсус-надомат чеқасиз. Айниқса, маҳаллийчилик ва гуруҳбозлик, зулмкашлик ҳамда такаббурлик каби иллатлар ҳар бир кўнгли пок, диёнатли инсонни изтиробга солиши тайин. Бу фикрларни таъкидлашдан муддао шуки, Оқил ака ҳамиша ана шундай қусурлардан устун турган, ҳар қандай вазиятда ҳам юксак инсоний маданиятни сақлаб қола олган мўътабар инсондир. Унинг феълида, муомаласида юксак маданият ва жозиба мавжуд.

Оқил ака XX аср ўзбек халқи тарихида ўз изини қолдирган, собиқ салтанатлар адолатсизлиги қурбони бўлган генерал Жўрабек хонадонидида камол топган улуғ зотдир. Шунинг учун ҳам ҳаммага ҳамиша қўлидан келганча яхшилик қилди ёхуд яхшилик тилади. Унинг тили билан дили бир. Оқил ака ниҳоятда холис фикрлайди, ҳар қандай вазиятда ҳам имкон қадар адолатни ҳимоя қилиб келганлар.

Даврларнинг турли мураккаб босқичларида Оқил Салимов ёзувчиларимизга ҳам дилдан хайрихоҳ бўлиб келганлар. Шу боис адибларимиз ҳам Оқил акага ҳамиша катта ҳурмат билан қарайдилар.

Оқил ака педагог, олим, раҳбар сифатида катта ҳаёт йўлини босиб ўтди. Шогирдлар тарбиялади, олий таълим ривожига катта ҳисса қўшди. Бу соҳадаги ислоҳотларга бош-қош бўлди. Бугун ҳам у киши сафда ва сафимизда. Истиқлолимизни мустаҳкамлаш борасидаги саъй-ҳаракатларда ёшларимизга ибрат ва намуна кўрсатиб, фаолият олиб бораётирлар. Қўлимизни кўксимизга қўйиб, ҳамиша шундай улуғ бўлиб қолинг, азиз Оқил ака! — деймиз.

2003 йил, декабрь

ИБРАТ МАКТАБИ

Бундан тахминан бир ярим ой олдин Вазирлар Маҳкамасининг давлатимиз раҳбари Ислом Каримов имзолаган ва Фанлар академиямизга бағишланган қарори матбуотда эълон қилинган эди.

Ҳукуматимизнинг ушбу эътиборли ҳужжатида Академиямизнинг ҳаётдаги мавқеи юксак баҳоланади. Жумладан, унда ўз илмий мактабларини ярата олган машҳур олимларимиз борлиги таъкидлаб ўтилди.

Дарҳақиқат, шундай. Илмий мактабини вужудга келтирган устоз олимларни илм-фаннинг кўпгина йўналишларида учратишимиз мумкин. Шахсан ўзим адабиёт соҳасининг вакили бўлганлигим учун адабиётшунослик ва адабий-бадний танқидчилик йўналишидаги муҳтарам устоз олимлар тўғрисида гапиришим осонроқ кечади.

Масалан, атоқли адабиётшунос академик М. Қўш-жоновни илмий-адабий тафаккур жабҳаларида ҳақиқатдан мактаб ярата олган олим ва адабий танқидчи десам, шакшубҳасиз, кенг адабий жамоатчиликнинг фикрини ифодалаган бўламан.

“Мактаб” тушунчасини мен бу ўринда фақат миқдорий маънода қўлламаяпман. Яъни ҳурматли домламиз илм соҳасида нечта фан доктори ва нечта фан номзоди етказиб берганлигини назарда тутаётганим йўқ. Ҳолбуки “илмий мактаб” дейилганида, гоҳида мана шундай ста-

тистикани алоҳида мезон қилиб олиш ҳолатларига ҳам дуч келиб тураемиз. Аслини айтганда, домла М. Қўшжонов ҳам юқори малакали илмий кадрлар тайёрлаш борасида фахрланса арзигулик натижаларга эришган. У кишининг илмий раҳбарлигида адабиётшуносликда 5 нафар фан доктори ва 14 нафар фан номзоди етишиб чиққанлигини эслашимиз кифоя.

Лекин гап фақат шунда эмас. М. Қўшжонов илмий мактаби ҳақида гап кетганида, энг аввало, шуни таъкидлашимиз керакки, бу устоз олим адабиётшуносликда илгор илмий тамойилларни жорий этди. Масалан, бадиият таҳлилини ўз тадқиқотларида белгиловчи илмий-эстетик қадрият даражасига қўтарди.

Бежизга адабиёт аҳли М. Қўшжоновни “Маҳоратшунос олим” деб гапиришмайди. М. Қўшжонов илмий мактабининг ўзига хослиги ва салмоғи ана шунда.

Ўтган йилларда А. Қодирий, Ойбек, А. Қаҳҳор каби улуғ адибларимиз тўғрисида жуда кўплаб тадқиқотлар яратилган. Бундан кейин ҳам яратилади. Лекин худди шу устоз адиблар ижодининг бадиият оламини чуқур, батафсил, қизиқарли ва ниҳоятда ўқишли оча олган М. Қўшжоновнинг илмий-таҳлилий китоблари бундан кейин ҳам ўз қадрини сақлаб қолади, улар аҳамиятини йўқотмайди, деб ишонаман.

М. Қўшжонов адабий танқид майдонида ҳам ҳаммаша катта обрўга эга бўлиб келди. Домламиз адабий танқидчи сифатида ибратли шахсий сифатлари билан ажралиб туради. У киши ниҳоятда ростгўй, одил сўзли, гўзаллик туйғуси теран шаклланган, ҳақиқий адабиётни сохта адабиётдан бехато ажрата оладиган ўткир дидли адабий танқид намояндасидир.

Адабиётда мен мансуб бўлган авлод 60-йилларда ўз сўзини айта бошлади. Бизнинг изланишларимиз осон кечмади. Изланиш машаққатларининг бир чеккаси ҳали ёш эканлигимиз, тажрибасизлигимиз билан боғлиқ бўлса, янада оғир томони – собиқ шўро даврининг мафкуравий-сиёсий тазйиқлари билан изоҳланади. Мана шундай шароитда адабиётдаги ёшларнинг ривож-равнақ топиши адабий танқидга ҳам боғлиқ эди. Аммо, аксар ҳолларда мавжуд мафкура ва уни ўзига қурол қилиб олган адабий танқид тез-тез бошимизга маломат ёғдириб турарди. Масалан, менинг “Жаннатга йўл” номли, ҳажвий руҳли асарим “Муштум” журнали сонларида кетма-кет босилаётган

бир пайтда ана шундай аралашувлар оқибатида тўхтатиб қўйилди, Лекин бу майдонда адабиётнинг ҳалол, забардаст намояндалари ҳам бор эди. Ўша кунларда ана шундай ажойиб инсонлардан бири М.Қўшжонов жонимга оро кирганлигини эсламасдан ўтолмайман. Бу устоз адабиётшунос ва яна бир қатор адабиётчилар “Жаннатга йўл” достонини қўлёзма ҳолатда ўқиб чиққанлари сабабли, унинг журналда тўла босилиб чиқиши учун қанчалар курашганлиги ҳали-ҳамон менинг ёдимда. Мен муҳтарам домламыздан кейинги ижодий йўлим мобайнида ҳам кўпдан-кўп руҳий ва ижодий мадад кўрган одамман ва ундан чексиз миннатдорман. Ўйлайманки, М. Қўшжоновга ана шундай миннатдорчилик сўзларини менинг тенгқурларим, масалан, Ш.Холмирзаев ва бошқа бир қатор ёзувчилар, шоирлар ҳам сидқидилдан изҳор этишга тайёрдирлар.

Умуман айтганда, М.Қўшжоновнинг ҳаёт ва ижод йўли ҳар бир ижодкор учун ибрат мактаби бўла олади.

Матёқуб ака ёшлигидан далада тер тўкиб ишлади. Ширин нонни дастурхонга қўйгунга қадар бўлган заҳматли меҳнат таъмини ўсмир вужудида туйди. Бели оғримай нон еяётганлар бундай меҳнат бахтини ҳеч қачон ҳис эта олмайдилар.

Билимни болаликдан қадрлаган бўлажак олим саводсизликни тугатиш курсларида ўқитувчилик қилди. Тошкент, Самарқанд, Тошовуздаги ўқитувчилар институтларида таҳсил олди.

М. Қўшжонов 1942 йилда Иккинчи жаҳон урушига сафарбар этилди. Фашизмнинг инсониятга қилган тажовузига қарши олиб борилган мардонавор жангларда иштирок этди. Урушдан кейинги йилларда ўзини тўла-тўқис илм олишга ва адабий фаолиятга бағишлади. Бу майдонда фаннинг забардаст арбобларидан бирига айланди.

Матёқуб Қўшжонов нафақат ўқитувчи, мураббий ва олим, балки моҳир адиб ҳамдир. У илмий фаолият билан биргаликда бадиият соҳасида ҳам самарали ижод қилди ва ижод қилаётир. Айниқса “Дағиш”, “Алам” деб номланган хотира китоблари, қатор эсселари Матёқуб Қўшжонов ижодининг ёрқин намуналари ҳисобланади.

Муҳтарам олимимиз “Халқ сўзи” газетасида эълон қилинган “Олмос жилolari” номли мақоласида ҳақиқий бадиий асарни олмосга ўхшатади. Чин асар олмос сингари серқирра бўлади. У ҳамиша нур сочиб, жилolаниб

тураверади, дейди домла. Таъбир жоиз бўлса, Матёкуб аканинг илмий-адабий асарларини ҳам ана шу олмосга ўхшатиш мумкин. Бу асарлар ҳам ўзбек адабиётида жилоланиб тураверади.

Домланинг халқимиз ва адабиётимиз олдидаги бе-миннат хизматлари давлатимиз томонидан муносиб тақдирланди. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси ҳақиқий аъзолигига сайланди. “Эл-юрт ҳурмати” ордени билан мукофотланди.

Матёкуб Қўшжонов ўзининг айни 85 ёшида қирчил-лама йигитдек бардам ва бақувват, самарали ижод қилаётир. Биз устозни қутлуг ёшлари билан чин юракдан самимий муборакбод этамиз. Тани жонларига соғлиқ-омонлик, янада узоқ ва саодатли умр тилаб қоламиз.

2003 йил, декабрь

БОБОСИ НАСРИДДИН АФАНДИЮ, ОТАСИ ҒАФУР ҒУЛОМ

Устозимиз Ғафур Ғуломнинг машҳур “Шум бола” қиссасидаги Шумгина бола ҳар бир ўзбек хонадонининг ўз боласига айланиб кетган десак лоф бўлмас. Балки у жаҳондаги кўпгина элларнинг остонасидан ҳатлаб ўтиб уларнинг ҳам арзандасига айланиб қолди.

Ғафур Ғулом бу эркатой қаҳрамонини ўзи ҳам суйиб қолиб, унинг ҳангомаю саргузаштларини умр бўйи завқ билан ҳикоя қилди.

Ҳўш, Шум бола ким ўзи?

Халқимизда азалдан Насриддин Афандию Алдарқўсалар бор эди. Улар ҳозир ҳам соғу саломат, фаолиятларини маҳорат билан давом эттирмоқдалар. Лекин у даврнинг бир кемтиги бор экан. Ўша кемтикни Шум бола тўлдирди. Энди у нафақат Ғафур Ғуломнинг, балки халқимизнинг, неча-неча элларнинг севимли қаҳрамонидир.

Бу ғаройиб шумтакамиз ҳақида фильмлар яратилди, спектакллар қўйилди. Неча-неча чапдаст рассомлар унинг қиёфасини турфа шаклу шамойилларда чизиб ҳам кўрдилар. Чунончи, марҳум рассом Телман Муҳамедовнинг Шум боласи ҳамманинг эсида. “Шум бола”нинг хорижда чоп этиш тайёрланган ушбу нашрига эса Шум бола ва

унга тақдир йўлиқтирган кимсаларнинг афт-ангорларини рассом Бобур Исмоилов катта иштиёқ билан дўндириб чиза олган.

Шум боланинг феъл-атвори қаерда шакланган? У қаёқдан чиқиб қолди? Халқимиз азалдан ҳазилу мутойибани ниҳоятда ардоқлаб келган. Бу ҳаётсеварликнинг белгисидир. Умуман, ҳар қандай инсон ҳаётида ғоят кулгили, мутойибали вазиятлар учраб турадики, бундай ҳолатдан унча-мунча одам масхара бўлмасдан қутулиб чиқиши қийин. Бизнинг шум боламиз эса ҳар қандай “қалтис” шароитлардан наинки қутулиб чиқади, балки ўша шароитни ўзи ҳам зудлик билан ярата олади. У ниҳоятда топағон, ҳозиржавоб, зукко бола, доно бола! Масалан, Шум бола хасис, қурумсоқ бир бойнинг роса адабини берганини эсланг, ахир, ўша бой Шум боланинг жазосига лойиқ эдида.

Шум бола наинки кулгили, балки ғоят фожиали ҳодисаларга ҳам дуч келади. Кўпинча бу мурғаккина жон адолатсизликлар билан рўпара бўлади. Уларга чорасиз равишда ўзига хос йўсинда жавоб беради. Бироқ ҳар қандай шароитда ҳам ўз йўлини топа олади. У лақиллатадиган одамларнинг аксарияти қаллоб, товламачи, бебурд, алдамчи, кўкнорихаёл кимсалар.

Шум боланинг асл табиатида эса бузғунчилик, дилзорлик йўқ. Унинг ҳаёти китобхонда раҳм ҳам уйғотади, айни чоғда унинг шумликларидан мириқиб куласиз ҳам. У, албатта, эркатой, тантиқ эмас. Ниҳоятда камбағал, йўқсил оиланинг аъзоси. Лекин ичида ғайрат, қутилмаган шумликлар тўлиб-тошиб ётибди. У ўрни келганда шўрлик онасини ҳам аямайди. Бироқ унда адолат ва шафқат ҳисси устувор. Булоқ сувига ҳам тош отсанг сачрайди, лекин ифлос қилмайди. Шум бола ҳам ўша булоққа ўхшаш — тоза.

Бу беозор, беғараз болакайни халқимиз чин дилдан яхши кўриб қолди. Унинг ролини ижро этган актёрларни, улар ўйнаган бошқа ролларидан қатъи назар, то ҳануз меҳр билан Шум бола деб кўрсатадилар. Биз Шум бола қаёқдан пайдо бўлди, деган саволни қўйгандик. Унинг таржимаи ҳоли, ижтимоий муҳити ҳақида қисқагина бўлса ҳам баён қилдик. Аслида унинг бобоси Насриддин Афандио, отаси Ғафур Фулом. Қахрамонимизнинг халқона та-

биатига жило бериб, образини яратган китоб муаллифининг ўзлари бўладилар.

Унутилмас устозимиз Фафур Фулом ниҳоятда до-нишманд, закий ва топқир зот эдилар. У кишининг етим-ликда бошидан кечирган ғам-андуҳлари қаторида меҳру мушфиқликлари, шўхчанлигу нуқтадонлиги тўлалигича Шум бола сиймосига кўчган, десак янглишмаймиз. Шунинг учун ҳам биз бу қаҳрамонимизни Шумгина бола, до-ногина бола, деб атадик. Шум болага бугунги кунда ҳам саргузашт топилади. У сизнинг доимий ҳамроҳингиз бў-лишига шак-шубҳа йўқ.

2004 йил, февраль

ЯХШИЛИК КАЪБАСИ

– Абдулла ака, бир қарашда Аёл ҳақида айтилмаган гап йўқдай. Энг яхши ғазаллар, энг яхши асарлар Аёл гўзаллиги, муҳаббати, она меҳри ҳақида. Аммо улар ҳақида ҳамиша янги гап айтиш мумкин. Сизнинг ҳузурингизга бу-гун шу истак билан келдик.

– Биз кўриб турган ва кўрмаган, ақлимиз, тафак-куримиз билан идрок этадиган дунёларни табиий бир куч, бир қудрат бириктириб туради. Шунинг учун турли сайё-ралар, юлдузлар бир-бирига урилиб парчаланиб кетмайди.

Инсониятни ҳам бирлаштириб, умумлаштириб тура-диган бир ҳиссиёт бор. Бу – муҳаббат, меҳр туйғуси. На-заримда, бу туйғунинг сарчашмаси Аёл, дояси она! Аёл, она бўлмаса, меҳр-муҳаббат туйғуси йўқдай. Инсоният адашиб кетадигандай, йўлини йўқотадигандай...

Шунинг учун нафақат шоирда, балки ҳар бир ин-сонда Аёл ҳақида ҳар кун, ҳар соат жуда янги бўлмаса ҳам яхши гап топилади. Ва улар бу яхши гапга ҳамиша муно-сиб.

– Сизга маълум, бугун худди зиёлилар, ишчилар, деҳқонлар деганимиздай халқимизда тадбиркорлар қатлами шаклланмоқда. Улар орасида аёллар ҳам кўп. Баъзан аёл-лар шахду шиддатли бўлиб, тортишиб, айтишиб ўз табиий фазилатларидан узоқлашиб кетаяптилар, деган гапларни эшитиб қоламиз. Шу фикрга Сизнинг муносабатингиз?

– Жанговор аёллар ойдан тушган эмас. Улар ҳамма замон ва маконларда бўлган. Уларни Америка ва Оврўпо тарихчилари Амазонкалар деб атаганлар. Аммо яна бир жиҳатига эътибор бериш керакки, французларнинг Жанна Д'Аркларидан аввалроқ бизнинг Тўмарис момомиз тарихга кирган. Демакким, жанговарлик аёлларимизга худди латофат, худди назокат каби момомерос фазилат. Ёки Би-бихоним оқила, тадбиркор аёл бўлмаганда соҳибқирон Амир Темурдай улуғ инсон жанггоҳларда уни ёнида олиб юрармиди?

Бизда ўз ичкараси — аҳли аёли ҳақида ёзиш расм бўлмаган. Аёл худди ички либосдай асралган. Шунинг учун уларнинг тадбиркорлиги ҳақида тарихларимизда у қадар кўп маълумот йўқ. Аммо Самарқанд каби тенгсиз шаҳарлар яралганда ёки “Тиб қонуни”дай буюк асарлар яратилганда “Аёл йўқ эди” дея олмаймиз-ку. У бор экан, оқиллиги, тадбиркорлиги ҳам бўлган. Аммо шу ўринда яна бир гапни айтишни жоиз биламан. Тадбиркорлик — бу илм, фаросат, заковат билан бошқариладиган фаолият. Инсонни табиий гўзал фазилатларидан узоқлаштирадиган фаолиятни “тадбир”, деб атаб бўлмайди. Уларни балки товламачилик, балки олибсотарлик, балки яна бошқа номлар билан аташ керакдир.

Тадбиркорлик одам боласига, шу жумладан, аёлга ҳам мардоналик бағишлайди, обрў-эътиборли қилади. Агар сиз ноиложликдан қоп кўтариб шаҳарма-шаҳар юрган ёки мардикор бозордаги аёллар ҳақида сўраётган бўлсангиз, улар учун, энг аввало, ўз эркаги, қолаверса, оға-иниси, ўғил фарзандлари жавоб бериши керак.

Мен ҳам шоир сифатида маълум даражада улар ёнида ўзимни жавобгар ҳис этаман. Ахир улар менга ҳам бегона эмас. Аёл зотининг ойлаб уйига келмаслиги, таниш, ноганиш жойларда “ит ётиш, мирза туриш” тарзида ҳаёт кечирини жамият ҳам, хонадон ҳам ҳазм қилолмайди. Бу — муқаддас қадриятларимизга хилоф саналади.

Тинч хонадонни нотинч қилишга арзийдими шу топган беш-ўн тангаси?! Хуллас, бу фақат Сиз билан менинг драмизда эмас, мамлакат кўламида ўйланаётган, ҳамманинг диққат-эътиборида турган масала.

– Ўз-ўзидан суҳбатимиз Аёл, оила, фарзанд тарбияси масалаларига келиб туташмоқда.

— Биз жаҳонга чиқаяпмиз, техника асрида яшаяпмиз. Фарзандларимизни мустақил, дадил қилиб тарбиялашимиз керак, деймиз. Айни пайтда улар ўзимизга ҳам ўхшаб туриши керак. Андишали, кенгфёъл, катталарни иззат қиладиган... Қандай қилиб фарзандларимизда бу икки қутбни уйғунлаштирамиз? Шу ёруғ дунёда яшаётган одамнинг қуёшдан нур, дарёдан сув, гулдан ранг, хушбўй қарзи бор. У ота-онадан, дўстидан қарздор. Аммо энг катта қарзи — фарзандидан. Чунки фарзанд унинг юзи, имконияти, қурби-қудратини кўрсатувчи жон. Уни иссиқдан ҳам, совуқдан ҳам асраш керак.

Бу дунёда энг кўп меҳр ҳиссини уйғотувчи ҳам Аёл ва бола. Меҳрталаб ҳам шу иккови. Жасорат, мустақиллик, дадиллик, меҳр-шафқатга, иззатга зид туйғулар эмас. Бизга бу борада тайёр ибратлар бор. Соҳибқирон Амир Темур ниҳоятда қаттиққўл инсон бўлганликлари тарихдан аён. Агар қаттиққўл бўлмаганларида шундай улуғ салтанатни бошқара олмас эдилар. Аммо улар фарзандларини шу қадар катта муҳаббат билан севганлар, фарзандлари бевақт қазо топганларида ҳафталаб ер бағирлаб ётиб йиғлаганлар. Ёки Алишер Навоий бобомизни олайлик, не-не фақир у ҳақирларга паноҳ бўлганлар. Аммо кези келганда нечоғли жасоратли сатрлар битганлар:

Жаҳон ганжиги шоҳ эрур аждаҳо,
Ки ўтлар сочар қаҳр-ҳангомида.
Анинг қоми бирла тирилмак эрур
Маош айламак аждаҳо қомида.

Ушбу хулосада ғоят улуғ ҳикмат мавжуд. Демоқчиманки, болаларимизда ҳам журъат билан андишани, қатъият билан раҳмдилликни уйғунлаштирмоғимиз керак. Аммо журъат — бетгачопарлик, андиша — қўрқоқлик, дадиллик — ёвузлик, раҳмдиллик — ожизликка айланмасин. Меъёр, мезон, бўлсин. Мен ишонаманки, бизнинг оқила опа-сингилларимиз мезонни билишади!

— Абдулла ака, Сиз шеърларингиз, асарларингизда кўп иллатни беаёв фош этасиз. Ҳасад, ичиқоралик... Аммо аёлларга келганда “мунис”, “меҳрибон” сифатларини кўп ишлатасиз. Уларга қаттиқ тегадиган гап қилмайсиз. Бу уларни аяганингиз учун бўлса керак? Шундайми?

— Аёл, она ҳаммамизга ҳаёт ато этган зот. Куч-қудратига шубҳа йўқ. Аммо уни, гулдай нозик деймиз. Аслида гўзаллик, поклик ҳам ҳимояга эҳтиёжманддир.

– Бу дунёдаги барча хом сут эмган бандалар каби аёлнинг ҳам нуқсонлари бордир, балки? Масалан, мен баъзан аёлларимизнинг турмуш ташвишлари билан ҳаддан зиёда ўралашиб қолаётганларидан хавотирга тушаман. Уй-ҳовли, тўй-тўйчиқ, орзу-ҳавас...

– Орзу-ҳавас... Орзу-ҳавас ҳам керак. Аммо ҳаёт фақат сарпо йиғиш, қуда кутиб-кузатишдан иборат эмас. Юрт мустақил бўлиб, жаҳон билан бўй бўйлашарми. Оналаримизнинг биринчи галдаги вазифаси – болалари, қизларини келажакда бировга мутеъ бўлмайдиган қилиб тарбиялаш. Фақат манти қасқонда манти пиширишни ўрганган билан XXI аср қизи бахтиёр бўлиб кета олмаслиги мумкин. У тил, техника ўрганиши керак. Демокриманки, мен ҳам аёллар ҳақида кўп ўйлайман. Аёллар ўзлари ўзларига кўзгу бўлишсин. Биз оталар, оғалар улар учун яхши амаллар қилайлик, яхши шеърлар ёзайлик.

– Абдулла ака, бу йил – Меҳр-мурувват йили...

– Меҳр-мурувватнинг тенги йўқ. У худди сув, нур, ҳаво каби ҳам жисмоний, ҳам руҳий эҳтиёж. 1979 йилда “Самовий меҳмон, беш донишманд ва фаррош кампир қиссаси” номли шеър ёзганман. Унда самодан бир жонзот ерга тушади. Бешта донишманд унинг сир-саноатини синамоқчи бўлиб, бор билимларини ишга солади. Аммо ҳеч нарсани эплай олишмайди. Фаррош – оддийгина, нон-насибасини ер супуриб, тозалиқдан топадиган кампир жонзотнинг бошини силаса, қимирлайди, кўзларига нур инади. Албатта, меҳр – кесакдан гул ундиради. Муздан тўлқин яратади. Меҳр қўшилмаган яралмиш инсониятга душман. Чунки у қаҳрдан бунёд бўлади.

– Сиз хориж сафарларида кўп бўласиз. Хорижлик аёллар билан ўзимизнинг аёлларимизни қиёслайсизми? Ўрганадиганимиз кўпроқми ё ўргатадиганимиз?

– Албатта, ҳамма халқларда эркаклару аёлларнинг ўзига хос фазилатлари бор. Японларнинг меҳнаткашлиги, болаларининг истеъдодига эътибори, немисларнинг тежамкорлиги, вақтни қадрлаши... Тўғри, ўз аёлларимизни ўзгалардан кўпроқ биламиз, аммо бир ҳақиқат борки, дунёда бизнинг мақом ашулаларимиздан сеҳрли бошқа бир наво йўқ. Ип билан игнадан баҳордай кашта тўқий оладиганлар қанча экан дунёда. Самарқанднинг қуёшдай нонини яна ким ёпа олади! Ҳар онанинг ўз алласи бор,

лекин “гул ичидан танлаб олган гули райҳоним, алла...” дейилармикан бошқа бир халқнинг алласида? Ҳар ким бировнинг яхшисига ҳавас қилсин, аммо ўзига қўпроқ ишонсин. У мендан зўр, мен ундан камман, деган ақидага қаршиман. Одам, шу жумладан, аёл ҳам ўзини беҳад ҳурмат қилиши керак.

2004 йил, январь

ЯХШИ ОДАМЛАРНИ КЎРСАМ ҚУВОНАМАН

— Абдулла ака, адабий гурунгларда ўтган асрнинг 60-йиллари ижтимоий ҳаётда юз берган янги бир эпкин ҳақида тез-тез эслаб турилади. Адабиётимизда воқеага айланган бирқанча шеърларингиз аини шу йилларда яратилган эди. Бугун ўша даврдаги ижодингиз, адабий жараён, муҳит ҳақида хотирлаганингизда, кўнглингиздан қандай туйғулар кечади?

— Авваламбор, киши ўзи ҳақида бирон нима дейиши одобдан ҳисобланмайди. Адабий жараён эса фақат бир шахснинг иштироки билан шаклланиб қоладиган воқелик эмас. Бундай пайтларда, одатда, муҳит ёхуд имкониятлар таҳлил қилиниши мумкин. Адабиётимизда ўтган асрнинг қарийб ярмидан кўпи урра-уррачилик, ғоябозлик даври бўлган эди, десак тўғри бўлади. Адабий жараёнга ялпи назар ташлаганда шундай таассурот туғилиши табиийдир. Бироқ ўтган асрнинг олтмишинчи йилларида собиқ мамлакат маънавий ҳаётида қандайдир ўзгаришлар бошланган эди. Бу силжишлар ўша даврда майдонга чиққан шоирлар ижодида, айниқса, бўртиб кўрина бошлади. Рус адабиётида Евтушенко, Вознесенский, Аҳмадулина сингари шоирлар пайдо бўлди. Янги эпкиннинг хосияти шундан иборат бўлдики, бундай ижодкорлар қаттиқ танқидга учрасалар ҳам, лекин қамалмадилар.

Муҳитдаги энг катта ютуқ мана шундан иборат эди. Бизникилар ҳам, шубҳасиз, Москва соатига қараб иш тугтардилар. Биз ҳам дилимизни очиб, айрим шеърларимизни унда-бунда эълон қила бошлаган эдик. Эркин Воҳидов каби шоирларнинг нафасида янги баҳор шабадалари уфуриб турарди.

Ўзим ҳақимда гапирадиган бўлсам, баъзи мисолларни келтириш билан чекланаман. “Тилла балиқча”, “Биринчи муҳаббатим” каби шеърларимиз ошдан чиққан тош янглиғ ўша давр мафкурасининг тишини қарсиллатгани сир эмас. Бу шеърларга қўйилган айбларни эшитса, бугунги кунда ёш бола ҳам кулиб юбориши мумкин, жумладан, “Мен кимга суянгайман, биринчи муҳаббатим” сатрини катта мажлисларда тилга олишиб, “партияга суян, давлатга суян” қабилидаги кўрсатмалар билан “сийлашган”.

Албатта, ўша инсонлар ўз нуқтаи назарларини табиий равишда ҳимоя қилмоқда эдилар. Бу ҳолни бир қадар тушуниш мумкин. Бироқ энг ёмон жиҳат шундан иборат эдики, жамиятдаги жуда катта қатламнинг онги, дунёқараши, даража-савияси, борингки, бутун борлиғи ўша давр тарбияси асосида шаклланиб бўлган эди. Мен уларни ўзимча меҳрдан йироқ, юлдузлар ҳидини билмайдиган темир одамлар, деб атаган эдим. Ажабланарлиси шундаки, улар бошқача фикрлаш мутлақо мумкин эмас, деб чин дилдан ишонардилар.

Бу — биринчиси. Иккинчи ва балки ҳеч қачон йўқолмайдиган бир иллат — ҳасад бўлиб, бу ёвуз туйғунинг тантана қилишига ўша давр ажойиб шарт-шароит яратиб қўйган эди. Яъни ҳасад ғоявийлик қалқони ва найзаси билан қуролланган бўлиб, у ўзига ёқмаган қар қандай филни ҳам қулатиши мумкин эди.

60-йиллар адабий муҳитининг ижтимоий-сиёсий башараси мана шундай эди. Лекин дунёда халқ деган, фақат ўзига ўзи ҳисоб бера оладиган, дидига хиёнат қилмайдиган куч ҳам мавжудки, ҳақиқий адабиёт фақат унга таянади. Шу маънода ҳалиги шеърларни қурултойларда қанчалик қоралашмасин, жумладан, талабалар баралла ёддан айтиб юришар, ҳатто қўшиқ ҳам қилишганди. Бизга куч ва ишонч бағишлаган, албатта, ихлосмандларимиз эдилар.

Бундан буёғи адабиётимиз босиб ўтиб келаётган йўллар ҳаммамизга маълум. Адабиётнинг ялпи тараққиёти, ҳеч шубҳасиз, давр ва халқ нафаси яратган иқлимга кўп жиҳатдан боғлиқ. Аммо адабиёт шундоқ бир соҳа эканки, уни айрим шахслар истеъдоди, меҳнати самара-

лари белгилаб бераркан. Ахир, ёзувчилик аслида индивидуал иш-ку!

Бирор бир шахсга табиат маълум бир иқтидор бермаган бўлса, ҳеч бир тузум қонун ё фармон билан уни ато этолмайди. Дейлик, кимнингдир феълида ҳасад, ичиқоралик, маҳаллийчилик, гуруҳбозлик, майдакашлик каби иллатлар устувор бўлса, уни бу каби қора тамгалардан “Ёзувчилар уюшмасига аъзо”лик гувоҳномаси фориғ эта олмайди-ку. Барибир, одам боласи ўз табиатига кўра жамоа бўлиб яшайдиган жонзотлар туркумига киради. Шундоқ экан, каттакон халқ манфаатлари қулоч ёзган шароитда майда-чуйда хатти-ҳаракатлар бора-бора кўмилиб кетиши шубҳасиз. Биз адабиётнинг катта йўналиши ҳақида фикр юритганимизда, асосан, катта ҳақиқатларни, тарихнинг муҳим бурилиш йўналишларини кўзда тутамиз. Ана шундай энг йирик, айтиш мумкинки, халқимиз учун ҳаёт-мамонт жараёни мустақиллигимиз бўлди.

Мен адабиётимизда турли ҳис-туйғулар, ранг-баранг мавзулар, услублар гуллаб-яшнашининг тарафдориман. Бироқ у саъй-ҳаракатлар халқимизнинг манфаатини, борингки, тақдирини белгиловчи туйғуларга ҳамоҳанг бўлиши шарт. Дейлик, ҳозирги баъзи қийинчиликлар туфайли бирор мактаб биноти таъмирланмай турган бўлса — бу, мустақиллик ўзини оқламади, деган хулоса чиқаришга асос бўлолмайди-ку.

Бундай мисоллар, агар адабий асарга айланса борми, у ҳеч шубҳасиз, эс-ҳуши жойида бўлган ҳар қандай китобхоннинг гашига тегади, тажрибасиз ёшларни эса чалғитади.

Мен ушбу фикрларим билан “Келинг, ҳамма ишимиз беш”, дея эртаю кеч “Яшасин Истиқлол!” деб жар солиб юрайлик, демоқчи эмасман. Орзуим шулки, авваламбор, адибнинг нияти тўғри бўлсин.

Адабиётнинг қадр-қиммати биргина ният тўғрилиги билан белгиланмаслиги ҳам бор гап. Адабиёт мақоми, даражасини унинг нечоғли маҳорат билан яратилган санъат асарлари белгилайди. Шу маънода неча ўн йиллар оша минглаб асарлар силсиласида юксак маҳорат билан яратилган камдан-кам ижод намуналаригина китобхонни ҳайратга солиб келмоқда. Улар — Қодирий романлари, Ойбек, Қаҳҳор, Фафур Фуломнинг баркамол ижод намуналари. Мен шу ўринда шеърият хусусида фикр юритиб бир

гапни айтиб ўтмоқчиман. Модомики, шоир ўз ўчоғида ўзи ёққан оловда ўзининг ёғида ўзи қоврилиб таом пишираётибди экан, унинг кўшни ўчоқ билан нима иши бор? Яъни бирор шоирнинг услуги ёхуд оҳанги буткул шеърийтада етакчилик қилишга даъво қилмаслиги керак. Ижод маҳсулининг баҳосини китобхонлар беради, деган қадимий хулосага ҳам беписанд қарамаслик лозим.

— Ҳаётингизнинг катта бир даври XX асрнинг суронли йилларида кечди. Ижодингизда муҳим воқеа бўлган энг етук асарларингиз ҳам ўтган асрда яратилди. Янги зарварақлар билан бошланган янги асрда ижодкор сифатида нималарни ҳис қилаяпсиз?

— Ўтган асрда ҳаммамиз ҳам баҳоли қудрат ижод қилдик. Чекланишлар бўлган бўлса, ҳаммага баравар бўлди. Ўша пайтлар ҳаммамиз бирданига бақир-чақир қилиб, тилимизга эркинлик қани, миллатимизга эркинлик қани, деб талаб қилардик. Бу талаблар оммавий равишда кечди. Кўп нарсаларга эришдик ҳам. Эркинлик нашидасидан баҳраманд бўлдик. Бироқ, назаримда, баъзи бир инсонлар бу буюк ўзгаришларни, эврилишларни етарлича баҳоламаётгандек, ҳис қилмаётгандек. Ахир, тилимизга эркинлик берилди, буюк алломаларимиз хотираси қадр топди, эъзозланди, анъаналаримиз тикланди.

Энди, яшаш тарзидаги тафовутга келсак, иқтисодий тараққиётнинг ўз қонуниятлари бўлади. Ҳамма бир хилда бой ёки бир хилда камбағал бўлиб қолиши мумкин эмас.

Юрт мустақил бўлди. Бироқ ижодкорлар орасида ҳам, бошқа соҳада ҳам якка-ярим нолиганларни эшитиб қолсам, ажабланаман. Бундайлар ҳеч қачон рози бўлмайдилар, оппозицияни ўзларига бахт деб биладилар. Бу тоифа инсонлар ўтган асрда ҳам ўша байроқни кўтариб юрган, ҳозир ҳам шу байроқни кўтариб юрибди, бундан кейин ҳам шундайлигича қолади. Инсоният азалдан комилликка интилган, бироқ тўлалигича комил бўлолмаган ҳам. Мақсадга кўчадиган бўлсак, бизни қувонтирадиган бир катта ҳақиқат бор, бу ҳам бўлса, катта бир қадимий халқ ўзининг асрий орзусига эришди. Ихтиёри ўзида бўлди, давлат ўзиники бўлди, тили ўзиники, оиласи ўзиники, бозори ўзиники, мозори ўзиники.

— Энди мавзуни бир оз ўзгартирган ҳолда бевосита ўзингизнинг ижодингиз, руҳиятингизга боғлиқ бўлган са-

воллар билан суҳбатимизни давом эттирсак. Ижодингизда узоқ муддатли танаффус бўлса, қандай ҳолатга тушасиз?

– Танаффус икки-уч сабаб боис бўлиши мумкин. Лекин ижодкорнинг юраги уриб, ақли ишлаб турган бўлса, унга ҳеч ким танаффус беролмайди. Агар башарти қўли ёзолмай қолган тақдирда ҳам қалб тирик бўлса, у ижод қилишдан тўхтамайди. Ижод бу газета учун ёзиш дегани эмас, албатта. Чунки ижодкор истаган пайтда ўз туйғуларини тўкиб солаверади. Она алласини гарчи қоғозга туширмаса-да, асрлар давомида алла айтиш тўхтаб қолмаган. Шу маънода айтадиган бўлсак, гарчи шоир баъзан ижод қилишдан тўхтагандек бўлиб кўринса-да, унинг қалбида сукунат ҳукм сурмайди. Аҳмад Яссавийдек буюк авлиё ернинг тагида ҳам ижод қилишдан, тафаккур юритишдан тўхтамади. У яратган юксак маънавий хазинадан инсоният асрлар давомида баҳраманд бўлиб келмоқда. Айтилганлардан хулоса қилиб гапирадиган бўлсак, ижодий танаффус икки ҳолатда бўлиши мумкин. Бири ижодкор дунёдан кўз юмса, иккинчиси фикрлашдан тўхтаса. Қалбни ҳеч ким буйруқ билан тўхтата олишга қодир эмас.

– Ҳаётда нималардан илҳомланиб яшайсиз?

– Ижоднинг асосида иккита нарса ётади. Завқ ва илҳом. Завқ ҳайвонотда ҳам бўлади. Масалан, қушлар бир-бирига илтифот қилади. Кўркам боғ ёки гулзорда завқ билан хониш қилади. Лекин инсон завқининг замирида, агар у ижодкор бўладиган бўлса, жуда катта маънавий манба ётади. Англаб қилинган завқ илҳомга туртки бўлади. Асли Илҳом инсон қалбидаги туйғулар мувозанатининг бузилишидир. Мувозанат бузилгандан кейин қалб жумбушга келиб, тил сўзлайди, кўзда ёш қалқади. Илҳом фақат қувонч эмас. Шоир изтиробли сатрлар ҳам битади, қўшиқлар тўқийди. Ҳаётда нималардан илҳомланиб яшайсиз, деган саволингизга келсак, яхши одамларни кўрсам қувонаман. Дили тоза, пок инсонлар билан Ҳиротгача пиёда кетишга тайёрман. Ҳазрати Хизр ҳам ўшадир, дин ҳам ўша, эътиқод ҳам ўша. Бундай одамлар, афсуски, кўп эмас. Ҳаёт яхши одамларни ҳар доим ҳам бир-бирлари билан учраштиравермайди.

– Ижод эркинлигини сиз қандай тушунасиз?

– Ўзим ижодкорман ва ўз навбатида ижодкорлар уюшмасининг раҳбариман. Бу саволингизга мен икки томондан жавоб беришга ҳаққим бор. Биринчидан, ижодкор

сифатида, иккинчидан, шу ижодкорларнинг талабига жавоб беришга мажбур бўлган идоранинг раҳбари сифатида. Собиқ шўролар даврида ким шеър, ҳикоя ёки роман ёзса, ўша тузум мафқураси талабига қараб баҳо бериларди. Ҳозир раҳбар сифатида мен бирорга ёзувчини чақириб мана бундоқ ёзгин, ундоқ ёзгин, деб буйруқ беролмайман.

Ижод эркинлигидан нолийдиган инсонларни эса ношукур одамлар деб ҳисоблайман. Чунки улар камчиликни ўзларидан қидиришмайди, балки ўзларига жуда юқори баҳо берган ҳолда айюҳаннос солишади. Эркинлик оғизга келган гапни гапиравериш, қўнғилга келган ишни қилавериш дегани эмас, албатта. Маймуннинг чизган суратини санъат асари деб кўргазмага қўйиш эркинликка кирмайди. Эркинлик ҳақида ким гапиряпти, қанақа шахс гапиряпти, қайси муҳитда гапиряпти, қанақа даражадаги одам фикр билдиряпти – шунга қараб ҳукм чиқариш тўғри бўлади. Яна шуни ҳам таъкидлаш лозимки, ҳар бир муайян одамлар гуруҳи орасида одоб-ахлоқ, сиёсий-ижтимоий, маънавий мезонлар ва уларни қабул қилиш даражаси бир хил бўлмайди. Шу боис фикрларда, нуқтаи назарларда тафовут бўлиши табиий.

– **Абдулла ака, ўзингизга маълум, бу йил Президентимиз томонидан “Меҳр ва мурувват йили” деб эълон қилинди. Сиз мазкур йил бундай номланишининг қандай ижтимоий-маънавий аҳамияти бор, деб ўйлайсиз?**

– Ҳар бир ишнинг ўз камолот даври, тараққиёт босқичи бўлади. Шу маънода гапирадиган бўлсак, Мустақиллигимизнинг ўн уч йили давомида ҳам ижтимоий-сиёсий, ҳам маданий-маънавий ҳаётимизда улкан ютуқларга эришдик. Бу каби ютуқларга эришмасдан, маълум бир тараққиёт босқичини босиб ўтмасдан туриб мустақиллигимизнинг дастлабки йиллариданоқ “Меҳр ва мурувват йили” деб эълон қилиб юборилса, менимча, нотабиий бўларди. Шунинг учун айнан мазкур йилимизнинг Юртбошимиз томонидан шундай номланишини тараққиёт белгиси, қолаверса, камолот белгиси дейиш мумкин. Меҳр-мурувват бизнинг олий даражадаги қадриятимиз. Уни юртимиз бўйлаб яна бир қарра кенг ёямиз ва тараннум этамиз.

Она юртимизга, она халқимизга, улуг аждолларимиз хотирасига, Ҳазрати инсонга бўлган буюк муҳаббатимизни ифода этиб, қалбимиздаги мурувват ва саховат туйғусини янада олий мақомга кўтарамиз.

2004 йил, март

БЕЗАВОЛ ИЖОД

Чинакам шоирнинг қалбида аллақандай соҳир куш доимо сайраб туради, деган гапни кўп бора эшитгандик. Ўша куш айнан Муҳаммаджоннинг, Муҳаммад Юсуфнинг юрагида ошён қурганига мен астойдил ишонганман. Унинг кўзлари ҳам, чехраси ҳам ҳамиша латиф бир куйни хониш қилгандай эди.

Ватан ҳақида жуда кўп ёзилган. Ёзилгани яхши, албатта. Бироқ ёзмоқ билан ёзмоқнинг фарқи бор. Муҳаммаджон укамиз бир шеърида “Юртим, сени иддаолар қилмай севаман” деб айтганда қанчалар ҳақ эди. Дарҳақиқат, у ўз элини, халқи, Ватанини чин фарзанддай, беғараз, сидқидилдан яхши кўрар эди. Шу меҳрнинг натижаси ўлароқ, унинг шеърияти ҳам худди шундоқ беминнат ва беғараз шеърият сифатида майдонга келди. Ва бу оқкўнгил, осмонқалб укамиздан худди шундай шеърият ёдгор қолди.

Мен Муҳаммаджон билан узоқ йиллар мобайнида ёнма-ён яшадим, ёнма-ён ижод қилдим, ёнма-ён ишладим. Ҳали ёшлик йилларидаёқ бунчалик кўп мухлис ортирган, дўст-оғайниси бисёр ижодкорни кам кўрганман. Санъаткорларку унинг ҳар бир мисрасини созга солишга тайёр эдилар.

Буларнинг сабаби нимада? Биринчи навбатда, Муҳаммаджон яхши инсон эди. Яхши инсонларга эса бошқалар ҳамиша талпинадилар. Одамдан одам узоқлашишини Худойим ҳеч кимга кўрсатмасин.

У обрў талашмас, иззатини сўроқлаб югуриб юришдан ор қиларди. Худди шундоқ яхши инсонгина яхши ижодкор бўлиши табиий ва қонунийдир. Шу каби юксак фазилатлари сабаб Муҳаммад Юсуфни халқимиз ардоқлади. Юртбошимиз оталарча меҳр кўргазди. Унинг хизматларини Давлатимиз муносиб баҳолади. У Ўзбекистон Халқ шоири эди.

Муҳаммад Юсуф қисқа умр кечирди. Ундан чинакам бетакрор ижодий мерос қолди. Ҳақиқий маънодаги барҳаётлик, завол билмаслик Муҳаммад Юсуф ижодига ҳам таллуқли бўлмай десам, иншооллоҳ хато қилмагайдирман.

2004 йил

ЭРТАНГИ КУН ИШОНЧИ

Яқинда бир гуруҳ ижодкорлар Мустақиллигимизнинг яқинлашиб келаётган ўн уч йиллиги муносабати билан ҳаётимиз, хусусан, адабиётимиз ҳақида фикр алмашдилар. Албатта, бу суҳбатнинг барча тафсилоти бир газетанинг ҳамма саҳифаларига жо бўлиши қийин. Мазкур гурунда, асосий гап, адабиётимиздаги замонавийлик ҳақида, халқ чиндан ҳам севиб ўқийдиган назмий ва насрий асарлар яратишимиз тўғрисида борди. Дарҳақиқат, халқимизнинг ҳам, Юртбошимизнинг ҳам маънавият ва адабиёт аҳли олдига қўяётган ҳаққоний талаб ва истаклари шуни тақозо этади. Мен айтиш чоғда бошқа бир муҳим фикрга диққатингизни тортмоқчи эдим.

Маълумки, биз ҳар йили икки умумхалқ байрами — Наврўз ва Мустақиллик байрамларини нишонлаймиз. Агар Наврўз байрамининг сал олдинроқ бошланганини эътиборга олсак, ҳозиргача нақди билан йигирма беш маротаба улуғ саналарни бошимиздан ўтказибмиз. Агар бу саналарнинг моҳияти, уларни ташкил этиш йўлидаги қилинган меҳнат сарҳисоб этиладиган бўлса, бу — жилд-жилд китобга айланган бўлар эди. Балки, вақти билан ушбу тарих саҳифалари мутахассислар томонидан атрофлича ўрганилар.

Ахир ҳазилакам гапми, неча замонлар ўтиб, тарихда биринчи маротаба — умумхалқ майдонида Соҳибқирон Амир Темур, имом ал-Бухорий, ал-Фарғоний каби улуғ зотларнинг сиймолари пайдо бўлдилар. Унутилган, унутилаёзган ёки унутилишга маҳкум этилган не-не халқ қўшиқлари, лапарлари, мумтоз ашулаларимиз, ўлмас санъаткорларнинг овозлари баралла жаранглади. Ҳаётимизни қамраб олувчи, айниқса, Истиқлолга тегишли мавзулар асосида янги-янги шеърлар, янги-янги қўшиқлар яратилди. Ҳатто халқ аскиялари ҳам четда қолган эмас. Биз босиб ўтган ушбу ижод довларини фахр билан эслаймиз ва уни янада юксакроқ поғонага кўтаришга ҳаракат қиламиз. Лекин шу ўринда ўринли бир иштибоҳ пайдо бўлиши мумкин. Яъни, биз гоҳо ўз-ўзимизни билиб-билмай такрорлаб қўймаётибмизми? Биз ижодкорларни, балки пешволарни ҳам шу масала жиндек ўйлантириши табиий эмасми? Мана шу ўйловнинг ўзи мени гоаят қувонтиради.

Яъни, биз қадам-бақадам тараққиёт йўлидан бораётимиз. Бизни бугунги кунимиз наинки қаноатлантиради, балки эртанги кунимиз янада умидвор қилаётир. Халқимизнинг шонли ўтмишини, шаҳарларимизнинг боқий умрини, муסיқамизнинг бетакрор садоларини бир дақиқа бўлса ҳам унутмасдан, айни чоғда янгилик яратишимиз зарурати ойдин бўлиб қолаётир. Тўғри, эстрада соҳасида жиддий изланишлар бошланган ва у ўз самараларини ҳам бермоқда. Лекин уларнинг орасида алмойи-алжойи матнлар билан аралашиб кетган истеъдодсиз тақлидгўйлик ҳам шиддат билан от суриб бораётибди. Шубҳасиз, биз уларнинг барчасини нозик дидли халқимизга тавсия қилишдан ор қилишимиз керак. Албатта, ҳукуратимиз тарафидан тузилган махсус ижодий комиссия кўп ва хўп ишларни амалга ошираётир. Аёнки, ҳеч бир ижодкор ўзини Миртемир ё Комилжон Отаниёзовдан кам чоғламайди. Бундай орзунинг бўлмаганидан бўлгани яхши. Лекин дунёда адолат ва инсоф деган туйғулар, мезонлар ҳам бор-ку?! Агар бирор шоир эртага ўзини Навоий ёхуд Румий деб эълон қилса, биз қандай аҳволга тушган бўлардик?

Албатта, кўпчилик баҳоли қудрат ижод қиляпти. Баъзи бир мисоллар келтиришим, Улуғбек Ҳамдам, Луқмон Бўрихон сингари ёш адибларнинг романлари, Хосият Рустамова шеърларини айтишим мумкин. Анъанавий Зомин семинари эса бундан буён адабий атамага айланиб кетди ва ҳоказо.

Катта дарё, шубҳасиз, тўлиб ва пишқириб оқади. Унинг юзасида турли хас-хашак ва тўнкалар ҳам қалқиб юриши мумкин. Менимча, бизга ўтган даврдан қолган хунук “мерос”лардан бири қуйидагичадир: у бизни мақтовга ўч қилиб қўйди. У бизга гуруҳбозлик сингари иллатни “эсдалик” қилиб қолдирди. Баъзан бирор истеъдодли шоирни мақтаб қўйсанг, уни сенинг қариндошингга чиқариб юборишлари ҳеч гап эмас. Мабодо танқид қилиб қўйсанг, охиратгача олишадиганлар ҳам учрайди.

Мен, албатта, ушбу гапларни қандайдир фожиавий кайфият билан айтаётганим йўқ. Ижод тарихида бундай ҳоллар кўп учраган. Муҳими, биз катта йўлга чиқиб олдик. Биз энди нимани куйлашни яхши биламиз ва истиқболимизни тўғри тасаввур қила оламиз, лекин ҳамма гап бу мавзуларни қандоқ даражада, қай кўламда етказиб куйлай олишда.

Муҳтарам Юртбошимиз биздан — ижодкорлардан замон билан ҳамнафас юришни талаб қилар эканлар, биз ушбу талабни наинки қалам аҳлига, балки бутун маънавияту маданиятга, жумладан, саҳнага ҳам тааллуқли, деб биламиз. Халқимиз умумхалқ сайилларида минг йиллар олдин ўтган унутилмас боболаримиз сиймолари қошида, аввало, Мустақиллигимиз даврида эриша олган ютуқларимиз тимсолларини кўришни хоҳлайди. Биргина Рустам Қосимжоновнинг қаҳрамонона шижоати мамлакатни оёққа турғазиб юборди-ку!

Минглаб мактаб ва коллежлар барпо этилаётир. Уларга беҳисоб маблағ сарф қилинмоқда. Бу маҳобатли одимлардан халқимиз тўла хабардор бўлиши керакми-йўқми? Бутун жаҳон Ўзбекистонни пахтакорлар ўлкаси деб билган. Бугунги кунда Ўзбекистон наинки пахтакор ёки ғаллакор, балки энг етук қурувчилар мамлакатига ҳам айланди. Қурилаётган йўллар, кўприклар, кошонаю корхоналарнинг сон-саногига етиш қийин. Қишлоқ хўжалигимизда тарихан биринчи маротаба фермерлар қатлами пайдо бўлди. Ёшларимиз билан эса дунёнинг ҳар қандай олифта авлоди ўйлашиб гаплашадиган бўлиб қолди.

Куни кечагина Қашқадарёда ўзим гувоҳи бўлган баъзи воқеаларни айтиб ўтай:

“Тошгузар — Деҳқонобод — Бойсун — Қумқўрғон” темир йўли қурилиши бошланганидан хабарингиз бор. Унинг Тошгузар — Деҳқонобод қисми қуриб битказилди. Ҳукумат комиссияси аъзолари қаторида поезднинг биринчи йўловчиси бўлдим. Деҳқонободга поезд келиши ҳеч кимнинг етти ухлаб тушига ҳам кирмаган. Бундай ҳодисани ҳаёли чек билмас бахши шоирлар ҳам ўйлаб топишлари даргумон эди. Деҳқонободдаги йиғинда бир замонлар шу туманда раҳбар бўлиб ишлаган, ҳозир эса вилоят “Нуроний” жамғармаси раиси Январ Иноятов бир воқеани хотирлаб қолди. Ўша йиллари қайсидир мажлисда Январ ака сўз олиб, “Деҳқонободга ҳам газ келармикин?” деганида залдагилар: “Газ дейсан-а, ҳали тепловоз ҳам сўрарсан!” дея хо-холаб кулишган, орзуманд одамни масхара қилишган экан.

Хўш, энди нима бўлди?! Бу ҳам тарихнинг буюк истеҳзоларидан бири эмасми?!

Биз эртаси куни Қарши шаҳрида барпо этилган “Журналистлар уйи”нинг очилиш маросимини ўтказдик.

Очигини айтсам, энг замонавий андозада бунёд этилган бундай кошонани бу яқин минтақаларда кўрмаганман. Бунақаси Токио, Женева каби шаҳарлардагина учрар эди.

Менинг ушбу кузатувларимни бошқа вилоят раҳбарлари, саховатли ҳомийлар ҳам ўқиб қўйсалар, фойдадан холи бўлмас.

Мен бундоқ мисолларни ўнлаб эмас, юзлаб келтиришим мумкин. Биргина Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотининг Ўзбекистондаги жаҳоншумул йиғини дунёнинг унча мунча такаббур сиёсатчисини ҳам ҳушёр қилиб қўйди. Афсуски, терроризм деган бало, бамисоли парранда гриппидек, унда-бунда учраб турибди. Унга нописанд қараш мумкин эмас. Ахир, елкасида чумоли ўрмалаб қолса, Алпомиш ҳам гувраниши, кўрпасига бурга кирса, Ойбарчин ҳам аччиғланиши табиий эмасми?

Муқаддас динимизни ўзларига ниқоб қилиб олиб, одамқушлик билан шуғулланаётган хунрезларга менинг берадиган баҳоим битта: улар пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом ҳазратларининг шахсан ғанимларидир! Негаки, саҳобаларнинг берган хабарларига кўра, пайғамбаримиз ўзларидан кейин иккита сохта пайғамбар пайдо бўлишини, лекин уларнинг қўлларидан ҳеч нарса келмаслигини айтиб кетган эканлар. Маълум бўлишича, бугунги бузуқилар айнан ўшаларнинг давомчилари ҳисобланади. Ушбу маълумотлар, жумладан, машҳур исломшунос олим Алихонтўра Соғунийнинг «Тарихи Муҳаммадия» асарида ҳам келтириб ўтилган.

Ўзини портлатиб юборадиган худкушларга келсак, муқаддас китобларда таъкидланишича, улар охиратда ҳам худди шундай жазога мустаҳиқ бўлар эканлар, яъни улар ҳар зумда муттасил равишда портлаб турар эканлар.

Сувни лойқалатиб, балиқ тутишни ўйлаётган айрим қора кучлар бекорга хомтама бўлмасинлар. Юртбошимиз халқимизни, жаҳон жамоатчилигини муттасил равишда огоҳликка чорлаётганлари бежиз эмас. Бузғунчиларнинг бундай бедодликларидан одамларнинг сабр косаси тўлиб турибди. Қўйиб берсангиз, уларнинг ҳисоб-китобини халқнинг ўзи ҳам тўғрилаб қўйиши ҳеч гап эмас.

Карвон бехатар бўлмас, деганлар. Дарё бўлсанг, дарёдайин қилиқ қил, деган гап ҳам бор. Мен дунёдаги кўпгина динларнинг муқаддас китоблари билан чуқур танишиб чиққанман. Уларнинг бирортасида ҳам Ер юзид

Иблис ҳукмрон бўлади деган башорат йўқ! Ахир инквизициялар ҳам ўтди, фашизм ҳам, мудҳиш қамоқ лагерлари ҳам ўтди. Булар ҳам ўтади! Ин ҳам мегузарад!

Энг қадимги тамаддун вакилларида қолган кўҳна битиклардан бирида (“Фалакиёт” китоби) қуйидаги гаплар ёзилган. Мен унинг ўзбекча таржимасини келтираяпман: “Урусвати биладики, Биз Кураш ҳақида кўп гапирамиз. Дарҳақиқат, Кураш бошбошдоқлик (хаос)ни бартараф этиши сифатида ҳамиша гўзалдир. Тараққиётнинг шундан бошқа йўли йўқ, лекин шу оддий ҳақиқат ҳам турлича талқин этилган. Фалчалар исён қиладилар-да, ўзларининг ҳаракатсизлик ва фикрсизликка асосланган аллақандай дунёларини кўкларга кўтардилар. Мунофиқлар ўзларининг жанжалтўполонларини кураш деб атайдилар. Ниҳоят, муттаҳамлар ўзларининг ёвуз ниятларини яшириш учун ўтакетган мантиқсиз муқоясаларни шайлаб қўядилар. Дарҳақиқат, Буюк Курашни тушуниш учун ўлчаб кўриш, тош-тарозуни тўғри қўйиш керак. Инсон улуғлик қаёқда-ю майдалик қаёқдалигини ҳисоблаб кўриш учун ўзининг жамики ўлчов асбобларини қўлига олсин! Кичикни каттага боғлай олиш керак. Асалари ўз уясисиз ёлғиз яшаб кўрсин-чи, қани! Майда симоб зарраларининг ўзаро бирлашиб яхлит бир бутунни ҳосил қилиши ибратли эмасми! Шунингдек, қум тўзони ҳам ҳаракат тезлигига қараб тегишли манзара ҳосил қилади. Табиат ибрат намуналарини беради ва бу заҳираларда бошбошдоқлик, тартибсизликка қарши кураш зуҳур кўрсатади. Умумжаҳон воқеаларига ҳам шундай қарамоқ керак, акс ҳолда тарихнинг буюк даврларини илғамай қолиш мумкин.

Кўпгина қимматли тушунчалар ўзгартирилади. Одамлар муҳаббатнинг — бу самовий жозоба кучининг буюк аҳамиятини тушунмайдилар. Улар ўз қаричлари билан ўлчайдилар ва ўзларининг талқинларини худбинона тиқиштирадилар. Улар муҳаббатни зулм-зўравонлик деб биладилар, аммо бу билан гўзал муҳаббат қушининг қанотларини қайирадилар, холос.

Мутафаккир қанотли Музаффариятни кўрсатиб дейдики: «Кўзларингизни очиқ ва тоза тутинг, акс ҳолда Ёруғлик қаердалигини билолмай қоласиз».

Бугунги кунда кўп нарса шахснинг ўзига боғлиқ бўлиб қолди.

Илоё, Раҳмоннинг ўзи қўлласин!

2004 йил, август

УНУТИЛМАС САФАР

Куни кеча Қашқадарё вилояти мамлакатга пахта топшириш бўйича шартномавий режани биринчи бўлиб адо этди. Бу ғалаба билан Президентимиз Қашқадарё меҳнаткашларини қутлади.

Вилоят меҳнаткашларининг ушбу зафари ўзини ҳар томонлама ўнглаб келаётган воҳа учун муҳим ютуқдир. Юртдошларимизга маълумки, яқиндагина Президентимиз мамлакат жанубий вилоятлари, жумладан, Қашқадарёда бўлиб қайтдилар. Ушбу сафарда иштирок этиш бизга ҳам насиб қилди. Қашқадарёнинг тараққий топишида Юртбошимиз доимий раҳнамолик қилиб келаётган эканлар, сафар таассуротларимни, кўнгилдан кечган баъзи ўйларимни сиз газетхонлар билан баҳам кўрмоқчиман.

Қашқадарё сафарини Юртбошимиз Қаршидаги сержантлар мактабидан бошладилар. Ҳарбий соҳада сержантлар энг муҳим бўғин ҳисобланар экан. Яъни улар оддий аскарнинг тарбиясию юриш-туриши билан бевосита шуғулланар эканлар. Шу боисдан ҳам Президентнинг — Олий Бош қўмондоннинг ушбу мактабга эътибори бежиз эмас эди. Юртбошимиз мактаб ҳаётининг барча жабҳалари билан қизиқдилар. Чунончи, машқ қилаётган йигитларнинг маҳорат даражаси, савияси, кайфияти қандай эканлигига алоҳида эътибор қаратдилар. Ҳатто мактабнинг ошхонаси, ётоқ жойларини ҳам ўз кўзлари билан кўрдилар. “Командир, албатта, командир, лекин сержант — бу, устоз! Янги келган аскарга худди бир мураббий каби ҳаётни, муомалани ўргатади. Бу шу қадар масъулиятли иш”, деб айтдилар Юртбошимиз.

Қашқадарё ўз юртим бўлса-да, лекин ушбу сафар чоғида кўп нарсани ўргандим, катта ўзгаришлар жараёнига гувоҳ бўлдим. Жумладан, мен фермерликнинг моҳиятини энди чуқурроқ англагандек бўлдим. Аввало, Қашқадарёда бутун-бутун ширкат хўжаликлари, ҳатто айрим туманлар тўқис фермерликка ўтган. Ана шулардан бири — Қамаш туманида фаолият кўрсатаётган Ойбек исмли фермер йигит билан танишдик. У менинг ўғлим тенги, полвонкелбат йигитча экан. Президент у билан меҳрибонларча бафуржа суҳбат қурдилар. Ойбекнинг ишлари ҳар жиҳатдан тўқис экан. Етиштирган пахтаси мўл, оладиган

фойдаси аниқ. У ўз даромади ҳақида гапириб, бир неча миллион сўмларни тилга оляпти.

Аслида ҳам ҳар қандай жамиятни тутиб турадиган жиҳат, бу – манфаатдорлик. Манфаатдорлик қинғир йўл билан бойлик орттириш дегани эмас, албатта. Бола-чақам деб, орзу-умид билан яшашнинг ўзи бўлмайди. Демак, меҳнат қилгандан сўнг унинг манфаати бўлиши керак. Бу борада фермерликнинг аҳамияти беқиёс. Энди дилимдан ўтган иккинчи гап шуки, қанийди, ҳамма йигитларимиз ҳам укамиз Ойбек сингари ҳалол ризқ-насиба, бойлик берадиган бир ишнинг бошини доимий тутсалар! Афсуски, кераксиз машғулотлар билан ўралашиб юрганлар ҳам йўқ эмас. Фермер Ойбекнинг эса бугунидан ҳам, эртасидан ҳам кўнгли тўқ. Ер меники, дейди у.

Яккабоғ туманидаги Жуман Михлиев номли ширкат хўжалигининг пудратчиси Қўйли Ҳасанов даласида ҳам худди шундоқ манзаранинг гувоҳи бўлдик. Президентимиз Қўйли ака билан ҳам суҳбатлашди. Ҳақиқатан, қилинган меҳнат ўз самарасини кўрсатиб турибди. Даллада ҳосил мўл, шартномада белгиланган бандлар бажарилган бўлса-да, лекин ер ҳали терилмагандай бўлиб турибди. Президентимиз пахтаси қийғос очилган бир туп ғўзадаги чаноқларни санаб чиқдилар ва Қўйли акадан “Ерга чигитни қачон қадагансиз?”, деб сўрадилар. У “10 мартда”, деб жавоб берди. Сўнг Юртбошимиз: “Мана шу далаларда бундан ўн беш йил муқаддам чигитни 5 апрелда эккан эдик. Сиз бир ой ютибсиз!”, дедилар.

Мен шу ўринда Ислом аканинг бу далаларга меҳр қўйиб, ўн беш йил аввалги бир санани ҳам – 5 апрелни ёдда сақлаб юрганларига қойил қолдим! Сафар давомида зироатчилигимиздаги, халқ турмушидаги бугунги ўзгаришлар жараёни билан боғлиқ кўпгина ҳаётий сабоқлар ҳаёлимдан кечди. Президентимиз айтганларидек, одамлар ер билан тиллаша олсагина, ер ҳам улардан марҳаматини дариф тутмас экан. Ахир ота-боболаримизни ҳам шу она ер боқиб келган-ку! Бугун ер ўзининг ҳақиқий эгасини топди. Бошқача айтганда, ерга, она заминга ҳақиқий эгаллик ҳисси бойлик, фаровонлик яратишнинг бош омили бўлиб қолаётгани энг муҳим сабоқдир.

Маълумки, Тошгузар-Қумқўрқон темир йўлининг Деҳқонободгача бўлган қисми қуриб битказилди. Мен бу

янги йўлда қатнаган илк поезднинг дастлабки йўловчиларидан бири бўлганман. Бу сафар эса ушбу йирик иншоотни Президентимиз билан биргаликда бориб кўрдик. Бу йўлнинг ҳам ўз тарихи бор. Президентимиз Қашқадарёда биринчи раҳбар бўлиб ишлаган ўша йиллардаёқ шу жойлардан темир йўл ўтказишни кўнгилларига туккан эканлар. Бу ҳақда Деҳқонободда кўп йиллар масъул бўлиб ишлаган Январ Иноятов ҳам эсладилар. Ниҳоят, Ислом аканинг ўша йиллардаги орзулари ўзларининг раҳнамолигида бугунги кунда рўёбга чиқаяпти.

Бу темир йўл Ўзбекистонни жаҳон билан боғлайдиган йўллардан бири, унинг аҳамияти беқиёс. Президент темир йўл шарофати билан бу жойлар янада гуллаб-яшнашини, бунинг учун эса муайян ишлар амалга оширилиши шарт эканлигини уқтириб ўтдилар. Чунончи, темир йўлга хизмат кўрсатувчи иш ўринлари, янги мутахассислар тайёрлаш учун махсус мактаблар очиш лозимлиги, темир йўл бекатларини ичимлик сув билан таъминлаш, улар атрофини ободонлаштириш зарурлигига ҳам алоҳида эътибор қаратдилар.

Шу ўринда яна бир фикр менинг хаёлимда қаттиқ ўрнашиб қолди. Юртбошимиз “Бундан буён иморатларни пишиқ гиштдан мустаҳкам қилиб қуринглар”, деб тайинладилар. Очигини айтганда, аввалги замонларда пишиқ гиштдан иморат солиш анчагина даҳмазали иш эди. Гиштин иморат қурган одамни “майда буржуазия”га чиқариб юборишлари ҳеч гап эмас эди. Энди эса, қураётган иморатларимиз қиёфаси ҳам ўзгариб борапти: ҳар бир туманда коллеж бинолари, спорт комплекслари ярақлаб турибди. Мамлакатимиз раҳбари бугунни ва эртани, кейинги истиқболни ҳам ўйлаб, иш тутишлари, албатта, ҳаммамининг ҳам бахтимиздир.

Шу ўринда яна бир тарихий воқеани қайд этиб ўтишимиз жоиз. Яқинда Қарши шаҳрининг 2700 йиллигини нишонлаш юзасидан ҳукуратимиз қарори чиқди. Бу эса, наинки Қашқадарё, балки бутун Ўзбекистонимиз ҳаётидаги муҳим воқеа ҳисобланади. Зеро, Қарши шаҳрининг тарихи давлатчилигимиз тарихи билан узвий боғлиқдир. Демак, қашқадарёликларнинг шу тўй муносабати билан амалга оширадиган эзгу юмушлари ҳали бисёр. Бу йўлда юртдошларимга куч-ғайрат ва омадлар тилайман.

Мамлакатимиз раҳбарининг Қашқадарё вилояти пахтакорларига йўллаган табригида шундай сўзлар бор: “Мен қашқадарёликларнинг мардлиги, қийинчиликларда тобланганлиги, ор-номуслилигини, сўзида қатъий туриш, юртидан фахрланиш фазилатларини ўз тажрибамдан яхши биламан ва юксак қадрлайман”.

Бу сўзлар, албатта, ҳар бир Қашқадарё аҳлига куч-ғайрат бағишлайди, илҳом ато этади.

Президентимиз учрашувларимиз мобайнида халқдан, оқсоқоллардан кўпдан-кўп эзгу дуолар олдилар ва айни чоғда ўзлари ҳам уларни чин дилдан, самимий дуо қилдилар. Юртбошининг дуоси эса, албатта, ижобат бўлади!

2004 йил, октябрь

СЕН ЎЗИНГ ЭНГ ОЛИЙ КОШОНАМ

Файласуф шоиримиз Мақсуд Шайхзода «Тошкентнома» асарида қуйидаги сатрларни битган: «Шаҳарлар боқийдир, умр ўткинчи». Албатта инсон умри билан шаҳар умрини қиёслаш қийин. Чунки шаҳарлар умри бир неча минг йиллар билан ўлчанади. Лекин миллион-миллион умрларнинг омухтаси, уларнинг қолдирган ёдгорликлари, қурган иморатлари шаҳар қиёфасида авлодларга эсдалик бўлиб қолади.

Шу маънода бизнинг Тошкент шаҳримиз дунёдаги энг қадимий ва энг кўркам шаҳарлардан бири сифатида ном қозонган. «Румо, Париж, Лондонга алишмайман кўҳна Шош...» деган сатрлар ҳам Фафур Фулом қаламига мансубдир. Агар шаҳримиз Тошкентнинг ўтмишига назар ташлайдиган бўлсак, бу жуда ҳам катта китоб ёзишга тўғри келадиган бир таржимаи ҳол бўлар эди. Бундай китоблар ёзилган ва ёзилаётир. Бироқ ҳар бир шаҳарнинг ўзининг тарихида балқиган даври, юзага чиққан даври, йигитлик, кўркамлик, юксаклик поғоналари бўлади. Бизнинг тарихимизни қайси минг йилликлардан бошласак ҳам у албатта шаҳарсоз халқ бўлиб чиқади. Яъни у тинимсиз иморат қурган. Аслида бунинг тагида катта ижтимо-

ий-сиёсий маъно ҳам борки, шаҳар, қўрғонлар давлатчиликнинг муҳим белгиси ҳисобланади. Кўчманчи халқлардагина муқим шаҳар, қўрғонлар учрамайди.

Қадимий шаҳарларимизнинг энг улуғларидан бири ҳеч шубҳасиз Тошкент шаҳри — Чоч, Шош номлари билан машҳур бўлиб келган ва у тарихда Буюк Ипак йўлида жойлашган энг катта савдо йўли ҳам ҳисобланган. Шаҳримизнинг қадимий осори атиқаларини ҳамшаҳарларимиз яхши биладилар. Бироқ халқимиз тарихида кўпгина фожеалар ўтди. Босқинчилар даставвал шу шаҳарни босдилар. Мана шу шаҳардан туриб Ўзбекистон бўйлаб ўзларининг мустамлакачилик сиёсатларини юргиздилар. Мана шу жойда ўзбек халқининг ифтихори бўлмиш зиёлиларни қатл этдилар, қувғин қилдилар.

Ҳар бир миллатда бўлгани сингари бош шаҳарга зиёлилар ҳам, олимлар ҳам талпинадилар, йиғиладилар. Шу маънода ўтган асрда бизнинг Тошкентимиз халқимизнинг, Ўзбекистоннинг асосий катта шаҳри сифатида ном қозонди. Бу ерда турли мафкуралар, турли ташкилотлар пайдо бўлди. Ёзувчилар, олимлар, кино, рассомлик санъатининг намояндалари бу ерда ижод қилдилар. Тошкент оламга танилди. Хорижликлар ҳам шаҳримизни кўриб ўзбек халқи ҳақида бой тасаввур орттириб кетдилар. Бизнинг кийинишимиз, яъни атлас кўйлақдаги қизларимизни кўриб, ёхуд дуторчиларимизни, ҳофизларимизни тинглаб, тўйларимизни кўриб, ўзбек халқининг яшаш тарзи билан танишиб, яхши тасаввур билан қайтдилар. Бу гапларнинг ҳаммаси албатта халқнинг менталитетига — феълу атвориға боғлиқ бўлган ўлмас анъаналар, ўлмас қадриятларга киради. Лекин мана шу қадриятлар ҳам ўтган асрдаги мафкуранинг таъсирида қолди, бу қадриятларга ҳам ҳужум бошланган эди. Сир эмас, кўпгина воқеалар аввало пойтахтдан бошланади. Балиқ бошидан дейилгани каби. Масалан, Наврўзга ҳужум, ёки дафн маросимлари, инсон хотирасини беҳурмат қилишга ҳаракат юз берди-ю, унинг ўрнига халқ қабул қила оладиган бир жўяли ғояни қўя олмадилар.

Шаҳримизнинг бошига кўп кулфатлар тушган. 1966 йил зилзиласи кечагидек ёдимизда. Шаҳримиз вайрон бўлди. Бироқ халқ пароканда бўлмади. Бу ерда атоқли,

улуғ одамлар яшаб ўтдилар, ижод қилдилар. Ойбек, Фафур Фулом, Абдулла Қаҳҳор, Ўрол Тансиқбоев, Юнус Ражабий, Ботир Зокиров, Ҳабиб Абдуллаев ва бошқалар ўз халқига мана шу шаҳарда яшаб туриб хизмат қилдилар. Улуғ ифтихоримиз шундаки, халқимиз неча минг йиллар орзу қилган катта воқеа — Мустақиллик Тошкент шаҳрида эълон қилинди. Ва бу шаҳар бизнинг Мустақил Ўзбекистонимиз пойтахти сифатида қайтадан жамол кўрсата бошлади.

Президентимиз Тошкент шаҳрида Мустақилликни эълон қилганларидан буён мана 13 йилдирки, Истиқлолнинг бош байрамини Тошкентда ўтказамиз. Энг муҳими, Юртбошимизнинг олдимизга қўйган талаблари, халқимизга тавсия қилаётган эзгу фикрлари ва мақсадлари авваламбор пойтахтда амалга ошади. Бунга бир неча ўнлаб мисолларни келтириш мумкин. Сир эмас, бир йил олдин Тошкентда бўлган киши иккинчи йили шаҳримизни таний олмайди. Пойтахт улкан қурилиш майдонига айланди. Эски шаҳардаги синчли иморатларнинг озгина қисми сақланиб қолган демасак, шаҳар тамомила янгилашиб кетди. Энг улкан кўприклар, осмонўпар бинолар, ер ости йўллари, метро, юзлаб коллеж, лицейлар, мактаб бинолари қад ростлаяпти. Буларнинг барчаси пойтахт қиёфасини белгилайди. Бу ерда нашр этилаётган китоблар, мусиқа соҳасидаги ютуқларни эслашимиз мумкин. Консерватория биноти. Дафъатан қараганда машҳур Тожмаҳални ҳам эслатади. Яқиндагина эса маҳобатли тасвирий санъат галереяси бунёд этилди. Ўзбек миллий меъморчилиги, қадриятларимизнинг қайта тикланиши, авваламбор Тошкентдан бошланди. Шаҳидлар хотирасига бағишлаб қурилган зиёратгоҳ, мен буларни номма-ном санашим мумкин. Шу йўсинда Тошкент XX аср охири, XXI асрнинг бошида тамомила катта йўлга чиқиб олди.

Унинг бош меъмори ҳеч шубҳасиз Президентимиз Ислон Каримовдир. Мен Тошкентда 40 йилдан ортиқроқ вақтдан буён истиқомат қиламан. Эски кўча-қўй, чойхона, гузарлар ҳаммаси ёдимда. Энди булар ҳаммаси ўзгариб кетди. У вақтлар биз трамвайнинг ғийқиллашини шеър қилиб ёзардик. У поэзия бўлиб эшитиларди қулоғимизга. Энди эса шаҳримиз жаҳондаги жуда ҳам катта, манаман

деган улуғ пойтахтлар билан беллашадиган даражага етди. Тошкентимиз гўзал, кўм-кўк яшил шаҳарга айланди. Энди очигини айтиш керак, ҳар бир шаҳар, ҳар бир мамлакатни ҳам кимлигини унинг халқи, аҳолиси белгилайди. Аҳолисининг бағрикенглиги, юзи очиқлиги унинг обрўсидан дарак беради. Ўзбек халқини меҳмондўст халқ деб дунёга танитган шаҳарлардан бири албатта Тошкент шаҳридир.

Мана, бизнинг шаҳримизда ҳам тонгда, пешинда турли маъракалар муносабати билан халққа ош тортадиган одатларимиз бор. Булар кечаги ёки бугунги гаплар эмас. Лекин бу тўйлар, маъракалар эндиликда ҳеч бир ҳадиксиз, гўзал маросимга айланаётир. Шаҳримизга келган меҳмонларнинг неча-нечаси бу маъракаларда қатнашадилар. Бизда ер юзида учрамайдиган бир турмуш тарзи борки, у маҳалла дейилади. Маҳалла бизнинг Ўзбекистонимиздагина мавжуд. Айниқса Тошкентда маҳалла жамиятдаги энг катта, обрўли механизмлардан бирига айланди. Шаҳар ҳокимиятининг ҳам бажарадиган вазифалари, юмушлари алал оқибат албатта маҳалла манфаатларига бориб тақалади. Чунки маҳаллада халқ яшайди. Ҳаммининг хизмати — шоирнинг шеъри ҳам, бастакорнинг сози ҳам, маҳалла ичрадир. Ана шу тариқа Тошкент кундан кунга тараққий этиб, ривожланиб боряпти. Буларнинг ҳаммаси шахсан Юртбошимизнинг раҳнамолиги остида юз бераётир. Биргина кўприк қуриш бўйича ер юзида бизнинг олдимизга тушадиган бошқа халқ йўқ, десак тўғри бўлади. Худди шу каби мисолларни нафақат Тошкент, мамлакатимизнинг барча минтақаларида ҳам учратиш мумкин. Қишлоқ гузарлари мисолида ҳам айтиш мумкин.

Бугунги ўзбек йигит-қизлари бундан 15-20 йил илгариги ёшлардан қош-кўзи билан фарқ қилмайди албатта. Балки қалби, ақли, дунёқараши билан кескин фарқланади. Ҳозирги ёшларимиз Англиядами, Америкадами, Германиядами, ҳар қандай манаман деган ёш билан суҳбатлашадиган бўлса, уларга бас кела олади. Компьютер деса компютери бор, болаларимиз бир эмас, бир неча тилларни биладилар. Кийиниш маданияти гўзаллашмоқда. Миллий қадриятлар асосида тарбия олган янги ўзбек зиёлиси пайдо бўлаётир. Улар дўппини ҳам яхши биладилар, галстукни ҳам.

Яна бир гап. Ер юзида мамлакатни танитадиган турли фаолиятлар бор. Улардан бири спорт! Бизнинг курашнинг ҳам тарихи беш минг йилга бориб етади. Бугун спортнинг юзлаб турлари мавжуд. Мана, шўролар даврида битта гроссмейстер нарёқда турсин, спорт устаси чиққан эмас. Йўл берилмаган. Биргина Руфат Рискиев чиққанди. У ҳақда махсус китоб ёзилди. Мана, бугунги кунга келиб Рустам Қосимжоновни бутун жаҳон таниди. Тошкентнинг «Ўқчи» маҳалласидан чиққан бу чемпион билан ҳар қанча фахрланиш мумкин. Отаси, онасига, мураббийларига раҳмат.

Мен шуни айтмоқчиманки, одам аввало ватанпарвар бўлиши керак, халқини севиши керак, иккинчидан, одам-одамга хайрихоҳлик билан қараши керак. Истеъдодни Оллоҳ берган бир неъмат деб қадрлаш керак. Президентимиз Рустамжонга гроссмейстер бўлишидан олдин компьютер совға қилгандилар. Ана шунда Рустамжон «Мен албатта жаҳон чемпиони бўламан» деб ваъда берганди. У ваъдасининг устидан чиқди. Кўз олдимизда юз берган тарих бу. Демак, одамга ишонки керак. Одамга ҳурмат ва ишонч керак. Ана шунда миллат қанот ёзади, ана шундагина миллат гуллаб-яшнади. Афинада ўтган олимпиаданинг мўътабар совриндорлари билан ҳам албатта фахрланамиз.

Тошкент бутун мамлакатнинг пойтахти. Бу ерга ҳар куни юзлаб вагонларда минглаб одамлар келади ва ўнлаб самолётларда ўн минглаб одамлар келиб қўнади. Ва шунча одам бу шаҳардан бошқа жойларга парвоз қилади. Одам қаергаки борса, биринчи таассуроти қандай бўлса, охири ҳам шундай бўлади. Менинг бир шеърим бор. Унинг мазмуни бундоқ: «Агар посбоннинг қовоғи уюлган бўлса, жаннатга ҳам тортмайди оёқ». Шунинг учун мезбоннинг чехраси очиқ бўлсагина, унинг хонадонида файз бўлади, обрў бўлади. Дунёда ҳамжиҳатлик фақатгина жўяли яшаш учунгина эмас, балки тинчлигимиз учун ҳам керак. Бир-биримиздан доимо хабардор бўлиб туришимиз шарт. Мамлакатимизни ёмон кўзлардан Худонинг ўзи асрасин, деймиз.

Илоҳим Тошкентимизга ҳеч қачон кўз тегмасин. Бу ўзимизнинг Тошкентимиз, ўзимизнинг пойтахтимиз. Бу

ерда бизнинг Оқсаройимиз жойлашган. Мамлакатимизнинг раҳнамоси Президентимиз бу жойда мамлакатимизни бошқариб, Фармонлар чиқарадилар. Бу ерда Олий Мажлисимиз ўз фаолиятини олиб боради. Бу ерда Ўзбекистон ҳукумати ишлайди. Бу ерда ўнлаб, юзлаб жамоат ташкилотлари хизмат қилади. Ана шулар қаторида бизнинг Ёзувчилар уюшмаси ҳам шу жойда. Биз шахримизга фойдамиз тегса, қувонамиз.

2004 йил, 5 ноябрь

КЎНГИЛ ОЛАМИГА ЗИЁРАТ

Маълумки, ўтган асрда, мустабид шўро тузуми даврида ўтмишимиз, миллий қадриятларимизга панжа орасидан қаралди. Вульгар социализм — элу юрт тарихи, жумладан, халқ маданияти, миллий ифтихорини белгилайдиган улуғ сиймоларга бир ёқлама муносабатда бўлиш, уларнинг тарихий ўрнини менсимаслик, номларини кўмиб, оёқости қилиш бу тузумнинг асл шакл-шамойилини кўрсатар эди. Фақат истиқлол туфайлигина тарихимиз кўксига ҳам шамол тегиб, қанчадан-қанча улуғ номлар, табаррук сиймоларнинг шону шарафи номуносиб маломатлар, чанг-ғуборлардан фориг бўлди. Биз бугун баралла “Она Ватан!” демоқдамиз, элимизнинг ор-номуси дея кўксимизни тўлдириб, фахру ғурур билан сўйлаётормиз. Бунинг боиси, албатта, истиқлолимиз шарофатидандир.

Бутун Хуросон ва Мовароуннаҳрда обрў-эътибор қозонган, етти иқлимда “Олам фақирлари ҳимоячиси” унвонига етишган, бир эл, бир миллатнинг маънавий-маърифий тимсолига айланган улуғ шайх Хожа Аҳрор Валий ким бўлганлар? Шайх Абдурахмон Жомий “Қаъбаи мақсуд” деб улуғлаган, ҳазрат Алишер Навоий “Тариқат қутби” дебон тавозелар қилган, Бобур мирзонинг тушларига кириб, фориглик йўлини кўрсатган бу зоти шариф ҳақида, мана, салкам олти юз йилдан бери “афсонавий-илоҳий ҳикоят-ривоятлар” халқ орасида муттасил айтиб келинмоқда.

Мана бугун Ҳақ дея ўтган, халқ деб куйинган сиймолар учун ҳам ҳақ қарор топди. Ҳазрат Алишер Навоий

иборалари билан айтганда, бутун уфқлар ичра тоқ пир ҳақида муносиб, аниқ сўзлар айтилмоқда. Динда ҳам, сиёсатда ҳам энг аввало аҳилликни, халқпарварлик, сулҳ-парварликни асосий мақсад деб билган Хожа Аҳрор Валий ҳазратларининг бутун ҳаёти, маслак ва эътиқоди айна шу эзгу амал йўлида сарф бўлди, ул зотнинг умри-ҳаёти, авлодлару наслларга ибрат бўлгуликдир.

Биз улуғ ватанимизнинг истиқболига, авлодларнинг маънавий камолотига айнан шундай буюк аждодларимизнинг кўнгил ойнаси орқали қараймиз. Шу маънода таниқли ва заҳматкаш шоиримиз Омон Матжоннинг улуғ аждодимиз ҳақидаги “Халоскор руҳ” номли асари ғоят меҳр билан, юксак масъулият ҳам маҳорат билан ёзилганини, шакл ҳам мазмун жиҳатдан адабиётимизда бир янгилик эканлигини таъкидлаб ўтмоқчиман. Мазкур асар, албатта, ўз-ўзидан ёзилган эмас. Муаллиф кўп тарихий манбаларни ўрганиб, ўз кечинмаларини кўнгил оловида пишитиб, катта меҳнат сарфлаган. Шу сабабдан шоиримизнинг ушбу зиёратлари муборак бўлгай, деймиз, ўқувчиларни ҳам бу зиёратлардан баҳраманд бўлмоқларига тилакдошимиз.

2004 йил

ИЛМДА ҚҶРИҚ ОЧГАН ОЛИМ

Мен Бегали билан тенгдош эдим. У унутилмас дўстимни ўсмирлик, ўспиринлик йиллариданоқ яхши биламан. Биз бирга ўқидик, униб ўсдик. Илм-ижод бобида биргаликда баҳоли қудрат хизмат қилдик. Кунни кечагидай ёдимда: Биз, Бегали билан бирга олис Қашқадарёдан Тошкентга дорилфунунга ўқишга келдик. Бу ерда кириш имтиҳонларини топшириб, ўқишга қабул қилиндик. Ҳеч эсимдан чиқмайди — биз, Бегали билан иккаламизнинг ҳам жуссамиз кичиккина, нозик қадди-қоматли ўспиринлар эдик. Ўша маҳалдаги университет ректори, улуғ олим академик Обид Содиқов бизларга “Болаларим, тагин бир йил ўзларингни жисмоний чиниқтириб келсаларинг яхши бўларди, ҳали жудаям кичкина экансизлар” дегандилар.

Биз эса, йўқ, домла, биз ўқигани келдик, ўқишга қурбимиз, қувватимиз етади, деб туриб олганмиз. Хуллас, мана шу тариқа Тошкентдай шаҳри азимда ижара уйларда туриб, иссиқ-совуқ кунларни биргаликда бошдан кечириб ўқидик, таълим олдик. Бегали курсимизнинг энг пешқаддам, энг зийрак, зеҳни ўткир талабаларидан эди. Мен қуйидаги бир мисолни келтириб ўтмоқчиман: бизга адабиёт тарихидан профессор Фулом Каримов домла дарс берар эдилар. Биз ҳали 2-курс вақтимиздаёқ (бу энди 59-йилларнинг гапи, 60-йилларнинг гапи) домла Алишер Навоийдан байтлар айтиб, шуни ким шарҳлаб беради, деб сўрардилар. Шунда Бегали биринчи бўлиб қўл кўтарарди ва унинг шарҳлари жуда мукамал чиқар эди шекилли, домла раҳматлик кўзойнагини чаккага қўйиб, Бегалидан кўп нарсаларни сўрарди – қаерда ўқиган, қачон ўқиган. Кейинги дарсларда ҳам домла Бегали билан фикрлашадиган, ўз саволларига жавоб сўрайдиган бўлдилар. Бунинг сабаби Бегалининг ўзида туғма бир зеҳн, уқув, ўткир қобилият бор эди. Ўқишни битирмасимизданоқ Бегали Қосимовни Фулом Каримов домла ўзининг ҳақиқий шогирди сифатида эътироф этди ва Бегали умр бўйи тадқиқ этган жадидлар даври адабиётини ўрганишга, ўз раҳбарлигида илмий иш олиб боришига фотиҳа этди. У маҳалларда жадидчилик даври ҳақида наинки ёзиш, жўяли гаплар, фикр айтиш, балки баралла гапириш мумкин эмас эди, десам тўғри бўлади. Чунки жадидчиликдан ўша давр мафкураси чўчир эди. Сабаби жадид дегани янгилик дегани бўлиб, бу жамиятни янгилаш учун бел боғлаган ўзбек-туркий зиёлиларнинг ҳаракати эди.

Шу боисдан ҳам Туркистон жадидчиларининг отаси ҳисобланмиш Маҳмудхўжа Беҳбудий ва кейинги бир қатор шоир-ёзувчилар – Абдулла Авлоний, Мирмуҳсин Шермуҳамедов, Тавалло, Сўфизода ва бошқа маърифатчи жадид адибларимиз ижоди у маҳалларда ўрганилмаган, ҳали унга қўл тегизилмаган эди. Бегали мана шу ниҳоятда мушкул бир тарих саҳифамизга дадиллик билан кириб борди ва биз бугун баралла ўқиб-ўрганаётган адабиётимизнинг ўша даврдаги жуда мураккаб катта бир бўғинини фанимизга, илмимизга қайтадан яратиб, халқимизга, илм аҳлига тавсия қилди. Бу иш осон кечган эмас. Бунинг

учун Бегали Қосимов бормаган кутубхона, изламаган манба қолмади. У бир қарасангиз Қозонда, бир қарасангиз Уфада, бир қарасангиз Петербург ёхуд хорижда бўлиб, ўша давр адабиёти вакиллариغا тегишли материалларни ахтарди, уларни топди.

Энди тадқиқотчилардан тадқиқотчиларнинг, менимча, албатта фарқи бўлади. Сабаби – бунинг учун қийинчиликлардан чўчимаслик ва жуда синчковлик баробарида жуда чуқур, теран тафаккур эгаси бўлиши ҳам керак. Шу маънода Бегали Қосимов наинки ўзи ўрганган давр адабиётини, балки умуман адабиётни, умуман маънавиятни ниҳоятда теран тушунган улуғ бир шахс эди. У мумтоз адабиёт дейсизми, замонавий адабиётми, шеърятми, адабий танқидми, ҳамма-ҳамма соҳага баб-баравар қизиқарди. Ва уларга ўз фикрларини билдирар эди. Мен дўстим раҳматликнинг меҳнаткашлигини ниҳоятда қадрлаганимдан ва унга доим қойил қолиб, ўзимнинг дилимдаги сўзларимни унга изҳор этар эдим. Ҳар бир ёзган шеъримга Бегалининг фикрини, муносабатини билишга умидвор бўлиб турар эдим.

Бегали Миллий университетимизда қирқ йилга қадар дарс берди, юзлаб шогирдлар етиштириб чиқарди. Кафедра мудирини сифатида миллий уйғониш даври адабиёти деб аталган бир соҳани мукамал бир фаолиятга келтира олди. Бегали тузган дарсликлар, ёзган қўлланмалар, монографиялар – буларнинг ҳаммасида энг муҳими, холислик, яъни объективлик ва талабчанлик кўзга ташланади. Б.Қосимов ижодига, илмий тадқиқотларига назар ташласак, унда бирорта ортиқча варақлар, гаплар эмас, ортиқча сўзни ҳам учратмайсиз. У ҳар бир сўзнинг масъулиятини, илмий жиҳатдан қадр-қимматини теран истифода қилар эди. Ва мен ҳаётимда бундай ҳалол, пок ва тўғрисуз инсонни жуда кам учратганман.

Мана, истиқлол, мустақиллик даври ҳаммамиз учун катта имкониятларни, ижодий уфқларни яратиб берди албатта. Лекин ўз соҳасида айнан Бегали учун мустақиллик жуда катта имкониятларни очиб берди. Сабаби, истиқлолгача бўлган мафкура Б.Қосимов ўрганган давр адабиётини қабул қилишни истамасди. Қабул қилганда ҳам атрофга олазарак қараб, ишонқирамай муносабатда бўлишарди

улар, жадидлар ва ўша давр, ўтган аср даври маърифат-парварлари ғоялари тагида албатта, озодлик ғоялари бор эди. Ҳуррият, истиқлол ғоялари барқ уриб турар эди. Ана шунинг учун ҳам улардан чўчишарди. Шунинг учун истиқлол, мустақиллик даври Бегали илмий ижодининг янада равнақ топишига, камол топишига бебаҳо бир имконият берди. Бу йилларда Бегали тўхтовсиз, тинимсиз илмий тадқиқотлар олиб борди, ижод қилди. Кейинги даврларда бизда албатта, турли унвонларга эга бўлган ёзувчилар, шоир, олимлар кўп. Бироқ жаҳонда уларнинг эътироф этилишида бармоқ билан санарли шахсларни айта олишимиз мумкин бўлади. Шу маънода Бегали Қосимовни хорижий мамлакатлардаги тадқиқотчилар жуда чуқур билимли, теран тадқиқотчи, улкан олим сифатида тан олдилар ва Бегали Қосимов ижодидан, илмий ишларидан энг ишончли манба сифатида фойдаланиб келдилар ва ҳозир ҳам шундоқ.

Энди бу ҳаёт дегани кўз очиб юмгунча ўтиб кетар экан. Ўтмиш шоирлари айтгандай ўнгингдан чапингга боққунча бўлмас ёхуд Саъдий айтганидек, нафас чиқарсанг ҳам шукур қил, нафас олганда ҳам шукур қил, чунки у нафасни чиқармаслигинг ҳам мумкин, қайта олмаслигинг ҳам мумкин, деган гаплар минг йиллар аввал айтилиб келган. Шу сингари, яъни одам ҳаётда лаҳзалик меҳмондай гап экан, яъни тириклик дунёсида.

Мана, менинг дўстим, тенгдошим ҳаётни эрта тарк этди, ўша кунларда мен изтироб билан бу бардошлик, кўнгли пок дўстимни хотирлаб кўп ўйларга толдим:

Тонгларим тийрадир, оқшомлар пурғам,
Бир-бир кетаётир жўраларим ҳам.

Бировин йўлини касаллик тўсса,
Бировин йиқитди ғам билан ғусса.

Бошига тушса ҳам қанчалик савдо,
Ношукур бўлмади улар, ажабо!

Мен тирикликнинг ўзининг мантиқиға шукроналик билан қарасам-да, лекин одам дилида армон барибир сўнмайди. Яъни энди катта йўлга чиқиб, қийинчиликларни енгиб, катта ижод йўлиға чиққанда қарвоннинг бирдан тўхтаб қолиши, наинки алам қилади, балки кишиға катта зарба бўлиб туюлади.

Мен ҳаётнинг пасти баландини, кўпчилик дўсти ёрлар, оғайнилар ҳаётини, умрини кузатиб шундай хулосага келаманки, яшаш билан яшаб ўтишнинг фарқи катта. Киши албатта бир-бирига ёруғлик тилайди. Бу табиий, лекин унинг якунида кўзга ташланадиган энг муҳим жиҳати шуки, қандай яшадиган ва нима қолди деган савол кўндаланг бўлиб олдимизга чиқади. Шу маънода Бегали жуда мазмунли ҳаёт кечирди. У меҳнат нашъасини, олимлик гурурини, завқини тўла татиб кўрди. У илмий ижодида тарихимиз учун, адабиётимиз тарихи учун янги йўлларни, ўрганилмаган кўриқларни очишга улгурди. Бу Бегалининг қолдирган илмий меросидир. Бундан кейинги шу даврни ўрганадиган ҳар қандай тадқиқотчи, ҳар қандай олим Бегали Қосимов меросига, унинг китобларига мурожаат қилмасдан бир қадам ҳам қўя олмайди. Уни айланиб ўтиш мумкин эмас. Шунинг учун, унинг китоблари, наинки ёшлар, наинки мутахассислар учун балки маънавиятимизни қадрлаган барча халқимиз учун баб-баравар қимматли, қадрлидир.

Бегали дўстимдан ажойиб етук фарзандлар қолди. Мен уларни кўрганимда дўстимнинг самимий, очиқ чеҳрасини қайтадан кўргандай бўламан. Бегалининг ўзи илму фанимиз даврасида ҳам, дўсту ёрлари назарида ҳам, айниқса биргаликда ўсиб улғайган мен каби дўстлари учун дам ҳамиша тирик, ҳамиша барҳаёт.

2004 йил, декабрь

ЭЛ-ЮРТИНГГА МУНОСИБ БЎЛ

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги дастурий маърузасида давлатимиз раҳбарининг халқимиз истиқлол йилларида ҳаётбахш ислоҳотларимизнинг муайян босқичларида эришган ютуқларга якун ясалиб, яқин келажакда амалга ошириладиган асосий вазифалар белгилаб берилди. Эришган ютуқларимизнинг ҳам, амалга оширишни ният қилиб турган хайрли ишларимизнинг ҳам кўлами беҳад кенг, аҳамияти жуда катта, моҳияти эса

ниҳоятда теран. Қайси соҳани олманг, хоҳ иқтисодий-ижтимоий, хоҳ маънавий-маърифий йўналиш бўлсин, барча жабҳада мустақиллик йилларида улкан ўзгаришлар юз берганига гувоҳмиз.

Бу мамлакатимизда ҳукм сураётган мустақкам тинчлик-осойишталикнинг самарасидир. Биз, аввало, ана шу бебаҳо неъмат — тинчлик ва осойишталик учун шукроналик айтмоғимиз керак. Шу таҳликали замонда бунга эришиш ўз-ўзидан бўлаётгани йўқ. Буни ҳар биримиз билмоғимиз ва қадрига етмоғимиз лозим. Юртимиздаги тинчлик ва осойишталик Президентимиз юритаётган оқилона сиёсат натижасидир.

Бироқ, халқимиз эришаётган ютуқларни кўролмаётган, юртимиздаги тинчлик-осойишталикка раҳна солишга уринаётганлар ҳам йўқ эмас. Бундай кучлар, биринчи галда, ҳали етарлича ҳаёт тажрибасига эга бўлмаган, оқ-қорани яхши танимайдиган ёшларни тўғри йўлдан оғдиришга ҳаракат қилаётгани ҳам сир эмас.

Шунинг учун биз, ёши улуғлар — ота-оналар, устоз-мураббийлар, маҳаллалар оқсоқоллари фарзандларимиз тақдирига бефарқ бўлмаслигимиз, таълим-тарбия ишига энгил-елпи қарамаслигимиз керак.

Бу дунё бозорга ўхшайди. Кимдир унга бораётган бўлса, кимдир қайтаётир. Бозордан қайтаётганлар — биз, ёши улуғлар, турмушнинг аччиқ-чучугини татиган, ҳаётий тажрибага эга одамлардирмиз. Бозорга бораётганлар эса онгу-шуури, дунёқараши ҳали тўла шаклланмаган, масъум ёшларимиз. Халқимизнинг одатига кўра, биз бозорда кўрганларимизни унга бораётганларга айтишимиз керак: «Ўғри-ёлғончи, фирибгарнинг домига тушиб қолма, адашма, эҳтиёт бўл!» — дея огоҳлантирмоғимиз шарт.

Мен орзу қиламанки, қанийди ҳар бир ота-она бу дунёдан кетар чоғида фарзандини ёнига чақириб: «Мен сени ҳалоллик билан улғайтирдим. Бошингни кўтариб юр! Эл-юртингга муносиб бўл!» дея олса. Бундай ота-онанинг икки дунёда ҳам юзи ёруғ бўлиши шубҳасиз.

Мустақиллик фарзандлари — руҳан янги авлод. Билимда ҳам, илмда ҳам, яшашу интилишда ҳам дунёда ҳеч кимдан кам бўлмайдиган йигит-қизлар. Улар тўн ҳам кияди, галстук ҳам тақиб юради. Истиқлол туфайли миллий

ўзлигини тўла англаб етиш имкониятига эга, дунё билан бемалол тиллашаётган ва тенглашаётган бахтли авлод.

Юртбошимиз айтадики, фарзандларимиз биздан кўра билимли, ақлли, доно ва албатта, бахтли бўлишлари шарт. Бугун Ўзбекистонда ҳамма нарса ана шу улуғ мақсадга йўналтирилган. Юртимизнинг қайси бир вилояти, қайси бир туманига борманг, ойдайдир ярқираб турган муҳташам коллежларга кўзингиз тушади. Мен кўпинча уларни Ҳиндистонда Бобурийлар барпо этган, дунёнинг етти мўъжизасидан бири — Тож Маҳалга ўхшатаман. Уларда оддий чўпону деҳқоннинг, ишчию хизматчининг фарзандлари замонавий билимларни эгаллапти. Бобомиз Хоразмий ўйлаб топган алжабр асосида яратилган компьютерни ўрганапти.

Дарвоқе, даҳолар ҳақида гап кетганда таъкидлаб ўтай: улуғларни бировдан қарз оладиган жойимиз йўқ.

Чорвадор аҳли орасида шундай нақл юради. Етим кўзи кўринган қорани онам деб изидан эргашиб кетаверар экан. Биз ҳеч қачон етим кўзи бўлмаганмиз ва бўлмаймиз ҳам. Фарзандларимиз, аввало, ана шу олий ҳақиқатни яхши англаб етишлари керак. Беруний, Амир Темур, Улуғбек, Алишер Навоий, Бобур каби боболарини таниган ўспиринга қандайдир чет эллар радиолари ақл ўргата олишига ишонмайман. Хорижда, айниқса, Шарқ мамлакатларида «Мен имом Бухорийнинг юртиданман!» десангиз, сизни барча бошига кўтаради. Чунки, Қуръони каримдан кейинги китоб — Ҳадиси шарифни яратган зот ўзбек олимидир.

Оққан дарё оқаверади, деган ҳикматга ўзимиз гувоҳ бўлиб турибмиз. Ўтган 14 йил мобайнида Ўзбекистон жаҳон ҳамжамияти даврасида бўш турган ўз ўрнини эгаллади. Бизни ҳурмат қиладилар, биз билан ҳисоблашадилар. Булар ўз-ўзидан рўй бераётгани йўқ, албатта. Бунинг замирида буюк ва фидокорона меҳнат, улкан маданият ва иродаси улуғ Шахс турибди.

Юртимиз истиқлолининг ўз муаллифи, яловбардори бор. Бу яловбардор Ислоҳ Каримовдан бошқа одам бўлганида Ўзбекистон деб аталмиш улкан кемани ким билсин қайси томонларга бошлаб кетиши, халқимизнинг бошига не бир кулфатлар солиши мумкин эди. Юртбоши-

миз йўл бошидаёқ Ўзбекистонимиз тараққиётининг беш тамойилини белгилаб берди ва бугун халқимиз ундан оғишмай олға бормоқда.

Баъзан ошдан тош, гуручдан курмак қидириш ҳоллари учраб туради. Дейлик, бирор вилоятнинг узоқ қишлоғидаги мактаблардан бирининг синфидаги бирор парта синган бўлса, уни мамлакат миқёсидаги нуқсон-муаммога айлантиргувчилар зумда топилма қолади. Лекин Президент Ислом Каримов ташаббуси билан ана шундай мактабларни бутунлай қайта таъмирлаш, янгиларини қуриш учун 1,3 триллион сўм ажратилганини улар билармикан? Албатта, биледи. Аммо, билмасликка олади. Бугун мамлакатимиз улкан қурилиш майдонига айланганини бутун жаҳон кўриб турибди.

Бу Юртбошимизнинг: «Биз ҳеч кимдан кам бўлмаганмиз ва кам бўлмаймиз ҳам!» дея фахр-ифтихор билан айтган гапларини ёдга солмайдими. Ўтган йили Самарқанд шаҳрида «Ёшлар маркази» очилганида мен доноларча айтилган бу гапни бот-бот эсладим. Негаки, ёшларнинг замонавий қасридан сал нарида қадимий Регистон қад ростлаб турибди.

Биз қадимдан тузиб, экиб-ундириб, яратиб ўрганган бунёдкор халқмиз. Бундай иншоотларни кўчманчи халқлар қура олмаган, билмакс, давлатчилиги, илму маърифати мустаҳкам, жаҳон тамаддуни тараққиётига ўз таъсирини кўрсата олган халқ, миллатгина қура олган.

Эришаётган ютуқларимизни кўролмаётган кучларнинг нияти — ёшларимизни турфа найранг билан ўз домига тортиш. Бири келиб демократияни ўргатаман, деб чалғитади. Иккинчиси — динни. Асл мақсади эса халқнинг ўртасига қутқу солиш, болани — отага, каттани — кичикка, халқни давлатга қарши қўйиш.

Бундай «меҳрибонлар»нинг айримлари халқимиз демократия борасида эришган ютуқларни ўзларича тафтиш қилмоқчи бўладилар. Фарбда «ясалган» қолипларини олиб келиб бошимизга қўндирмоққа уринадилар. Бошқача айтганда, гўё ўзбек ўғлонидан шотландиялик эркаклар каби юбка кийиб юришни талаб қиладилар.

Ҳар бир халқнинг ўз миллий либоси, анъаналари бўлгани каби, демократияга ҳам ўзига хос ёндашуви бўли-

ши табиий. Масалан, демократия ва адолат билан иш юритувчи маҳалла муассасаси, тушунчаси фақат Ўзбекистонда, ўзбекларда бор. Маҳаллаларимиздаги одатга кўра, оқсоқоллар фикрига қулоқ солиш диктатура эмас, ҳурмат, одоб белгисидир. Ҳурмат-иззат бўлмаган жойда демократиядек мўтабар тушунча шаллақиликка айланмайдими! Дейлик, мен Оврурога бориб, бу ерда маҳалла йўқ экан, демак, демократия ҳам йўқ, десам, қандоқ бўларкин.

Динни ўзларининг ёвуз мақсадлари йўлида ниқоб қилиб олган айрим оқимлар вакиллари аёлларни, оналарни фарзандларига, оиласига қарши қўйишга уринаётгани янада аянчли.

Халқимиз фақат Аллоҳ билан онага топиңиб келган. Бу аёлга, онага нисбатан буюк ҳурмат ифодасидир. Отабоболаримиз онасининг, қизининг қўлини совуқ сувга урдирмасликка уринган, аҳлу аёлини аяган. Бугун шу анъана давом этаётганини кўрган айрим демократия пешволари: Ўзбекистонда хотин-қизларнинг ҳуқуқлари чекланган, деб жар солишдан уялмаяпти.

Бугунги ёшлар Фарбдан бошпана излаб юрган «доҳийчалар»дан, Афғонистонда бангиларга югурдаклик қилиб умр ўтказаётган чаламуллалардан эмас, Ўзбекистонимизнинг байроғини баланд кўтараётган Рустам Қосимжонов, Муҳаммадқодир Абдуллаев, Ирода Тўлаганова каби йигит-қизлардан ибрат олсинлар!

Одам тоққа қоқинмайди, тошга қоқинади. Илоё, тошга қоқинмайлик.

Агар барчамиз ҳамжиҳат ва аҳил бўлсак, Ватанимизни суйсак, Юртбошимизнинг атрофида янада жипслашсак, ўзбекни ҳеч ким енголмайди. Душман орамиздан чиқади. Унинг номи маҳаллийчилик, гуруҳбозлик ва бэфарқликдир. Тарихни унутмайлик: бир хонлигимизни ёв босганида қолган икки хонлигимиз томошабин бўлиб қараб тургани — миллатнинг бўлинишига аянчли мисол эмасми!

Инсоннинг табиати шу: турмушдаги муаммолар дарҳол ечилиб, Аловуддиннинг дастурхонидаги каби ҳамма нарса бир зумда муҳайё бўлишини истайди. Лекин гишт устига гишт қўйиш учун ҳам фурсат керак-ку!..

Ўзбек кураши илгари чет-чеккада, тўй-ҳашамда эс-

га тушадиган машғулот эди. Истиқлолимиз шарофати билан унга давлат эгалик қилди. Унинг дунё бўйлаб кенг ёйилишида Президентимиз Ислон Каримовнинг ўзлари бош-қош. Бугун саксонга яқин мамлакат курашни спорт тури сифатида расман тан олган ва кураш бўйича ўз миллий федерацияларини тузган. 12-13 йил илгари бундай гаплар тушимизга ҳам кирмас эди.

Бир куни самолётда сафардан қайтаётган эдим. Ёнимдаги ҳамроҳим кўшни мамлакатлардан бирининг вакили экан. Кўлидаги газетага имо қилиб, мақтаниб қолди: «Кўринг, бизда демократия мана шундай кенг тарқалган». Қарасам, ўша мамлакат раҳбарининг эшакка миндириб чизилган масхарали расми.

«Президент — юртнинг отаси, — дедим, — ўзларинг — бутун халқ — овоз бериб сайлагансизлар. Кишининг ўз отасини масхара қилиши Шарқда демократия мезони эмас, ўтакетган адабсизлик ҳисобланади. Шарқ Фарбдан ўзининг донолиги ва назокати билан ажралиб туради. Каттага ҳурмат, кичикка иззат эса ана шундай доноликнинг бир кўриниши. Отангни масхара қилганинг учун мақтанма-да, ошна.»

Ҳамроҳим кўлидаги газетани гижимлаб ташлади: «Юртимга борайин, шу газетанинг редакторини ейман!»

Биз, ўзбеклар робинзонлар эмасмиз.

Мамлакатимиз ҳудудида археологик қазिशмалар олиб борган баъзи олимлар Чағониён, Ерқўрғон, Кампиртепа каби жойлардан топилган ашёларни бутпарастлик, оташпарастлик сингари ташқи дунё таъсирларининг ўзига хос кўриниши сифатида таърифлайди. Аслида эса улар Марказий Осиё, хусусан, Ўзбекистон тамаддуни — цивилизацияси мавжуд бўлганлигидан яққол далолатдир. Бу тамаддун замирида туб жой аҳолисининг манфаатлари, маънавий-маърифий, маданий анъаналари ўз ифодасини топган.

Бунга ким шубҳа қилса, неча минг йиллик қалъа-қасрларимизни, қадимий ғорлардан топилган ранг-баранг расмларни бориб кўрсин. Энг қадимий шахмат тошлари бизнинг заминимизда топилган. Суякдан ясалган энг қадимий най илк бор ўзбек заминида наво таратган. Буларнинг бари ўзининг мустақил давлатчилиги, гуркираб ри-

вожланган маданияти, тамаддуни мавжуд жойдагина пайдо бўлиши мумкин. Шунинг учун ҳам шаҳарларимизнинг ёши бир-бирдан катта чиқаверади. Ёши аниқланмаган неча кўрғонларимиз эса навбат кутиб турибди.

Фарзандларимиз ўзларини улуғ халқнинг фарзанди сифатида ҳис қилганида мана шундай жиҳатларга эътибор берсин.

ТАРЖИМАЛАР

**ДАНТЕ АЛИГЪЕРИ
ИЛОҲИЙ КОМЕДИЯ
АЪРОФ**

БИРИНЧИ ҚЎШИҚ

Энди хуш сувларда кўтаргум елкан,
Даҳо иқтидорим чарх урар тагин,
Ғаддор мавжларда у адашиб елган.

- 4 Васф этай иккинчи салтанат бағрин.
Руҳлар бу манзилда покланиб расо
Топарлар абадий хилқатнинг хайрин.
- 7 Созим ўликларга жон этсин ато,
Муқаддас музалар – берингиз мадад.
Каллиопа ўзи қўллаб доимо,
- 10 Бир чоғлар лиранинг торин бешафқат
Ҳакка пора-пора айлаган маҳал
Торга қайта бошдан бергандай рағбат.
- 13 Шарқнинг зумрадидек қувончбахш, ял-ял,
Олам туби қадар тиниқ ва теран
Юксак ҳаволардан руҳ топиб сайқал,
- 16 Яйраб чақнаганди чашмим ҳам бирдан,
Кўзим толиқтириб, қаддим этган ё
Зулматдан қутулган эдим ахийран.
- 19 Муҳаббат чароғи у – гўзал Зухро
Шарқни кулгуси-ла этди нурафшон,
Қошида Балиқчи буржи ҳам қаро.
- 22 Нигоҳим қаратдим қутбга томон,
У ёнда инсонга илк бор сочган нур
Тўрт юлдуз чарақлаб бўлди намоён.
- 25 Замин ҳам уларнинг нуридан масрур.
О, шимол ёқдаги ташландиқ диёр,
Ул шуъла бизларнинг бошда йўқ эрур.

- 28 Ўша эллар сари боққач мен бу бор
Шимолий қутбга ташладим нигоҳ.
Етти оға-ини бекитмиш узор.
- 31 Қаршимда қария кўринди ногоҳ.
Муҳтарам эди у, бамисли ўгил
Назарида падар шундайдир, биллоҳ.
- 34 Соқоли кўк ола рангадир мойил,
Соқолга чулғашган эди батамом
Кўксига осилиб тушган қўш кокил.
- 37 Муқаддас тўрт юлдуз нури бардавом
Ёритиб турарди чеҳраи олин.
Юзи офтоб мисол – хулласи калом.
- 40 У деди силкитиб пахмоқ соқолин:
“Сўқир шаршарага ўтказган кимдир?
Ва кимсиз? Айтингиз бу ҳолнинг фолин.
- 43 Ҳодий ким? Заминнинг қоронғу, басир
Мудҳиш қаватидан чиқдингиз қандоқ?
Машғалани қайдан топдингиз, ахир?
- 46 Дўзах йўриқларин енгибсиз мутлоқ,
Ё пайдо бўлдими янгича расм –
Сабийлар қошимга келмиш бесўроқ?”
- 49 Раҳбоним у томон солди-ю разм
Менга имо қилди, эггин дея қад,
Тиз букишни менга айтди устозим.
- 52 Деди: “Келганим йўқ ўзимча минбаъд,
Самодан ўтинди менга бир аёл
Манов ҳамроҳимга бергил, деб мадад.
- 55 Бизларнинг қисматни, қизиқиб алҳол,
Билмоқчи экансан – ироданг қонун,
Бажо айлағумдир, келмас ҳеч малол.

- 58 Ажал уни чулғаб олмаган бутун
Роса яқинида кўрсатганди бўй,
Бир баҳя қолганди ўлмоғи учун.
- 61 Баён этганимдек, ба амри моҳрўй,
Мадад учун бордим қошига жадал,
Зулматдан ўтказдим топиб бир йўл, жўй,
- 64 Гуноҳқорлар қавмин кўрсатдим тугал.
Истайман, назардан ўтказсин бир-бир
Сенинг маҳрингдаги қавмларни бу гал.
- 67 Нечоғ сарсон бўлдик – этмасман тасвир,
Сенинг ҳузурингга етишдик, ё руҳ,
Мени самовий сас қўллади, ахир.
- 70 Унинг ташрифига кўргаз таважжуҳ,
Унинг истагани озодлик, билъакс
Озодлик дегани умрбахш шукуҳ.
- 73 Сен эркнинг қадрини билардинг, хуллас
Утиқда ўзингни ўлдирдинг, илло
То машҳар ҳур бўлиб қолай, дея бас.
- 76 Биз ҳеч бир йўриқни бузмадик, аммо,
Бу – тирик: Миноснинг менга даҳли йўқ.
Жойим Марцияга яқиндир, зеро.
- 79 Марция сен учун оҳ чекар тўлиқ.
Унинг ҳурмати деб, о, руҳ покдомон.
Бизга илтифот қил, айлагин қуллуқ.
- 82 Еттита қасринг бор, берсанг гар имкон
Кирайлик, Марция қошида мен то
Сенинг ҳам шарафинг айлайн баён”.
- 85 У деди: “Тириклик чоғимда, оё,
Марция этганди шунчалар мафтун, –
Бажардим, унинг-чун не бўлса раво.

- 88 Энди орамизда ёвуз бир тўлқин,
Руҳимни забт этган сеҳрли қудрат.
У аёлга энди лоқайдман лекин.
- 91 Самовий хоним гар буюрмиш хизмат
Менга шу етарли, ортиқча савол,
Ортиқча далолат, ортиқча ҳасрат.
- 94 Қамиш камар билан белин боғлаб ол,
Сўнгра юзларини ювгин яхшироқ.
Фубор ҳам қолмасин, бўлсин пок, ҳалол.
- 97 Жаннат осмонининг ажиб, ярқироқ
Тўдасига мансуб хос фаришта бор,
Мумкин эмас унга бу ҳолда боқмоқ.
- 100 Оролнинг теграси ўралган қатор,
Пастда уммон мавжи жўшар доимо
Ботқоқлик ёқалаб ўсган қамишзор.
- 103 Сербарг ёхуд заранг набобот асло
У жойда кўкармас, бор бунга сабаб:
Мавжга дош беролмас улар мутлақо.
- 106 Қайтаркан, юрмангиз сира у тараф;
Тоғ томон элтади Сизни қайси роҳ —
Билиб олажаксиз офтобга қараб”.
- 109 У ғойиб бўлганди, мен бўлса, эвоҳ,
Даст туриб отилдим устоз бағрига,
Не гап? — деган каби ташладим нигоҳ.
- 112 У деди: “Жилайлик энди нарига,
Юр болам, бу жойлар қия-ёнбағир,
Айланиб тушамиз адирларига”.
- 115 Тонгга тоб беролмай, зулумот базўр
Ёришиб келарди: Ташладим назар
Ва кўзга кўринди долғали баҳр.

- 118 Кимсасиз нишабдан кетдик сарбасар,
Бамисли адашиб йўлин топган зот
Ўзини биз янглиғ шодумон сезар.
- 121 Шудринглар насимда бўлмайин барбод,
Ҳали қуримасдан, офтоб тафти-ла
Баҳслашган жойларга етганда устод
- 124 Шудрингли майсани босди кафти-ла;
Устоз муродини англаб ўша зум
Унга яқинлашиб бордим шахт ила.
- 127 Ва тутдим ёш ювган яноғим, юзим;
Рухсорим покланди, балки умрбод
Дўзах изи унда топганди тўзим.
- 130 Кимсасиз соҳилга чиқдик икки зот,
Бу жойда ҳеч кимса асло, ҳеч қачон
Қайта йўл юрмаган, из солмаган бот.
- 133 Бовужуд, устозим қамишдан чунон
Камар тўқиб берди. Ажаб! Во, ажаб!
Узилган поянинг ўрнида шу он
- 136 Пайдо бўлар эди янгиси, ёраб!

ИККИНЧИ ҚЎШИҚ

- Офтоб - кўз илғамас, келмоқда эди,
Қуддуси шарифга ҳозир рўбару
Айни чоғ биз томон елмоқда эди.
- 4 Тун эса қўлида тутиб тарозу
Чиқиб келар эди дарёи Гангдан
Кундузга ғолиблик қилмоқдайди у.
- 7 Аврора чехраси оқ-алвон рангдан
Сўлғин тортар эди энди тобора,
Сарғайиб борарди узор норавшан

- 10 Турардик субҳидам балққан жой аро,
Мисоли ноаён йўлда сарфароз
Лекин беҳаракат зотдек бечора.
- 13 Тонг чоғи мағрибда уммон узра соз
Куюқ ҳаволарда Миррих ялтираб
Қирмизи барқ билан ёнгандай нохос.
- 16 Шуъла кўз олдимда кетди ялтираб.
Мавж узра шундоқ тез чопардики нур,
Ҳеч бир шиддат унга келолмас тараф.
- 19 Тўлқинлар сатҳидан кўз узиб бир қур
Хитоб қилмасимдан устозга ҳали
Нур порлаб, ёрқинроқ бўлганди зуҳур.
- 22 Сал ўтмай атрофга оппоқ жилвали
Нур сочиб бир шуъла кўринди ҳайҳот.
Тубан кетди бири ўша маҳали.
- 25 Устозим жим эди, лек ўша заҳот
Англадим қанотдир шуъла шубҳасиз.
Қайиқчи кимлигин фаҳм этди устод.
- 28 Деди хитоб айлаб: “Юкин чўкиб тиз,
Тангри малаги бу, ошгунингча тоғ
Улар бундан буён учрагай тез-тез.
- 31 Қара, покдомон зот мағрурдир не чоғ!
Эшкак, елкан билан йўқ зарра дарди,
Қанот билан сузар уммонда мутлоқ.
- 34 Қара, у қанотин кўкка кўтарди,
Унга суянч эрур абадий қудрат
Жўн бўлса, қанотин бот-бот силкарди”.
- 37 Ҳар қанот қоққанда ёришиб талъат
Илоҳа келарди сузиб биз томон.
Боқмоққа менда ҳеч қолмади ҳолат.

- 40 Ерга қараб қолдим, қайиқ шу замон
Қирғоққа қадалиб тўхтади енгил.
Сувда ҳам изи йўқ, шунчалар равон.
- 43 Дарға турар эди – самовий расул,
У ҳақда сўзламоқ ўзи саодат;
Бор эди юз нафар мардум ҳам аҳил.
- 46 “Iх enitu Israel”, – дейишиб якқат
Барчаси баробар қилишди дуо.
Нарёғи Забурдан суръа, тиловат.
- 49 Хоч тутиб ижозат этгач у сиймо
Қирғоққа ёприлди жамъи издиҳом.
Малак-чи ортига кетди шу асно.
- 52 Билгисиз диёрга боққанча тамом,
Анқайиб қолди-ку тўда бир нафас.
Гўё янги нарса этган каби ром.
- 55 Офтоб нурларини сочиб басма-бас
Осмондан ҳайдади буржи Жаддини;
Қуёш кўтарилган пайт эди, хуллас.
58. Оломон бизларга ёриб дардини
Деди: “У томонга чиқармиз қандоқ?
Билмасмиз мутлақо йўлнинг ҳаддини”.
- 61 Вергилий дедики: “Биз ҳам сиз сиёқ
Ушбу диёр ичра мисли мусофир.
Илк бора қўйганмиз шу жойга оёқ.
- 64 Биз сиздан аввалроқ бўлганмиз ҳозир
Хатарнок йўллардан ўтдик-ки ҳай-ҳай
Қолган йўлни ҳолва деса ҳам арзир”.
- 67 Халойиқ тураркан биздан кўз узмай
Нафас олишимни қолишди пайқаб,
Ранглари оқариб кетди бутунлай.

- 70 Зайтун буюғи бор чопарга қараб
Ҳовлиқиб югурар жамъики одам
Нима гап эканин олгани сўраб.
- 73 Халойиқ ўшандоқ хушнуд, серкарам
Термулиб қолдилар менга маҳлиё
Фаромуш этишди йўл ташвишин ҳам.
- 76 Сафидан ажралиб бирови ҳатто
Менга қучоқ очиб ташлади одим,
Мен ҳам ҳурматини айладим бажо.
- 79 Бовужуд сояни оғушга олдим,
Уч бора бағримга босай дедим, оҳ,
Ҳар сафар ўз кўксим қучоқлаб қолдим.
- 82 Хижолат чекишим пайқади арвоҳ,
Кулимсаб орқага чекинди дарров
Мен ҳам яқинлашиб бордим баногоҳ.
- 85 Яқин келма деди, рўбарў икков
Таниб қолдим уни бешубҳа, бешак.
Фурсат сақла дедим мен билан бирров.
- 88 У деди: “Руҳ тандан бўлмасдан бўлак
Севгандим; Севаман мен сени ҳамон.
Тўхтайман: хўш, энди сендан сўрасак?”.
- 91 Дедим: “О, Каселла, бу манзил томон
Қайта келмоқ учун этганман сафар.
Шу чоққача қайда тутгандинг макон?”.
- 94 Деди: “Юз берганмас гина ё кадар,
Малак кимни қўйиб, олди кимнидир,
Мен-чи, кутиб турдим навбат бир қадар.
- 97 Малак раъйи билан бир амри тақдир.
Барчани уч ойнинг ичида аниқ
Бу жойда қилгуси ҳозир нозир.

- 100 Наҳри Тибр сувлари тахир ва аччиқ
Уммон суви билан қўшилган жой бор
У ердан келтирди мени ҳам қайиқ.
- 103 Мавжларда елмоқда ҳозир шиддаткор;
Ахерон гар кимни этмаса қабул.
Малак қайиғига ўтқазар зинҳор.
- 106 Дедим: “Сен қўшиқлар куйлардинг, мақбул,
Тугёнли дилимга бағишлаб ором,
Сўнмаган бўлса гар иқтидор буткул
- 109 Рухимга ҳаловат айлагил инъом.
Тириклик тарзим-ла юрибман-ку то,
Ҳориб, чарчаганман буткул, батамом!”.
- 112 “Муҳаббат сирлашар, дилимга ошно”,
Куйлаб юборди у жўшиб шодумон.
Ҳануз юрагимда жаранглар садо.
- 115 Устод, мен - икковлон ва хуш оломон
Тинглар эдик уни масту мустағриқ,
Қолмовди наздимда бошқа ҳеч армон.
- 118 Тинглардик, дилларда ҳаяжон тўлиқ.
Улуғвор қария қилди зўр даъват:
“Танбаллар! Бепарво тинглайсиз қўшиқ.
- 121 Йўлга чиқишга ҳам қилингиз рағбат.
Тангри дийдорига бўлмоқчун ноил.
Куфрдан пок бўлмоқ зарурдир албат”.
- 124 Каптарлар дон-дунга бўлганда машғул
Шундоқ безътибор юрарлар кибор.
Мағрур ғув-ғувин ҳам унутиб буткул.
- 127 Ва лекин нимадир чўчитса зинҳор
Учиб кетадилар ташлаб дон-дунни
Гўёки зарурроқ ишлари ҳам бор.

- 130 Ғўр мардум бошида кўрдим шу кунни,
Кўшиқ ҳам эшитмай қолдилар қочиб,
Зот, гўё, югурар, билмай тахминни.
- 133 Ва демак, бизлар ҳам қолгандик шошиб.

УЧИНЧИ ҚЎШИҚ

Чуваган тўдани янграган даъват
Қоя этагига элтди шу замон
Тафтиш этар унда бизни ҳақиқат.

- 4 Мен устоз ёнида қолдим бегумон.
Қайга ҳам борардим бир ўзим ёлғиз,
Ахир ким кўрсатар йўлни тоғ томон?
- 7 Устоз койир эди ўз-ўзин сўзсиз.
О, покдил зотларнинг асл виждони
Сизда сал куфр ҳам қолдиргай чўнг из.
- 10 Устоз секинлатди шахди равонни.
Яъни шошиб юрмоқ ножоиз бир ҳол.
Маҳдуд шуурим ҳам ўша замони
- 13 Идроким касб этди тийрак бир аҳвол.
Денгиздан кўккача юксалган улкан
Қояга чамалаб қарадим дарҳол.
- 16 Ортимдан қирмизи барқ сочиб турган
Кун нури тўсилди дуч келиб менга.
Қаршимда соямни кўргандим бирдан.
- 19 Боқиб ўз қўлкамга — қора заминга
Ростдан титраб кетдим — қолдим деб танҳо.
Фақат менинг соям кўринди нега?
- 22 Мен томон юзланди ҳодийи доно:
Деди: “Ваҳимага берилдинг абас,
Мен борман, сен ёлғиз эмассан асло.

- 25 Бир чоқ соя солган танам бу нафас
Ётар Неаполда - ҳозир унда кеч.
Ҳоким Брундузидан кўчирилган, бас.
- 28 Кўланкам йўқ эса ҳайрон қолма ҳеч,
Нур ахир осмоннинг қатларидан ҳам
Ўтиб кетади-ку бетўхтов, печ-печ
- 31 Ва лекин қаҳратон, жазира, дард-ғам
Бизнинг сийратга-да жорий этилмиш
Шундоқ йўруқ берган раббано, эгам.
- 34 Уч хилда намоён ягона равиш
Хилқатни гўёки айламак идрок
Инсон ақли учун кулгили бир иш.
- 37 Дуиа етар сенга, о инсон, бебок.
Ҳар нени кўзингга аён қилса гар
Бунёд этармиди Марямни афлок?
- 40 Кўрдинг, ташналикда ўтди не зотлар,
Чорасин ахтарди гарчи мардона
Лекин чанқоқликда қолдилар баттар.
- 43 Афлотун, Арасту ва бошқа яна
Кўплар бор”. Жим қолди устои комил
Лабида изтироб қотди гирёна.
- 46 Тош ўнгури энди кўринди адл
Жарликларга тўла ҳад эди яққол.
Танг қолар қошида ҳар қандай эпчил.
- 49 Леричедан Турбий томонга йўл сол,
Қанча қийналмагин, бунга нисбатан
Уни зина деса бўлар бемалол.
- 52 Устоз тўхтаб деди: “Йўқми дафъатан
Жарлик орасида пастқамроқ бир жой,
Сакраб ўта олсак токи устидан?”

- 55 Ерга боққанича устоз ҳайнаҳой
Ўйлаб турар эди чора-ю тадбир.
Қия нишабликка боқдим паёпай.
- 58 Арвоҳлар тизилиб бамисли занжир
Биз томон келарди оёғин судраб.
Имиллар, уларга гўё барибир.
- 61 “Боқсанг-чи, – дедим мен устозга қараб,
Ташвиш чекаберма бекордан-бекор,
Йўлни ановлардан олармиз сўраб”.
- 64 Устознинг чеҳраси ёришди бисёр,
Деди: “Юришлари ростдан ҳам танбал,
Борайлик, ўшалар йўл бошлар зинҳор”.
- 67 Гуруҳ йироқ эди биздан, филмасал,
Минглаб қадам босдик орада аммо
Тош отса етқулик йўл қолган маҳал,
- 70 Саф қатор оломон ўша ҳамоно
Қояга қапишиб тўхтади, тинди
Ҳайратдан лол қотган кимсадек гўё.
- 73 Вергилий уларга боқиб ўтинди:
“Ҳақиқат қўйнида юрибсиз мудроқ
Иншолло, имонга лойиқсиз энди.
- 76 Бормикан биз учун бирорта сўқмоқ,
Нишабдан айланиб чиқолсак тоққа
Оқилга ҳар лаҳза ғанимат мутлоқ”.
- 79 Қўйлар қўтонидан чиқар ўтлоққа
Аввал бири сўнгра ўзгаси қур-қур.
Дарҳол туғинарлар хас-чўп емоққа.
- 82 Бирининг ортидан эргашар улар.
У тўхтаса тўхтар барчаси албат.
Нега бундоқ бўлди? Этмаслар зуҳур.

- 85 Тўдани бошлаган зотлар ҳам энди
Фикрчан, мулойим ташлашиб нигоҳ.
Яқинлаб келганди бизга ниҳоят.
- 88 Лекин боқдилар-ки кун нури ногоҳ
Тўсилиб, кўринди менинг кўланкам
Соямга кўзлари тушган эди, воҳ.
- 91 Олддаги чекинди чўчиб чинакам,
Қолганлар ҳам ортга ташлади ўзни
Нега? Улар учун сабаби мубҳам.
- 94 “Майлига, олдинроқ бошлайин сўзни:
Барҳаёт инсон бу кўланкаси бор.
Ўша таҳайюрга солмоқда Сизни.
- 97 Лекин бовар қилинг гапимга зинҳор:
Самовот йўриғи, олий ирода
Унга бу сафарни этган ихтиёр”.
- 100 Устоз фикрин шундоқ қилди ифода.
Улар деди: “Юринг биз билан бир саф”.
Қўллари билан ҳам этди ишора.
- 103 Бири сўз бошлади мен томон қараб:
“Майли ким бўлмагин, лекин бу ён боқ,
Танишмасми сенга рафторим, ажаб?”
- 106 Юзига тикилиб қарадим узоқ,
Малларанг, келишган нигоҳи ойдин.
Қош устида чандиқ бор эди бироқ.
- 109 Танимаслигимни айтдим дилдан чин;
“Қара-чи, — деди у ишора айлаб,
Кўрдим кўкрагида жароҳат изин.
- 112 Табассум бирла сўнг сўзга очди лаб.
“Манфредман, Костанцага асл набира.
Тириклик мулкига қайтганда, шу гап:

- 115 Қизимга салом айт, қизимни сўра.
Сицилия, Арагон фахри эрур у,
Айтгил, ишонмасин миш-мишга сира.
- 118 Икки бор ажалга келдим рўбарў,
Сўнгра йиғлай-йиғлай жон этдим таслим
Мудом кечиримли даргоҳга, ёҳу.
- 121 Менинг гуноҳларим эди кўп азим;
Ва лекин қўллагай қодир мажид
Кимки паноҳ истаб тавба қилса ким.
- 124 Климент сайлаган козенлик зоҳид
Фиқҳдан бўлсайди зарра хабардор
Мени хор қилмасди бамисоли ит.
- 127 Беневенто кўкрагин ёнида зинҳор
Ётган бўлар эди сўнгагим бутун.
Чўнг дўнглик бўлганди теппамда мозор.
- 130 Энди-чи, сўнгагим қилдилар сургун,
Верде соҳилида жойимдир яйдоқ,
Бир кофир қавмида этдилар нигун.
- 133 Умид дарахтида бирорта япроқ
Қолган бўлса агар, тангри серкарам
Авф этгай, кечириб, бўшатгай сиртмоқ.
- 136 Ҳар қалай, черковдан ким узса қадам,
Гарчанд қилсин сўнгра тавба тазарру,
Мана шу нишабга келгай сўнгни дам.
- 139 Ўттиз бор осийлик муддатини у
Ўтагай, ўзгалар айлаб тиловат,
Дуо қилиб турса — тагин яхши-ку.
- 142 Шоҳидсан, қай тахлит менинг бу қисмат,
Ҳолимдан қизимни этсанг хабардор
Берган бўлар эдинг менга кўп мадад.
- 145 Мен учун уларнинг дуоси даркор”.

ТҮРТИНЧИ ҚҰШИҚ

Дилимиз мулкининг бирор чеккасин
Эгаллаб олса гар шодлик ё кулфат.
Фаромуш этгаймиз қолган барчасин.

- 4 Ўша бир туйғуга бўлгаймиз улфат.
Шу йўсин саҳвни ҳам тушунмоқ мумкин.
Чунки қалбимизда туйғулар қат-қат.
- 7 Гоҳи диққатимиз зоҳир ё ботин
Айрим бир нарсага жалб бўлур фаол.
Шунда унут қолар замон, вақт, очун.
- 10 Замонга бир туйғу боғлиқдир, алҳол;
Руҳ эса бошқа бир нуқта билан банд.
Бунда ўзга ҳолат, унда бошқа ҳол.
- 13 Манфред бирла мен сўзлашиб ҳарчанд
Ушбу тушунчага инондим осон.
Қуёш кўтарилиб қолганди баланд.
- 16 Биз учун хос йўлни топишган замон
“Бу жойдан ўтгайсиз” дея баробар
Қичқирди ҳалиги танбал оломон.
- 19 Тоқда узум боши ранг олган чоғлар
Четаннинг каттароқ тирқишига гоҳ,
Боғбон эҳтиётдан тиканак боғлар.
- 22 Устоз иккаламиз бош тикқан у роҳ
Ўша туйнукчалик келгай, ҳойнаҳой.
Ўз йўлида кетди тўдаи арвоҳ.
- 25 Сан-Лео ва Ноли деб аталгай жой
Ёки Бисмантов бор - йўли серхатар;
Бунда-чи, беқанот аҳволингга вой.
- 28 Лекин шундай қанот бўлсин муқаррар;
Токи у руҳингга беролсин мадад.
Чорларди юксаклик мени жилвагар.

- 31 Қояда борардик ошиб қанча ҳад;
Кўтарилдик қат-қат тизмалар узра
Таяниб тошларга навбат-банавбат.
- 34 Ясси кўтармага чиқдик биз сўнгра.
Жарлик канорига бордик яқинлаб.
Дедим: “Қайга устоз, жарлик-ку тегра?”
- 37 Деди: “Тоғ тизмаси силсила бўйлаб
Келабер изма-из, учрагунча то
Оқил йўлбошчи зот – ҳодий боматлаб”.
- 40 Илғаб бўлмас эди чўққини асло,
Доира чорагин кесган ўқдан ҳам
Қияроқ эди бу нишаб мутлақо.
- 43 Бовужуд, толиқиб ташларкан қадам
Дедим устозимга: “Боққил, о, падар,
Қояда бир ўзим қолгум, қил ёрдам”.
- 46 Деди: “Ингилиб боқ ҳув жойга қадар”.
Турарди тепада тагин поғона
Атрофин ўраган тигдор қоялар.
- 49 Устоз даъватидан бўлиб мардона
Юксакка тирмашдим яна чоғланиб
Амаллаб, оёғим қўйдим у ёна.
- 52 Шарққа юз бурганча, бир нафас қониб
Тин олдик, бамисли ҳориган сайёҳ
Ўтган йўлларига боқар қувониб.
- 55 Бўм-бўш канорага ташладим нигоҳ,
Сўнг боқиб самога, қотдим лол, ҳайрон.
Офтоб сўл томонда кўринди ногоҳ.
- 58 Билъакс офтоб нури биз ва Аквилон –
Шимол орасида бўлганди пайдо.
Шоир ҳайратимни пайқади аён.

- 61 Деди: “Шуълаларин сочган кўкаро
Кўзгунинг қошида жавзо турса гар.
Аниқ ҳол қошингда бўларди ифшо.
- 64 Етти оғайнига яқинлаб буржлар
Айланган бўларди – рухсори алвон.
То кун ўзгартмаса йўлин муқаррар.
- 67 Бунинг сабабини англарсан осон.
Тасаввур айлагин, биз турган тоққа
Тескари жойлашган у кўҳи Сион.
- 70 Унинг ҳам, бунинг ҳам осмони бошқа
Лекин уфқи битта; Фаэтон бебахт
Аробасин сургай ҳар икки ёққа.
- 73 Юлдузлар ҳадидан ўтар у фақат,
Бунда – бир тарафдан, – ундан бир тараф.
Фарқлаб олажаксан кейинроқ албат”.
- 76 Дедим: “Илк мартаба сўзларинг тинглаб
Англаб турмоқдаман барчасин равшан.
Мафҳум этолмасдим мен аввал қараб.
- 79 Офтоб билан қишнинг ораси бўлган,
Буюк коинотнинг муқим нуқтаси
Ёйинки экватор дея аталган.
- 82 Ҳад бизга кўринди ярим кечаси
Яҳудийлар учун у жануб демак.
Гар мушкул бўлмаса, гапнинг сираси,
- 85 Айт, яна қанчалик йўл юрмоқ керак.
Шунчалар баландки бу қоя, деввор.
Кўз сира илғамас, осмондек юксак”.
- 88 Деди: “Ушбу тоғнинг ўз ҳикмати бор,
Унга кўтарилмоқ душвор даставвал.
Сўнгра чиққан сари чекмайсан озор.

- 91 Оқим бўйлаб сузган кемадек дангал
 Ҳар босган қадаминг енгил бўлса то,
 Гавдангни кўтарса юксакка жадал.
- 94 Билгилки, йўлимиз топмиш интиҳо;
 У ерда тарқагай чарчоқ, машаққат.
 Менинг измимдаги жавоб шу, илло”.
- 97 У тингач, бир овоз келди шу фурсат:
 “Ўша манзилингга етгунча ҳали
 Ҳордиқ олгинг келар неча-неча қат”.
- 100 Бурилиб қарадик ўша маҳали
 Чап ёнда турарди улкан ҳарсангтош
 Пайқамаган эдик уни аввали.
- 103 Яқинроқ бордик биз, ҳарсангга ёндош
 Сояда ётарди бир тўда одам.
 Афти-ангоридан ялқов, қовоқбош.
- 106 Ҳолдан тойган каби бири жуда ҳам,
 Икки қўли билан ўраб тиззасин
 Орасига тикқан бошин эгиб ҳам.
- 109 Устозимга дедим: “О, шоён таҳсин,
 Манов зот шунчалар эканки ялқов,
 Асл ялқов шундай бўлмоғи мумкин.
- 112 Биз томон бурилиб, кўз қисиб меров
 Ҳорғин назар солиб деди: “Чиқа қол,
 Магарам шунчалик ботирсан ва дов”.
- 115 Мен уни танидим; ҳаяжондан лол
 Кўксимда нафасим гупурар эди.
 Ҳар нечук, ёндашиб бордим бемалол.
- 118 Бошини у секин кўтариб деди:
 “Олам тархин роса айладинг таҳлил,
 Куёш сўл томонга дўнарми энди?”

- 121 Мавхум гаплари-ю рухсори мажхул
Чиндан ҳам кулгига эди сазовор.
Дедим: “О; Белақва, қисматинг мақбул.
- 124 Лекин, айт, бу ерда туришдан не бор?
Бошқа ҳамроҳларинг кутяпсанми ё
Эски ҳолатингга тушдингми тақрор?”
- 127 Деди: “Йўл юришдан борми ҳеч маъно?
Дарбоза олдида тургувчи малак
Сарсон бўлишимга йўл қўймас асло!
- 130 Менинг бош устимда шу хилқат, фалак
Айланар умримча яна бир бора.
То тавбам имонга дўнгувча бешак.
- 133 Худо раҳм солган юраклар зада
Дуо айласалар наф топгум бироқ
Бошқасини само тингламас сира”.
- 136 Устоз бу орада кетганди йироқ,
Чорлади: “Қайдасан? Кўтарилди кун,
Ўтди меридиан ҳаддидан чароқ.
- 139 Мароқаш томонга чўкмақдадир тун”.

БЕШИНЧИ ҚЎШИҚ

- Мўмин мусофирдек устоз ортидан
Борардим тарк этиб арвоҳлар сафин.
Бири мени кўриб қичқирди бирдан:
- 4 “Қаранг, пастдагининг сўл, ён тарафин,
Унинг вужудидан нур ўтмас минбаъд.
Баайни тирикдек тутар жуссасин!”
- 7 Унинг сўзларига бурдиму диққат;
Қайрилдим, арвоҳлар турарди ҳайрон
Нур тўсган танимга боқиб серҳайрат.

- 10 Устозим лутф этди: “Наҳот оломон
Турса юрагинга гулгула солиб
Уларга парво ҳам қилма ҳеч қачон.
- 13 Юргил, ўзларича вайсасин қолиб
Асрий, туфонларга боққан беписанд
Собит минорадек турабер голиб.
- 16 Инсон ўз аҳдига берар доим панд;
Ҳар зумда ўзгарар ундаги фикр,
Бири ривож топса - кўҳнаси парканд”.
- 19 Не важ кўрсатардим демоққа узр?
“Ҳозирман”, дедим мен тортиб хижолат,
Ҳис этиб, устозим тутганин маъзур.
- 22 Юксак қияликда айни шу фурсат,
Арвоҳлар тўдаси бўлди намоён.
“Miserere” дуосин айлаб тиловат.
- 25 Менинг ҳаётлигим пайқагач аён
Уларнинг кўшиғи ҳасрат тўла “оҳ”
Бўғиқ, чўзиқ сасга айланди шу он.
- 28 Улардан вакилдек иккита арвоҳ
Кимсиз деб югурди биз томон атай.
Нечук келдингиз деб бу ён баногоҳ.
- 31 Устозим дедики: “Жавобимиз шай,
Токи қолганларга берингиз хабар
Ҳамроҳим тирикдир, мен Сизга айтай.
- 34 Унинг кўланкаси чўчитса агар,
Жуда ҳам жўн эрур буни шарҳ этмоқ;
Илтифот қилсангиз у мадад айлар”.
- 37 Кўкда юлдуз кўчса ё чақса чақмоқ,
Ёйинки кечки ёз булут карвони
Бундай югурганин кўрмовдим мутлоқ.

- 40 Теппага чопишди ўша замони;
Мисоли йўртишган бир даста аскар
Ёприлди қайтадан тўп оломони.
- 43 Шоирим сўз қотди: “Тўдани баттар
Бу ёнга қисмоқда халойиқ саф-саф.
Тинглаб юргин, сендан мадад тилашар”.
- 46 Ортдан қичқирдилар: “Руҳинг боматлаб
Маъвога ошиқар, тирик мутлақо;
Қадаминг секинлат, юр бизга қараб.
- 49 Назар сол, танирсан бизни мабодо,
Мужда ҳам элтарсан заминга балки?
Бунчалик шошмагил, тингла бизни, о!
- 52 Биз ажал топганмиз шамширдан балки
Сўнги фурсатгача эдик гуноҳкор.
Кўк нурга тўлганда, бахтимиз шулки,
- 55 Тавба айладик биз неча-неча бор.
Ажалга бош эгдик имон бирла бут;
Энди висол тилаб чекармиз оҳ-зор”.
- 58 Дедим: “Танимасман Сизни бовужуд,
Лекин, айтинг, недур Сизларнинг истак?
Ҳол қудрат, айласам руҳингиз масъуд.
- 61 Хилқатдан хилқатга олиб ўтажак
Йўлбошчи ҳодийнинг ҳаққи ҳурмати,
Сизнинг хизмат учун тайёрман бешак”.
- 64 Бири деди: “Йўқдир онт зарурати!
Эзгу тилагингга қилурмиз бовар,
Адо эта билсанг — шул энг қиммати.
- 67 Мадад сўраб, илк мен сўз бошласам гар,
Карл мулки билан Романья аро
Фанога қадаминг кўйганинг пайтлар,

- 70 Мени ёдга олгил, шулдир муддао;
Гуноҳдан мутлақ пок бўлмоғим учун
Менинг ҳаққимга ҳам этсинлар дуо.
- 73 Фаноликман, аммо умримга яқун
Сўнгги жароҳатни берган ўзга ер
Антенорлар унда ҳокимдир бу кун.
- 76 Ёмонлик тилаган эмасдим ҳеч бир;
Эстенинг дилида кин ва адоват
Адолатдан кўра келганди кабир.
- 79 Орьякода қуршов бўлганим фурсат,
Қочиб қолсайдим гар Мира томонга.
Тирик юрар эдим Сиз каби албат.
- 82 Йиқилдим қамишзор, ботқоқ маконга,
Кўрдим, балчиқзор-у атроф теварак
Тўлди томиримдан отилган қонга”.
- 85 Бошқаси сўз бошлаб деди: “Ул юксак
Чўққида кушойиш топганда орзу
Мени ҳам ёдинга олурсан андак.
- 88 Монтефельтро графи Бонконте — мен бу,
Мени унутмишлар, ҳатто рафиқам,
Жованни эсламас, нигун ҳолим шу”.
- 91 Дедим: “Бир ҳодиса мен учун мубҳам,
Кампальдинодан сен бўлгансан ғойиб,
Гўёки номаълум сенинг қабринг ҳам?”
- 94 Оҳ чекиб деди у: “Аркьяно оқиб
Камальдоли бўйлаб тушади тубан
Казентен бандларин ювади тошиб.
- 97 Ўзгарар дарёнинг номи шу билан.
У ерда бўғзимдан едим жароҳат.
Келдим якка-ёлғиз, қонга беланган.

- 100 Мария мулкига етганим фурсат
Кўзимда нур сўнди, тил қотган, бежон.
Сингдим ўша ерда заминга абад.
- 103 Етказ одамларга: мени сўнгги он
Жаннат фариштаси олиб кетганди.
Дўзах посбони-чи, чарс, ёқавайрон
- 106 Мени талаб айлаб ғавғо этганди.
Деганди: “Руҳини олдинг эгаллаб,
Вужудини ўзим этгайман банди”.
- 109 Воқифсан, кўкка буғ учгач ҳаволаб,
Совиб, қайта бошдан ёққунича то
Осмонда кезарди тўзғиб, бурқираб.
- 112 Ёвуз ирода-ю ақл бўлган жо
Иблис заковатин ишга солди хўб.
Заминда бошлади тўфонли ғавғо.
- 115 Айни завол чоғи, ғазабга тўлиб
Пратоманьодан тизмага қадар
Воҳани туманга чулғади борҳо.
- 118 Осмонда рутубат таралди баттар,
Жала қуйиб берди, ошиб нишаб-кир.
Айқириб оқди сув. Беҳуда, бесар,
- 121 Воҳа юзасини тўлдириб охир
Дарёга етгунча солди тўполон.
Айқаш-уйқаш қилди ҳар ённи тақир.
- 124 Соҳилда ташландиқ бир ашёсимон
Мурдамни Арнога элтди Аркьяно.
Очиқ кўзларимни юмган сўнгги он.
- 127 Қўлим кўксимдайди – хоч каби гўё.
У ҳам ёзилганди, бўтана наҳр
Қаърига тош каби этди мени жо”.

- 130 Учинчи арвоҳ ҳам деди бесабр:
“Тириклик мулкига борганда токим,
Унут бўлгандан сўнг машаққат, жабр
- 133 Мени ҳам хотирла, Пиядир отим.
Сьенада ҳаёт, Мареммеда, оҳ,
Никоҳдан ўтдим, ажалим топдим.
- 136 Менга уйланган зот баридан огоҳ”.

ОЛТИНЧИ ҚЎШИҚ

- Уч тош деган ўйин оёқлаб бўлгач,
Ёлғиз ўзи қолиб ютқазган одам
Соққа ота бошлар, тажанг, дили гаш.
- 4 Голиб ёнида-чи жамоатдир жам,
Кимдир рўпарада, орқада кимдир,
Кимдир гапга солар туртиб дамбадам,
- 7 Ютган кетаберар, тинглашга мажбур,
Жавобини берса – тинчийди кулоқ,
Улардан шу тахлит қутулган ахир,
- 10 Издиҳомда эдим мен ҳам ўшандоқ;
Жуда улкан эди ушбу оломон
Ваъда беравериб қутулдим, бироқ.
- 13 Гин ди Такко бошин олган беомон
Аретинликни ҳам кўрдим сафқатор
Чўкиб ўлган зот ҳам кезарди гирён.
- 16 Федерико Новелло ёлборарди зор;
Марцукко фарзанди – пизанлик йигит,
Отаси қотилни авф этган хайркор;
- 19 Граф Орсо ҳам бор сафда боумид,
Ўзин айтишича, ҳасад қурбони
Пьер де ла Бросс – бу ерда собит.

- 22 Брабант хонимча то бўлса жони
Тинмай қилиб турсин тавба-тиловат.
Йўқса дўзах бўлмай унинг макони.
- 25 Тарк этдим уларнинг сафин ниҳоят,
Ўзга зот Сизларга тиласин имон
Тезроқ толеингиз кулса деб шояд,
- 28 Дедим: “Эсимдадир, о, пир нурафшон,
Назмингда демишсан – тиловат, дуо
Ҳақ ҳукмин юмшатмас асло, ҳеч қачон;
- 31 Арвоҳларда эса айни муддао:
Улар муножоти кетгайми бекор.
Шеъринг маъносини уқмадимми ё?”.
- 34 Устоз деди: “Фикрим сатримда ошкор;
Назар солсанг агар холи, росмана
Мановлар оҳи ҳам кетмагай бекор.
- 37 Ҳакамнинг раъйи ҳам яхлит, ягона:
Барҳаёт инсонлар айлаган дуо
Арвоҳга савобдан бергай нишона.
- 40 Шеърим яралган чоғ дуолар асло
Гуноҳни поклашга этмасди хизмат.
Кўкка овози ҳам етмасди, илло.
- 43 Лекин шубҳа тортиб, чекма машаққат:
Хаёл ва ҳақиқат аро сочган нур
Масъума бекадан сўраб кўр албат.
- 46 Уқдингми, гап ҳозир ким ҳақда эрур.
У Беатричедир, тоғ узра шодон,
Сени кутаётир ғоятда масрур”.
- 49 Дедим: “Йўлга энди чиқайлик чаққон,
Толиққан эмасман зеро унча ҳам.
Пардасин ёймоқда шом аллақачон”

- 52 Устозим дедики: “Интилиб кам-кам
Бугун йўл босгаймиз, мўл эмас бироқ.
Ҳовлиқа бермагил элдан муқаддам.
- 55 Чўққига қадарли масофа узоқ;
Ҳозир тоғ ортига бекинган қуёш
Ҳали неча бора кўрингай порлоқ.
- 58 Олдинда қандайдир ёлғиз, сўққабош.
Руҳ бизни кузатиб турибди сокин.
Кўмак берар балки, топар бир илож”.
- 61 Ломбардлик арвоҳга боргандик яқин,
Бизни кутар эди у кибор сиймо,
Кўз ташлаб атрофга беписанд, ботин.
- 64 Ўзи ҳақда бир сўз демади аммо.
Ҳордиқ олаётган нарра шер мисол
Назар солар эди мағрур, пурзиё.
- 67 Йўлбошчи устозим йўллади савол,
Кўрсат деб чиқишга қулайроқ бир роҳ
У бизнинг сўроққа бурмади хаёл.
- 70 Эл-юрт борасида сўз қотди арвоҳ.
“Мантуя” деганда Вергилий энди,
Арвоҳ масканидан туриб кетди, воҳ.
- 73 У гапга киришиб шундоқ ўтинди:
“Юртдошинг эрурман, бу мен Сорделло!”
Улар бир-бирининг бағрига инди.
- 76 Италия, муте, ҳасратли маъво,
Бўронда бошвоқсиз қолган кемасан.
Элга паноҳ эмас, гўшасан расво!
- 79 Севикли диёрга меҳрини равшан
Изҳор этаётир шавкатли бу руҳ.
Унга сендан бир сас кифоя экан.

- 82 Сенда-чи тириклар гуруҳ ва гуруҳ,
Бир девор остида бир-бирин ғажир.
Бағрингда доимо қирғин ва андуҳ.
- 85 Шўрлик юрт, кўз очиб қарагин ахир.
Шаҳру қишлоғингга ташлагил назар,
Топилармикан бир жони тинч фақир.
- 88 Юстиниан сенга урганди эгар,
Энди эса бўм-бўш турибди ўрин.
Салт бўлсанг чекмасдик алам бу қадар.
- 91 Сигинган пиримиз о, Сиз аҳли дин,
Сизга уқтиради калом ҳар маҳал
Кесар тушмасин деб асло эгардин.
- 94 Кўряпсизми, не чоғ чарсдир бу байтал.
Сизлар жilовини тутгандан буён
Ниқтов ҳам, сўлиқ ҳам қилмади амал.
- 97 Салтанат бошида сен Альберт олмон,
Узангига маҳкам ўрнатмай оёқ,
Жиловни бўш қўйдинг, от қочди сарсон.
- 100 Илоё бошингда чақилсин чақмоқ,
Балолар ёғилсин, токи умрбод,
Ворисинг танидан кетмасин титроқ!
- 103 Мамлакат боғлари бўлди-ку барбод;
Сен отанг икковлон боқдинг бепарво,
Чўнтак қаппайтириш Сизларнинг мурод.
- 106 Келиб назар солгин, хокисор сиймо,
Мональди, Филиппески, Каппеллетти,
Монтекки – кезарлар кўз ёши дарё!
- 109 Аҳли саройингда диёнат битди,
Боққил, бизлар гувоҳ зўравонликка.
Мурғак Сантафьорни зулумот тутди!

- 112 Келиб назар солгин Румо шўрликка,
Фарёд чекаётир бир бева мисол.
Кесарим тарк этди, қолдик деб якка.
- 115 Қанчалик иноқмиз, келиб назар сол!
Бизга кўринмасанг, ҳасратимиздан
Жирканмоқ учун ҳам майли қарай қол.
- 118 Тилайман, Дийда – он ҳазратимиздан,
Одамзот, хочқурбон шаҳидлар ҳаққи,
Оқил назарингни узмагил биздан.
- 121 Қисмат хазинангнинг тубида балки,
Биз каби хокисор бандалар учун
Тайёрлаб қўйгансан шодлик, ҳаттоки.
- 124 Италиян мулкига эга кўп бугун,
Тарафдор қавмидан ҳар қандай галварс
Марцелнинг турқиға кириши мумкин.
- 127 Менинг Флоренциям – юртим муқаддас
Сенга тегмас сира мазкур маломат.
Арбобдир, пешводир сенда ҳар бир кас.
- 130 Кўпларнинг дилида пинҳон ҳақиқат,
Ошкор этмоқликдан қўрқарлар бироқ,
Сенинг-чи тилингга кўчгандир ғайрат.
- 133 Иш деса кўпларнинг тоқатлари тоқ.
Сен-чи, айтмаса ҳам тайёрсан мудом,
Уддалайман дейсан ҳар ишни ҳар чоқ.
- 136 Сабаб бор тантана қилсанг, вассалом;
Ювошсан, эсинг бут, бисотинг ҳам мўл,
Демак баҳойимда мен ҳақман тамом.
- 139 Бир чоқ ҳақ-ҳуқуққа ахтаришган йўл
Спарта, Афина қошингда гўдак
Беҳуда иш билан бўлишган машғул.

- 142 Гўзал қоидалар тузарсан бешак
Октябрда олсанг режасини гар,
Ноябрда бари унутилажак.
- 145 Қонуну тартибот, ақча, рутбалар
Сал фурсат ўтмаёқ бўлғувси абас.
Аъзои баданинг ҳатто ўзгарар.
- 148 Ҳолингни тасаввур айла бир нафас,
Англарсан, яшашинг бамисли бемор.
Партўшак устида ётса ҳам пайваст,
- 151 Зарра ороми йўқ, тўлғанар бедор.

ЕТТИНЧИ ҚЎШИҚ

Ростлаб олгунимча нафасимни то
Уч-тўрт бор қутлади Сорделло тагин
Сўнг деди: “Сиз кимсиз? Нечук муддао?”

- 4 Пир деди: “Вергилий менман. Тинглагин
Авфга лойиқ зотлар бунда йўқ маҳал
Октавиан таним этганди дафн.
- 7 Бошқа тариқатда эдим, филмасал
Нури илоҳийдан қолдим бенасиб”,
Устознинг жавоби шу бўлди тугал.
- 10 Бирор мўъжизакор нарсага боқиб,
Тушимми ўнг дея турар гоҳ инсон
“Ростми ё рўё?” дер гумонга ботиб.
- 13 Сорделло ҳайратга тушганди чунон
Бошин қуйи эгиб, юрди илгари
Устозни бағрига босгали чандон.
- 16 У деди: “О, лотин элин сарвари,
Бердинг тилимизга сен ўзинг қудрат.
Элтдинг шаҳрим шаънин авлодлар сари,

- 19 Билмам, васлинг менга тухфами, шафқат,
Дўзахда бўлдингми? Қай жойида хўш?
Саволим шул сенга, этсанг гар рухсат”.
- 22 Устозим дедики: “Дўзахнинг нохуш
Барча қабатларин ошиб келдим мен,
Само ўзи берди куч ҳамда юмуш.
- 25 Офтоб шуъласидан гофил эдим мен,
Сен ҳозир нуридан бўлган умидвор
Хуршиднинг маъносин кечроқ билдим мен.
- 28 Пастда бир макон бор, бандалар зинҳор
Азобмас, зулматдан чекишади ғам.
Нидо қилишмайди, чекишади зор.
- 31 У жойда гўдаклар бўлишгандир жам,
Улар фано топган масъумлик чоғи
Лекин шўр қисматга шерик улар ҳам.
- 34 Бошқа зотлар ҳам бор у ерда доғи,
Уларни муқаддас уч унсур эмас
Жалб этган табиат тўртта сабоғи.
- 37 Мен ўша маъвода жойлашганман, бас
Бизга аросатнинг йўлини кўрсат.
Кўрсатгин бирор роҳ – яқин, бешикаст”.
- 40 Деди: “Бу жойларни қабатма-қабат,
Пасту баландини кезмоғим мумкин.
Ҳамроҳингиз бўлай, то бордир қувват.
- 43 Вақт анча кеч бўлиб қолди-ку лекин
Тунда тоғ устига чиқмоқлик душвор.
Бирор жой топайлик олмоқ учун тин.
- 46 Ўнгда – йўлимизда бир тўп арвоҳ бор.
Висоли сен учун юпанч ва ҳузур
Мен сени у жойга элтмоққа тайёр”.

- 49 Устозим дедики: “Сабаби недур?
Тунда кўтарилса юксакка биров
Бошқаси не учун монелик қилур.
- 52 Ерга чизиқ тортиб Сорделло дарров
Деди: “Кўряпсанми, бекингач офтоб
Музлатар сени бу сарҳад беаёв;
- 55 Ҳам бунинг устига тун ёйган ниқоб,
Қадам босмоғингга бермагай имкон
Ночорлик туфайли ғайрат ҳам хароб.
- 58 Пастга тушмоқлик-чи қулай ва осон
Уфқнинг ортида турса ҳамки кун
Қабатлардан ошиб тушгайсан равон”.
- 61 Устоз уни тинглаб ғоятда мафтун
Деди: “Бошла бизни ўша манзилга,
Токи, айтганингдек, бўлурман мамнун”.
- 64 Алқисса, уччовлон отландик йўлга
Дуч келдик ўпқондек ковакка бироқ.
Шундоқ жойлар учрар бунда ўнг-сўлда.
- 67 Киргаймиз, – деб қолди у дилкаш арвоҳ, –
Гўёки тоғ бизга очмишдир кўксин.
Фурсат ўтказгаймиз унда то сабоҳ”.
- 70 Ғадир-будир сўқмоқ чўзилиб узун,
Водий қирғоғига элтди, ўша жой
Бир қисми тепалик эди бус-бутун.
- 73 Тилла-ю нақшнигор ва зар ҳойнаҳой,
Ҳозир майдаланган ярқироқ зумрад,
Ёйинки ложувард таратган чирой –
- 76 Барча-барчасининг рангидан минбад
Соз эди бу ерда ўсган ўт ўлан.
Беҳтарроқ эди у ва олий беҳад.

- 79 Табиат бу ерда барқ урган, кулган;
Турфа хушбуй исдан, ранглардан, хуллас
Ақл бовар этмас ҳол барпо қилган.
- 82 Чаманзор ичида руҳлар шу нафас,
“Salve, Regina”ни куйлар ўлтириб.
Ўзлари ниҳону келар овоз, сас.
- 85 Мантуялик ҳамроҳ бизга юз буриб
Деди: “Офтоб ҳали ботганича йўқ,
Кутсак бўлур дангал шу ерда туриб.
- 88 Арвоҳлар кўрингай бу ердан тўлиқ,
Томоша айлангиз улар рухсорин.
Гуруҳ ўраб олса кўринмас аниқ.
- 91 Анови ғамгин зот бир замон орин
Писанда айлаган, ўлтирар баланд.
Кўшиқ ҳам куйламас, бузмас қарорин.
- 94 Қайсар Рудольф уни этсайди писанд
Итальян юртини тикларди магар.
Энди-чи тикламоқ мушкулдир ҳарчанд.
- 97 Молдава Лабага сувларин қуяр,
Лаба-чи денгизга; Шу ҳаднинг шоҳи.
Қайғули Рудольфни юпатмоқ бўлар.
- 100 Оттокар ўшадир; йўргакда чоғи,
Венцеслов — соқолдор ўғлидан кўра
Шавкатлироқ бўлган; бунинг — йўқ роҳи.
- 103 Хув кимса — гап билан эрур овора,
Дилкаш бир зот икков қурмишлар суҳбат.
Гербини топтаган, маҳв бўлган тўра.
- 106 Бири ўз кўксига мушт урар фақат;
Униси бемордек қашлаб ёноғин,
Оҳ тортар ва хуфя чекар надомат.

- 109 Зулмкаш фарангни эслашар ҳорғин
Бири қайнатаси, бири падари
Булар тортаётир бадбахтнинг доғин.
- 112 Мана бу тўнка-чи мағрур назарли
Бурундор кимсага бўлаётир жўр.
Уни қуршаганди не эзгу – бари.
- 115 Уларнинг ортида ўлтирган мағрур
Ўспирин қўлига тегса эди тахт.
Деса бўлар эди мана бу, – арзир.
- 118 Бошқаларга насиб этмади шул бахт
Яков ва Федерик подшо бўлди гар,
Лекин шон уларга боқмади ҳеч вақт.
- 121 Шоҳларга берилган шавкат ва зафар
Доим ҳам бутоққа бормагай етиб
Бунга улуғ қудрат фақат муяссар.
- 124 Шундай маломатга қолгандир ботиб,
Педро ёнидаги бурундор подшо.
Унинг ҳам зурёди ғам чекар ётиб.
- 127 Костанца эри-ла фахр этса расо
Икки кундошидан фарқли қанчалик.
Бу ҳам авлодидан шунчалик авло.
- 130 Танҳо Генрих мана англиялик
Қироллар ичра энг мўмин, божўя.
Авлоди фазлга бўлолган молик.
- 133 У маркиз Гульельмо боққанича лол,
Тубандан тепага қарайди фақат;
Унинг-чун қасд олди Алессандрия.
- 136 Маҳв бўлди Канавез ҳамда Монферрат”

САККИЗИНЧИ ҚЎШИҚ

Сайёҳ айрилиқнинг ҳасратин туяр.
Айни чоғ, соҳилда кузатган дўст-ёр
Хаёлига келиб, юпаниб қўяр.

- 4 Янги сайёҳ эса ишққа гирифтор
Йироқ оҳангларга тутади қулоқ,
Оҳангда кечмиш кун ғами гўё бор, –
- 7 Ногоҳ эътиборим бурдим ўша чоқ,
Арвоҳлар сафидан биттаси туриб,
Ишора айлади кел деб берироқ.
- 10 Арвоҳ кунчиқарга юзини буриб,
Гўё шивирларди кўкка беором.
“Борлиғим – сен” деди юкина туриб.
- 13 “Te lucis ante” – таралди калом.
Қаломки ғоятда латиф, сеҳркор
Ўзимни унутдим тинглаб батамом.
- 16 Қолган арвоҳлар ҳам ўша беозор,
Сирли тиловатни этдилар бажо.
Гумбази олийда назар ва узор.
- 19 Ўқувчим, бу ҳолга назар қил, оё,
Шу қадар тиниқдир асли ҳақиқат.
Уни фаҳм айламоқ жўндир мутлақо.
- 22 Кўрдим, қанча-қанча соҳиб салтанат,
Ранглари қув учган юввош ва фақир.
Кўкка термулишиб, кутарди фурсат.
- 25 Кўрдим, самовотдан айланиб гир-гир,
Тушиб келар эди икковлон малак.
Дастида иккита оташин шамшир.
- 28 Барра майсадан ҳам яшилроқ қўйлак
Яшил қанотларнинг эпкинларида
Нозик мавжланарди, титрарди андак.

- 31 Бири тепароқда – биздан нарида,
Бири рўпарадан турди муаллақ.
Арвоҳлар-чи қолди кўршов қаърида.
- 34 Қўнғир сочларини пайқадим, филҳақ;
Юзлари шунчалик эди пурзиё
Чидаб бўлмас эди боққанда мутлақ.
- 37 Малаклар ҳақида деди Сорделло:
“Мария ёнидан тушмиш икковлон
Аждардан бизларни асраш муддао”.
- 40 Мен эса атрофга қўз ташлаб гирён,
Ўзимни сақлашга излардим пана.
Ёнимда бўлса ҳам суйанчиқ ёрон.
- 43 Сўз бошлаб дедики Сорделло яна:
“Тушайлик шавкатли арвоҳлар сари,
Васлингиз уларга қувонч, тантана”.
- 46 Энди юрган эдим уч қадам нари,
Бир арвоҳ тикилди таниган мисол.
Таъқиб этар эди мени назари.
- 49 Гарчи чўккан эди айёми завол
Лекин бир-биримиз танитмоқ учун
Тун ҳам кўтарганди пардасин хиёл.
- 52 Ёвуқлашар эдик икков ҳам беун
О, Нино, қанчалик бўлдим бахтиёр
Сени пок гуруҳда кўрдим шу йўсун!
- 55 Икков навбат билан дил этдик изҳор,
У деди: “Беадад уммонлар ошиб
Қачон тоғ бағрида топдинг сен қарор?”
- 58 Мен дедим: “Ҳасратли маскандан қочиб,
Гарчи ахтарурман ўзга бир мурод,
Лекин ҳаёт юкин юрибман ташиб”.

- 61 Менинг сўзларимни эшитган заҳот
Сорделло иккиси ортга тисланди
Улар ҳайрат ичра қотганди, ҳайҳот.
- 64 Бири Вергилийга томон юзланди.
Бошқаси қичқирди: “Куррадо, кўзгал!
Қара, нечоғлик бой тангрининг панди!”
- 67 Бири боқиб деди менга шу маҳал:
“Худо ёрлақаган севикли банда,
.....

ТЎҚҚИЗИНЧИ ҚЎШИҚ

Қария Тифоннинг маъшуқаси боз
Субҳидам кўшикига чиққанди яшнаб.
Дўстин оғушини унутиб паққос

- 4 Тож унга шуълалар сочарди яйраб.
Думин бураб бизга даф этган мудом,
Мижози совуқ ул махлуққа ўхшаб.
- 7 Биз турган манзилда чўккан эди шом
Тун икки қадамин қўйганди ҳатто.
Учинчи шахдга ҳам шай эди тамом.
- 10 Бовужуд, жуссамда бор Одам Ато,
Бешовлон йиғилган ўтлоқда бир зум.
Узаниб мудрабман, ҳорибман расо.
- 13 Тонгни қаршиларкан қалдирғоч масъум
Айтади бетўхтов ғамгин валфажри.
Олис кечмиш каби аламу зуғум.
- 16 Бизнинг тафаккур ҳам шунинг сингари,
Номатлуб ўйларни этганда унут
Зийрак торта бошлар дам ўтган сари.
- 19 Туш кўрдим – тушимда олтинранг бургут
Теппамда турганмиш муаллақ ва шай
Ташланмоқ қасдида сақлармиш сукут.

- 22 Наздимда, шу нафас мен борган бу жой
Ганимед тарк этган жойга ўхшармиш,
Булутлар ортига учгум ҳойнаҳой.
- 25 Ўйлардим: “Эҳтимол ваҳшатли бу қуш,
Фақат шу манзилда қила билар ов.
Акс ҳолда ўлжага билдирмагай ҳуш”.
- 28 Бургут бошим узра чарх уриб дарров
Олиб уча қолди мени баландга.
Рўпарамда кўрдим даҳшатли олов.
- 31 Бизни чулғаб олди оташ-аланга,
Уйғониб кетгандим, у олов рўё
Даҳшатли куч билан урилгач танга.
- 34 Қаерга, қай ҳолда ва қайси асно
Келиб қолганини билмаган Ахилл.
Кўз очиб даҳшатга тушган мутлақо.
- 37 Бўлма деб Хироннинг қўлида сабил
Онаси Скирга элтганди ухлоқ,
Юнонлар қўлига тушган гар ўғил, –
- 40 Уйқу мени ногоҳ тарк этгани чоқ
Сесканиб кетгандим ўшандан баттар.
Босганди совуқ тер, баданда титроқ.
- 43 Ёнимда турарди Вергилий раҳбар
Уч соат бўлмишки тик келган қуёш
Рўпарада денгиз ялтирар яксар.
- 46 Бузруквор дедики: “Қўрқма, қил бардош,
Ҳадикка йўл берма, журъат бўлсин ёр,
Манзилга ёнашдик, йўл бўлди адош.
- 49 Аросат, ниҳоят, кўргузди узор:
Кириш жойи ана, туйнукка ўхшаш.
Атрофни ўраган қоялар қатор.

- 52 Сенинг руҳинг ҳали мудрарди яккаш
Ёришиб қолганди ойдин субҳидам.
Келди ҳузуримга бир аёл дилкаш.
- 55 Деди: “Лючиядир исми шарифам.
Атай ташриф қилдим, келдим мен бу ён
Ухлаб ётган зотга берай деб ёрдам”.
- 58 Сени олиб учди юксаклик томон,
Пастда қолди руҳлар, Сорделло қолди,
Учдим ортингиздан мен ҳам бегумон.
- 61 Бу жойга сен билан қўнғач тин олди
Ва бу ён имлади дилбар нигоҳи.
Ғойиб бўлди сўнгра, хоб ҳам йўқолди.
- 64 Шубҳаларни енгиб инсон идроки
Ҳақ йўлни ҳис этган замон чинакам
Қатъият касб этгай буткул сиёқи.
- 67 Менинг ҳам ташвишим топганди барҳам.
Қия тепаликдан ўрладик юксак.
Йўлни бошлар эди устоз муҳтарам.
- 70 Азиз китобхоним, гувоҳсан бешак,
Нечоғ юксалтирдим вужудни, алҳол,
Санъатим ҳам шундоқ бўлмоғи керак.
- 73 Даставвал кўринди мана бундоқ ҳол:
Қояда бор эди қопқора бўшлиқ
Қўра ё деворнинг ёриги мисол.
- 76 Қопқани кўргандим қаршимда аниқ.
У ерда уч хил ранг, уч пиллапоя
Ва дарбон бор эди лаблари юмиқ.
- 79 Қопқани қўриқлаб, айлаб ҳимоя
Энг юксак зинада турарди дарбон,
Юзидан нур ёғар биланиҳоя.

- 82 Кўлида шамшири ялтираб чунон,
Офтоб нурларини акс этар эди,
Сал бўлса этгудек кўзни ногирон.
- 85 Дарбон иккимизга сўз қотиб деди, —
“Айтингиз, чиқмайин бирор-бир ғавғо
Не бор Сизга бунда? Ким мадад берди?”
- 88 Устозим дедики: “Недир муддао
Билгайдир самовий, ҳодий бир аёл.
Бизни бошлаб келган ўшадир танҳо”.
- 91 “Унинг имдодига келтирманг малол,
Пиллапояларга қўйингиз оёқ” —
Такаллуф айлади дарбон кўп хушҳол.
- 94 Мармардан ясалган илк зина — оппоқ.
Текис ҳамда порлоқ, равон шу қадар
Аксимни кўрдим мен унга боққан чоқ.
- 97 Иккинчи тош зина куюкка менгзар.
У ён-бу ёнидан дарз кетган ҳатто,
Ранги — қора тортган қирмиздир аксар.
- 100 Учинчиси эса — тошдир энг аъло,
Тарашланган эди қатъий ва собит.
Ранги — чўғдек алвон, қон мавжи гўё.
- 103 Олмос остонанинг устида сокит
Тангри ҳудайчиси турар сервиқор,
Қуйи зиналарга қараб, бетма-бет.
- 106 Юксакка бошларкан мени бузруквор
Дилимдаги гапни айтди ўзимга:
“Дарбозани очсин, — деди у — ёлбор!”
- 109 Табаррук хок пойин суртиб кўзимга
Очгин деб ёлбордим чўкканимча тиз.
Юкиндим — уч бора уриб кўксимга.

- 112 Қилич учи билан — эканки жоиз —
Пешонамга чизди Рни етти бор.
Ва деди: “Ювиб кир, қолмасин то из”
- 115 Ранги кул сепилган заминдек чипор.
Дарбоннинг уст-боши шунақа тахлит.
Ёнидан чиқарди калитлар қатор.
- 118 Олтин ва кумушдан — иккита калит;
Оқ ва саригини навбатма навбат
Узатар экан у уқдирди яхлит:
- 121 “У ёки бу калит — ишлатган фурсат,
Тушмаса ва ёким буралса юмшоқ
Билингки, уриниш бефойда минбаъд.
- 124 Бири қимматроқдир; ўзгасин бироқ
Қобил қўллай билиш эмасдир осон.
Ақлу билим керак бу ишда кўпроқ.
- 127 Калитларни Пётр топширгани он
Деганки: “Гар хато қилсанг ҳам, фақат
Ёлбориб келганни киргиз баимкон”.
- 130 Қопқа табақасин сураркан ҳазрат
Яна бир нарсадан айлади огоҳ,
Кимки кўз югуртса — қувилган, минбаъд.
- 133 Дарвоза туруми жаранглаб ногоҳ
Бўсаға устидан сурилди нари.
У яхлит маъдандан ясалган, эвоҳ.
- 136 Метелдан Мосуво у Тарпей қасри
Очилиш олдидан, ҳоли ночор, танг.
Овоз чиқармаган бунинг сингари.
- 139 Боқдим таралган чоғ гувлаган оҳанг
Йироқдан шод-хуррам шовқинлар аро,
Тиловат садоси келарди аранг.

- 142 Бошимиздан ўтган таниш ҳол гўё,
Орган овозига жўр бўлиб ҳар дам
Тиловат қилишса, ўқишса дуо,
145 Баъзан тушунасан, баъзида мубҳам.

ИЗОҲЛАР

Биринчи кўшиқ

4. *Иккинчи салтанат* — яъни Аъроф. Данте уни Океаннинг ўртасида жанубий ярим шарда қад ростлаган кесилган конус шаклидаги улкан тоғ сифатида тасвирлайди. Данте тоғнинг ясси чўққисига Ердаги Жаннатнинг бўм-бўш ўрмонини жойлаштиради.

7. *Созим ўликларга жон этсин ато* — чунки абадий ўлим соҳасини — Дўзахни тасвирлайди.

9-12. *Каллиопа...* — Фессалия подшоси Пиернинг тўққиз қизи ашула айтиш санъатида музалар билан мусобақалашига журъат этади, бироқ шармандаси чиқарилиб ҳақкага айлантиради. Тўққиз музанинг энг каттаси бўлган эпик поэзия музаси Каллиопа илоҳалар тарафида туриб куйлайди (Метам., V, 294-678).

22. *Қутбга томон* — яъни осмоний қутбга, ушбу ўринда жанубий қутбга нигоҳни қаратиш.

23-27. *Тўрт юлдуз* (А., 91-92; XXXI, 106) қадимги дунёнинг тўрт «асосий» («табiiй») эзулиги (донишмандлик, адолат, мардлик ва холислик).

23. *У ёнда инсонга илк бор сочган нур* — яъни Ердаги Жаннатда маскан қурган Одам Ота ва Момо Ҳаво назарда тутилади.

31. *Қария* — Кичик Катон (эрамиздан аввалги 95-46 йиллар) Рим Республикасининг охирги пайтларидаги давлат арбоби. Римнинг ҳалокатга учрашини бошдан кечирришни хоҳамасдан ўзини ўзи ҳалок қилган. Данте уни Аърофнинг қўриқчисига айлантиради. Аърофнинг чўққисидан, Дантенинг фикрича, руҳ эркинликка чиқади.

41. *«Сўқир ширшара»* - ер ости дарёси, шоирлар мана шу дарё бўйлаб Дўзахдан баландга кўтарилдилар.

58. *Ажал уни чулғаб олмаган бутун* — 50-60-кўшиқларда адашганларга таҳдид қилувчи маънавий ўлим назарда тутилади.

71. *Унинг истагани озодлик...* — ахлоқий покланиш воситасида мушарраф бўлинадиган маънавий эркинлик. Фуқаровий эркинликсиз эришиб бўлмайдиган ушбу эркинликка Катон ўз ҳаётини бахшида этган (73-75-кўшиқлар).

77. *Минос* — Вергилий Лимбада макон қургани боис Миносга бўйсунмайди.

78. *Жойим Марсияга яқиндир, зеро* — Катоннинг хотини Марция яшайдиган жой.

80. *Унинг ҳурмати деб...* — Катон Марцияни ўз дўсти Гортензияга беради. Гортензиянинг вафотидан кейин «унинг Марцияси» сифатида ўлмоқ истагида аёл яна Катонга қайтади.

82. *Етти қасринг бор...* — яъни Аърофнинг етти доираси.

88. *Ёвуз бир тўлқин...* — Аърофни қуршаб олган Ахерон тўлқинлари.

94. *Қамиш камар билан белни боғлаб ол* — ярашиш рамзи бўлган қамиш камар билан белни боғлаш назарда тутилмоқда.

Иккинчи кўшиқ

1-3. Дантега кўра Аъроф тоғи ва Қуддуси шариф ер диаметрининг қарама-қарши четларида жойлашган. Шу сабабли уларнинг *горизантни* умумий. Шимолий ярим шарда ушбу горизантни кесиб ўтадиган

самовий меридианнинг чўққиси Куддуси шарифнинг устидан ўтади. Тасвирланаётган соатда Куддуси шарифда кўришиб турган қуёш тез орада Аърофда пайдо бўлмоқ учун уфққа бош қўяди.

4-6. *Тун эса...* — ўрта асрларда Куддуси шариф шимолий ярим шарда Шимолий кутб билан экватор оралиғида жойлашган ҳамда гарбдан шарққа томон атиги 180⁰ узунликка чўзилган қуруқликнинг энг ўртасидадир. Ер шарининг қолган тўртдан уч қисми Океан суви билан қопланган. Узоқ шарқда гарбдан шарққа томон оқадиган Ганг этаги, узоқ гарбда — Геркулис қозиги, Испания ва Марокаш Куддуси шарифдан бир хил йироқликдадир. Куддуси шарифда офтоб чиққанда, Ганг томонда тун босиб кела бошлайди. Йилнинг тасвирланаётган фаслида, яъни баҳорги кун тенлиги пайтида тун қўлида тарозуни тутиб туради, яъни Овна буржидаги қуёшга қарши туриб Тарозу буржида туради.

16. *Шуъла кўз олдимда кетди ятираб.* — Данте ўлганидан кейин яна Аъроф тоғларида, нажот соҳилида пайдо бўлиш иштиёқида ёнади.

46. “In enitu Israel” (лотинча) — «Исроил [Мисрдан] чиққанда».

56-57. *Осмондан ҳайдади буржи Жаддини.* — Офтоб чиққанда Жаддини буржи меридианда эди, энди эса гарбга оға бошлади.

86. *Таниб қолдим уни бешубҳа, бешак.* — Данте ўз дўсти, бастакор ва хонанда Каселланинг соясини таниб қолади.

91-92. ...бу манзил томон

Қайта келмоқ учун этганман сафар. — ўлимдан кейин Аърофда, сўнгра эса Жаннатда бўлмоқлик учун.

112. «*Муҳаббат сирлашар, дилимга ошно*» - «Базм»нинг тўртинчи трактини очиб берадиган Дантенинг канцонларидан бири шундай бошланади.

119. *Улуғвор қария* — Катон.

Учинчи кўшиқ

25-27. Император Августнинг ҳукмига кўра *Брундузида* (Бриндизида) ўлган (эрамиздан аввалги 19-йил) Вергилийнинг жасади *Неаполга* олиб келинади ва ўша ерда дафн этилади. Аърофда сахар пайти эканида Неаполда оқшом тушган бўлади.

40. *Кўрдинг* — яъни «инсон» зоти (37 кўшиқ).

49. *Леричиедан Турбий томонга йўл сола* — қарама-қарши нуқталар, Лигурий денгизининг шарқий ва гарбий, тоғли соҳили.

58. *Арвоҳлар тизилиб бамисли занжир* — черковдан четлатилган, бироқ ўлими олдидан ўз гуноҳлари учун тавба қилган одамларнинг руҳлари. Улар «*осийлик муддатидан*» ўттиз марта кўп бўлган муддатда Аърофга киришни кутадилар.

113. *Манфред* — Неаполь ва Сицилия қироли (1258-1266 йиллар), Фридрихнинг ўғли, Костанцанинг набираси, папаликнинг ашаддий душмани бўлганлиги учун черковдан четлатилган. Манфред папаликка қарши жангда Беневенто яқинида ҳалок бўлади (1266 й.) ва қироллиги Карлга ўтади.

115. *Қизимга салом айт, қизимни сўра* — 1282 йилда Сицилияни эгаллаган Педро III Арагонскининг беваси Костанца.

117. *Айтгил, ишонмасин миш-мишга сира* — черковдан четлатилган Манфред Дўзахда эканлигига.

127-132. Манфред Беневентодаги кўприкда дафн этилган бўлиб, бу ердан ўтаётган душман кўшинининг ҳар бир жангчиси жасур қиролга

хурмат бажо этиб, унинг қабрига тош ташлаши натижасида бутун-бир дўнглик ҳосил бўлади. Козенц шаҳрининг архиепископи папа Климент IV нинг иродасини бажо келтириб, Манфреднинг хокини Верда дарёсининг бошқа қирғоғига кўчиради.

Тўртинчи кўшиқ

1. *Дилимиз мулкининг бирор чеккасин* — яъни эшитиш аъзомиз ёки кўзимизни.

25-26. *Сан-Лео, Ноли, Бисмантов* — Италиянинг бориш қийин бўлган тоғли жойлари.

58. *Аквилон* — шимол шамоли. Бу ўринда шимол маъносида.

69. *Сион* — яъни Қуддуси шариф.

80. *Буюк коинотнинг муқим нуқтаси* — ўнинчи осмон.

104. *Сояда ётарди бир тўда одам* — Булар ўлимдан олдинги энг сўнгги лаҳзаларгача тавба тазарру қилишдан эринган одамлар.

123. *Белаква* — флорентиялик, Данте у билан дўст бўлган ва унинг гитарада чалган куйларини севган.

Бешинчи кўшиқ

24. *“Miserere”* — (лотинча) — псалом (псалтирдаги диний кўшиқлар ёки оятлардан бири): «[Менга] раҳм-шафқат қил».

64. *Бири деди.* — Бу Якопо дель Кассеро. 1298 йилда Орьякода Адзонинг малайлари томонидан ўлдирилади.

75. *Антенорлар* — падуанликлар, чунки Падуяга троянлик Антенор томонидан асос солинган деб ҳисобланади.

80. *Мира* — Орьяко ва Падуя ўртасидаги шаҳарча.

90. *Жованни* — Буонконтенинг беваси.

94. *Аркьяно* — Казентино вилоятидаги дарё, Арнонинг ирмоғи.

97. *Ўзарар дарёнинг номи шу билан* — яъни Аркьяно Арнога қўйиладиган ва ўз номини йўқотадиган жой.

133-136. *Пия деи Толомеи, сьенлик, Нелло деи Панноккьескига* турмушга чиққан ва у *Маремме*даги қасрларидан бирида рашк қилиб махфий равишда ўлдирган.

Олтинчи кўшиқ

14. *Аретинлик* — сьенлик қароқчи рицар *Гин ди Такко* томонидан боши танасидан жудо қилинган судья Бенинкаса.

15. *Чўкиб ўлган зот* — душманларни таъқиб қилиб ёки бўлмасам ўзи қочаётиб сувга чўкиб ўлган аретинлик Гуччо Тарлати.

40. *Шеърим яралган чоғ* — яъни мажусийлар оламида.

60. *Ламбордлик арвоҳ* — Сорделло, XIII аср шоири. Вергилий сингари Мантуяда тугилган бўлиб зўравонлик билан ўлдирилган.

88. *Юстиниан* — Византиялик император (527-565 йиллар), унинг даврида Рим ҳуқуқи кодекс ҳолига келтирилади.

118. *Дий* (Юпитер) — «Исо»нинг ўрнига.

126. *Марцел* — Юлий Цезарнинг сиёсий душмани. Бу ўринда: императорлик ҳокимиятининг нуфузли рақиби маъносида.

Еттинчи кўшиқ

6. *Октавиан* – император Август.
35. *Муқаддис уч унсур* – эътиқод, ишонч, муҳаббат.
83. «*Salve, Regina*» (лотинча) - «Маликага шон-шарафлар бўлсин», черков мадҳияси.
115. *Ўспирин* – Педро III нинг катта ўғли, Альфонсо III
119. *Яков II Арагонский ва Федерико (Федерик) II Сицилинский* – Педронинг иккинчи ва учинчи ўғиллари.

Саққизинчи кўшиқ

13. «*Te lucis ante*» (лотинча) – черковда кечки пайт айтиладиган тиловатнинг дастлабки сўзлари: «Сендан, оламнинг ниҳоясидан... [илтимос қиламиз...].»

Тўққизинчи кўшиқ

- 1-6. *Қария Тифоннинг маъшуқаси* – икки хил талқин қилиш мумкин: 1) Троян шаҳзодаси Тифоннинг маъшуқаси - Аврора; 2) Данте Тифонни рафиқаси, яна маъшуқаси, субҳидам билан ажратиб кўрсатади.
7-9. *Тун икки қадамин кўйганди ҳатто.* – *Биз турган манзилда*, яъни Аъроф тоғида тун бошлангандан бери икки соат ўтди ва *ҳатто учинчи соат* охирламоқда.
10. *Бовужуд, жуссамда бор Одам Ато...* – яъни чарчоқ босган танага эғалик қилиб, Вергилий ва бошқа соялар уйқуга эҳтиёж сезмайдилар.
11. *Бешовлон* – яъни Данте, Вергилий, Сорделло, Нино Висконти ва Коррадо Маласпина.
22-24. *Ганимед тарк этган жойга ўхшармиш* – яъни Иде Фригийский тоғига.
30. *Рўпаримда кўрдим даҳшатли олов.* – ҳаво гумбази билан Ой гумбази оралигида жойлашган деб ҳисобланадиган олов шари.
34-39. *Қаерга, қай ҳолда ва қайси асно*
Келиб қолганини билмаган Ахилл. – Ахелл ўсмирлик чоғида кентавр Хироннинг қўлида тарбияланган. Унинг онаси, маъбуда Фетида унга урушда нобуд бўлиш хавф солаётганлигини сезиб, ухлаб ётган чоғида *Скир* оролига олиб келади. Бироқ бу ерда уни Улисс ва Диомед айёрлик билан пайқаб қоладилар.
113. *Етти Р* (лотинча *ressatum* - гуноҳ сўзининг биринчи ҳарфи) – Аъроф тоғига кўтарилиш баробарида улардан софланиш лозим бўлган еттита ашаддий гуноҳни англатади.
136. *Метелдан мосуво у Тарпей қасри* – Рим Капитолиясининг Тарпей тик қояси. У ерда давлат хазинаси сақланган. Цезар ушбу хазинани унга беришларини талаб қилганда халқ трибуни Луций Цецилий *Метелл* рад жавобини берган ва Цезар уни куч ишлатиб очган.

НИКОЛА ВАПЦАРОВ

БАТАН

Макон бўлди менга шу тупроқ,
Бунда еллар тинмагай бир пас.
Дўстлар, мени кечиринг, бироқ
Бу жой менинг ватаним эмас.
Тонгда туриб мен ҳам, одатим —
Йўл оламан ишимга томон.
Ишчи эрур менинг ҳам отим
Улар билан мен ҳам ёнма-ён.
Мен уларга дўстман-биродар,
Фикри дилим улар билан эш.
Лекин, лекин бу жойни дўстлар,
Мен Ватаним деёлмасман ҳеч.
Дўстлар, менинг ватаним у ён,
Унда қирлар кетгунча лола.
Юртим узра мовий осмон
Шуълалардан тўкар шалола.
Атрофини олмишдир қуршаб
Юксак сувлар ва Пирин тоғи.
Дўстлар, менинг ватаним ўша
Унда мудом ҳаёт тўлгоғи.
Унда пихта¹ куйлар исённи
Бўронлардан ҳатто кучлироқ.
Жуда юксак юртим осмони,
Эгей ётар пойида мудроқ.
Куйлар бўлсам гар сени, Ватан,
Ётармикан сўз кучим маним.
О, қон эмиб, исёнда ўсган
Она юртим, ғариб Ватаним!

---

¹ Пихта — қайрағочнинг бир тури

ШАРҲ ВА ИЗОҲЛАР

Абдулла Ориповнинг «Адолат» нашриётида чоп этилаётган мазкур «Адолат кўзгуси» китоби 2000-2001 йилларда Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида босиб чиқарилган 4 жилдлик «Танланган асарлар»нинг мантиқий давомидир, яъни ушбу нашрни маълум маънода «Танланган асарлар»нинг бешинчи жилди деб ҳисоблаш мумкин. Чунки мазкур тўпلامга шоирнинг 2001 йил февраль ойидан 2005 йил, февралига қадар ёзилган шеърлари, мақола ва суҳбатлари хронологик тартибда киритилди.

Шоир ижодининг энг илк даврларида Қарши тумани газетасида эълон қилинган, бироқ ҳеч бир тўпلامларига киритилмаган уч шеър ҳамда 1960 йил бошида ёзилган қораламалардан танлаб олинган шеърлар, шунингдек 1985 йилда ёзилган, бироқ 2004 йил 1 декабрда эълон қилинган «Ўзбеклар» дostonидан парча ҳамда ўтган асрнинг саксонинчи-тўқсонинчи йилларида вақтли матбуотда эълон қилинган, бироқ техник ва шунга ўхшаш сабабларга кўра «Танланган асарлар»нинг тўртинчи жилдига кирмай қолган айрим мақола ва суҳбатлар ҳам ушбу тўпلامга киритилди.

Устоз Озод Шарафиддинов ушбу китобнинг бошланишида берилаётган «Мувашшаҳ» эссесида мазкур шеър матнини келтирганларидан кейин: «Лекин уни шу пайтгача эълон қилишга истиҳола қилиб келдим. Аввало, шоирнинг ўзи бирор китобига киритар, деб ўйладим. Билмадим — хаёлидан фаромуш бўлганми ё бошқа бирон сабаб биланми Абдуллажон китобига киритмади. Ўзим эълон қилаверай десам, назаримда, мақтанчоқлик қилаётгандай туюларди. Энди ёшим фалон жойга етганда шундай ноёб бир лирик шеърни ҳеч кимга кўрсатмай босиб ётаверишим инсофдан эмас экан. Шу вайдан шоирнинг ўзидан ижозат олиб, уни эътиборингизга ҳавола этмоқдаман», деб ёзадилар. Ушбу мувашшаҳ биринчи марта 1978 йилда нашрдан чиққан «Юзма-юз» китобининг 153-бетида ҳамда «Танланган асарлар» (2000 й.) 1-жилдининг 139-саҳифасида эълон қилинганлигини қайд этмоқ жоиз. Бироқ мувашшаҳнинг асл матнини тиклашда устознинг «фаромуш»лиги бебаҳо хизмат қилганлигини мамнуният билан таъкидлаймиз. «Мувашшаҳ»нинг эслатиб ўтилган нашрлардаги матни билан Озод ака тавсия этаётган матнини қиёслаб бунга ишонч ҳосил қилиш мумкин. Сарлавҳасиз, бағишловсиз эълон қилинган олдинги вариант:

***

*Оҳ уриб ҳар ёнда изғийди шамол,
Замон макон бермай уни қистайди.
Орзуси фақат шул: у ҳам тоғ мисол
Дили ором олиб ётмоқ истайди.
Аросатда инграр тоғлар ҳам, аммо
Кўҳистон бағрида тополмас шлож.
Армон қилар у ҳам, шамолдай гўё
Мовий кенгликларда ёзсам дер қулоч.*

О.Шарафиддиновнинг эссесида келтирилган вариант:

МУВАШШАҲ

*Оҳ уриб ҳар ёнда изғийди шамол,
Замон макон бермай уни қистайди.
Орзуси фақат шул — у ҳам тоғ мисол
Дили ором олиб ётмоқ истайди.
Асоратда инграр тоғлар ҳам аммо,
Кўҳи замонадан тополмай илож.
Армон қилар у ҳам: шамолдай гўё
Мовий кенгликларда ёзсин дер қулоч.*

Биргина «асорат» сўзининг «аросат»га ёки «Кўҳи замона»нинг «Кўҳистон»га алмаштирилиши шеър мазмунига қанчалик катта таъсир кўрсатганлигини пайқаш қийин эмас. 1978 йилда юртни тутқунликда, асоратда деб айтишнинг мутлақо имкони йўқ эди, албатта. 2000 йилги нашрда шеър матни тузатилмаганлиги — бу энди тузувчининг «фаромушлиги» тўғриси, асл матндан беҳабарлиги, албатта. Бу бир мисол. «Танланган асарлар»нинг шеър ва дostonлар жой олган биринчи ва иккинчи жилдларига тартиб беришда ана шунга ўхшаш ўз вақтида «замона» таҳрир қилган бир қанча шеърларнинг асл матнини тиклашга ҳаракат қилганлигимизни зукко шеърхон пайқаган деб умид қиламиз. Яна «Мувашшаҳ»га қайтар эканмиз, Озод ака келтирган вариантнинг охириги мисрасидаги «ёзсин» сўзи ўрнига тушмагандек. Тиниш белгилар қўйилишида ҳам фарқ мавжуд. Биргина мана шу сўз сал ўзгартирилиб «ёзсам» деб олинса (олдинги нашрларидаги каби) шоир ўзининг иккинчи (учинчи эмас) тўплами — «Кўзларим йўлингда»ни О.Шарафиддиновга тақдим этаётиб битган бағишлов — «Мувашшаҳ»нинг узил-кесил нухаси қуйидагича бўлади:

МУВАШШАҲ

Озод акага

*Оҳ уриб ҳар ёнда изғийди шамол,
Замон макон бермай уни қистайди.
Орзуси фақат шул: у ҳам тоғ мисол
Дили ором олиб ётмоқ истайди.
Асоратда инграр тоғлар ҳам, аммо
Кўҳи замонадан тополмай илож.
Армон қилар у ҳам, шамолдай гўё
Мовий кенгликларда ёзсам дер қулоч.*

1967 йил

«Танланган асарлар»нинг тўртинчи жилдида берилган изоҳларда шоирнинг ўзбек тилида ва бошқа тилларда мамлакатимизда ва чет элларда нашр этилган китоблари хронологик тартибда кўрсатилган эди. Эндиликда ушбу рўйхатнинг давоми қуйидагича кўриниш олади:

А.Орипов. Бир қарасам... «Академия» нашриёти, Тошкент, 2001 й. Босма табоғи 3,0.

А.Орипов. **Митги юлдуз.** «Маънавият», Тошкент, 2002 й. (1965 йилда «Ёш гвардия» нашриётида (ҳозирги «Янги аср авлоди» нашриётида) чоп этилган илк тўпламнинг қайта нашри). Нашриёт табоғи 1,14.

А.Орипов. **Шоир юраги.** «Маънавият», Тошкент, 2003 й. Нашриёт табоғи 2,46.

А.Орипов. **Мехр. Тўртликлар.** «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти. Тошкент, 2004 й. Нашриёт ҳисоб табоғи 2,3.

А.Орипов. **Онажоним ше’рият.** Шеърлар ва достон. «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти. Т.: 2004, Нашриёт ҳисоб табоғи 4,7.

А.Орипов. **Кўзмунчоқ.** «Маънавият», Тошкент, 2005 й. Нашриёт ҳисоб табоғи 4,50.

А.Орипов. **Адолат кўзгуси.** «Адолат» нашриёти, 2005 й. Нашриёт ҳисоб табоғи 25,5.

А.Орипов. **Мен печун sevaman O‘zbekistonni.** Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа уйи. 2005 й. Нашриёт ҳисоб табоғи 20,0.

* * *

Куйида эссе, шеърлар, мақолалар ва суҳбатларнинг илк марта эълон қилинган манбалари келтирилади.

О.Шарафиддинов. **Мувашшаҳ.** Эссе.//«Қишлоқ ҳаёти». 2003 йил 119-126-сонлари.

ШЕЪРЛАР

Илк шеърлардан

Кўшиқлар. Хаёллар. Ноз. Қарши туманининг “Пахтакор” газетасида 1959 йил 30 августда Орол Мўминовнинг оқ йўли билан эълон қилинган. Шоирнинг олдин нашр этилган ҳеч бир тўпламига киритилмаган.

Шафақ. Мажнунгол. Киндик қони тўкилган жой. Икки дарахт. “Ширин сўзу...”. “Соат янглиғ...”.

Кўклам. Дўстимга. Гейне. “Эшитаман тонглар...”. Эриган булут. — Шоирнинг илк дафтарларидан олинган ушбу шеърларнинг барчаси биринчи марта эълон қилинмоқда.

Ўзбеклар. //2004 йил, 1 декабрда “Халқ сўзи” ва “Ёзувчи” газеталарида эълон қилинган.

Мураббий. Тахминан 1990-йилларнинг бошида ёзилган. Биринчи марта “Шоир юраги” тўпламида (“Маънавият”, Т.: 2003 й., 108-бет) эълон қилинган.

Озод Республикам. //“Respublika”. 1998 йил, 1 сентябрь.

Навой. //“O‘zbekiston ovozi”. 2001 йил, 10 февраль.

Бахт. //“Ёзувчи”. 2001 йил, 24 март.

Ҳамма гап шунда... //“Ёзувчи”. 2001 йил, 24 март.

Ватан учун яшайлик. //Биринчи марта “Шоир юраги” тўпламида (32-бет) эълон қилинган.

Саҳарлик. //“Халқ сўзи”. 2001 йил, 21 ноябрь.

Огоҳлик. //“Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасида 2001 йил, 7 декабрда “Огоҳ бўл инсон!” мақоласининг охирида сарлавҳасиз эълон қилинган.

- Ота ва бола. Қўмиқ билан суҳбат. Сайёҳлар. Севишганлар. Жонибек.
 Сўз. //“O‘zbekiston ovozi”. 2001 йил, 13 декабрь.
 “Муҳаббат ҳиссини...”. //“Ёзувчи”. 2002 йил, 7 март.
 Дўстлик. //“Халқ сўзи”. 2002 йил, 16 январь.
 Қашқадарё. //“Халқ сўзи”. 2002 йил, 30 январь.
 Ёзгин, дедилар. //“Халқ сўзи”. 2002 йил, 8 март.
 Термизим. //“Ёзувчи”. 2002 йил, 29 март.
 Универсиада. //“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 2002 йил, 24 май.
 Санъатим. //“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 2002 йил, 5 июль.
 Бу йўллар. //“Халқ сўзи”. 2002 йил, 24 август.
 Ўн биринчи дур. Ватандош. Яхши одам. Чала иморат. Зиёрат. Жаннат
 қуши. Илтижо. Осон эмас. Ривоят. Эътироф. Қўмаш. Устоз (*Газетада
 “Тўртлиқ” сарлавласи билан берилган*). //“O‘zbekiston ovozi”. 2002 йил, 13
 август.
 Тошкентим. “Тошкентим, Тошкентим...”. //“Тошкент оқшоми”. 2002
 йил, 30 август.
 Бўлдило. Адолат кўзгуси. Юпанч. Мугойба. Шеър. //“Халқ сўзи”.
 2002 йил, 27 сентябрь.
 Муаллим. //“O‘zbekiston ovozi”. 2002 йил, 1 октябрь.
 Ўтиг. //“O‘zbekiston ovozi”. 2002 йил, 5 октябрь.
 Омад. //“O‘zbekiston ovozi”. 2002 йил 10 октябрь.
 Савоб. //“O‘zbekiston ovozi”. 2002 йил, 15 октябрь.
 Жаннат. //“O‘zbekiston ovozi”. 2002 йил, 19 октябрь.
 Армон. //“O‘zbekiston ovozi”. 2002 йил, 17 октябрь.
 Инсон. //“O‘zbekiston ovozi”. 2002 йил, 29 октябрь.
 Халқ. //“O‘zbekiston ovozi”. 2002 йил, 22 октябрь.
 Қадр. //“O‘zbekiston ovozi”. 2002 йил, 16 ноябрь.
 Хусумат. //“O‘zbekiston ovozi”. 2002 йил, 12 ноябрь.
 Шайтон. //“O‘zbekiston ovozi”. 2002 йил 21 ноябрь.
 Вақт. //“O‘zbekiston ovozi”. 2002 йил 9 ноябрь.
 Оқсарой. //“O‘zbekiston ovozi”. 2002 йил 5 ноябрь.
 Эпиграмма. //“O‘zbekiston ovozi”. 2002 йил 28 ноябрь.
 Ёлгон. //“O‘zbekiston ovozi”. 2002 йил 26 декабрь.
 Сўқмоқ. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 23 январь.
 Лайлат ул-қадр. //“O‘zbekiston ovozi”. 2002 йил, 3 декабрь.
 Жумбоқ. //“O‘zbekiston ovozi”. 2002 йил, 12 декабрь.
 Совға. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 7 январь.
 Афанди. //“O‘zbekiston ovozi”. 2002 йил, 17 декабрь.
 Илтижо. //“O‘zbekiston ovozi”. 2002 йил, 21 декабрь.
 Тилак. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 1 январь.
 Даъво. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 21 январь.
 Мехр. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 11 январь.
 Дунё. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 16 январь.
 Посбон. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 14 январь.
 Диалектика. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 6 февраль.
 Ҳикмат. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил.
 Қарз. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 11 февраль.
 Каромат. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 25 январь.
 Буюклик. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 30 январь.
 Оллоҳнинг ишлари. Ғалати мантиқ. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил,
 21 февраль.

- Биз. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 20 февраль.
- Пастназар. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 1 апрель.
- Аёл. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 8 март.
- Она. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 11 март.
- Шукр. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 15 март.
- Наврўз. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 22 март.
- Дарл. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 31 май.
- Сабоқ. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 17 апрель.
- Омонат. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 8 апрель.
- Орият. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 22 апрель.
- Ҳаёт. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 6 май.
- Хотира. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 10 май.
- Бутуғлик. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 17 май.
- Меҳмон. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 22 май.
- Ҳасса. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 3 июнь.
- Япон. Будда. Рухият. Ибрат. Осакода ўзбек чойхонаси. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 5 июль.
- Карвон. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 17 июнь.
- Япон. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 21 июнь.
- Мартаба. //“Халқ сўзи”. 2003 йил, 19 август.
- Гумон. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 22 июль.
- Ўзбек нони. //Биринчи марта “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасининг 2003 йил, 15 август сониди Ж.Жабборов, Т.Низом, Н.Нарзуллаев, М.Абдуллаевларнинг Қашқадарёда ўтказилган маданият кунлари якунларига бағишланган “Зарралари зар Ватан” материалда эълон қилинган.
- Соғинч. Мактуб. Тўйчоқ. Ором. Мартаба. Дипломат. Тўлин ой. Мусофир. Қора юрак. Ёлғизлик. Хатолик (Тўртлик газетани “Хурсандчилик” сарлавҳаси остида эълон қилинган). //“Халқ сўзи”. 2003 йил, 19 август.
- Ҳаля. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 10 июль.
- Дипломат. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 15 июль.
- Виждон. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 20 сентябрь.
- Элликқалъа //“Халқ сўзи”. 2003 йил, 26 август.
- Она юрт. //“Халқ сўзи”. 2003 йил, 14 октябрь.
- Иқро. //“Халқ сўзи”. 2003 йил, 18 октябрь.
- Кўзгумор. Менинг ҳасратларим. Нокослар (Тўртлик, газетани “Давра” сарлавҳаси билан эълон қилинган). //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 20 ноябрь.
- Бозор. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 27 ноябрь.
- Меҳр. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 11 декабрь.
- Савол. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 20 декабрь.
- Яна Андижон. //“Туркистон”, 2003 йил, 20 декабрь.
- Салоқат. //“Халқ сўзи”, 2004 йил, 14 январь.
- Зувала. //“O‘zbekiston ovozi”. 2004 йил, 17 февраль (“Меҳр” номи билан берилган).
- Келинойи. //“Халқ сўзи”. 2004 йил, 6 март.
- Яшил новда. Оллоҳ марҳамати. Эврилиш. Комиллик. Тилсим (Тўртликка газетани “Инсон қавми” деб сарлавҳа қўйилган). Ҳақиқат. //“Халқ сўзи”. 2004 йил, 18 март.
- Насихат. Тавба. Кошки. Нодон. //“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 2004 йил, 2 апрель.

- Шамбала.** //“Тафаккур”. 2004 йил, 3-сон.
- Сафар.** //“O‘zbekiston ovozi”. 2004 йил, 20 май.
- Таянч.** //“O‘zbekiston ovozi”. 2004 йил, 5 июнь.
- Хавотир.** //“O‘zbekiston ovozi”. 2004 йил, 3 июль.
- Дийдор.** //“O‘zbekiston ovozi”. 2004 йил, 29 май.
- Ҳақиқат.** //“O‘zbekiston ovozi”. 2004 йил,
- Асқад Мухтор.** Биринчи марта “Ўзбекистон овози” газетасида 2004 йил 8 апрелда “30 март, Дўрман” сарлавҳаси билан чоп этилган. Китоб нашрига “Тафаккур” журналининг 2004 йил 3-сонида эълон қилинган матн асос қилиб олинди.
- Бирдамлик.** //“Халқ сўзи”. 2004 йил, 20 июль.
- Эътироф.** //“Халқ сўзи”. 2004 йил, 30 сентябрь.
- Англаш. Икки қария. Қаноат. Имом.** //“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 2004 йил, 19 ноябрь.
- Даъво. Наполеон. Ҳаммуаллиф.** //“Ёзувчи”. 2004 йил, 1 декабрь
- “Ўзбекистон ҳаво йўллари” мадҳияси.** Биринчи марта эълон қилинган мақда.
- Шоирлар ва юдузлар.** // “Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 2005 йил, 1 январь.
- Эр йигит.** // “Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 2005 йил, 14 январь.
- Қирқ биринчи усул. Киноновелла.** //Биринчи марта эълон қилинган мақда.

МАҚОЛА ВА СУҲБАТЛАР

- Севинч-дардим — бари Ватаним.** //“Шарқ юлдузи”. 1987 йил, 11-сон, 154-162-бетлар. Филология фанлари доктори Бахтиёр Назаров билан суҳбат.
- Агар бошим зарур бўлса...** //“Ватан” газетаси, 1993 йил, 31 август-8 сентябрь, №35.
- Виждон буйруғи.** //“Халқ сўзи”. 1994 йил, 7 апрель.
- Ҳаётини дастур.** //“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 1997 йил, 13 июнь.
- Комилликнинг синов мактаби.** //“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 1998 йил, 13 февраль.
- Хурриятни авайланг.** // “Маҳалла”. 1998 йил, 28 ноябрь. Суҳбатдош: Собир Жаббор.
- Китоб — нажот фаришгаси.** //“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 2000 йил, 21 апрель.
- Жонфидалик.** //Ҳ.Худойбердиева. Сайланма. Т.: “Шарқ”, 2000. 5-15-бетлар.
- “Яхшилар ичра Ватан...”** //“O‘zbekiston ovozi”. 2000 йил, 10 февраль.
- Катта ҳақиқатлар танганаси.** //“Марказий Осиё маданияти”. 2001 йил, март, 9-сон. Суҳбатдош Раҳмон Қўчқор.
- “Юдузлар ўтига бардош берурман”.** //“Синфдош” журнали. 2001 й., 3-сон, 1-бет.
- Абадият умри.** //“O‘zbekiston ovozi”. 2001 йил, 10 февраль.
- Буюк ифтихор.** //“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 2001 йил, 9 февраль.

Ойбек домла тақдири каби... //“Гулистон” журнали. 2001 йил, 3-сон.
Юртим оддида бурчлиман. //“Ёзувчи”. 2001 йил, 24 март.
Абадият қани, десалар... //“Халқ сўзи”. 2001 йил, 15 май. Ғофур Жабиёв ёзиб олган.

Миллат тимсолига айланган зот. //“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 2001 йил, 25 август.

Нур ва зулмат кураши. //“Халқ сўзи”. 2001 йил, 6 октябрь.

Огоҳ бўл, инсон! //“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 2001 йил, 7 декабрь.

XXI аср Ўзбекистон асри бўлмай. //“Халқ сўзи”. 2001 йил, 25 август.

Воҳа жавоҳири. //“Халқ сўзи”. 2002 йил, 30 январь.

“...Қилгонча бордур яхшилиғи”. //“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 2002 йил, 8 февраль.

Қалбимнинг амри билан яшайман. //“Ёзувчи”. 2002 йил, 7 март. Суҳбатдош: Ольга Калинина.

Фан шоири. //“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 2002 йил, 3 май.

Рамзинг — қанотинг. //“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 2002 йил, 5 июль.

Озодлик — дунёда энг улуғ неъмат. //“Инсон ва қонун” газетаси. 2002 йил, 6 август.

Буюкликнинг олтин зиналари. //“Халқ сўзи”. 2002 йил, 7 август. Суҳбатдош: Фулом Мирзо.

Ўзбекнинг ўз шоири. //Ғофур Фулом. Танланган асарлар. Ғ.Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Т.: 2003. 5-12-бетлар.

Бу Ваташнинг сира тенги бўлмас. //“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 2002 йил, 30 август. Суҳбатдош: Мурод Абдуллаев.

Маърифатли инсон узоқни кўзлайди. //“Ma’rifat”. 2002 йил, 28 сентябрь. Суҳбатдош: Ғофур Жабиёв.

Қашқадарё — муқаддас замин. //“Халқ сўзи”. 2002 йил, 30 октябрь.

Ўзлгимиз тимсоли. // “Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 2003 йил, 7 февраль.

Японлар ўзбек адабиётини юксак қадрлайди. //“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 2003 йил, 20 июнь. Назокат Усмонова ёзиб олган.

Кунчиқар мамлакати мўъжизалари. //“O‘zbekiston ovozi”. 2003 йил, 5 июль. Суҳбатдош: Сафар Остонов.

Ватан ичра Ватан. //“Халқ сўзи”. 2003 йил, 18 октябрь.

Фақат уйқуда тинч бўлишим мумкин! //“Тасвир”. 2003 йил, 30 октябрь. Суҳбатдош: Назира Иноятова.

Олижаноб инсон. //“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 2003 йил.

Ибрат мактаби. // “Халқ сўзи”. 2003 йил, 11 декабрь.

Бобоси Насриддин Афандию, отаси Ғофур Фулом. // “Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 2004 йил 6 февраль.

Яхшилиқ каъбаси. //“Саодат”. 2004 йил, 3-сон, 4-5-бетлар.

Яхши одамларни кўрсанаман. //“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 2004 йил, 19 март. Суҳбатдошлар: М.Абдуллаев, С.Шодиева. Суҳбатнинг биринчи саволга берилган жавобдан бошқа қисми дастлаб “ХО‘ЖАЛИК ВА НУҚУҚ” журналининг 2004 йил 1-сонида (43-45-бетлар) “Меҳр-муруват — камолот белгиси” сарлавҳаси билан эълон қилинган.

Қалбни буйруқ билан тўхтатиб бўлмас. //“Тошкент оқшоми”. 2004 йил, 5 май. Шаҳло Ҳошимова суҳбатлашган.

Безавол ижод. //“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 2004 йил, 7 май.
Эртанги кун ишончи. //“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”. 2004 йил,
27 август.

Унутилмас сафар. //“Халқ сўзи”. 2004 йил, 14 октябрь.

Сен ўзинг энг олий қошонам. //“Тошкент оқшоми”. 2004 йил, 15
декабрь.

Кўнги оламга зиёрат. //“Ma’rifat”. 2004 йил, 25 декабрь.

Илмда кўриқ очган олим. //Биринчи марта эълон қилинмоқда.

Эл-юртинга муносиб бўл. //“Халқ сўзи”. 2005 йил, 15 февраль.

ТАРЖИМАЛАР

Данте Алигьери. Илоҳий комедия. Аъроф. //Биринчи кўшиқ биринчи марта “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасида 1988 йил 16 декабрда эълон қилинган, кейинчалик “Ишонч кўприклари” (Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989, 135-140-бетлар) киритилган. Қолган кўшиқлар биринчи марта эълон қилинмоқда. Саккизинчи кўшиқ таржимаси тугалланмаган.

Н.Вапцаров. Ватан. //“Ўзбекистон маданияти”, 1966 йил, 7 сентябрь.

СОҲИР ШЕЪРИЯТ

Ҳар қандай соҳада бўлгани сингари шеъриятда ҳам истеъдоднинг қанот ёзишида оила муҳити, атрофдаги одамлар, табиат ўз таъсирини ўтказмасдан қолмайди. «Кечалари осмондаги юлдузлар хаёлимни узоқ-узоқларга олиб кетар эди. Қандай қилиб шеър тўқиганимни билмай қолганман. Мен нимани кўриб, ҳис этган бўлсам, шуни қаламга туширишга ҳаракат қилганман», деб қайд этади шоирнинг ўзи.

Бундан қирқ йил муқаддам ҳозирги «Ўзбекистон овози» газетасида чоп этилган «Фарзанд» номли очеркда Қашқадарёнинг Косон туманида истиқомат қилувчи Ориф ота Убайдулла ўғлининг ибратли ҳаёт йўлига назар ташланган, у киши ўзининг хайрли ишлари боис қишлоқ жамоаси ўртасида обрў-эътибор топганлиги, серҳосил боғ-роғлар барпо этганлиги ҳақида сўз юритилганди. Очерк-лавҳада фарзандлар ҳам ота изидан бориб эл кори хайрига ярайдиган қобил, ўқимишли инсонлар бўлиб етишаётганлиги, катта ўғли Халил жамоат ишлари билан банд бўлса, ўртанча ўғиллар — Мели тарих, Раззоқ қишлоқ хўжалиги соҳасида илм билан машғуллиги, энг кичик фарзанднинг эса шеър ёзишга иштиёқи баланд эканлиги маълум қилинган эди.

Орадан йиллар ўтди. Пиру бадавлат Ориф ота узоқ ва сермазмун умр кечирди. Катта ўғиллари хўжалик иши ва илм соҳасида таниқли, обрўли шахслар бўлиб етишишди. Шеър ишқида ёнган кенжа ўғил эса бугунги кунда улкан шоир ва жамоат арбоби сифатида элга танилди, халқимизнинг фаҳри, миллатимизнинг рамзига айланди. Бунгача эса ўсмир Тошкент Давлат университетининг (ҳозирги Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети) журналистика факультетида таҳсил олади. Дорилфунундаги жўшқин ҳаёт, адабиёт тўғрақларидаги қизгин мунозаралар, Озод Шарафиддинов, Матёқуб Қўш-жонов каби адабиёт ва истеъдод фидойиларининг сабоқлари ёш шоир ижодининг ўзлигини топишида, камолга етишида муҳим омил бўлди. Устозлардан бири — Озод Шарафиддинов унинг шеърларига “Шарқ юлдузи” журнали саҳифалари орқали оқ йўл тилади: “Кунлардан бирида университетда олдимга ўрта бўй, қорамағиз бир йигитча келди-ю, ийманиб туриб, бир даста шеърини

ўқиб беришимни илтимос қилди. Мен шеърларни уйга олиб кетиб, эринибгина ўқий бошладим. Негаки, бунақа илтимослар кўп бўларди, лекин шеърлар кўпинча ўртамиёна даражадан ошмас эди. Бу гал ҳам шундайдир-да, деб ўйлаган эдим. Йўқ, ундай бўлмади. Ўқиганим сари, деярли ҳар бир шеър қандайдир латиф мусиқийлиги, фикрий равшанлиги, образлилиги билан эътиборимни тортди. Шеърларни ўқиб бўлгач, менда шундай таассурот қолдики, гўё шу шеърларда самимий ва пок қалб яширингану мен ҳозир улар билан ҳамсуҳбат бўлдим”.

Кейинчалик дастлабки таассурот адабиётшунос олимни алдамаганлиги аён бўлди. Жонажон шеърят унинг учун қисматга айланди, “топган тож-тахти” бўлди, шеърят қасрида “меҳмон бўлиб эмас, балки бир умр қолди”.

Ўзбекистон Қаҳрамони, Ўзбекистон халқ шоири, Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Давлат мукофоти соҳиби, Ўзбекистон Олий Мажлиси Сенати аъзоси Абдулла Ориповнинг илк шеърлар тўплами — «Митти юлдуз» 1965 йилда нашр этилди. Шундан кейин «Кўзларим йўлингда», «Онажон», «Руҳим», «Ҳайрат», «Юртим шамоли», «Юзма-юз», «Сурат ва сийрат», «Йиллар армони», «Ишонч кўприклари», «Сен баҳорни соғинмадингми», «Қуш тили», «Муножот», «Ҳикмат садолари», «Дунё», «Ибодат», «Сайланма», «Савоб», «Бедорлик», «Mustaqillik qo'shiq'i», «Бир қарасам» каби ўттиздан ортиқ шеърый китоблари чоп этилди. Ўзбекистон мустақиллигининг ўнинчи йиллиги кўкламида — айни Наврўз кунлари тўрт жилдлик «Танланган асарлар»и босилиб чиқди. Шунингдек, унинг шеърлари Фарб ва Шарқ халқларининг кўплаб тилларига таржима қилинди, рус тилида еттита шеърый тўплами Москва ва Тошкент нашриётларида босилиб чиқди, «Хур ўлкам» тўплами Истанбулда турк тилида, тожик ва уйғур тилларидаги шеърый тўпламлари Душанбе ва Урумчида нашр этилди.

Анъаналарга бой ўзбек шеърятининг ўтган асрнинг иккинчи ярми ва ҳозирги асрдаги ривожланиш даврида Абдулла Орипов ўзининг алоҳида ўрнига эга. У ўз шеърятини билан ўзбек адабиётини янги босқичга кўтарди, миллатнинг ўзлигини англашига, миллий тафаккурни янада юксалтиришга беқиёс катта ҳисса қўшди, ўз адабий мактабини яратди. Унинг илк ижодидан бошлаб то бугун-

ги кунгача она юргимиз Ўзбекистонга бўлган юксак муҳаббат, ватанпарварлик, асрий қадриятларимизни кўз қорачиғидек асраш руҳи сингдирилган шеърлари, ғазалу дostonлари чуқур фалсафий кечинмаларга, безовта ўйлар ҳосиласи бўлган, қалб призмаси орқали ўтган теран образли мушоҳадаларга бойдир.

«Шеърятни сеҳр ва жозиба ҳамда юксак фикрларнинг гўзал бир омухтаси деб ҳисоблайман»- дейди яна шоир. Демак, шеърят – сеҳр-жозиба ва юксак фикрларнинг уйғунлиги! Ва «Қарши кўшиғи»да образли ифодаланганидек, дард, армон, ўкинч фарзанди, машаққатли меҳнат, тинимсиз изланишлар меваси.

Ҳақиқий шеърни тушунтириб, изоҳлаб бериш қийин, уни фақат ҳис қилиш мумкин холос деган гап юради. Бу фикрда жон бор, албатта. Бироқ, шундай бўлса-да донғи «икки дарё оралиғида» қолиб кетмаган бу мўъжизавий шеърятнинг ўзига хосликлари, айрича хусусиятлари нималардан иборат? Абдулла Орипов ижодининг илк тадқиқотчиларидан бири Норбой Худойберганов унинг шеърларини мўъжизага қиёслаган эди. Бу гап ҳам рост. Чунки ҳар бир чинакам шеър йўқликдан бор бўладиган тирик бир мавжудотга ўхшайди. Фарқи фақат абадий яшашида.

Ёш шоир ўзи шеърятга кириб келган паллаларда урф бўлган сохта кўтаринкилик, мадҳиябозликка зид ўлароқ катта бир ижтимоий дардни, инсон ва миллатнинг озодлиги армонини шеърятимизга олиб кирди, ўзига хос мушоҳада, фикрлаш тарзи, идрок этиши орқали уни янги ғоявий-эстетик мазмун билан бойитди, янги бир поэтик бўғиннинг бошловчиларидан бири бўлди. Дастлабки шеърларидаёқ фикрлашдаги ўзига хослиги, асаб толаларидек таранг сатрлари билан кўпчиликни бирдай сеҳрлаб қўйди. Бу мўъжизали эди.

Атоқли олим, шоирнинг ёшлиқдан дўсти Бегали Қосимов ҳаётининг сўнгги кунларида (2004 йил 31 август) қуйидагиларни қайд этган: «Шоир шеърятга кириб келган йиллариданоқ мавжуд ҳукмрон ақидалар, фикрлар, атамалар, қиёслар билан, биз ўрганиб кетган, қон-қонимизга, суяк-суягимизга сингиб кетган тушунчалар билан баҳсга киришгандек бўлади. Уларни муҳокама доирасига олиб чиқади. Масалан, «Булбулим» шеърини олайлик. Бу

унинг 60-йилларда катта шеърятга чиқиш йўлидаги шеърларидан.

Булбул қандай эди таъриф-тавсифда? Булбул сай-
рарди, айрилиқдан нола қиларди. Абдулла эса мана шун-
дай фикр-қарашлар билан баҳсга киришади. Айтадики:

Биров сени нола деди,
                                биров деди оҳ-фигон,
Булбул тилин булбул билар,
                                мен билмасман, булбулжон.

Бу энди ҳар нарсага реал, тўғрима-тўғри қараш ҳа-
қидаги гап. Ҳар бир тушунчани тафтиш қилиш, янгича
бир қарашлардан келиб чиқиб баҳолаш, ёндашиш бораси-
даги буюк бир истак эди».

Ҳаётга ва тарихга, ҳар бир нарсага, воқеликка янги-
ча қараш, баҳсга киришиш «Мен нечун севаман Ўзбекист-
тонни», «Тилла балиқча», «Дорбоз», «Ўзбекистонда куз»,
«Темир одам», «Отелло», «Аёл», «Уйқу», «Баҳор», «Сароб»,
«Авлодларга мактуб», «Арманистон», «Генетика», «Мало-
мат тошлари» сингари шеърларнинг барчаси учун хос эди.
Бу руҳ «Минораи Калон тепасидаги лайлак», «Совға» ка-
би шеърларга ҳам хосдир. 1968 йилда ёзилган «Минораи
Калон тепасидаги лайлак» шеърда тарих тақазоси билан
Бухорои шарифни беклар, амирлар ташлаб кетганлиги,
ҳатто уни булбуллар, товуслар ҳам тарк этганлиги, фақат
лайлак бу шаҳарни ташлаб кетмаганлиги ҳақида сўз юри-
тилади. Шеър ажабким, қушнинг «оёқлари гўзага ўхшар,
қанотлари эса пахтадек оппоқ», деган тимсол-ўхшатиш
билан хулосаланади. Агар ўша йиллари гўза, пахта деганда
Ўзбекистон, ўзбек халқи тушунилганлигини эсласак,
шеърдаги тимсолнинг маъносини бир қадар англагандек
бўламиз. Яъни шоир зулим исканжаси, мустабид тузум
чангали қанчалик қаттиқ қисилган бўлмасин, халқ абадий
эканлиги, Ўзбекистон ўз байроғи, ўз туғига эга бўлган
мустақил мамлакатга айланиши орзу-истагини поэтик-
лаштиради. Ёки «Арманистон» шеърдаги мана бу мисра-
ларни олайлик:

Менинг ҳам руҳимда аждодлар оҳи,
Менинг ҳам қонимда қилич занги бор,

Минорлар эмас бу – фалакка қасам,
Қасоскор боболар кетмишлар санчиб.

Ҳайратомуз, мақоми юксак, ҳар бир сўз, ҳар бир товуш чатнаб турган бу мисраларда Ватаннинг ўтмиши, бугуни ва эртаси параллел чизиқларда кесишади. Соҳибқирон Амир Темур барпо этган ва бошқа буюк аждодларимиз саъй-ҳаракати пайваста бўлган улкан давлат маҳобатини, ёвқур боболаримиз нафаси ва қатъиятини ҳис қилгандек, шўролар давридаги (шеър ёзилган пайтдаги) муте ва қарам ҳолатимиздан куйингандек бўламиз, айти замонда буюк аждодларимизнинг қасоскор руҳи Ватан ҳурлигига ундаётгандек. Ватан тарихини теран мушоҳада қилмай, халқ дардини, инсоннинг ботиний кечинмаларини чуқур ҳис этмай туриб баланд мақомли байтларнинг туғилиши душвор. «Тарих жуда мураккаб, шафқатсиз, — дейди шоир биз билан суҳбатда (1997 йил, 28 сентябрь). — Кино тасвирларини қайта ўчириб, қайта ёзиш мумкин. Тарихни эса қайта ёзиб бўлмайди. Энди шеърятга келадиган бўлсак, ҳар қандай даврда, ҳар қандай тузумда абадий яшашга ҳаққи бўлган, ўлмай яшайдиган асарлар ёзиш мумкин. Бунга мисоллар кўп. Бунга ўзимизнинг улуғ Навоиймиз ижоди, Шекспир трагедиялари мисол. Бу улуғ зотларнинг асарларини ҳар қандай тузумда ҳар қандай миллат ўқийди ёки саҳнага кўяди. Буни нима таъминлайди? Санъаткорлик, юксак маҳорат таъминлайди. Гап фақат мавзуда эмас».

Бадиий тафаккур янгилиги, халқнинг ўтмиши ва бугунини янгича поэтик идрок ва таҳлил этиш, чуқур инсоний дард олтмишинчи йиллар ўртаси шеърятини учун янгилик бўлди. Биқиқ муҳитни ёриб чиқиш учун тарих инъом этган имконият Абдулла Ориповни майдонга келтириб чиқарди.

Шоирнинг мустақилликкача битилган шеърларида Ўзбекистонга буюк муҳаббат, юртни озод кўриш орзуси уфуриб туради, она халқ улуғланади. Ўзбекистон Қаҳрамони Тўлепберген Қаипбергенев сўзлари билан айтганда, ҳатто жаҳон шеърятинида Халқ ва Ватан мавзуи Абдулла Орипов шеърятинидагидек теран нафас, қамров ва юксак шеърини санъат билан қаламга олинмагандир.

Ижодда мукамалликка, халқчиликка, миллийликка ўтган буюк салафларнинг бадиий оламини инкишоф этиш баробарида халқ ижоди баҳрларидан озиқланмай

эришиш қийинлиги аён гап. Нафсиламбрини айтганда, «шоир бўлиш қийин, шоир бўлиш оғир» эди «бундай буюкларнинг қаҳқашонида». Юракка илоҳий руҳ билан кирган шеър ишқи ва қадрини юксак сақлаб, унга қалб кўри-ни бағишлаш туфайлигина шеърят бўстонида из қолдириш мумкин эди. Абдулла Орипов ижодининг аввал бошиданоқ шеърятнинг миссиясини, халқ ҳаётидаги ўрни-ни чуқур англаб етди.

Шоирлик фақат қувончу шодликларни қаламга олиб қолишдан, мадҳиябозликдан иборат эмас, чинакам шеърятда энг аввало ҳаёт ҳақиқатига содиқлик, оламнинг меҳвари бўлган инсоннинг қалб кечинмалари, кўнгилнинг энг нозик, инжа, пинҳоний ўртанишлари ўз ифодасини топмоғи, шоир юрак таржимонига айланмоғи даркор:

Шоир дилига қилма ҳавас, бут эса бағринг
Шоир юрагин доимо вайрон ёзажакмак.

Шу боисдан ҳам:

Оҳ, шоир умрига ҳавас қилмагил,
У қуюн ичида унган бир дарахт.

Бироқ шундай эса-да, шеърят бир мўъжиза, унинг сеҳру жозибаси чинакам шоирни умр бўйи таъқиб этади:

Ахир нима қилай, чорласа сирлар,
Ахир нима қилай, шеър ёзгим келса!..

Моҳиятан шоирнинг бутун ижодининг марказида ҳамиша инсон туради, унинг сир-синоати, баъзан англаб бўлмас хатти-ҳаракатлари, юксаклиги ва тубанлиги туғдирган ҳайрат мужассамлашади.

Бироқ шоир инсон тасвирида абстракт муаллақликдан жуда йироқ. Унинг ўлмас мавзудаги шеърларини инсон руҳияти ва маънавияти ҳақидаги тизгинсиз, зиддиятли фалсафий ўйлар дейиш мумкин. Шоирнинг кичик бир тўртлигимми ёки «Генетика», «Маломат тошлари», «Кўриқхона», «Учинчи одам», «Тафаккур монолоғи», «Виждон», «Денгизга», «Бир танишим ҳақида баллада», «Диалектика» каби салмоқли шеърларими, ёки бўлмасам «Жаннатга йўл», «Ҳаким ва ажал», «Ранжом», «Соҳибқирон» каби катта жанрдаги шеърый асарларими - уларнинг барчасида инсон маънавияти, эътиқоди, яхшилик ва ёмонлик, гўзал-

лик ва қабихлик, диёнат ва имонсизлик, меҳр ва мунофиқлик, шукроналик ва бахиллик, ҳавас ва ҳасад ўртасидаги кураш, дунёни софлаш, комил инсон ғояси жозиба-ли, эҳтиросли, фалсафий теран ифодаланганлигини кўра-миз. Бу шеърларнинг ҳар бири узоқ изланишлар, ижод «тўлғоқлари», олижаноблик ва разиллик қаршисида ҳай-ратга тушиш, инсондаги турфа, бутунлай қарама-қарши ҳаракатлар олдида баъзан иложсиз таслим бўлиш маҳсули сифатида юзага келган. («Мен ҳар гал каттароқ бир шеър ёзишга киришганимда баҳайбат ҳайвон билан жангга киришаётгандек бўламан», дейди шоир.) Ижодкор доимо ўзи яшаб турган даврнинг «юрак уриши»ни ҳис этишга, инсоннинг ички оламини бадий инкишоф этишга, унинг мураккаб руҳий олами манзараларини чизишга ошиқади, ҳар бири ўзига хос бир “сайёра” бўлган, юра-гида, ўю фикрида сўз билан ифодалаш мушкул тилси-мотлар яширинган инсон қалбини куйлаш мудом шоир дилини безовта қилиб келади.

Ўзида Ватан, тил, миллат, башар каби умуминсоний тушунчаларни мужассам этган инсонни мукамал кўриш, унда инсоф, меҳр, диёнат, адолат, виждон каби матлаблар тобора ноёблашиб бораётганлигидан ташвишга тушиш, уларни асрашга чақириб, инсоннинг гоҳо идрок қилиш мушкул бўлган саъй-ҳаракатларидан ёқа ушлаш, айти замонда умумий, бироз мавҳумроқ инсонни куйлашдан аниқ бир инсонга, айтайлик, шундай ёнма-ён яшаб тур-ган кўшнингнинг ички оламига нигоҳ ташлашга ўтиш, яъни инсонни бадий-фалсафий талқин қилиш баробари-да конкрет-ҳиссий идрок этиш туйғуси, истаги шоир ижодида инсон талқинининг характерли хусусиятларидир.

“Узлат” шеъри лирик қаҳрамоннинг умидсизлик, чорасизлик ҳолатлари чулғаб олган пайтдаги кечинмалари жуда теран ифодалаб берилган шеърлардан биридир. Уму-ман А.Орипов шеърларида ёлғизлик тез-тез тилга олина-ди. Дўсту душманнинг макру ҳийлалари, фирибгарлиги зада қилган қалб ёлғизликни истайди. Унинг кўзига дунё-да ҳеч нарса собит эмасдек туюлади. Лирик қаҳрамон ёл-ғиз қолишни истайди, у тўда-тўда давралар, издиҳомлар-дан тўйган, дили маҳдуд, узлат излаб гирён кезади. Не-чун? Нега? Саволга лирик қаҳрамоннинг ўзи ҳам жавоб излайди.

Аниқ бир образдан фалсафий мушоҳада томон бориш, одатий бир ҳолнинг ички маъносини кўра билиш Абдулла Ориповнинг шеърий услуби учун хосдир. Шоирнинг энг сара шеърларида оддий гапдек туюлган ҳар бир сўз, ҳатто тиниш белгиси шеър олдига қўйилган ижодий ниятни рўёбга чиқаришга хизмат қилади. Унинг кўпчилик шеърлари монолог шаклида, лирик қаҳрамоннинг эҳтиросли, зиддиятли ўй-фикрлари асосига қурилади. Худди шундай услуб товланишларини «Уйқу», «Кўриқхона», «Маломат тошлари», «Учинчи одам» каби шеърларда кўриш мумкин. Шоир «Уйқу» шеърини ўн, ўн беш йиллаб муттасил давом этадиган летаргия уйқуси деталидан фойдаланиб ёзган. Лирик қаҳрамон кўнгли ўртанган пайтлар узоқ йиллар ухлаш хоҳишини баён қилади. Нима учун? Бунинг сабаби эҳтиросли мисраларда аён бўла боради:

Майлига, олис йил ухлайин, лекин
Энг кутлуг саҳарда кўз очсам қайта.
Балки ер юзида қолмас эди ғам,
Бундан ҳам ёруғроқ бўларди дунё.

Шу тариқа сатрма-сатр «нотинч аср»нинг жароҳатлари, дардлари, зиддиятлари қоғозга тўкила боради. Лирик қаҳрамоннинг яккаю ёлғиз нияти шу асрнинг, даврнинг фарзанди сифатида уни соф, бокира ҳолда кўриш. Шоир ўз поэтик мақсадини рўёбга чиқариш учун хилма-хил баддий воситалардан, чунончи қаршилантириш, зидлаш, кескин коллизиялар яратиш йўлидан боради:

Асрим, самоларда ёқолдинг чироқ,
Юлдуз қилиб отдинг фазога ўзни.
Кўзғата олмадинг ўрнидан бироқ
Аскар елкасида турган юлдузни.

Шу биргина тўрт сатрда йигирманчи асрга хос зиддиятлар лўнда, образли ифодалаб берилган. Инсоният фан-техника тараққиёти соҳасида мислсиз ютуқларга эришиб, ҳатто тубсиз осмон қаърини ағдар-тўнтар қилишга, космик кемаларни учиришга, не-не ихтиролар, кашфиётлар қилишга, дарёларнинг ўзанини саҳроларга буришга муваффақ бўлди. Бироқ инсонлар бир-бирларини тушуниб етишга, мудом дўстликда, биродарликда яшашга ўргана олмадилар, ҳаётда разил кимсалар бўлмаслигининг уддасидан чиқа олмадилар. Инсониятнинг энг зўр ақл эгаларининг фикри-зикри омма-

вий қирғин қуроллари яратишга қаратилди, дунёнинг қудратли давлатларида лак-лак қўшин душман ҳамласини баргараф этишга шай ҳолда тутиб турилди. Мана шундай комилликка даъват этувчи, маънавиятни улуғлашга йўналтирилган, даврнинг ўткир муаммоларини кўтариб чиққан шеърлар шоир бутун ижодининг марказий мавзуларидан бирини ташкил этади.

Шоир ҳақиқий шеърият Вақт деган буюк ҳакамнинг синовиға дош бериши лозимлигини ҳам теран ҳис қилади: «Ўзини билган инсон дунё олдида ўзини ҳамиша қарздордир деб билгай. Бу қарздорлик — ота-она олдидаги қарздорлик, Ватан олдидаги қарздорлик, халқ олдидаги қарздорлик, бошингни силаган зотлар олдидаги қарздорлик».

Шоирнинг ўтли шеъриятида Ватаннинг ўтмиши, бугуни ва эртаси акс этиб туради.

“Халқ”, “Ватан”, “Туркистон болалари”, “Ўзбек бойининг баёноғи”, “Бедорлик”, “Олий неъмат”, “Ўзбекистон асри” каби шеърларда Ватан мавзусининг янги қирралари очиб берилди, юртнинг корига яраган эзгу фазилатли инсонлар образи яратилди. Бу шеърларнинг мазмун-мундарижасини Ватан ва халқ шаънига мадҳия айтиш, мавжуд реалликни шунчаки таъкидлаш ташкил этмайди. Халқ, миллат, Ватан ғояси, тарих, турли фалсафий тушунчалар ўйлаб топилмаганлиги, шоир қалбидан сизиб чиққанлиги учун ҳам бу шеърларда жаҳон тамаддунига салмоқли ҳисса қўшган қадим юртнинг, “жонида бир гавҳар бор”, қонида “иймон нури доимо оқиб турган”, “каттакон йўлга чиққан” халқ кечмиши ва истиқболи манзаралари чизилади, масъулиятли, бугунга хос хусусиятлар бадий гавдалантирилади, инсон ва жамият, инсон ва табиат мавзусидаги азалий ўйлар давом эттирилади. Истиқлолнинг қадрига етиш, Ватанни кўз қорачигидек асраш, ўтмиш сабоқларидан қатъий хулоса чиқариб, ниҳоят “оломонлик” психологиясини итқитиб ташлаб, ҳақ-ҳуқуқини, жаҳонаро қадрини таниган халқ бўлишга даъват, келажаги буюк Ўзбекистоннинг саодати унинг фарзандларининг яққаламлигида эканлиги ҳиссий-образли йўсинда ифодалаб берилади.

Шоирнинг кейинги йилларда ёзилган «Ўзбек нони», «Она юрт», «Ўн биринчи дур», «Иқроор», «Кўзтумор» сингари шеърларининг ўзак томирини яна ўша ўлмас мавзу — она Ўзбекистон, она халқ тақдири, истиқболига қайғуриш, мустақил Ватаннинг жаҳонаро қад ростлашига чуқур ишонч руҳи устуворлик қилади:

Умр тугар балки, туганмас шода,
У инсон умридан фузун, зиёда.

Бу хурлик маржони қолмагай ярим,
Уни тўлдиради набираларим.

Индивидуаллик, хусусийлик билан умумийлик жипс чапишиб кетиши шоир шеърятининг айрича хусусиятларидан биридир. Қаламга олинган мавзу, объект биргина шоирга тегишлидек, айна замонда у умум учун ҳам хос, кўпчиликнинг ўю фикрлари, қарашлари, ҳис-туйғулари ифодаси эканлигини «Бўлдило», «Саҳарлик», «Оллоҳнинг ишлари», «Ёлғизлик», «Менинг ҳасратларим», «Икки қария» каби шеърлар мисолида кўриш мумкин.

Бадий таржима шоир ижодининг иккинчи қаноти. Адибнинг буюк италян шоири Данте Алигъери “Илоҳий комедия”си таржимаси бу жанрда ҳам Абдулла Орипов, ҳам умуман ўзбек бадий таржимачилиги санъати учун юксак чўққи ҳисобланади. Қўлингиздаги “Адолат кўзгуси”да жаҳон мумтоз адабиёти дурдонасининг “Аъроф” қисмидан тўққиз кўшиқ янгидан таржима қилинганки, бу асар — балоғат палласидаги Абдулла Орипов ижодининг энг янги поэтик нафаси эканлиги билан қимматлидир.

Ўткир сатирик оҳанг шоир ижодининг белгиловчи хусусиятларидан биридир. Китобдан ўрин олган «Ғалати мантиқ» шеърида ижодининг дастлабки даврида ёзилган «Илғор ишчи ва чаққон мухбир қиссаси» шеъридаги каби жамиятдаги иллатлар устидан аччиқ истехзо янграйди.

Ўз фикрини баён қилишда коинот унсурларидан, фазовий нисбатлардан фойдаланиш, самовотни ҳис қилиш, улкан чексизликдан туриб «она сайёра» жамолига назар ташлаш, ундаги қусурлардан мулзам бўлиш шоир ижодига доимо хос усул. «Бузилиб кетган жаҳон»да «одамзот чароғи» ўчмаслигига тавалло «Шамбала» шеърининг лейтмотивини ташкил этади. «Шоирлар ва юлдузлар» шеърида йироқ юлдуздаги шоирга хаёлан мурожаат қилиш орқали мавҳумликдан аниқлик сари юз буради — бугунги кунда она сайёра кўксидagi оғриқли яралар изтиробидан безовталиқ қоғоз юзига тўкилади:

Оҳ, у содда шоир, билсин қаёқдан,
Гўзал бу сайёра синоатларин.
Мафтункор кўрингай тоқи равоқдан,
Яшириб ҳисобсиз жароҳатларин.

Унинг багри буткул заққумга тўлиқ,
Инсон деган жонзот етган бошига.
Кўксидан таралар мунгли бир кўшиқ,
Тавалло қилар у ўз Кўёшига.

Абдулла Ориповнинг фаол ижтимоий фаолияти ҳам эътиборлидир. У Ўзбекистон ёзувчиларининг раҳбари сифатида ижодий кучларнинг саъй-ҳаракатини миллий мустақиллик мафқураси манфаатларига сафарбар қилишда, ёш ижодкорларни тарбиялашда ибратли ишларга бош-қош бўлмоқда. Анъанага айланиб бораётган Зомин, Эллиққалъа учрашувлари ёш истеъдодларни рўёбга чиқаришда ўзига хос мактаб ва зифасини ўтамоқда.

Шоирнинг мустақиллик йилларида, шу жумладан кейинги икки йил ичида ёзилган миллий мафқура муаммоларига бағишланган долзарб мавзулардаги бадиий публицистикаси, суҳбатлари, нутқлари ҳам алоҳида аҳамият касб этади. «Яхшилар ичра Ватан...», «Бир неъматки, жондан-да тотли!», «XXI аср Ўзбекистон асри бўлмай», «Воҳа жавоҳири», «Озодлик — дунёда энг улуғ неъмат», «Буюкликнинг олтин зиналари» яқинда матбуот саҳифаларида эъзоз қилинган «Эл-юртинга муносиб бўл» сингари бадиаларда Ватан тақдирига шикасталик, бир фуқаро сифатида куйинчаклик, дунё ҳамжамиятида қад ростлаётган озод, мустақил, келажаги истиқболли мамлакатимизнинг ютуқларидан фахрланиш, айни чоқда ўтиш даври мураккаблиklarини енгиб ўтиш муаммолари, турли ошкора ва яширин ганимларнинг фирибларидан огоҳликка даъват барқ уриб туради.

Шоир барча шеърларининг ёзилиш тарихини, уларга нималар туртки бўлганлигини адашмай айтиб бериши мумкин. Чунки уларда мутафаккир мушоҳадасидан ўтган, ҳиссий идрок эгилган ҳаётнинг ўзи акс этган. Шеъриятда шоир шахси характери муҳим ўрин тутиши аён. Буюк санъаткорларнинг асарлари ҳақида гап борганда «бу шеърларни хусусан Чўлпон ёки Усмон Носир ёзиши, бу романларни фақат Абдулла Қодирий ёки Ойбек яратиши мумкин эди», дейишади. Шу ақидага амал қилинадиган бўлса, фахру гурур ва катта қониқиш билан бундай шоҳ сатрларни, мақоми юксак соҳир, мўъжизавий шеърларни фақат Абдулла Орипов ёзиши мумкин, деймиз.

Дониёр Бегимкулов

МУНДАРИЖА

О.Шарафиддинов. Мувашишах 6

Шеърлар

<i>Илк шеърлардан</i>	
Қўшиқлар	42
Ҳаёллар. Ноз. Шафақ	43
Мажнунтол	44
Киндик қони тўкилган жой	45
Икки дарахт.	46
Қўқлам. Дўстимга.	47
Гейне	48
Эриган булут.	49
Ўзбеклар	50
Мураббий. Озод Республикам	53
Навоий. Бахт. Ҳамма гап шунда.	54
Ватан учун яшайлик. Саҳарлик.	55
Огоҳлик. Ота ва бола.	56
Қўмиқ билан суҳбат. Сайёҳлар.	57
Севишганлар. Жонибек.	58
Сўз. Ватандош.	59
Эътироф. Дўстлик.	60
Қашқадарё. Ёзгин, дедилар.	61
Термизим. Универсиада.	62
Санъатим	63
Ўн биринчи дур. Яхши одам	64
Чала иморат. Зиёрат.	65
Устоз. Жаннат қуши. Илтижо.	66
Осон эмас. Ривоят. Қўмсаш.	67
Тошкентим.	68
Бу йўллар. Бўлдило.	69
Адолат кўзгуси. Юпанч.	70
Мугойиба. Шеър. Муаллим. Ўғит.	71
Омад. Савоб. Жаннат. Армон.	72
Инсон. Халқ. Қадр. Хусумат.	73
Қиёфа. Хатолик. Шайтон. Вақт.	74
Оқсарой. Эпиграмма. Ёлгон. Сўқмоқ.	75
Лайлат ул-қадр. Жумбоқ. Совға. Афанди.	76
Илтижо. Тилак. Ғалати мантиқ.	77
Даъво	78
Меҳр. Дунё. Посбон. Диалектика.	79
Ҳикмат. Қарз. Каромат. Буюклик.	80
Нусха. Жумбоқ. Исм. Оллоҳнинг ишлари.	81
Яхшилик	82
Биз. Шикоят. Пастназар. Аёл.	83
Она. Шукр. Наврўз. Дард.	84
Сабоқ. Омонат. Орият. Туш.	85

Ҳаёт. Хотира. Бутунлик. Меҳмон.	86
Ҳасса.	87
Япон оҳанглари. Япон	88
Будда. Руҳият. Ибрат.	89
Осакода ўзбек чойхонаси. Карвон. Япон	90
Мартаба. Гумон.	91
<i>“Женева дафтари”дан</i>	
Соғинч. Мактуб. Тойчоқ.	92
Қора юрак. Ёлғизлик.	93
Ҳади. Мусофир.	94
Дипломат	95
Ором. Ўзбек нони	96
Тўлин ой. Эллиққалъа. Виждон. Она юрт.	97
Иқрор. Кўзгумор	99
Менинг ҳасратларим	100
Нокаслар. Бозор. Кошки. Меҳр	101
Савол. Яна Андижон...	102
Садоқат. Зувала. Комиллик	103
Келинойи. Тилсим	104
Ҳақиқат. Насиҳат.	105
Яшил новда	106
Оллоҳ марҳамати. Эврилиш	107
Тавба. Нодон. Шамбала	108
Сафар. Таянч	109
Хавотир. Дийдор. Ҳақиқат	110
Бирдамлик. Англаш. Ўтироф	111
Икки қария. Қаноат.	112
Имом. Даъво. Наполеон. Ҳаммуаллиф	113
<i>“Ўзбекистон ҳаво йўллари” мадҳияси</i>	114
Шоирлар ва юлдузлар	115
Эр йигит	116
Қирқ биринчи усул. <i>Киноновелла</i>	117

Мақола ва суҳбатлар

Севинч-дардим — бари Ватаним.	120
Агар бошим зарур бўлса...	140
Виждон буйруғи	142
Ҳаётий дастур	144
Комилликнинг синов мактаби	147
Ҳурриятни авайланг	149
Китоб — нажот фариштаси	158
Жонфидалик	159
<i>“Яхшилар ичра Ватан...”</i>	171
Катта ҳақиқатлар тантанаси.	173
<i>“Юлдузлар ўтига бардош берурман...”</i>	178
Абадият умри	180
Буюк ифтихор	181
Ойбек домла тақдири каби	182
Юртим олдида бурчлиман.	184
Абадият қани, десалар...	185

Миллат тимсолига айланган зот	187
Нур ва зулмат кураши	188
Огоҳ бўл, инсон	191
XXI аср Ўзбекистон асри бўлгай	192
Воҳа жавоҳири	203
“...Қилғонча бордур яхшилиғ”	211
Қалбимнинг амри билан яшайман	213
Фан шоири	218
Рамзинг — қанотинг	222
Озодлик — дунёда энг улуг неъмат	224
Буюкликнинг олтин зиналари	227
Ўзбекнинг ўз шоири	239
Бу Ватаннинг сира тенги бўлмас	248
Маърифатли инсон узоқни кўзлайди	253
Қашқадарё — муқаддас замин	258
Ўзлимиз тимсоли	267
Японлар ўзбек адабиётини юксак қадрлайди	269
Кунчиқар мамлакат мўъжизалари	272
Ватан ичра Ватан	278
Фақат уйқуда тинч бўлишим мумкин!	284
Олижаноб инсон	289
Ибрат мактаби	290
Бобоси Насриддин Афанди-ю, отаси Ғафур Ғулом	293
Яхшилик каъбаси	295
Яхши одамларни кўрсам қувонаман	299
Безавол ижод	305
Эртанги кун ишончи	306
Унутилмас сафар	311
Сен ўзинг энг олий қошонам	314
Кўнгил оламига зиёрат	319
Илмда кўриқ очган олим	320
Эл-юртингга муносиб бўл	324

Таржималар

Данте Алигъери. Илоҳий комедия. Аъроф.	
Биринчи кўшиқ	332
Иккинчи кўшиқ	336
Учинчи кўшиқ	341
Тўртинчи кўшиқ	346
Бешинчи кўшиқ	350
Олтинчи кўшиқ	355
Еттинчи кўшиқ	360
Саккизинчи кўшиқ	365
Тўққизинчи кўшиқ	367
Изоҳлар	373
Н.Вапцаров. Ватан.	377
Шарҳ ва изоҳлар.	378
Д.Бегимқулов. Соҳир шеърят.	386

Адабий-публицистик нашр

АДОЛАТ КЎЗГУСИ

Ўзбек тилида

Мухаррир
Бадий муҳаррир
Мусаҳҳих
Саҳифаловчи

*Маҳмуд Сатторов
Темур Саъдуллаев
Бахтиёр Эргашев
Дилдора Исамухамедова*

Босишга 21.02.2005 йилда рухсат этилди. Қоғоз бичими 84x108 ¹/₃₂.
Босма табоғи 25,0+0,5 вкл. Нашриёт ҳисоб табоғи 20,83.
Адади 5000 нусха. 1222-сонли буюртма.
Нархи шартнома асосида.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги
ихтисослаштирилган “Адолат” нашриёти.
Манзил: 700170, Тошкент, А.Муҳиддинов кўчаси, 26-уй.

“Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси босмахонаси.
700083, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41.